

МУНАВВАРА УСМОНОВА

БИР КУНИ...

(Ҳаётий ҳикоялар)

ТОШКЕНТ
“ADABIYOT”
2025

•

ISBN 978-9943-3836-3-8

© М. Усмонова, 2025
© "ADABIYOT", 2025

Ушбу китобни қалбимга шеър
завқини солган, қўлимга қалам
тутқазган раҳматли дадам Абдуҳоким
Тошпўлатовнинг ёрқин хотирасига
бағишлайман.

Ассалому алайкум, азиз қадрдоним!
Ўжод оламга ошнолигиниз учун ташаккур!

Адабиёт халқнинг юраги,
мен сизнинг қалбингизга йўл излаб
топганим меҳр, кўрганим эъзоз,
билганим эҳтиром бўлди.

Сизга икки дунё саодатини тилайман.

Самимият ила,

Мунаввара

ФИКРАТИМ КЕНГЛИКЛАРИДАГИ ЁРУҒ ЮЛДУЗИМ

Не бахтки, мен бу китобдаги ҳикоядан ҳикояга бош қаҳрамон сифатида ўтадиган “мен”ни ҳам, унинг атрофидаги одамларни ҳам жуда яхши танийман. Кимларнидир қандайдир муносабат билан ўйласанг, хаёлингга сувратидан бошқа ҳеч нарса келмайди. Аммо Мунаввархон исми эсимга тушиши билан (Нафсиламрини айтганда, бу нисбий гап. Аслида, бу исм доим фикратим кенгликларида энг ёрқин юлдуздай чарақлаб туради) хотирам қатларидан ҳали ёзилмаган, лекин ёзганларига ўхшаш воқеалар чиқиб келаверади.

...Бу пайтда кўрган-кечирганлари китобга айланган битиклар муаллифи туманда хотин-қизлар йўналишида масъул бир лавозимда фаолият юритар эди. Қўлидаги қалами ҳам анча чархланиб қолган, аммо “Ёзганим чоп қилинар экан”, деб ҳар қандай мавзуга қўлини урмас, кўзидан қалбига ўтган, ташвиши эл ташвишига туташ мавзуларгина унинг қаламидан шеър ё мақола бўлиб тўкиларди. Шунда уларнинг қишлоғида бир юрактитратар воқеа юз берди. Ёўза баргларини тўкиш учун пахтазорлар устида учиб юрган, яна ҳам тушунарлироқ қилиб айтсам, заҳарли дориларни сепиб (дефолиация дейилади бу) юрган самолёт, нимадир бўлади-ю, адашиб шийпон устидан йўл солиб юборади. Оналари далада чопиқми, чеканками қилаётган толларга осилган беланчакларда ётган гўдакларининг устига шувуллаб заҳарли дори тўкилади. Бир неча фурсат ўтар-ўтмас фожиа юз беради, болаларнинг оғзидан кўпик келган, оналар фарёд чекиб тўрт тарафга чопган... Бу фожиа ҳақида Мунаввархоннинг етмиш икки томири титраб ёзган мақоласи ўша вақтдаги республика ёшлар

газетасида эълон қилинади. Воқеа бутун мамлакат бўйлаб акс садо беради. Газетада бу мақола юзасидан баҳслар бўлади. Ҳали империянинг қарамоғида бўлган пайтимиз эди. “Нега бизнинг гўдакларимиз далалар ўртасида қопдан тикилган беланчакларда улғайиши керак?”, “Нега бизнинг оналаримиз гўдакларини толга осилган беланчакларга топшириб, тонгдан қора шомгача заҳмат чекиши керак?”, “Нега улар вақт-соати етиб эмас, кимнингдир хатосидан завол бўлган болаларининг дардида куйиб, кўмирга айланиши керак?”, “Бу ҳақли саволларга ким жавоб беради?” тарзидаги хитоби юракларни бир қалқитди. Озгина бўлса-да уйғониш эпкинларини солди кўнгилларга. Газета бу мақолани танловга қўйди ва унда муаллиф голиб бўлди.

У голиблиги эвазига келган салмоқлигина пулдан бир сўмини ҳам ўзи учун ишлатмади. Тумандаги “Меҳрибонликуйи” ҳисобига ўтказди. У ерга борганида доим кўрган манзаралари юрагига юк соларди: палослар ювилавериб, нақшлари билинмай кетган, кийим-бошлари бир аҳволда, кўнгли яримларга қувонч берадиган, ягона овунчоқлари телевизор ҳам барча қорақўзлар учун атиги бир донагина... Қаҳрамонимиз ўша камларини тўлдиришга жазм қилганди. Унинг бу ишидан хабар топгач, баъзилар:

– Э, пул топиб, ақл топмаган-ей. Сендан биров миннатдор бўлармиди? Эрингнинг оёғига битта ғилдирак олиб бериб, ўзинг машина ойнасидан тирсагингни чиқариб, керилиб ўтирмайсанми? – дея койишди. Аммо пул эгаси учун кўнгли ярим болаларнинг кўзларидаги қувонч ҳар қандай ҳашаматдан аъло эди.

Муаллифнинг умр китобида бундай воқеалар тўпланса, “Минг бир кеча”дай тунлар ўқишга қисқалик қиладиган асар бўлади, десам ишонаверинг.

Мунаввархон одамларнинг қувончли кунларига шерик бўлишга шошилмаслиги мумкин (Чунки бундай кунларнинг ҳамроҳи кўп бўлади). Лекин кимнингдир бошига ташвиш тушса, юрагига безовталиқ тушиши аниқ.

– Тур, кетдик, – дейди. Дардлининг олдида тушади. Ўзи учун қоқмаган эшикларни, ўзи учун қоқишга гоҳ эҳтиёжи бўлмаган, гоҳ ғурури йўл қўймаган эшикларни тақиллатиб бораверади. Борганда ҳам шундай гапирадики, йиғламайди, ёлвормайди, аммо сўзлари билан жон томирларига тегадики, ёрдам бериш имкони бўлган шахснинг ўзи ҳам уйғонади, ҳаракатга келади.

Яна бир воқеани ўрни келганда эсламасам бўлмайди. Мунаввархон хизмат вазифаси юзасидан маҳалла оралаб юрганида, бир хонадонга киради. Ота тракторда ишлаган. Тракторга тиркалган тиркамада ўтириб ерга қўллари билан (осон, деб ўйлаган-да) заҳарли ўғитларни сепаверганидан йигитлигидаёқ жигархаста бўлган. Уйлангач, шу хасталик билан ногирон болаларнинг туғилишига сабабчи бўлиб, омонатини топширган. Мунаввархон бу хонадонга кирганида уйда кўзлари мунгли, ночор аёл ва уч ногирон бола бор эди. Каттагина томорқалари маблағ, куч, ҳафсала йўқлигидан хувуллаб ётар... Қувончсиз, умидсиз, ғариб уй... Яна қонаб ўрганган юрак қонайди. Хўжалик раҳбарларини ишга солиб, трактор топиб келиб, ўзи ербошида туриб ҳайдаттиради. Чўнтагидаги сўнгги чақасигача бозорга бориб саримсоқпиез сотиб олади. Атрофдаги ўсмир болаларни ҳашарга чақириб, деҳқончиликни бошлаб юборади. Ўғит солиш, суғориш, бунинг орасида мутасадди ташкилотларга хат ёзиб, ногирон болаларни кўрикдан ўтказишга эришиш... Сўнг уларнинг иккита каттасини пойтахтга операцияга жўнатиш... Ҳаммасига маблағ

керак, ҳаммасига югуриш керак... Жонкуяр аёл ўзи ҳам тинмади, бу ишга жалб қилинганларни ҳам тиндирмади. Аллоҳ қўллади.

Орадан йиллар ўтди. Ҳозир бу оила болаларининг ҳеч кимдан ками йўқ, уйли-жойли, касб-корли, ўзидан кўпайишиб, осуда ҳаёт кечиришяпти. Менга бу воқеани туман раҳбарларидан бири гапириб берган. Ўша пайтда хўжалик раҳбарларини йиғиб: “Кўринглар, бир аёл ўнта эркак эплай олмаган ишни қилибди. Эски уйини таъмирлаб беришни ҳам бир-бировларингга солган эдиларинг. Мана, бўлар экан-ку, чордеворини бутунлай суриб ташлаб, янги иморат тиклашга бош бўлибди. Ичини қаранглар, тўшак-кўрпачасигача янги... Қанийди, ҳар манзилда шундай жоннисор аёллар бўлса, деганман. Ростиям шу...” – деган эди.

Мен бу битикларимда китоб муаллифи ҳаётидан бор-йўғи иккитагина мисол келтирдим, холос. Аслида бундай воқеалар унинг ҳар бир кунида бор.

Катта куч, катта ҳаракат талаб қиладиган ҳолатлардагина эмас, ҳатто оддийгина кундалик ҳаётда ҳам Мунаввархон ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган ишларни қилиб юради.

Таҳририятимизга узоқ йўл босиб қайсидир муаллифимиз келади. Бир пиёла чой тутамиз, суҳбатлашамиз. Кетишга тараддуд қилса, раҳбаримиз хонасидан бирор чиройли ўров ёки қутича кўтариб чиқади.

– Сизга “Саодат”нинг туҳфаси, – дейди. Ҳаммамизга ҳам (дўст-ёримиз бор) байрам, туғилган кунларда ҳадялар келади, изини совитмай уйимизга олиб кетамиз. Аммо бош муҳарриримизнинг ҳадялари кимнингдир кўнглини олиш учун хонасида – жавонида туради.

Биз, шахсан мен, бир том остида ўтирадиган

ташкilotимизга арз билан келган аёлнинг гўдаги чириллаб йиғласа ҳам ўз ишимга андармон бўлиб эшитмаслигиммумкин, аммобуовоз Мунаввархоннинг қулоғини топиб келади. Албатта, чиқади, ҳол сўрайди, кўлига ширинликми, нимадир бериб овутиб келади.

Бу даромади гапларнинг китобга нима алоқаси бор, деб сўрамаслигингизга ишонаман. Чунки китоб қаҳрамонининг вужудида уриб турган юрак – ўша юрак. “Тунда одамлар “Тез ёрдам”га муҳтож бўлиб қолса, кийинишга вақтим кетмасин”, дея этигини ечмай омонат ухлаган, ўзининг қўрасида боқаётган молини сотиб, машина олиб таъмирлаб, бу машинани туман марказидан узоқда яшайдиган ҳамқишлоқлари учун “Тез ёрдам”га айлантирган унинг отаси.

Юпун оиланинг фарзанди бўлган дугонасига фартук тикиб кийдириш учун онасининг сандиғини очади. Қизалоқ “Сўроқсиз сандиқ очдим”, деб онасидан узр сўраса, онаси бу матони “Қизимнинг қайсидир бир ўртоғининг оқ сурп олишга қўли қисқалик қилса, бераман”, деб бозордан атайлаб олиб келиб қўйган экан. Бу аёл, бу она ушбу ҳикоялар қаҳрамонининг қаҳрамон сифатли волидаси. Қўшнининг товуғи ҳовлисида донлаб юргани учун тухумига шерикмиз, деган онага:

– Сигир ўғирлаган ҳам, тухум ўғирлаган ҳам бирдай ўғри, дегансиз-ку, энди ўзингиз... – дея танбеҳ берган унинг ўғли.

Қишлоқда “маккаболаси” қолиб кетгани учун иситмалаб, икки кун ухламаган унинг қизи... Устози, қайнонаси, қайнотаси, қўшниси... Унинг ҳар бир ҳикоясида мерос деб, ота-боболаримиздан қалбимизга инган гавҳар, деб асрашга лойиқ, фарзанд, набираларимизга энг бебаҳо маънавий бойлик, деб қолдириб кетишга арзийдиган, минг карра арзийдиган сабоқлар, ибратлар бор. Сабоқлар,

•

ибратларки, истеъдодли қалам жон сувиға ботириб ёзилган. Бири кўзингни ёшга тўлдирса, бири кўнглингни фаҳрга тўлдиради. Туйғуларингни кўзғатади, ҳаракатга келтиради. Беихтиёр нимадир, яхши бир нарсa қилгинг, болаларингга ҳам шундай эзгуликларни қилдиргинг келади. Бошқача, бошқача бўлгинг келади. Демак, бу роман, қисса каби жарангдор номлар билан аталмаса-да, катта ҳарфлар билан ёзса бўладиган адабиёт. Шундай туйғулар ичида туриб муаллифни бундай асар билан табриклайман. Мазкур китоб борган манзили, уни тутган қўл, руҳий озуқа олган қалб бир дунё топгандай бойиб кетишига ишонаман.

**Қутлибека РАҲИМБОЕВА,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими**

ОТА

Дадамнинг ярим тунда ишдан қайтишини онам иккимиз кўз юмай пойлаб ўтирардик. Совиб қолмасин, деб насибасини ўраб-чирмаб ўтирган онам дастурхон ёзса, мен қўлига сув қуярдим. “Қизимка, нима гап?” деб мен билан суҳбат қуриб ўтиришни яхши кўрадиган дадам бу гал авзойим ўзгариб турганини кўриб ҳайрон бўлди. Онам:

– Ҳа, арзанда қизингизнинг феъли айниб турибди. Эртага синфдошлари билан дугонаси Розияларнинг ҳовлисида сумалак сайли қилишмоқчи. Магазинга келган янгича жимпирдан ҳамма олиб, битта шугина куруқ қопти-да! Менда ошиқча пул бўмаса, бола боқаман деб, бир жойда ишламаган бўлсам. Ота-она ўзини ўйламай тун-кун меҳнат қилганини кошки булар билса. Кун бўйи қовоғи очилмади, – деди ёзғириб.

Бирдан кайфияти тушиб, косадаги ошнинг ярмисини еб четга суриб қўйган дадамга қараб хижолат тортдим.

– Дада, хафа бўлманг, шунчаки айтдим-қўйдим-да, керак эмас. Ҳар доим кийган уст-бошим билан боравераман. Носир акам барибир шом тушмай қайтариб олиб келади, – дедим.

Дадам индамай кўчага чиқиб кетди. Ҳориб ишдан ярим тунда қайтган одам қаёққа чиқиб кетди экан, деб хавотир ола бошладик. Онам иккимиз кимни айблашни билмай, ер чизиб ўтирардик. Орадан анча фурсат ўтди. Бир маҳал қўлида каттагина қоғоз ўровни кўтариб юзлари ёришиб келган дадамни кўриб қувониб кетдим.

– Қизим, мана, дугоналариз олиб кийган жемпир шумиди? – деди кўтаринки бир овозда. – Бирйўла бир нечтасини опкелавердим. Ёққанини танлаб оласиз-да,

қолганини эрталаб дўконга обориб берасизлар.

Барибир бола эканман-да, севиниб дадамнинг бағрига ўзимни отдим. Танлаганимни кийиб чиқиб, “кўз-кўз” қилдим. Ярим тунда қаердан, қандай қилиб топиб келгани билан ишим ҳам бўлмади. Кейин билсак, маҳалла бошидаги дўкон қоровули иккиси магазин эгасининг уйига сим қоқишибди. Рухсатини олгач, “мода” бўлган ўша матоҳдан 3-4 тасини уйга олиб келган экан. Мен суюнганимдан тонг отгунча ухламадим. Укам билан андармон бўлган онам ҳам, тонг ёришмай ишга отланадиган дадам ҳам “ухлаб қолсам лоҳас бўламан”, дедими, ўша куни кўз юммади.

Бундай ҳолатлар кўп бўлган. Талабалик пайтимда менга ёқадиган пальто ва этик харид қилиш учун машинага ўтқазиб, Ўш шаҳрига олиб бориб келганларини эслайман. Дадам ҳаммамизга бирдек меҳр бериб улғайтирди. Биз ҳам отамизга пирдек сиғиниб, хокипойини кўзимизга суртиб яшадик. Ҳамиша уйимизнинг, қалбимизнинг тўрида бўлдилар.

Аммо энди ўйласам, юрагимни армон тилкалайди. Кексайиб кўчага чиқолмай қолган пайтларида, бирор марта бўлса ҳам дўконга олиб бориб: “Дада, кўнглингиз тусганини танланг, олиб берай”, демабман-а! Ҳар сафар дадамга олиб борган кийимларимни киймай асраб, тухфаларимни нега ёстиғи тагида сақлаганини ўйлаб ҳам кўрмабман...

НОН ИСИ

Онам икки тандир нонни ёпиб, дастурхон устига яйратиб қўйди-да, бобом ва энамдан хабар олиш учун йўлга тушди. Укаларимни етаклаб кетаётган пайт: “Кечки овқатга етиб келаман, нонларни бироздан кейин сандиқчага солиб қўй, қизим”, деб тайинлади. Акаларим, бири спортнинг бокс, бири кураш тури билан, қолганлари футбол билан шуғулланарди. Таътилвақти кенг кўчамиз футбол майдонига айланар, кўчанинг икки тарафи томошабин-ишқибозларга тўлиб кетарди. Онам кетгач, оила ҳукмронлигини қўлга олган акам менга буюрди: “Помидор териб чиқиб, шакароб қилгин. Кўпроқ бўлсин!” деди.

Тушликда икки жамоа аъзолари бир жойга жам бўлиб, бир тоғора шакаробни паққос туширишди. Тушдан кейин коса-товоқларни ювиб, нонни сандиқчага солиш учун кирсам, икки дона нон қолган экан. Уйни бошимга кўтариб йиғлашга тушдим. “Ака, энди нонуштага нима еймиз?” Акаларим мулзам бўлиб бир-бирига қарарди. Вақтида нонни олиб қўймаганим учун ўзимдан ҳам хафа бўлиб кетдим. Кечга томон онам уйга қайтди. Бўлган воқеани гапириб бердим. Кўчадан ўнта ўртоғини етаклаб кириб, нон ҳашари уюштирган акаларимни уришишини, дакки бериб, вақтида жазо беришини кутган эдим. Ундай бўлмади. Онам дарҳол мени тинчлантиришга уринди:

– Ҳой-ҳой, қизим, секинроқ гапир, қўшнилари эшитса нима дейди? Ўғилларига нонни ҳам ўлчаб едираркан, демайдими? Ахир булар айни еб-ичадиган ёшда-ку! Нон ҳам гап бўбтими, қўй сўйиб едирсак арзийди. Ҳар куни дўстларини бошлаб келаётгани йўқ-ку! Ун келтирган отангнинг боши омон бўлсин, нон ёпиш, хамир қориш ҳам ишми?! Емишни аяма, болам. Нонга зор бўлиш бизнинг бошимиздан ўтган.

Одамлар зоғорага тўймай ўтган даврларни ўйласам ҳам бошимда оғриқ туради. Ўзим уйда бўлганимда бир қозон ош дамлаб едирардим, – деди.

– Буларингизнинг тарафини олаверманг! Тўпнинг орқасидан чопишдан нима фойда, ундан кўра ишини қилиб, ўқишини ўқимайдими? – дедим онамдан ранжиган бўлиб.

– Жуда фойдаси бор-да! Спорт билан шуғулланган одам соғлом бўлади, қони юришади. Ҳаракатчан бўлган боладан, китоб ўқиган одамдан асло ёмонлик чиқмайди.

Онам бирпасда сигир соғиб келиб, хамир қорди. Тандирга ўт қалаб “калпатир” ёпди. Кечки овқат пайти Нодир акам онамга қараб, салмоқланиб гап бошлаб қолди:

– Бу қизиз кимга ўхшаган, буви, юраги бунча тор, ўлардай қайсар-а? Ҳали мучал ёшига етмай туриб бизга эналик қиламан, дейди. Ер муштлаб, сочини чангаллаб додласа, чаён чақиб олдим, деб қўрқиб кетдик. Нимага нонларни еб, тугатиб қўйдиларинг, эртага нима еймиз, деб ўртоқларимнинг олдида бизни уятга қўйди-ку!

Яна бир акам ҳам унинг гапига қўшилди:

– Ер ёрилмади, ерга кириб кетай, десам. Бир урай дедиму... Қиз бола бўлгани учун аядим, бўлмаса, нима қилишимни ўзим билардим...

Онам индамай эшитиб турди-да, майингина жилмайиб қўйди.

– Ҳа, энди, индамасам ҳаммаларинг бир бўлиб қоралашга ўтиб кетманглар. Акаларига эркалик қилади-да! Қиз бола рўзғорга қайишқоқ бўларкан, эси кириб қолар. Нонлар совиса, сандиқчага солиб қўй, деб мен тайинлаган эдим-да. Ёпилган икки тандир нондан қолмагани унга ҳам алам қилгандир, – деди менга меҳрли қараб: – Синглингизни ҳам тушунинг-да,

яқин ўртада новвойхона йўқ, дўконда нон сотилмаса. Сизларни ўйлаб шунақа қилгандир-да! Тўп тепгани келганлар уйимизда меҳмон бўлишини билсам, уч тандир нон ёпиб кетардим, ўғлим.

Ўша кунни хотирларканман юрагимда аламли оғриқ туяман:

Афсус... Мен ҳам онаман. Кўп қаватли уйда яшаганим баҳона, болаларим тандир нима, тандирда ёпилган иссиқ нон иси қандай – билмай улғайди.

КАФТИМДАГИ ГАВҲАРИМ

Онам ҳар гал иссиқ нон ёпганларида биздан бир-икки ҳовли нарида турадиган Махсум домланинг уйига нон олиб чиқардик. Юзларидан нур ёғиладиган, кўксига тушган оппоқ соқоли ўзига ярашган, мулойим, меҳрибон нуронийни кунда бир марта кўришга орзуманд эдик. Улар эса нуқул акамни ёнига ўтқизиб, мулойимлик билан саволга тутарди. Бир куни ўша ҳовлига кираётганида акамдан сўрадим:

– Ака, “капалак тахта”нинг устидаги китобни сиз ҳам ўқийсизми? Роса катта экан-а? Битта варақлаб кўрсам, майлими?

– У жуда катта-ку, биз бошқасини ўқиймиз!

– Ака, мен сўрасам кичкина китоб берадими?

– Нима қиласиз, кичкина китобни? Ҳали мактабга бормаган бўлсангиз? Ўзим сизга унданам ка-а-а-тта китоб обераман!

– Ҳозир оберинг, “хола-хола”да ҳамма қизларга устоз бўламан!

– Хўп, эртага китоб, сиёҳ, ручкаям олиб бераман. Баҳо қўйишни ўрганиб олсангиз, бўлди, маҳалладаги ҳамма болаларга “муаллим ая”, бўласиз!

Бизга кўзи тушган устоз очиқ чеҳра билан ёнига чорлади.

– Қани, ўтиринглар-чи! Абдуҳакимнинг тилаб олган қизи бир қўрғон ака-укаларнинг орасида эркалаб юриб нималарни ўрганияптикан-а? Қизимга мен бир нималар олиб қўйганман, қизим, яқинроқ келинг-чи, Абдулҳамид, аянгизни чақиринг ҳовлига чиққанди!

Акам чиқиб кетгач, шошиб “капалак тахта” (лавҳ) устида очиқ турган катта китобга ишора қилиб:

– Бобо, китобингизни бир ушласам, майлими, – дедим.

– Майли, болам, майли – деди. (Бу дуоғўй, зиёли инсон таниқли шарқшунос олим Маҳмуд Ҳасанийнинг отаси, умрининг сўнгигача одамларни комиллик ва эзгуликка етаклаган маърифатпарвар олим Ҳасанжон Маҳдум Восилий эди.)

– Бу табаррук китобни ҳар кимга ҳам ушлатмаймиз. Аммо ёш бола фариштадай бўлади. Мана, яқин келиб кўринг! “Муаллим ая” уйга кирганида, тўрида ўтириб, бемалол китоб варақлардим. Кафтларини оғзига қўйиб: “Вой ўлай!” – дедилар ҳайратланиб.

– Майли, онаси, майли. Ҳали ҳарф танитай туриб, китобни бир кўрай, деб мўлтираб турса, йўқ деёлмадим-да! Гўдаккинанинг кўнгли оғриб қолади, дедим. Яна чевар опамнинг ўзим исм қўйиб берган эрка невараси бўлса. Доим кузатиб турсам, берган ҳолваю туршагингизга қарамай, кўзи токчадаги китобларда бўлади. Келинг, дуо қилайлик, Аллоҳнинг муборак каломи ёнида уриб турган юракчаси поклик нури билан тўлсин! Яхшиликка дили ошуфта бўлсин! Икки дунё илмини излайдиганлардан бўлиб, икки дунё саодатини кўрсин!

Ўша он, ўша лаҳзалардан бошлаб, менинг қалбимда бошқа олам, бошқа дунё пайдо бўлди. У– китоб дунёси эди. Акаларим ортидан эргашиб, мактабга борганимда, ҳали олти ёшга ҳам тўлмагандим. Акаларим бири ўқишни, бири ёзишни, яна бири “ким ошиқча гапирса, қараб ўтирмай, жағига мушт тушир”, – деб уришни ўргатарди. Орада вақт топиб, қўшни қизалоқларнинг қўғирчоқларига қўйлак тикиб, чеварлик қилишга ям улгурардим.

Эски ҳовлимиздаги бир хонанинг токчалари тўла китоб эди. Менинг ҳаётимга айланаёзган эртак китоблар кўплиги учун Фазилат опамни кўндириб, ўша уйга кўчиб ўтдик. “Чироқни ўчир, мен ухлашим керак”, – деганига қарамай ярим тунгача китоб

ўқиш одатимга айланди. Аввалига эртак, кейинроқ “Тўрўғли”, “Алпомиш”, “Шаҳриёр” каби достонларни қайта-қайта ўқидим. “Калила ва Димна” асарини ўқиган кезларим, масаллар моҳиятини тушунмай акам, опамни саволга тутардим. Фазилят опамнинг айтишича: “кундан-кунга дангаса, ишёқмас, китоб жинниси”га айланиб борардим. Баъзан қайбирининг койийверишидан бешиб, ўқиётган китобим тугамай, ўрнимга ётишга мажбур бўлардим. Воқеалар ривожини ўйлаб, туни билан кўзимга уйқу келмай, бошимга оғриқ қирарди.

Катта дадам зиёли, камсуқум, меҳридарё инсон эди. Мактабдан бўш пайтларимда, араб алифбосидан сабоқ олардим. “Уч кунда ёдлаб келасан”, – деб берган вазифаларини бир кунда, гоҳида бирзумда ёд олардим-да, китобнинг панасига бадий китоб қўйиб, ўқиб ўтирардим. Шундай кунларнинг бирида, дарсхонамизга кутилмаганда патнисда овқат кўтарганча опам кириб қолди:

– Дада, манави қизингиз вазифасини ёдлаб ўтирибди, деб ўйлайсизми, сиз берган китобнинг тагига бошқа китоб қўйиб, ўқиб ўтирибди. Айтдим-а, чакаги ўчиб сандалга ёпишиб қолди, деб. Қозон-товоққа қарашгин, катта қиз бўб қолдинг, десам вазифа қиялпман, деб чап беради. Мана, яхши кўрган қизингизнинг қилган ишини кўриб қўйинг, – деб қўлимдаги китобни олиб кўрсатди. Худди китобни ҳозир ўтга ташлаб юборадигандай опамнинг қўлига тирмашдим.

– Сениақли, фаросатлиқиз десам, шундай табаррук калом ичига бошқа китоб қўйиб, алланималарни ўқиб ўтирсанг-а, – деди устозим кўзойнагини қўлига олиб.

– Вазифамни ёдлаб бўлдим, катта дада. Бировдан олдим бу китобни, тезроқ қайтиб бериш керак, шунга... – дедим йиғидан аранг ўзимни тийиб. Опам яна гапга

аралашди:

– Ҳалиўн бешга кирмай туриб, уйдаги китобларнинг ҳаммасини ўқиб бўлди. Эрталабгача муккайиб, чироқни ўчирмай китоб ўқиб чиқади. Кўзингга зарар қилади, қум сочилгандай қизариб кетибди, десам, “хўп”, деб, яна ўз билганини қилади. Ўтган куни томга бир иш билан чиқиб кетиб ҳаяллаб қолди, мазза қилиб писта чақиб ўтирибди деб чиқсам, варағи сарғайиб, титилиб кетган бир китобни топиб олиб, ўқиб ўтирган экан. Қачондан қолган боғдорчилик тўғрисидаги китоб экан. Ўшаниям ўқиб ўтирганига роса жаҳлим чиқди.

Опамнинг гапларидан юзлари янада тундлашиб кетган катта дадам менга қараб юзланди:

– Қани бировдан қандай китоб олдинг? Сен ўқиётган китобларнинг мазмуни ёшингга унчалик тўғри келмайди. Кундалигингни кунора текшириб турибман. Математикадан паст баҳо олишингнинг сабабини энди билдим. Каррани ёд биласанми ўзи?

– Ҳм...

– Ҳаётдан ниманидир айириб, нимагадир қўшишинг учун ҳисоб-китобинг пухта бўлиши керак. Адабиёт ақл-фаросатингни бойитса, математика умр чизиқларини етти ўлчаб, бир кесишда асқатади. Кейинги чорақда у ҳам беш бўлсин, келишдикми?

Орадан кўп ўтмай менга улар Нодира, Увайсийнинг китобларини олиб келиб, тутқаздилар.

Мактабимиз кутубхонасида бадий китоблар кам эди. Кутубхоначи Фатилахон ая (Худо раҳмат қилсин!) бағрикенг, зиёли, очикчеҳра аёл эди. Танафус пайтида ёки эртароқ дарсдан бўшаб қолсам, дарров кутубхонага чопардим. Нимқоронғи, қадам ташлаганда эскирган поллари ғичирлаб турадиган бу пастқам хонанинг файзи бўлакча эди. Қишин-ёзин китоб жавонлари устида барқ уриб кўкариб

турган гулларими ёки кирган ўқувчини кулиб қарши оладиган гулгун юзли инсон борлиги учунми, кўпчилик яхши кўрадиган маскан эди. Уч-тўртта менга ўхшаган кўнгилли дастёрлар аяга кўмакчи эдик. Косачада ун ва сувни аралаштириб қўлбола клей тайёрлаб, тез-тез китобларни “таъмирлаб” турардик. Очиғи, китоб варағининг четини буклаб, белги қилиб қўядиган одамларнинг қўлига тушган китобларга раҳмим келарди. Онамнинг чорси тикадиган турли рангдаги тўпча ипларидан сочдай ўриб, китобларнинг четига тикиб чиқардим. Кутубхоначи ая мени жуда яхши кўрарди. Туман газетасида шеър ёки кичкина мақолам чоп этилса ҳам кутубхона ойнасию “Бизнинг фахримиз” доскасига эринмай ёпиштириб қўярди. Гоҳида “Мана бу китобни ўқиб чиқинг, янги келди”, – деб қоларди. “Китоб қўлдан-қўлга ўтиб кетса, ҳали тополмайсиз”, – дея қўлимга китобни бериб, ёнимга егулик қўярди. Бошқа мактаб кутубхоначиларидан мен учун китоб сўраб оларди. Ая, ўз исмини ёзиб, имзо қўйиб берган варақчани тутган кафтимда қимматбаҳо гавҳар бордек еру кўкка ишонмай учиб борардим. Китоб жавонлари ёнига борганимда, янги асарларни кўриб юрагим қинидан чиққудек қувонардим. Бирини олсам, бири қоладигандай, ялиниб-ёлвориб бир тўп китобни бағримга босиб қайтардим. Уйда онамга қарашадиган дастёрлар бариси ўғил бола бўлгани учун, менинг чекимга тушган юмушлар анчагина эди. Ҳолбуки, ҳар куни нон ёпиб, кир ювиб куймаланадиган меҳнаткаш онамга кўмагим зарур эди.

Қишда қозон-товоқ, тандир-ўчоқ дегандек, баҳор бўйини кўрсатиши билан мактабдан оммавий далага олиб чиқишарди. Ипак қурти боқиб, биринчилар қаторида пилла топширардик. Шундай пайтларда хумори тутганда фақат ўғринча китоб ўқишга тўғри келарди. Кўпинча, кийимлар тахланадиган жавон

ичига қўйиб китоб ўқиганим учун вақт ўтганини билмай қолардим. Онам: “Вой худойим-ей, шунча ўғилнинг орасида бир қиз ўстирсаму уям шунчалик дангаса, тепса-тебранмас бўладими-а? Битта ўзим ярим соатда ювиб қуритган кирларимни ярим кун тахлаганига қуяман-да! – деб ёзғириб қоларди.

Битирувчи синфда ўқиб юрган пайтимиз эди. Мухтасар деган яқин дугонам китоб олиб келди. Фарғонада институтда ўқийдиган опасининг китоби экан. “Опам мазаси бўлмай, бир ҳафтага рухсат олиб келган. Агар уч кунда ўқиб берсанг, ташлаб кетаман”, – деди китобни кўз-кўзлаб. Дугонамнинг дадаси она тили ва адабиёт ўқитувчиси бўлгани учунми, уларнинг уйида китоб кўп эди. “Ўтган кунлар”, “Меҳробдан чаён”, “Граф Монте Кристо”, “Олтин зангламас” сингари китобларни ҳам мана шу дугонам қўлидан олиб ўқиганман. Таърифини эшитиб, тополмай юрган кезларим, унинг қўлидаги китобга кўзим тушиб, суюниб кетдим. Албатта, айтган куни ўқиб қайтаришга ваъда бериб, китобни олиб қолдим. Кундузи ўқишга вақт қайда, дейсиз. Тунда ҳамма ухлаб қолганидан кейин айвон эшиги тирқишидан тушиб турган ёруғликка китобни қўйиб, тик туриб ўқишга тушдим. Билмадим, қанча вақт шундай туриб ўқиганман, ёнимга келган онамни кўрмай қолибман...

Эрталаб, бир кунни бой берганимдан кўнглим ғашланиб мактабга бордим. Охириги партада ўтирадиган бир синфдошим билан ўрнимни алишиб, китоб ўқишга тушдим. Физика дарси эди. Ўқитувчимиз Мирзамат Холматов адабиётга кўнгли ошуфта инсон эди. Ҳар бир гапини қофияли қилиб гапирар, ҳар дарсда Навоий, Бобурдан ғазал ўқиб, ҳаммамизни лол қолдирарди. Хуллас, ўша куни дарсликнинг ичига китоб қўйиб, ўқишга тутиндим. Ўқитувчим рўпарамга келиб қолганини, томоқ қириб,

хабар берган дугоналаримни ҳам сезмай қолибман.

– Ие, қаранглар ўқувчилар! Мунаввархон Тошпўлатованинг китоби ғаройиб экан. Икки қаватли китоб ёки иккиқат китоб! Синфда кулги кўтарилди. Уялиб, алам қилганидан йиғлаб юбордим.

Ўша куни тунда китобни ўқиб тугатишга ўзимга ваъда бердим. Ҳайҳотдек ҳовлининг энг орқа тарафига экилган анорзорнинг ўртасига кўрпача тўшаб, ўзимга жой қилдим (Аслида, қоронғуликдан жуда кўрқар эдим). Ҳамма ухлаб бўлганига ишонч ҳосил қилиб, анорзордаги “дарсхонам”га шам ёқиб, китоб ўқий бошладим. Китобнинг ишқида кўрқишни ҳам унутибман. Фақат ўша топда, онам кўриб қолиб: “Бунақа ўқишингда кўзингдан айрилиб, овсар бўб қоласан”, – деб койишидан кўрқардим, холос. Бир пайт, шитирлаган қадам товушидан чўчиб, атрофга қарадим. Мол-қўйга ўт солиб юрган онамга кўзим тушди. Аллақачон шам ёниб, тугаб бўлган, тонг отиб қолганини кўриб, ҳайрон бўлдим. Атиги етти варақ қолган китобни шошиб ёпдим.

Тақдир, қисмат келинлик насиб қилганда яхши кўрган китобларимни сарполарим орасига яшириб жойладим. Ўша, мени дарс пайтида “иккиқават” китоб билан тутиб олган ўқитувчимнинг маҳалласига келин бўлиб тушдим. Қайнотам раҳматли инсонларни кадр қиладиган, мурувватли, саховатли инсон эди. Касалланиб, тўшақда ётиб қолган устозимдан ҳол сўраб кирганларида, дадамнинг қўлларига бир китоб тутибди:

– Назиржон, сизнинг келинингизни мактабда ўқитганман. Китоб ўқишни жонидан ортиқ кўрадиган ўқувчи эди. Яхши амали орқасидан кўп дакки еган бояқиш. Кимгадир бир сатр ўқитолмай ўтдик, кимдир ўқиса, эрмак қилиб, кўзининг ёшини тўқдик. Менга мана шу китобни жуда улуғ инсон совға қилган

эди. Буни мен Мунаввархонга тухфа қилмоқчиман. Уйимдаги китоб жавонимда китобларим жуда қўп. Аянгизга, болаларга тайинлаб қўяман. Мендан кейин ҳам ҳамиша эшигим очиқ, хоҳлаганини танлаб олсин, ўқисин, ўқитсин, илми орқасидан қадр топсин.

Мен устозимдан тухфа бўлган чарм жилдли “Ўзбек шоиралари” китобини, Умар Хайём, Яссавий ҳикматларини кўлимга олгач, жуда қувондим.

Китоб дўстини сотмайдиган, жаҳолатга отмайдиган энг содиқ дўстдир.

ТЕЗ ЁРДАМ

Аввал айтганимдек, туғилиб ўсган ҳовлимизда каттакон ҳовуз бўларди. Куннинг иссиғида ҳам, совуғида ҳам онам бизни сув бўйига боришга қўймасди. Боиси, уч ёшли акам ўша ҳовузга тушиб кетиб бетобланганча, қайта ўзига келмай, нобуд бўлган экан. Ўша ҳасратли кунлар ёд этилса, онамнинг кўзларига ёш келарди.

Бир куни қозиқдаги сигир-бузоқни етаклаб кетаёган дадамни кўриб:

– Сигирни қаерга олиб кетяпсиз, дадаси, – деб сўрабди. Бозорга, сотишга олиб кетаётганини эшитган онам отамни қайтаришга уринибди.

– Бир қошиқ оққа зор бўламиз-ку, болаларнинг ризқи қийилмайдими? – деган сўровига:

– Бу сигир сути билан битта менинг оиламга кор бўлади, сотиб ўйлаган ишимни амалга оширсам, эл-юртнинг кунига ярайдиган бўлади, – деб йўлида давом этибди. Мол сотилгач, колхоз гаражида яроқсиз ётган “Победа” русумли автомобилни сотиб олиб, таъмирлатибди. Кейин узоқ масофадан сим тортиб келиб телефон ўрнатиб, уй манзили, телефон рақами ва “Тез ёрдам” машинаси борлиги ҳақида саккиз кўчага хабар берибди.

Онамнинг айтишича, ўша пайтларда шаҳар марказига боришга бизнинг уйдагидан бошқа автоулов йўқ экан. Дадам бояқиш тунда кимдир чақириб келса, кечикиб қолмай, деб этигини ечмай омонат ётиб турар экан. Ўн икки йил элга шундай холис хизмат қилган.

Мен улғайиб ақлим етганида:

– Дада, сизга нима зарур эди, кундузи ишлаб келиб яна туни билан касал ташиб юрган экансиз. Ўшанда биров раҳмат деганми? Одамларни рози қилиб

бўлармиди, – дея савол бердим. Шунда дадам:

– Қизим, мен бу эзгу ишларни одамларнинг розилиги учун эмас, Аллоҳ ризолиги йўлида қилдим. Холис қилинган хайрли ишнинг ортидан миннат қилмаслик керак. Ҳозирги замон билан ўша даврларни таққослаб бўлмайди. Халқ оч эди, ночор эди. Оналар, гўдаклар ўлими кўп эди. Қизамиқ, чечак, безгакдан боласи ўлганларнинг фарёди билан уйғонардик. Бир яқин қариндошимиз тўққиз фарзандни дунёга келтирган, аммо биттасига ҳам эга бўлмаган. Ҳаммасини гўдаклик пайтидаёқ ерга берган. Фалокат бўлиб куйган, чала туғилган, йиқилиб қон йўқотган она-болаларнинг қанчасининг ҳаёти сақланди. Ҳар банда Аллоҳнинг берган умри, ризқи билан яшайди, аммо кимдир сабаб дардига малҳам топади. Мени сабабчи қилган Эгамга қуллуқ. Қани эди, мендан олдин ҳам кимдир вақтида “Тез ёрдам” билан касалхонага етказиб олиб борганида мунчоқдек ўғлим кўзи очиқ ерга кўмилмаган бўларди, – деди...

ЖАННАТИЛАРИМ

Абдужалил бобом ва Кароматхон энамнинг уйи биздан анча нарида, бошқа қишлоқда бўлгани боис таътил пайти уларникига бориш гаштли эди. Бобом замонавий урфда иморат кўтарган бўлса, энам унга мос жиҳозлар билан оро берганди. Деворга қоқилган гилам устида дутор илиниб турарди. Энамнинг овози шу қадар ширали эдики, дутор чертиб куйлай бошлаганда борлиқ тинглаётгандек юрагимда ажиб туйғу жилваланарди.

*Тасаддуғман, тасаддуғман, ўзингга,
Ўзингдан ҳам сенинг ширин сўзингга...*

Катта ҳовлилари узумбоғ бўлгани учун кўклам келиб, дарахтлар гуллаган пайтда ҳам бобомнинг омборида узумлар сақланарди. Қишнинг қаҳратон кунлари дераза тирқишлари пахтали кўрпача билан ёпиб қўйилар, ҳаво сал илиса, дераза очилиб хонани шамоллатиб қўйишарди. Чилвир ипларга тизилган узумлар сўкичакка қоқилган михларга маҳкамланарди. Намлик меъёрида сақланиши учун бўлса керак, илинган узумлар тагига челақларда сув қўйиларди. Энам билан бобом қалин пахтали чопонларини кийиб узумхонага боришга чоғланганда улар билан бирга боришга қизиқардим.

– Узумхона жуда совуқ, биз бирпас ишлаб қайтамиз, телевизор кўриб ўтириб тур, қизим, – дейишганига ҳам кўнмасдан изларидан борардим. Шамоллаб қолишимдан чўчиган энам бобомнинг пахтали чопонига ўраб-чирмаб кўярди. Узум бошларини бир-бир кўздан кечириб, саралаб тоғорага теришар, кейин авайлаб устига оқ мато тортиб боғлашарди. Бобом шу қадар усталик билан териб чиқардики, бўйи бир

қулоч бўлса ҳам узум мевалари елимлангандек қимир этмай жойлашарди. Тўйиб-тўйиб узум ердим. Иссиқ уйга олиб киришимиз билан олтиндек меваларнинг ранги ўзгариб, қорая бошларди. Тонг саҳарда куймоғу қовурдоқлар билан сийланган бобом тоғорадаги узумни машинага юклаб шаҳарга олиб кетарди.

Бир куни бобомни кузатгач, энам иккимиз қўшнисининг уйига узум олиб чиқдик. Қиш, совуқ, тонг энди ёйила бошлаган маҳал дарвоза ёнида анча туриб қолдик. Жунжикиб турганимдан хижолат тортдим, энам:

– Тавба, қўшним намоздан кейин ухлаб қолган, шекилли, қани, эшиги очиқ бўлса кираверамиз, – деб дарвозага қўл узатди. Очиқ экан. Ҳар овоз берганда “вовуллаб” борлигини билдириб турган ит остона ҳатлаб кўчага отилди. Энам-ку, ўша жониворнинг номини айтиб қўлига тош олди, мен орқамга қарамай югура бошладим. Катта кўча бўлгани учун машина келиб қолишидан чўчидими, энам: “Тўхта, болам, қўрқма, бу кучук тишламайди. Катта кўчага чиқмааа, машина уриб кетади, жон болам”, дея ёлвориб ортимдан югурарди. Қорда сирпаниб йиқилиб тушмаганимда, билмадим қаергача югуриб борардим. Уй эгаси чиқиб итини боғлагунча анча вақт ўтди. Энамнинг қўлидаги тоғорача ерга тушиб узум доначалари ҳар томонга сочилиб кетганди. Ҳавонинг совуқлиги ҳам эсдан чиқиб, қўрқувда қора терга тушиб югурганим учун ҳарсиллаб нафас олиб турардим. Энам шўрлик сочилган узумларни тера бошлади. Унга қўшни хола ҳам шерик бўлди. Уйга киргач, чойга ҳам қарамай аразлаб кўрпага буркандим. Сандалга чўғ солиб устимга кўрпа тортаётган энамга қараб:

– Уларниям катта ҳовлиси бор, узумлари ҳам, нега ўзлари қишга сақлаб қўйишмайди, эна? Нимага ҳар доим сиз қўшниларга узум, сут-қатиқ берасиз.

– Тунов куни сут берган идишни сўраб чиққанимдаям шунақа итидан қўрқиб лабимга учуқ тошган эди. Бобом келса, мени уйимизга элтиб қўйсин, – дедим. Шунда энам:

– Болам, узумларини бу йил совуқ уриб кетди, мева бермади. Невараси сариқ касал бўлган, сут-қатиқни пулга олади. Менда бўлатуриб, ҳолини томоша қилиб туролмийман-да. Эҳтимол, шу эҳсонларимиз борлиги учун ҳосилимиз мўл бўлаётгандир.

Энамнинг гапи тугамай кўчада кимдир чақириб қолди. Овозидан танидим, ўша қўшни аёл эди. Атайлаб ўзимни ухлаганга солиб юзимга кўрпа тортидим.

– Аяжон, неварангиз қаттиқ қўрқиб кетди, деб хижолатда қолдим-да! Зулфихоннинг арзанда қизи келиб-келиб менинг эшигим олдида йиқиладимми? Ит-итлигини қиларкан-да. Меҳмонни биладимми? Келиним бозорга тиккан бахмал нимчалар орасида шу қизимга муносиби бор экан. Уйғонса, кийиб кўрар...

Қўшнини кузатиб кирган энам эркалаб бошимни силади:

– Тур, Минохон, ухлаганинг йўқ-ку, айёр қизим. Камзулни кийиб кўр-чи, сенга лойиқмикан? Уч коса сут берган бўлсак, иккита иссиқ нон, сомса бўлиб қайтди. Бир лаганчадаги узум баҳосини қара, ҳам савобга ишлади, ҳам сенга бахмал камзулга...

Иссиқ сандалда бобом ва энам билан ўтириб ҳеч қачон зерикмасдим. Энам ҳар гал уйларига ўғри кирганини айтиб берганида қизиқэртактинглагандек киприк қоқмай эшитардим:

– Уруш пайти, очарчилик, омборда дон, одамларда ҳол йўқ. Бир коса жўхори ун топсам зоғора ёпаман, деб идора эшиги ёнида ўтирган муҳтожлар қанча. Ҳамманинг уйидан кўрпа-тўшак, иссиқ кийим, мева қоқилар йиғилиб фронтга юбориларди. “Бир сиқим ун беринг, атала қиламан, болаларим оч”, деб йиғлаб

келганларни куруқ қайтармай, деб жоним ҳалак бўларди.

Бир куни ҳозиргидек болаларим билан сандалга ўрик ўтинининг чўғини солиб, қоқисини шимиб ўтиргандик. Тошфонарнинг пилиги қолмаганидан милтиллаб хира ёнарди. Болаларим ёш, бобонг колхозда бош бўлгани учун тонгда кетиб, ярим тунда қайтади. Ҳовлимизнинг орқа тарафидан қадам товуши, сигирнинг мўрагани эшитилди. Онанг: “Буви, молимизни ўғри обкетяпти, индамай ўтираверамизми”, деб йиғлаб юборди. Тоғанг қони қайноқ ўсмир ёшда эди-да. Токчада турган ойболтани кўлига олиб шашт билан ўрнидан турди, мен йўл бермадим. Унга: “Овозингни чиқарма, болам, жонга келмай, молга келгани рост бўлсин. Ҳозир бир шарпа сезса, уйғоқлигимизни билиб қолса, келиб ҳаммамизни чавақлаб ташлайди. Қадам товушидан, овозидан билиб ўтирибман, улар бир-икки киши эмас...” Воқеалар шу ерга келганида энамнинг кўзлари ёшга тўлади. Юзига юмалаган бир-икки томчини сидириб ташлаб, аста ҳикоясини давом эттиради.

– Чиқмаган жондан умид дегандек, тонг отганда бир қўлимда сут соғадиган пақир, биттасида бир қучоқ хашак билан молхонага бордим. Молим ҳам, ёнида кийикдек чопқиллаб юрган бузоқчасиям йўқ. Ўшатта тўйиб-тўйиб йиғлаб олдим. Йиғлаш ҳам гапми, додлаб юрагимни бўшатдим. Ишқилиб, бозорда сотсин, соғиб сутини ичсин, розиман, аммо гўшти керак бўлиб сўйиб юбормасин, ювошгина сигирим уволгина кетмасин, деб йиғладим... Янги туққан мол.. оч қолиб қаердадир боғланиб турган бўлса-чи, деб юрагим ҳовлиқарди. Яна ўзимга келиб, бола-чақамга зиён етмагани учун шукрона қилдим. Шундай қора кунларнинг ўтиб кетгани рост бўлсин. Замонингдан айланай, ҳозиргидай омон-омон даврларни ҳам кўриб

ўтирибмиз. Нон сероб, ош сероб. Қорни қора нонга тўймай юрган одамлар йўқ. Уруш йўқ, қирғинбарот йўқ. Шундай кунларга етказган Эгамга шукур. Юз йил яшасанг ҳам кам...

Абдужалил бобом юз ёшда, энам тўқсон етти ёшида боқий дунёга рихлат қилдилар. Ўзлари айтганидек, қозиғига боғланган мол-қўйи, омбори тўла дони қолди. Ҳеч кимга муҳтож бўлишмади. Яхши ниятлари ўзларига йўлдош бўлиб, бир аср умр кўрдилар, умр бўлганда ҳам мазмунли, хайрли ишу савобларга тўла бўлган умр.

Жаннати инсонлар эди.

АФСУС

Устозимиз меҳрибон, дарёдил инсон эди. Илк мактаб кўрган болалар бўлганимиз учун ҳали у, ҳали бу баҳона билан устозни ташвишга қўярдик. Кимдир ёзиш-чизишни уддалай олмаганидан йиғлаб юборса, яна кимдир оппоқ кўйлагига сиёҳ тўкилганидан арз қилиб йиғлашга тушарди. Доим сумкамиз чўнтагида олиб юрадиган сиёҳдонлар жонимизга жазо эди (У пайтда қишлоқларга шарикли ручкалар етиб бормаган). Сиёҳга ботирилган пероли ручкадан “гул солинган” дафтар варақлари, ювса ҳам кетмайдиган оқ кўйлагу бармоқлар орасидаги сиёҳ доғларининг оғриқ-аччиқлари ота-онамиздан кўра кўпроқ ўқитувчимизни беҳаловат қиларди. Танаффус пайти ҳам, биз тушлик қилиб дам олганда ҳам устозда тиним бўлмасди. Қўлида туғма нуқсони бор дугонамизнинг чойини ичкизиб қўяркан: “Қизалоғим, ўнг қўлингиз пиёла тута олмаса, чап қўлингизни ёрдамга чақирамиз. Икки қўл ҳам ўзингизники, иккаласи ҳам тенг ишлаши керак”, дея унга меҳр кўрсатардилар. “Юр, ўғлим, қўлингга сиёҳ тегибди, ювиб келамиз, тур қизим, формангга тўкилган сиёҳни дарров тозалаш керак, уйга боргунингча доғи кетмайдиган бўлиб қолади. Ҳой, Абдулҳай, ёнингдаги шеригингни қўлидан ушлаб ҳарфни ёздиргин, болам. Назира қизим, ручкани тишлама, бу яхши одат эмас. Шарофат қизим, уйда нонушта қилмай келдингми, нега рангинг оқарган?..”

Ақлимни танигач, ўша кунлар ёдимга тушса, нега ота-онаси қизига етти ёшга кириб мактабга келгунга қадар соғлом қўли билан пиёла тутишни, таом ейишни ўргатмаган экан, дея ўйлаб қоламан.

Уйимиз яқин бўлгани учун ҳаммадан олдин келиб синфимиз эшиги ёнида ўтирардим. Мактаб йўлидаги тўрт кўчада улкан икки дарахт ўсарди.

Бир-бирига суяниб осмон қадар бўй чўзган бу кекса дарахтлар сояси ҳамиша одамлар билан гавжум. Куннинг иссиғию баҳорнинг беқарор жалаларида қайрағоч соясида чуғурлаб ўтирган болалар орасида мен ҳам бўлардим. Айниқса, куз палласи кекса ёнғоқ хазонлари орасидан ёнғоқ териш жуда қизиқ эди. Ерга қаттиқ тушганидан пўсти қоқ иккига бўлинган ёнғоқларни териб сумкамга солиш олдидан қайта-қайта санайман. Боиси, бир гал терган ёнғоқларимни устозимга узатсам, бу ҳаммага етмайди, ўзинг чақиб еявер, қизим, деганди. Бир... ўн беш... ўттиз икки... Агар ҳамма дарс қолдирмай келса, ўттиз олтига бўламиз. Саноғига етгач, сумкамни елкамга илиб мактабга шошаман. Ҳаммага ёнғоқларни улашиб бераётган устознинг юзлари ёришиб кетади. Елкамга аста уриб: “Дўстлик шундай бўлади, болам. Очиқ қўлли одамга Худо ўн ҳисса қилиб қайтаради. Эрта тонгда, салқин ҳавода хазонлар орасидан ҳаммамизга ёнғоқ териб келтирган дўстимизни олқишлаб, раҳмат айтамиз”. Олқишлардан қувониб кетаман. Яна синф қаҳрамонига айланиш учун эртасига, ундан кейинги кунлар ҳам хазонлар орасида изғийман.

Мактабда бошланғич синф ўқувчиларига тушга яқин сариеғ суртилган бир бурда нон ва ширин чой бериларди. Патнис кўтариб кирган ошпаз холани кўриб, ҳаммамиз полапонлардек чуғурлаб, устознинг атрофига жамланардик. Аслида, бизга таом, устозга заҳмат эди ўша лаҳзалар. Бир-биримизга туртилиб кетиб чойимиз тўкилса ёки нонимиз ерга тушса ҳам кимўзарга йиғлашга тушардик.

Бир куни синфдошларимиздан бири устозга нонини тутиб: “Устоз, нонимдан бир тишлаб беринг”, деди. Уни кўриб уч-тўртта бола ёнига бориб, “Менинг нонимдан ҳам енг, устоз”, дея қўл узатиб ҳол-жонига қўймадик. Ноилож қолган ўқитувчимиз қўлимиздаги

нондан тишлагандек бўлди. Кейин бошимизни силаб:

– Болаларим, бергани бир бурда бўлка нон бўлса, шуниям менга илиниб егандек бўлмайсизлар-а? Кўнглингиз учун тишлаб қўйдиму катта гуноҳ қилдим-дааа! Боланинг ҳаққига тегиб бўлмайди. Сизларнинг бир тишлам нонингизга шерик бўлмай менгина ўлай, менгина ўлиб қолсам, бўлмасмиди, – деди. Овози инграганга ўхшаб чиқди.

Устознинг кўзидаги ёшни кўриб ҳаммамиз жимиб қолдик. Оғзидаги луқмани кўз ёшига қўшиб чайнаётгани ҳамон кўз олдимдан кетмайди.

Қандай муаллимлар бор эди. Хокисор, меҳрибон, ҳалол... Шукур, ҳозир ҳам бор. Жонини садқа қилиб илм бераётган, шогирдига ўз боласидек меҳр кўрсатиб, юрагига эзгулик уруғини қадаётган устозлар жуда кўп.

Аммо... аммо талаба шогирдим байрам арафасида гул тутса, мени титроқ тутмади.

Эҳтимол, нон оладиган пулига гул олгандир...
АФСУС...

ЁЛҒИЗЛИК

Тўхтагон эна яқин қариндошимиз бўларди. Ёлғизлиги учун ҳар куни хабар олиб турардик. Бир куни онамдан улар ҳақида сўрадим:

– Онамнинг туғишган опаси бўлади. Пешонаси шўр экан, умри ёлғизликда, йўл қараб ўтпти. Тўққиз фарзандни дунёга келтириб, биттасига эга бўлган. Худойимдан тилаб олган ўғли Муҳаммадисоқ ҳам урушга кетиб, қайтмади. Эр-хотин кўп етим-есирларнинг бошини силаб, ўз боласидек меҳр берди. Улар суяги қотиб, йўлини таниганда тўрт томонга қараб кетиб қолди. Булар ота-оналик меҳрини берди, аммо улар бола бўлмади. Биргина Раҳимагон уларга меҳрибон фарзанд бўлиб улғайди. Ҳар гал шу синглим ҳақида гапирганда онаизорнинг юзлари ёришиб кетади. “Сочи этагига тушган, бодом қовоқлари ўзига ярашган чиройли қизимнинг бахти ҳам ўзига ўхшаган бўлади, Худо хоҳласа”, деб қувонарди. Ниятига етиб катта оилага келин қилиб узатди, яна ёлғизланиб қолди. Катта бувим кўнгли нозик, чаққон, пазанда аёл. Унга ҳар ким ҳам ҳамтовоқ бўлавермайди. Бир коса овқатини ўзи ҳам пишириб ейди, аммо узун тунда ёлғиз қолмасин, деб сизларни юбораман-да, қизим! – дедилар маъюс тортиб.

Онам айтганидек биз унга ҳамроҳ эдик. Орамизда Нодир акамга бошқача меҳр қўйганди. Навбати билан тунда “пойлоқчилик”ка борардик. Катта бувим бизга кўпинча оқ от миниб йўлда келаётган ўғли ҳақида ҳикоя қилиб берарди. Айтишича, тонготар чоғи юлдуз кўриб инсон тақдирини айтиб берадиган уламнинг ёнига бориб ўғли ҳақида сўрабди. Уч кун деганда ўша домла: “Ая, ўғлингиз тирик. Жуда чиройли жойларда оқ от миниб юрибди. Бир куни эшикдан кириб келади”, деганмиш. Ҳикоясини якунлаб бўлгач:

– Эҳтимол, болам шўрликнинг қўл-оёғига ўқ тегиб хушидан кетганда асир қилиб олишгандир. Полвоним баландроқ жойдан йиқилган бўлса, боши лат егандир, уйини, юртини эсидан чиқаргандир. Кўзимнинг оқу қораси эканини у яхши биларди. Шунча йилда ақли жойида бўлса, мени эсламасмиди, оёғи юрмай қолса, эмаклаб бўлса ҳам етиб келарди-я! Юрти қолиб, яқинлари, кўз тиккан ота-онаси қолиб оқ от минииб юрадиган йигит эмас, виждони бор эди. У йўлини ахтариб юрибди. Ҳар куни беш маҳал намозимда ялиниб сўрайман. Болам омон бўлса, дийдорига ташна қилмагин, Художоним, дейман. Танамда жоним борида эшикдан кириб келсин, дейман-дааа... Сизлар ҳам шундай деб дуо қилинглар. Катта бувимнинг ёлғизи уйига омон қайтсин, деб Эгамдан сўранглар. Ҳозир гуноҳингиз йўқ, дуоларингиз ижобат бўлса, ажабмас, – деб кўзига ёш оларди.

Ҳар куни тонгда дарвозани очиб, зулфига оқ ип боғлаб қўярди. Кўча томондаги дераза тоқчасига сақич, қурут, ширинликлар териб қўйган энанинг ойнаси ҳамиша очиқ турарди. Уйи мактаб яқинида бўлгани учун эшиги олди доим гавжум эди. Бир куни акам иккимиз офтобга қўйилган сават ичидаги қурутлардан олиб, чўнтагимизга беркитдик. Билиб қолса, бизни уришиб беради, деган андишада эдик. Дарс тайёрлаб ўтирганимизда келиб бошимизни силаб эркалатди:

– Болаларим, саватчадаги қурутдан олиб чўнтакка солманглар, у ҳали яхши қуримаган, эзилиб кетса кийимингиз доғ бўлади. Ана, тоқчадаги қути ичи тўла қурут, олиб еяверинглар. Мен бойиб кетиш учун қурут, қанд сотмайман. Кундузи ёлғиз қоламан-да. Ойнани чертиб, “Эна, қурут беринг”, деб беш тийин узатганга ўнта қурут бераман. Яна келсин, дейман-да! Кимдир йўқлаб туриши, айниқса, Тўхтаҳон энаааа,

катта бувиини деб, оғзини тўлдириб чақиришлари учун ҳам шундай қиламан, – дедилар.

Акам иккимиз қилган ишимиздан уялиб, ерга қарадик.

ЯХШИЛИК

Мактабимизда Наврўз байрамига бағишланган тадбир ўтказиладиган бўлди. Ҳар бир синф ўзи учун алоҳида дастурхон ёзиши тайинланди. Тайёрланган баҳорий таомлар ҳакамлар томонидан баҳоланиши эълон қилингани учун ҳаммамиз астойдил эдик.

Кўк чучвара пишириш менинг чекимга тушди.

Оқшомда дадамнинг қон босими кўтарилиб, "Тез ёрдам" чақирдик. Шифокор амаким туни билан дадамнинг ёнидан жилмай муолажа қилгани билан ҳаммамиз бедор, безовта бўлиб тонг оттирдик. Тонгда дадамнинг аҳволи бироз яхшиланди. Онам: "Кеч қолмай мактабга боравер, қизим. Даданг анча яхши бўлиб қолди, дугонанг анчадан бери сени кутиб турибди", деганида байрам тадбири ёдимга тушди. Унга байрамга боролмаслигимни айтмоқчи бўлиб дарвоза ҳатладим. Қўлида иккита тугун билан жилмайиб турарди.

– Мен уйдагиларга байрам дастурхонига қатлама билан чучвара пишириш менга тушди, дедим. Улар ишонишди. Боринг, кийиниб чиқинг, бирга кетамиз, – деди.

Мен ҳайрон бўлиб турганимни кўриб, дарвозамиз олдида "Тез ёрдам" машинаси келиб анча вақт турганини кўрганидан кейин ҳаммасини тушунганини

айтди. Дугонам Тожихонга мен ҳарф танитдим, у менга ҳамдардликни ўргатди. Мен унга ёзишни ўргатдим, у менга одамийликни ўқитди. Ўқиш, ёзишдан сабоқ бердим, биз қатори ўзлаштира олмаган пайтлари партага бошини қўйиб йиғларди.

Мен унга САБРНИ ўргатдим. У эса менга ҚАДРНИ...

МЕНИНГ ДАРДКАШИМ

Бола эдим. Дадам ишдан келишини ухламай кутардим. Кундузи жамоат транспортида ҳайдовчилик қилган дадам гоҳида тунда ҳам навбатчиликда қоларди. Ҳориган, қўллари меҳнатдан қадоқ бўлиб кетган заҳматкашимнинг кўзларида ғам, сўзларида миннат йўқ эди. Қўлларига сув қуймай туриб кафтларини ҳидлашни яхши кўрардим. “Мой ҳиди келиб турган қўлларимни битта сиз яхши кўрасиз-да, қизим”, деб севиниб бошимни силарди. Бир куни дадам уйга хурсанд қайтди. Дастурхон атрофида куймаланаётган онамга қараб одатдагидан бошқачароқ овозда гапира бошлади:

– Катта мажлис бўларкан. Бошлиқ мени чақириб: “Сизни мукофотга кўрсатдик. Эртага идорага келинг, Тошкентдан келган вакилнинг ўзи топширади”, деди. Вақтлироқ кетишим керак.

Ўша лаҳзада дадамнинг кўзларидаги ёлқин, юзларидаги табассум ҳамон кўз олдимда.

Ҳар хил хаёллар билан кўзимга уйқу келмасди. Каттароқ тухфа берилса, касалдан турган дадам кўтаришга қийналиб қолмасмикан, деган ўй ҳам кўнглимдан ўтарди. Ниҳоят тонг отди. Оҳорли кийимларини кийиб, кўчага отланаётган дадамнинг қўлидан тутиб: “Дада, ухламай сизни кутиб ўтираман”, дедим. Куни билан кўзим кўчада бўлди. Қош қорая бошлаганда кириб келган дадам қўлидаги қутичани менга узатди. Уйга кириб ҳаммамиз тўпланиб уни очдик. Каттагина, жимжимадор қутининг ичида ёғочданысалган миттигинаайиқчаборэди. Кўзларимга ишонмай, қутини гир айлантириб кўрдим... Унинг оёқлари остига ўрнатилган тахтачада: “Поздравляем первым праздником автомобилистов! Л.А.Т. 1976 г.” ўйибёзилганёзувларборэди. Кафтлариморасигасиғиб

кетган айиқчага ўкиниб, алам билан термилдим. Туни билан ухламай ўйлаган ўйимни ота-онам, акаларим билиб қоладигандек, совғани дарров жойига қўйдим. Негадир дадамнинг кўзига қаролмасдим. Ҳеч ким ҳеч нарса демади. Фақат бир акам: “Айиқча бекорга асал тўлдирилган бочкани кўтариб олмаган. Бу уйимизга омад, бойлик келтиради, дегани-да”, деди. Токчада турган айиқчани ҳар кўрганимда бўғзимга бир нима қадалар, дадамнинг оёғини қучиб, бор овозим билан йиғлагим келарди.

Кейин акаларим дадамнинг туғилган кунида чиройли соат сотиб олишди. Деворга илинган соат устидан жой олган айиқча мунчоқ кўзлари билан бизга термилиб ўтиргандек бўларди. Кунлар ўтгани сайин мен ҳам унга ўрганиб қолдим. Қирқ йил, ундан ҳам кўпроқ вақт биз билан бирга “яшагани” учун бўлса керак, оиламизнинг бир қисмига айланиб кетди гўё.

Ҳаммамиз уйли-жойли бўлиб, бир-бир ота ҳовлимизни тарк этдик. Айниқса, қизлар тақдир этагини тутганидан кейин ота уйига меҳмон бўлар экан. Ўша ёғочдан ясалган айиқча эса доим дадамнинг ёнида бўлди. Дадам жойнамоз устида бизга дуолар қилганида ҳам, бемор синглимнинг бошида ўтириб, қайғуга ботганида ҳам, кутилмаган тақдир синовларида “воҳ” деганда, “оҳ” деганда ҳам қошида бўлди.

Бир куни дадажоним мени ёнига чорлади. Қўлида ўша айиқча:

– Қизим, мен сизларга тарбия бердим, ҳеч кимдан кам бўлмаслигингиз учун жонимни фидо қилиб меҳнат қилдим. Оқу қорани танитдим. Сиз катта шоир бўласиз, дея дуолар қиляпман. Умидим бор... Қаридим. Берадиган бойлигим, қимматли бисотим йўқ. Сизга мана шу айиқчани бермоқчиман. Яхшиям, жони йўқ, танасида қони йўқ, ёғочдан ясалган экан, чидади-я!

Энди сиз билан бўлсин. Мен унга гапириб турардим. Бошини силаб эркалатардим, ҳол сўрардим. Сиз ҳам шундай қилинг. Дадамнинг ярим асрлик дўсти, деб қадр қилинг, – деди...

Дадам оламдан ўтганига анча йиллар бўлди. Ҳозир, ёзиб ўтирибману рўпарамдаги соат устида ўша айиқча. У энди менинг дардкашимга айланган... Ўшанда дадам олиб келган қутича ичида ёғочдан ясалган оддийгина ўйинчоқни кўриб хафа бўлгандим. Энди эса бу айиқча авлоддан-авлодга ўтаётган энг бебаҳо меросга айланди.

ҒУРУР

Бошланғич синф ўқувчиларининг линейкаси бўлди. Мактаб фондидан ота-онаси йўқ, ногирон, кам таъминланган оила фарзандларига кийим-кечак улашилди. Қарсак чалиб, ҳаммадан кўп олқишладим. Ростини, жуда севиниб кетгандим. Аммо йиғилиш охирида, кўп болали оила фарзандларига ҳам атаганимиз бор деб, фамилиямни ўқиди. Юрагим тўхтаб қолай деди. Бола кўнглим билан ундай тухфалар, мурувватлар фақат ота-онасиз болаларга берилади, деб ўйлардим. Мендаги ўзгаришни сездим, устозим баланд овозда: “Бу совға яхши ўқийдиган болаларга ҳам бериляпти, Мунаввархон қизим – яхши ўқувчи”, – деди.

Ўша тобда устознинг қўлидаги кийимга қўл узатсам, тўрт томонга сачраб кетадигандек аянчли аҳволда эдим. Олмадим, йиғлаб юбордим.

– Менинг кийимларим кўп, устоз. Дадам айтган кийимимни оверади. Онам ҳам соппа-соғ. Уйга буларни оборсам, улар мендан хафа бўлади. Абдуғаффор билан Саломат мендан яхши ўқийди-ку, нега уларга йўқ, – дедим. Мактаб билан уйимиз ораси анча эди. Йиғлаб югуриб борар эканман, бир гапни такрор-такрор айтардим:

“Ота-онам бор-ку! Нега менга ундай қилишди”. Эсимда, ўша воқеадан кейин анча кун иссиғим чиқиб ётиб қолганман. Ҳатто мактаб директори Комилахон ая ҳам мени кўргани келган.

Аммо... тунов куни бир мактабда бўлган ижодий учрашувдан кейин “Кеча сумалак пиширдик, бир пиёла чойимиз бор”, дейишса осонгина кўндим...

РАМАЗОН АЙТИБ...

Рамазон ойи бошланиши билан биз – маҳалла болаларининг жонимиз кирарди. Қийиқнинг тўрт учидан ушлаб олардик-да, эшикма-эшик юриб, рамазон айтардик.

Рамазон айтиб келдик эшигизга,
Худойим ўғил берсин бешигизга...

Ўчоқда кул, кармонда пул,
Чиқара қолинг минг сўм пул.

Кимдир нон, кимдир бир ҳовуч туршак, қанду новвот билан сийларди. Менга қийиқнинг бир учи тегмаса-да, очил дастурхондаги ноз-неъматлар тақсимланаётган пайтда нимадир насиба бериларди.

Маҳалламизда ёши анчага бориб қолган бефарзанд Пўлатхон ая бор эди.

Бир куни атаганини югуриб олиб чиқадиган дастёри йўқ, овора бўлмасин, дедикми, унинг эшиги олдидан индамай ўтиб кетдик. Қўшни ҳовлига етай деганда ортимиздан чақириб қолди. “Ҳооой, болаларууввв, қайтинглааар!”

Негадир овози титраб чиқарди. Этагидаги ширинликларни дастурхонга тўкаётиб:

– Нега менинг эшигимга бошурмай ўтиб кетдийлар. Менга ҳам савоб керак. Тушдан бери сизларни пойлаб ўтирибман-ку, – деди.

Шунда бир бола:

– Хола, энди қариб қолдиз, барибир, биз тилаганимиз билан ўғил туғмайсиз-ку! – деди иршайиб.

Аёлнинг вужуди титраб, кўзларидан ёш қуйилди. Йиғлатиб қўйганимиздан хижолат бўлиб ҳаммамиз мулзам тортдик. Аммо нима деб юпатишга ақлимиз етмасдан жим эдик. Хола бироз ўзига келгач, кўз ёшларини сидириб, жилмайдигандек бўлди. Титроқ

кўллари билан ўша боланинг бошини силаб:

– Болам, тилагингиз билан ўғил туғмасам ҳам, сиздек ўғилни туққан оналар ҳақиға дуо қиламан-ку! Энди мендек Худо беҳабарнинг эшигидан ҳатлаб ўтманглар. Икки марта "Ҳой, рамаз-о-о-о-н..." деганда чиқмасам, ичкарига кириб хабар олинглар. Меҳрибон жиянлар, жигарларимнинг бориға шукур, оқшом тушиб улар келгунича кўзим кўчада бўлади...

Кўйлаги енгига кўз ёшини артиб бизга дуо қилаётган онахон ҳамон кўз олдимда. Рўза ойи кириб, рамазон айтиб келган болаларни сийлаётган пайтим, баъзан фарзанд, набиралар ташвишидан толиққананда ўша аянинг сўнгги сўзи хотирамдан акс садо беради. "Шукр берган неъматларинг учун, бағримни, атрофимни тўлдириб, гавжум қилиб қўйганингга шукр", дейман...

ҚАЙТАР ДУНЁ

Кўчамиздаги ариқдан оқаётган зилол сувда юз-қўлимни ювиб ўтирсам, маҳалламизда яшайдиган бир амаки:

– Қизим, шундай оқил инсонларнинг боласи бўлатуриб беақлнинг ишини қиялсанми, ахир, ариқдаги сувдан одамлар ичади-ку! – деб койиди. Мен индамай уйга кириб кетдим. Хаёлимда: “Ўзимизнинг кўча, ўзимизнинг ариқдан оққан сувга хўжайинлик қилмаса-чи”, деб ғашим келди. Онам ҳам доим: “Ариқдаги сувга ахлатни супурма, чойнак-пиёлани бир човгум сув олиб кириб уйда юв”, деб кўп насиҳат қиларди. Барибир ўз айтганимдан қолмасдим. Ўзим ариқдаги сувда нон оқизоқ қилиб еб туриб ҳам ўша сувда чойнак-пиёла ювишни канда қилмасдим.

Йиллар ўтди. Турмуш курдим. Рўзғор ташвишлари бошимга тушди. Бизга ажратилган ерга иморат тиклаб кўчиб чиқдик. Келинлик уйимда сув сероб эди. Водопроводда ичимлик суви оқиб турар, ҳовли ичидаги ҳовузда тўла сув бўлгани учун уйимиз жаннатдек гўзал гулзор эди. Кўчиб ўтган янги уйимизда ичимлик суви танқислигидан ариқдан оққан сувдан фойдаланардик. Бир куни ўғлим: “Аяжон, кўча бошидаги фалон амаки бор-ку, ўшанинг ўрдаклари ариқнинг ичида сузиб юрибди, биз шу сувни ичамизми?” деб қолди. Кўнглимга ғашлик чўқди. Ўша амакининг ёнига бориб:

– Нега бундай қиласиз? Маҳаллада ҳамма ариқдаги сувдан фойдаланса, кўча бошида яшаб туриб сиз сувни булғатсангиз, яхши эмас-ку, амаки, – дедим.

У киши эса гапимни парвойига илмади. “Сув етти юмаласа ҳалол, эшигим олдидан оққан сувга ўзим эгаман, ишинг бўлмасин. Болам тенги бўлиб менга ақл ўргатма”, деди.

Ғазабдан титраб-қақшаб қайтар эканман
болалигимдаги воқеалар ёдимга тушди. Қайтар дунё
ишига қойил қолмай иложимиз йўқ.

ИХТИРО

Акаларимдан бири яқин дўсти билан анча пайтгача
электр ҳисоблагични ковлаштириб, нималардир
қилишди. Кейин катта ҳовлимиздаги ҳамма
чироқларни ёқиб қўйишди. Ҳайрон бўлганимизни
кўриб:

– Мана янгилигу ана янгилик. Хавотир олмай ҳамма
чироқларни ёқаверинглар, электр ҳисоблагични
тескари айлантириб қўйдим, бир сўм пул ёзмайди.
Текширувчилар келса, кундузи тўғрилаб, кечаси яна
тескари қилиб қўяман. Жазоси бир қарич алюмин сим
экану, – деди қувлик билан.

Қоронғиликдан қўрққаним учун акамнинг яратган
янгилигидан жуда хурсанд бўлдим. Ярим тунда
ишдан қайтган дадам ҳайрон бўлиб: "Нега тўйхонадек
ҳамма чироқларни ёқиб қўйдинглар, ўчиринглар",
деди. Яхши-ёмон хабарларни ҳаммадан олдин айтгич
бўлганим учун дадамга акамнинг ихтироси ҳақида
айтиб мақтандим. Кутилмаганда дадам ғазабдан
(бошқа ҳеч қачон бундай ҳолатда кўрмадим) титрай
бошлади. Онамни койиди, акамни яхшигина жазолади.

– Эл-халққа хиёнат қилишнинг, ўғрилиқнинг
катта-кичиги бўлмайди. Ҳалол нон еб, ҳаром иш
қилган болани кечирмайман. Кимга ўхшадинг,
кимнинг ҳаққини ёқиб яшамоқчисан? – деди.

Онамнинг айтишича, дадам ўша куни туни билан ухламай ҳовлида юриб чиқибди. Жазони ҳаммамиз тенг тортдик. Электр ҳисоблагич уч соат тескари айлангани учун уч кун чироқ ёқмай тошфонарда дарс қилдик. Ҳаммамизга ДАРС БЎЛДИ.

КЕЧИРИМЛИ ХАТО

Бир куни диктант ёздик. Ватан сўзини хато қилиб “Ватаан”, деб ёзиб қўйибман. Ёзувнинг тагига қизил чизиқ тортилгану, аммо баҳо “аъло” эди.

– Устоз, хато қилсам ҳам “беш” қўйганингиз учун раҳмат, – дедим севиниб.

– Бу кечиримли хато. Ватан сўзининг ҳамма ҳарфини иккитадан ёзсанг ҳам хато демайман, болам. Иккита “а” бўлса янаям ҳайқариб айтгандек бўларкан. Авваллари ота-оналар фарзандларига бошқача исм қўйишарди. Исмларнинг маъносига эътибор берилмаган. Эндиги исмлар ҳам фойдали. Эҳтимол, “Ватан” тақдирига боғлиқ яхши тилак, умид, ниятлари борлигидан бўлса керак. Синфимиздаги болаларнинг исмидан юртнинг эртанги кунини ўқисак бўлади, – деб беш-олтита ўқувчини танлаб ёзув тахтаси ёнига чиқарди. Катта ҳарфлар билан Ватан сўзини ёзиб, қаторлашиб турган болаларнинг исмини айта бошладилар. Ҳаммамиз жўр овоз бўлиб такрорлардик... “Эркин, Озод, Гўзал, Одил, Гулгун, Жасур – Ватан бу-у-у-у”. Чиройли сўзлар топилганидан ҳаммамиз севиниб олқишладик, ёнимда ўтирган Саодат: “Нега ҳамманинг исми юртга қариндош, меники йўқ”, деб йиғлаб юборди.

– Унда меники-чи, – дедим мен ҳам ўпкаланиб. Ҳуриниса ҳам бизга қўшилди.

– Келинлар, болалар, шу йиғлоқи қизларимизнинг исмига ҳам сўз бойлаймиз:

– Саодатга интилган элнинг келажаги ҳур, йўллари мунаввар бўлади...

Устозим орзу қилган ҳур, озод, фаровон, мунаввар кунлар келди. Уйларимиз, дилларимиз обод бўлди. Менинг биринчи устозим Тожирали Дадажонов бугун орамизда йўқ, аммо мен каби юзлаб шогирдларининг қалбида, юрагида яшайди. Энди ақлимни таниб

тушуниб етдим. Устознинг ҳар бир гапи комилликка, эзгулик, яхшиликка йўғрилган экан. Дунё ичидан дунё, яхшилик ичидан эзгулик, сўз ичидан гавҳар топадиган инсон эканлар. Гоҳида кўкка қараб бор овозим билан:

– Устоз, қаранг, сиз айтган кунлар, даврлар, давронлар келди. Биз омон эканмиз, сиз ҳам ҳаётсиз. Бизлар билан бирга ҳамон одимламоқдасиз. Худди биздек тонгни кўриб, ойдин тунларда эл тинчи дея дуолар қиляпсиз. Сиз, сиз менинг юрагимда, Ватан ичидаги Ва-а-т-а-а-нда яшаяпсиз! – дея ҳайқиргим келади.

*Ниҳол эдик, ғунчалар эдик,
Митти ўғил-қизчалар эдик.
Паноҳ топган қанотингизда,
Учирмажон қушчалар эдик.*

*Меҳрингиздан меҳрлар унди,
Тилак олдик тилагингиздан.
Асли Ватан бошланган экан,
Устоз, сизнинг юрагингиздан!*

*Ҳаёт – улкан дарсхона экан,
Ҳамон ундан оляпмиз таълим.
Қуримайди боғингиз ҳеч вақт,
Биз бормизки, сиз бор, муаллим.*

ОНА СИГИР

Ховли тарафдан келаётган онамнинг юз-кўзи ташвишли эди.

Мени кўриб қўлидаги челакни бир четга қўйди:

– Бечора, молнинг ҳам, итнинг ҳам онаси она-да! Фарзанд доғини тортганлар билади бу азоб нима эканлигини. Тўққиз ой қорнида кўтариб юрган боласи кўз олдида чўзилиниб ўлиб ётса, қандоғ чидайди, шунақа қилади-да, – деди аламли овозда.

Кейин билсам, сигиримизнинг бузоқчаси туғилибоқ нобуд бўлган экан. Катта матога ўраб, уловга ўнгараётган акаларимга: “Носиржон, бузоқни тутбоққа обориб кўминглар, онаси ўтлагани борганда тупроғини ҳидлаб турар”, – деди онам кўзига ёш олиб. Беш-ўн кун ем-хашакка ҳам қарамай тумшуғини ерга тираб ётиб ҳолсизланган сигирнинг аҳволини кўриб ҳаммамиз ачинардик. Онам эса худди одамга гапираётгандек сигирнинг атрофида айланиб, оввора эди: “Ўрнингдан тур энди, жонивор, боласи ўлган битта сенми? Менам икки болқондек ўғилларимни ерга берганман. Айниқса, Абдулаҳадим уч ёш болага ўхшамасди. Тили бийрон, ўзи асал, дўмбоққина эди. Қучоқласам бағрим тўларди. Эгам ўзи олиб, яна ўзи бераридан кам қилмади. Уларнинг ортидан бир этак бола берди, беҳисоб шукур. Одамни-ку, емай-ичмай жағини тираб ётиб олсаям ҳеч ким тирик кўммайди. Тиғ кўтариб бошига келмайди... Сен бу ётишда ўз жонингга жавр қиласан-ку! Тур, ўрнингдан, турақол, жониворим. Мени хафа қилма. Болаларимнинг ризқ-насибасини қийиб, ноумид қилмагин. Худо хоҳласа, келаси йил шу пайтда ёнингда боланг чопқиллаб юради”.

Сигир онамнинг гапларига тушунаётгандек ҳолсизгина “мў-ў-ў”лаб қўяр, кўзларидан оқаётган

ёшини кўриб, унга раҳмим келарди. Охири, онамнинг гаплари таъсир қилдими ёки вақт ўтиб дарди аридими, секин-аста ўзига кела бошлади. Аммо дарвоза тарафга қараб “мў-мў-ў”лаб, ўзини у ёқ-бу ёққа ура бошлаганида ҳеч кимнинг кучи етмасди.

Бир куни акамга:

– Нобуд бўлган боласига одам куяди десам, ҳайвоннинг ҳам юрагида ўтдек меҳри бўларкан. Бузоғига қуйиб ўлиб қолмасин жонивор. Аста етаклаб, тутбоққа олиб боринглар. Барра ўт-ўланларни чимчилаб еса ҳам кўнгли ёришар, туёғи тупроққа урилса, бироз ҳовуридан тушиб қайтар, – деди онаизор.

Акамга эргашиб мен ҳам йўлга тушдим. Тумшуғи ерга теккудек бўлиб аранг одимлаётган ҳолсиз сигирнинг кетидан биз ҳам индамай борардик. Эски ҳовлимизнинг томорқасидаги тутзорга олиб бориб арқонини бўшатдик. Кўм-кўк ўтларни чимчилаб ея бошлаган сигир бирдан дўппайиб турган тупроқнинг ёнида тўхтаб қолди. Атрофини айланди, ҳидлади, кейин ўша ерга чўккалаб тумшуғини тупроқ устига қўйди. Кўзидан тирқираб ёш оқарди. Тушунмай акамга қараганимни кўриб: “Бузоғини шу ерга кўмганмиз”, деди. Кун бўйи сигир ўрнидан турмади. Кўзининг ёши ҳам тинмасди. Кун қорая бошлагач, жониворни ўрнидан турғизишга кўп уриндик. Ҳоли танг бўлгани учун акам унга озор бергиси келмасди. Икки акам ёрдамга келгач, алҳол уни етаклаб йўлга тушдик. Бироз йўл юрганимиздан кейин кутилмаганда бир силтаниб акамнинг қўлидан чиқиб, ортга югурди. Бузоқчаси кўмилган тупроқнинг ёнига бориб авайлаб чўккалади, кейин олди туёқлари билан тупроқни тита бошлади. Она сигирга қараб биз ҳам йиғлаб юбордик...

ТЕКШИРУВ

Бир куни мактабимизга комиссия келди. Синф журналини ўқиб йўқлама қила бошлади. Негадир менинг фамилиям тилга олинмади. Қўл кўтариб, “Устоз, мен чиқмадим”, дедим ташвишланиб. Келган киши устозимизга савол назари билан қаради. Ўқитувчимиз бир менга, бир ўша одамга қараб иккиланган қўйи жавоб берди:

– Бу қизим ҳали мактаб ёшига етмаган. Журнал ёнидаги дафтарга шунчаки ёзиб юраман. Отаси илтимос қилиб...

Ҳалиги амакининг ранги ўзгарди. Қошини чимириб, қовоғини уйиб олди. Хаёлимда устозимга тарсаки тортиб юборадигандек кўрқиб кетдим, юрагим гупиллаб уриб, бошимга оғриқ кирди.

– Иеее, бу нима деганингиз, домла?! Сонда йўқ, санокда йўқ болани таниш-билиш қилиб ўқитиб юраверасизми? Кимдир бешикдаги боласини кўтариб келиб, кўз-қулоқ бўлиб тулинг, деса, майли дейсизми? Мен бу масалага жим қараб туролмайман. Эртага боланинг тақдири нима бўлади? Нонни “нанна” дейдиган ёшда мактаб партасига ўтқазиб қўйишга ким ҳуқуқ берди? Ёки бойвачча отаси сизга алоҳида ойлик тайин қилганми?

Нима деб жавоб қилишни билмай каловланиб қолган ўқитувчим:

– Отаси мен билан эмас, мактаб директори билан гаплашган. Аммо ўқиш-ёзишни ҳаммадан тез уддалади, – деди.

Ўша комиссия ҳаммамизга ўқиш китобидан бир-икки сатрдан ўқитиб кўрди, ёзув дафтарларини текшира бошлади. Менга навбат етганида дафтаримни қўлига ҳам олмади. “Даданг нима иш қилади, қизалоқ?” деди синовчан назар билан менга тикилиб.

– Шопир, – дедим партанинг тагига кириб кетай деб. Кейин бор кучимни тўплаб, ўша одамга бўғзимда турган гапимни айтдим.

– Ҳар куни йўқлама қилганда мен журналда борийдим, сиз кўрмай қолдиз-д-а-а, устозимни бошқа уришманг. Майли, энди мактабга кемийман, кечиринг, – деб йиғлаб юбордим. Доска олдида турган ўқитувчим ёнимга келиб титраган қўллари билан бошимни силаб:

– Йиғлама, қизим, йиғлама! Шундай ўқувчиларим борки, кунора дарсга келмайди, уйига бориб, велосипедга миндириб олиб келаман, яна дарс охирига етмай қочиб кетади. Ўшандайларга ҳарф танита олмай сочимга оқ тушди. Бу болам муштдеккина бўлиб... тонг отиши билан мактабга югурса керак. Синфхона олдида совқотиб ўтирибди, деб ўйлаб ҳаммадан илгари ишга келаман. Ҳужжатлари қайд этилмагани учун унга бирорта дарслик китобиям берилмаган. Биринчи синф ўқувчилари орасида бунақа зеҳнлиси санокли. Синфдошларининг китобидан фойдаланади. Юқори синф дарсликларидаги кўп шеърларни ёд олган. Ўкситманг болани... Қанча жазо бўлса, қанча хато бўлса – менинг зиммамга. Аниқ айта оламанки, мактаб директори бу қизнинг отасидан битта нон ҳам олгани йўқ, одамгарчилик деб шу ишларни қилгандир, – деди.

Ўша бошлиқ ёнимга келиб дафтарларимни варақлай бошлади.

– Ёзувларинг унча ҳуснихат эмасу, аммо хатосиз ёзаркансан, сумкангда китобларинг бор экан-ку? – деди дўппайиб турган сумкамга имо қилиб.

– Акамларнинг китобидан соб келаман. Сўмкам бўм-бўшда-а-а-а...

– Улар уришмайдими?

– Йўқ, улар расписания қилиб бўлганидан кейин

билдирмай олиб сумкамни тўлдирволаман.

– Акаларинг нечта?

Негадир йиғлагим келарди. Гапиролмадим. Иккала қўлимнинг ҳамма панжасини очиб “шунча” деёлдим, аранг.

– Мазза қилиб болаликнинг гаштини суриб юрмайсанми, қизалоқ, ҳали ўқийверииб...

Ўша куни, ўша яхши одам мактаб кутубхонасига етаклаб олиб борди, керакли дарсликларнинг барини олиб берди. Ўзимни дунёдаги энг бахтли боладек ҳис этардим. Севинганимни кўриб:

– Сениям номингни эртадан катта журналдан ўқийди, бор, қизим, сумкангдаги китобларни устозингга кўрсат! – деди меҳрибонлик билан.

ЯНА ЎША...

Маҳаллада бирга ўйнаб юрган тенгдошларим мактабга боргани учун ота-онамга мактабга бораман, деб хархаша қила бошладим.

Иложсиз қолган дадам мактаб директори ёнига борди...

Мактаб формаси ҳам олиб беришди. Онам тунда жилдга мос матодан менга сумкача тикди. Орзу қилганим мактабга бордим, аммо сумкачамдан уялардим. Синфимизда менга ўхшаб қўлбола сумкача кўтарганлар борлиги учун секин-аста кўника бошладим.

Дугонам Тожихон меҳрибон, соддадил қиз эди. Сумкасини менга тутиб: “Сиз буни кўтариб юринг, менга латта сумкангизни беринг”, деди. Уйга қайтганда дарвозамиз олдида алиштириб олардик. Буни ҳеч ким билмайди, деб ўйлардим. Бир куни уйғонсам, бошимда чиройли сумкача турибди. Севинчим дунёларга сиғмасди. Кечки овқат маҳали онамнинг қулоғидаги каттагина балдоғи йўқлигини кўриб ҳайрон бўлдим.

– Буви, сирғангиз йўқолиб қолдими? – дедим ҳаяжонланиб.

– Ҳа, биттаси тушиб қолибди, пойини ўзини олиб кўйдим, қизим, – деди хотиржамлик билан.

– Мен бугун мактабга бормийман, сирғангизни ҳовлидан қидириб топамиз, – дедим. Шунда онам:

– Сен бировнинг сумкасини кўтариб мактабга боргандан қулоғимга чўпак тақиб олганим яхши-да, болам, – деди жилмайиб.

ЭЪТИҚОД

Олтинчи синфда ўқирдик. Дарс пайти эди. Мактаб раҳбарларидан бири синфга кириб келди-да:

– Мабодо, ораларингизда рўза тутганлар йўқми? – деб сўради.

Бараварига: “Йўқ”, деб жавоб бердик.

– Ҳа, унда яхши, – деди, кейин ўқитувчимизга қараб давом этди,

– Марказдан вакил келган, кириб қолиши мумкин.

Шунда ўқитувчимиз бирдан хушёр тортди-да, орқа партада ўтирган бир синфдошимизга синчиклаб қаради. У бола кўзини олиб қочди. “Ҳожиакбар, – деди ўқитувчимиз сирли бир оҳангда. – Рангинг ўчган, лабларинг қуруқшаб турибди, тинчликми?” – деб сўради. Ҳожиакбар ўрнидан туриб, индамай бошини эгди. Шунда ўқитувчимиз унинг бошини силаб қўйди-да, нари кетди:

– Майли, бир амаллармиз, Худойим сенга сабр берсин. Аслида, қурби етган одам ёшми, қарими рўза тутиши савоб, аммо саллани олиб кел, деса каллани олиб келадиган уч-тўрттаси изғиб юрибди-да, болам, – деди бошини сарак-сарак қилиб.

Синфимизга кирган бир-икки нотаниш одамлар ортидан идишда сув кўтариб мактабимиз ошпази ҳам кириб келди. Ҳаммамизга бир хўпламдан сув ичира бошлади. Шунда кафти билан оғзини беркитиб, ранги бўздек оқариб ўтирган Ҳожиакбарга навбат етганида, ўқитувчимиз унинг жонига ора кирди:

– Ҳозиргина шу боланинг тишини олдириб келдик-да! Дўхтирга ўзим олиб бордим. Совуқ сув ичирманглар, илтимос, – деди қўлини кўксига қўйиб.

Келганларни эсон-омон кузатиб, синфга қайтиб кирган ўқитувчимиз доскага тенгламаларни ёза туриб, оҳиста бош ирғади.

– Эсиз, тутган рўзам увол бўлди.
Шунда бараварига чувиллашиб сўрадик.
– Устоз, сизга сув ичирмади-ку?!

– Тўғри, сув ичиришмади. Лекин ёлғон гапиришга мажбур қилишди-ку, – деди кулимсираб. Устознинг юзига қарадим. Табассум эмас, аламми, ўкинчми... Мен англаб етмаган нимадир бор эди.

УМИД

Бетоб бўлиб ётиб қолган дадамнинг аҳволи яхшиланмай, тўшакка михланиб қолди. Шифо истаб бош урмаган эшик, бормаган табиб қолмади. Ҳар куни тонгда дадам ётган уйга оёқучида кириб ҳол сўраймиз. Қайрилиб қарашга ҳоли йўқ бемори бошида онам тункун андармон бўларди. Рўзғорбоши ётиб қолганидан кейин хонадон ҳоли ҳаммага аён. Тўнғич акам тиббиёт институтида, кейингиси ҳам Тошкентда талаба...

Дадамдан бесўроқ отасининг уйига ҳам бормайдиган соддагина онамнинг жони мингга бўлинганди. Ўша кунларда уйдан бир қадам нари чиқмас, дадамнинг кўнглига қараб ҳамиша ёнида бўларди. Кунлар шундай ўтиб борарди.

Аввалига сигир-бузоқлар сотилди. Кейин, кейин... бир акам новвойга, бири косибга шогирд тушди. Маҳалламиздаги бир хонадонда дала боғчалари учун дошқозонда таом пишириларди. Ўсмир ёшдаги акам ҳам катталар билан баравар меҳнатга киришди. Олисдаги дала шийпонига ҳар куни бир маҳал бориб келарди. Овқат тўлатилган “дўлача” оғирлик қилармиди, анча йўлгача акам велосипедни бошқара олмай илонизи қилиб кетарди. Ортидан қараб, акам ҳозир йиқилиб тушмасайди, иссиқ овқат тўкилиб унга зарар етмасайди, деб юрак ҳовучлаб турардим. Зиммасидаги ишни бажариб қайтган акамни кўриб, ҳаммадан кўпроқ суюнардим. Биргалашиб мактабга тайёргарлик кўрардик. Кўрган-кечирганларини тўлиб-тошиб гапириб берадиган акам йўлидан чиққан илон-чаёнлар ҳақида гапирганда мен унга ғурурланиб қарардим. Яқинимизда кетаётган тенгдошларимиз эшитишини жуда хоҳлаганимдан: “Ака, баландроқ гапиринг, кўча шовқинида эшитмаяпман”, дер эдим атайдан.

Шундай кунларнинг бирида Абдужалил бобом (онамнинг отаси) уйимизга сигир етаклаб келди. Онамга: “Болдираб турибди жонивор, бугун-эрта туғиб берса, болаларингни оғзи оққа тегади, бировга рангинг сарғаймайди. Беморингга ҳам сут-қатиқ даркор-да, қизим”, деди босиқлик билан пешона терини артар экан. Бироз суҳбатлашиб ўтиргач, бобом уйига қайтди. Қозиққа сигир боғланганидан ҳаммамиз қувонардик. Айниқса, акаларимнинг бири эртага мактабдан келиб даладан ўт юлиб келаман деса, бири ўртоқларим билан далага олиб бориб ўтлатиб келаман, деб аҳдлашарди. Негадир ўша кун ионамнинг юзида ташвиш, кўзларида ёш кўрдим. Сабабини сўрашга ботинмасам ҳам ёнидан нари кетмаганимни кўриб бошимни силаб:

– Худодан умидим бор, болам. Ўзига осон: “Ол, қулим деса”, айтгани бўлади. Ҳали даданг оёққа туради. Шунча фарзандни берган Эгам уларнинг ризқини ҳам беради-да. Бобонг шўрлик яхшилиқ илиниб, рўзғоримни бутлай деб, сигир етаклаб келганига қувондим, борларига шукур. Аммо эртами-кеч даданг оёққа турса, кекса одамларнинг хайру эҳсонига зор қолганимизни билиб қолса, ўксиниб дардига дард қўшилармикан, – деди.

Ўша йили кеч кузга бориб дадам оёққа турди.

ЎТМАГАН КУНЛАР

Болалик пайтимда онамнинг ҳикояларини тинглаб, эртақлар оламига кириб қолгандек ҳайратлар ичида яшардим. Айниқса, ўша оламда онамнинг борлиги, қаҳрамони онам эканлиги бола кўнглимга қувонч улашарди. Мана, ўша ҳикояларнинг бири...

– Болаларимизни етаклаб, пойи пиёда далага борамиз. Қўлимизда бола, ёнимизда бола... Далагача кийиб борган казони этикларимизни авайлаб, эгат бошига ечиб, оёқяланг гўза чопган кунларимиз бўлган. Дала шийпони торлигидан, иккита гўдакни битта беланчакка ётқизиб амаллардик. У пайтда болаларга тайёр кийим-бош қаёқда эди, читми, бўзми эплаб ўзимиз яктакчалар тикиб, кийдирардик. Ҳар бир аъзога иш ҳақи ҳисобидан кунига битта нон бериларди. Ўзига тегишли нонни емай, бир бурда қотган бўлка еб ўтирган аёлдан: “Ҳадича опа, нега нонингизни емай уйга олиб кетасиз?” деб сўрасам:

– Отам урушдан қайтмади, уйда кекса онам, бемор синглим бор. Оилада ўғил бўлмагани учун рўзғор юки менинг бўйнимда. Икки муҳтож одам йўлимга кўз тикиб ўтиради, юмшоқ нонни уларга илиниб олиб қўяман-да, – деганди.

– Ҳай, болам-а, ота-боболаримиз, ўтди даврон, кетди карвон, деса тушунмасдик. Мана, энди шу гапнинг маъзини чақиб ўтирибмиз. Пешоналарингдан айланай, дориламон замонлар келди. Ҳозирги ёш оналарга яратилган шароитларни кўриб, қувонаман. Гумона пайдо бўлганидан дўхтирлар парвона. Агар вақтида кўрингани бормаса, маҳалла ҳамширалари ўзи йўқлаб келади. Ҳали ойи кирмай туриб туғуруқхонадаги ётар жойлари аниқ бўлармиш, тавба. Бизнинг пайтимизда дарди тутиб далада кўзи ёриган аёллар кўп бўлган. Бир воқеа ҳеч эсимдан кетмайди. Йигирма кунлик гўдаги

билан теримга чиққан дугонам уйга қайтадиган пайтимизда кўринмай қолди. Биғиллаб йиғлаётган гўдакни кўлига олиб изиллаётган боғча холадан нима гаплигини билиб, ортимга қайтдим. Терган пахтаси устига бош қўйганча пайкал ўртасида бемажол ётарди шўрлик. “Шу ахволда нега теримга келдинг”, десам: “Биргат (бригадир демоқчи) тоғанинг ғазабидан кўрқдим”, дейди. Титраб-қақшаб қадам ташлашга мажоли йўқ онани бир амаллаб яқинлари кўлига топширдик.

Ҳар ким пешонасида борини кўради. Кимнинг кўри, кимнинг шўри бор эди. Ҳаммасига шукур қилдик. Ярим тунда уйга бориб, мойчироқ ёруғида тирикчилик қилардик. Энанг раҳматлини Бувихон чевар, деса, ҳамма танирди. Тикув машинаси устига бош қўйиб мизғиб қолганини кўриб уйғотсам, “Ухлаб қолсам, ишим чала қолади, қизим”, деб ўрин-кўрпага ётгани кўнмасди. Гоҳида мен ҳам тонг отгунча куймаланиб, яна далага отланардим. Ишим кўп, бир этак болам бор деб, этаги тупроқда судралган кир кўйлак кийиб юрмаганмиз. Борини ювиб, ямаб кийиб озода бўлиб юрардик. Шу меҳнатлар орасида икки тош ўртасида – қош-кўзимизга ўсма, кўлимизга хина қўйишниям канда қилмаганмиз. Ҳайит-арафада маҳалламиздаги қария, бева-бечора, етим-есирларнинг ҳолидан хабар олардик. Маҳалламизда бир-икки хонадонда сигир бор, аммо ҳаммамизнинг коримизга ярарди. Сут-қатиқ керак бўлса, ўз уйимиздек ўша ҳовлига кириб бораверардик. Қиш-қировли кунларга биргалашиб ўт-хашак ғамлардик.

Қайнонам раҳматли кўлиочик, кўнгли кенг аёл эди-да. Одамларга кийим тикканида ортиб қолган қирқимларини олиб қолса, эгасидан розилик сўрарди. Бир парча матоларни эринмай бир-бирига улаб қуроқ тўшак, қуроқ дастурхон тикиб серфарзанд

оилаларга, бева-бечораларга эҳсон қиларди. Ортиқча бойлигимиз, қасрдек уйларимиз бўлмаса ҳам оқибат, одамийлик, покиза кўнглимиз бор эди. Фақат яхшилик илинжида яшардик, болам!

Онамнинг бундай ҳикоялари жуда кўп. Айтаверсам ойлар тугамайди. Ҳар бирининг замирида минг ҳикмат бор. Қадр бор, қадрият бор, миллат руҳи бор. Мен эса заҳматкаш онамга ўхшагим келади... Йўқ... тўғрисиани айтсам, аслида, энамга ўхшагим келади...

ҲАЙИТЛИК

Байрамлар кўп эди. Айниқса, биз – болалар оҳорли либос кийиб, катталар ҳайитлик бериб қувонтирадиган кунни зориқиб кутардик. Рўза ойи бошланиши билан онамга: “Она, ҳайитга неча кун қолди?” деб бармоқларини санайвериб безор қилардим. Энг қизиғи, ўша қутлуғ кунда янги қўйлак, ироқи дўппини кийиб, майда ўрилган сочларимизни бир-биримизга “кўз-кўзлаб”, эрта тонгда кўчага ўйнагани чиқардик.

Ва ниҳоят, орзиқиб кутилган кун келди. Қуёш кўтарилмасдан онам тикиб берган қўйлакни кийиб кўчага чиқдим. Тонг ёришмай кўча-ҳовлилар супурилиб, сувлар сепилганидан ёқимли тупроқ иси келарди. Қувониб чопқиллаб ўйнаб юрган болалар сафига қўшилдим. Биздан беш-олти ҳовли нарида яшайдиган тенгдошим Комила кичкина бармоғига қизил ип боғлаб олганди. “Нега бармоғингга ип бойлаб олдинг?” деган саволимга: “Онам янги қўйлак олиб беролмади, ҳеч бўлмаса, бармоғингга янги ип бойлаб олгин, қўйлак кийгандек бўласан, деди”, дея ип боғланган бармоқчасига маъюсгина термилди. Қушлар, балиқчалар расми туширилган ипли матодан тикилган қўйлагимга ҳавас билан қараб турган дугонамга раҳмим келди. Ўша тобда чиройли қўйлак кийиб олганимдан хижолат ҳам бўлдим.

Комиланинг дадаси яхши одам эди. Ишдан қайтаётган пайти кўчада ўйнаб юрган болаларга киссасидан сақичми, қурутми бериб, бошини силаб эркалаб қўярди. Хасталик туфайли бевақт оламдан ўтди. Бир кун онам улар ҳақида гапирганда эшитиб қолгандим:

– Ёшгина умри хазон бўлган одамгаям увол, бир этак боласи билан бева қолган аёлга ҳам қийин бўлди.

Эрининг топганига қаноат қилиб, далага чиқиб ерга кетмон урмаган жувонгина ҳам ота, ҳам она ўрнида меҳнат қилиши керак. Қўлимиздан келганича ёрдам бериб, болалари қаторга қўшилгунча маҳалла аҳли корига яраб туришимиз керак, – деганди.

Ҳайит намозидан қайтаётган бобоси ёки дадасининг бағрига ошиқаётган болалар изидан мунғайиб қараб турган Комиланинг ёнига бориб қўлидан маҳкам тутдим. “Дадам ҳозир қайтади. Иккаламизга ширинлик, ҳайитлик ҳам беради”, дедим ишонч билан. Аммо боласининг қўлидан тутиб уйига етаклаётган одамлар орасида дадам кўринмасди. Ҳамма тарқалди. Дугонам иккимиз йўлга термилганча анча ўтирдик. Шу пайт кўча бошидан дадамнинг қораси кўринди. Иккаламиз тенг югурдик. Бошимизни силаб, бағрига босганча қўлидаги халтанинг бирини Комилага тутди. Кейин унга қараб:

– Қизим, бу ширинликларни уйга олиб кириб, очиб қаранг, сизга қўйлакча олдим. Агар лойиқ келмаса, дўкончи алиштириб беради, – деди. Сўнг менга қараб: “Қизижон, сизга бувингиз қўйлак тикиб берди, келаси байрамда худди шунақасидан олиб бераман”, деди.

Хурсанд эдим. Дадамнинг қулоғига секингина “Раҳмат, дадажон”, дея пичирладим.

ОЙДИНДА

Онам бу йил кексайиб қолди. Бир пайтлар айтиб берган воқеаларни яна қайта айта бошласа ҳам худди ҳозир эшитаётгандек жон қулоғим билан тинглайман. "Буви, пахта теримида нима бўлган эди?" деб сўрайман эшитгим келиб. Кўзлари ёлқинланиб ҳикоя қилишлари менга қизиқ-да:

– Ўн бешга ҳам кирмаган эдим. Ўқувчи ҳам, ўқитувчи ҳам пахта йиғими пайтида колхозчига айланарди. Мен "мингчи"лар қаторида терардим. Ўн кунлик эълон қилинганини эшитиб, мукофотга бел бойладим. Бригадамизда менга ўхшаган теримчилар анчагина, биринчи бўлиш осонмаслигини билсам ҳам ҳаракатга тушдим. Энанг раҳматли:

– Қизим, сен мукофотга ташлаб овора бўлма, ҳалол меҳнат қилсанг ҳам раиснинг қизи-да, мукофотнинг олди шуники, деб гапиришлари аниқ, – деди.

Барибир айтганимдан қайтмадим. Этигим қўнжига дафтар, қалам солиб ким қанча пахта терганини ҳар куни қоралаб борардим. Етти кун деганда мендан ўзиб кетганлар бўлди. Бир куни уйдагилар ухлаб ётган ярим тунда далага отландим. Уйимиз яқинида қадимги "Оқ тўнли бува" мазори бор эди. Ўша ердан ўтаётганимда бироз этим жунжикди, иккиландим. Ортимга қайтиб мазза қилиб ухламоқчи ҳам бўлдим. Аммо шижоатим қўймади. Кўзимни маҳкам юмиб, дала томонга одимлайвердим. Ойдинда пахтажор чароғон кўринар, худди биров чироқ ёқиб ёнимда юргандек ғўза қаторларга ёруғлик тушарди. Тун эканлигини унутиб эгат оралардим. Бир-икки этак пахтани териб, тугиб қўйганимдан ғайратим жўшиб, дала этагига бориб қолганимни билмай қолибман. Қалин қамишлар қоплаган ботқоқлик, овлоқ ерлардан қандайдир қушларнинг ёқимсиз қичқириғи эшитиларди.

Ортимга қайтдим. Қайтганда ҳам елкамга ортган пахта тўла этак билан анча ергача йиқилиб-сурилиб, югуриб бордим. Қўлларим тилиниб кетганди. Мозор яқинидаги далада чаман бўлиб очилиб турган пахталарни кўриб термоқчи бўлдим. Бир қадам ташлашимни биламан, ўқариқ устида кулча бўлиб ётган катта оқ илонга кўзим тушди. Жуда катта илон эди. Ҳозир ҳам кўз олдимда туради. Кўрқиб додлаб юбордим. Кесак отдим, тош отдим, жилай демасди. Борарга бошқа йўл тополмаганим учун четда ўтириб нари кетишини кутдим. Пинакка кетибман. Тушимда оқ чопон кийган юзлари нурли оқсоқол ўша ерда ўтириб намоз ўқиётган эмиш. Отахонга кўзим тушиб ёлғиз эмаслигимдан қувониб кетибман. Кўз очиб тонг ёришганини кўриб, яна бўйнимга этак илдим. Уч кеча-кундуз кўз юммай пахта терганим учун ўн кунликда биринчиликни олдим. Уйқусизликдан кўзларим ичига ботиб кетган, тирсиллаб ёрилган қўлларимдан қон сизиб турган бўлса ҳам ўша дамда бахтиёр эдим. Аммо... Биласанми, болам, қандай маломат қилишди:

– Абдужалил раиснинг қизи биринчиликни олади-да! Биз овора бўлиб тер тўкибмиз. Кечаси хирмондан олинган пахтани тугиб тарозига қўйганини ҳамма билади. Ёшгина қиз бирданига икки ҳисса кўп терадиган мингчига айланиб қолармиди, – дейишди.

Шунда қўлимдаги хонатласни ўша жизиллаб гапирган аёлнинг ёнига бориб этагига ташладим. Шарт бурилиб, ортимга қайтдим. Аммо ёрилиб, титилиб кетган бармоғимга ипаги ёпишган мато ортимдан ерга судрала бошлади. Изимга қайтиб уни яна ташлаб кетаётганимда қонаб турган қўлларимни кўрган аёл ўрнидан туриб мени маҳкам бағрига босди:

– Ҳалолинг бўлсин, болам. Раис бобо қизига хирмондан пахта эмас, омбордан атласни олиб берса ҳам бўларди-ку, ўзининг ихтиёрида эди. Аммо сен

ҳам биздек этагига гул тикиб, бўздан кўйлак кийиб юрибсан. Қўлларингни ёрилгани узоқдан кўринмаган экан. Мени кечир, қизим, кечиргин, – деди.

Ҳикояси якун топмаса деб, ҳаяжон билан тинглайман. Онамнинг киртайган кўзлари ёшга тўлади. Кафтим билан авайлаб артаман.

– Онажооон, намозшом атласдан кўйлак тикиб берсам, киясизми? – дейман эркалаб...

УКАМ

Ипак куртларини сийраклатиш пайтида тут новдасини тортаётиб, бувим (онамизни буви дердик) қаттиқ шикастланди. Ой-куни яқин, сўкчаклар орасига аранг сиғиб турганди. Ҳолсизланиб ўтириб қолган волидамнинг атрофида чирқираб йиғлашдан бошқа ҳеч нарса қўлимиздан келмасди. "Тез ёрдам" етиб келганда меҳрибонимнинг аҳволи оғирлашди. Туғилган чақалоқ ҳам бир кунгина умр кўриб, нобуд бўлди. Ярим тунда қўлида йўргакланган гўдакни кўтариб уйга келган дадам:

– Қизим, келинг, укангизни бир кўриб олинг, у жуда чиройли экан, – деди овози титраб. Юзини очдим. Оппоққина, қошлари, сочлари қоп-қора. Оғизчасини чўччайтириб, кўзларини маҳкам юмиб олган. Гўё эркаланиб ухлаб қолгандек. Бағримга босиб музлаб қолган юзчаларидан қайта-қайта ўпдим. Уни ҳеч кимга бергим келмасди.

Бироздан кейин уйимизда одамлар кўпайди, қариндошлар, яқинлар. Унга Муҳаммадрасул деб исм қўйилди. Азон чақириб исми айтилганда, худди укам тирикдек юрагим тиккаланди. Чақалоқни ўраб-чирмаб олиб кетишаётганда дадамнинг ёнига бориб: "Укамни яна бир кўрай, дада", дедим.

Шунда дадам:

– Майли, яна кўриб олинг. Онасига гўдагини кўрсатишмабди. Уч-тўрт соат ҳаёт билан олишиб ётган боласини кўрса, бағрига босиб тўйиб олса, бўларди. Тўққиз ой қорнида кўтариб дард чеккан она бағрига бир марта босса хумордан чиқармиди, дейман-да. Энди дийдор қиёматга қолди. Ўзи ҳам ўлим билан олишиб ётгани учун дўхтирлар дардига дард қўшилмасин, дегандир-да. Сиз кўринг, майли. Қандайлигини кўзингизга муҳрлаб олинг. Онангиз

сўраса, айтиб берасиз. Бу бола эмас, хур. Жаннатларда гул кўтариб ота-онасининг йўлига чиқадиған шунқор болам кетяпти, бегуноҳ, фаришта болам боряпти. Шундай нозик гўдагим устига ўз қўлим билан тупроқ тортишим керак. Мен онасидан ҳам кўпроқ қийналяпман, қизим...

Шундай деди-ю, дадам мени бағрига босиб йиғлаб юборди...

Эртасига туғуруқхонага хабар олгани бордик. Ҳамширалар юра олмаслигини айтиб, онам ётган хонанинг ёнига олиб боришди. Деразаси тагига ғишт қўйиб, оёқ учида туриб аранг юзини кўрдим. Ранги бўздек оқариб кетган жаннатимнинг ҳолсизлиги узоқдан ҳам билинарди. Мени кўриб жонланиб бошини кўтарди. Кўзидан ёш қуйила бошлади.

– Ким билан келдинг, қизим?

– Дадам билан келдим. Сизга ширин овқат обкелдик, буви. Ҳозир аммам ҳам сизни кўргани келаркан, – дедим ўзимча бувимга таскин берадиган гаплар топгандек.

– Укангни кўрдингми, у чиройлик эканми? Менга кўрсатишмай олиб кетибди-да-а-а! – Онам хўнграб йиғлаб юборди.

– Кўрдим, буви, кўрдим. Яхшиям кўрмабсиз, укам жуда хунук экан (Ўша пайтларда ўсмир ёшда эдим. Нега бундай гаплар топиб айтганимни ҳали ҳам тушунмайман). Бурнилари мана шундай, оғзи ҳам катта, қошлари йўқ. Ҳеч биримизга ўхшамайди, қорача экан.

– Ие, менинг гўдакларим жуда чиройли туғиларди-ку, кўрган одам яна бир кўрай, деб ҳавас қиларди. Ҳа, энди билдим. Шунга кўрсатишмаган экан-да. Она қорнида туриб зарб еган шўрлигим... шунга қорайиб кетгандир-да. Майли, Худонинг айтгани бўларкан...

Онам кўз ёшларини сидириб жилмайишга ҳаракат

қиларди.

– Қуртни кўмиб, даста солибсизлар, пилла ўраяптими, қизим? – деди йиғидан тўхтаб хаста овозда.

Онамнинг бу саволидан кўнглим ёришди, икки кундан бери ичимни тимдалаб турган нимадир тингандек бўлди. Кейин қуртларнинг ҳаммаси пилла ўрашга тушгани, катта-катта, оппоқ пиллалар тўллааа бўлгани ҳақида тўлиб-тошиб гапира бошладим. Худо хоҳласа, биринчи ўринда пилла топширсак, мукофотига онамга чиройли кийимлар олиш ниятимизни ҳам айтдим. Қуртни кўмган куни Лутфихон аммам бизга бўғирсоқ пишириб берганини, худди онам борлигидаги каби чўпларга терилган бўғирсоқларни сўкчакларга илиб қўйганимизни айтдим. Юзлари ёришган онам:

– Қуртлар бу гал яхши тўйганди, чилги меҳнат бир бўлса, ҳаммага бўлади, қизим. Кун-тун ухламай оиламиз билан уриндик, меҳнатларимиз роҳатини кўрсатсин, илоҳим. Пиллахона ойналарини очиб шамоллатиб туринглар, дайдиб юрган қуртлар бор-ку, қўлинг билан ушлаб даста орасига солиб қўй, болам, шунақа дангасалари бўлади, лаллайиб юриб, охири оғзидан чиққан ипагини ўролмай ғумбакка айланиб нобуд бўлади.

Кетар чоғимиз ўрнидан туриб аста дераза олдига келган онамнинг юзида табассум кўрдим.

МУКОФОТ

Маҳалламизда биттагина Меҳринисо холанинг уйида телевизор бўларди. Эсимда, маҳалланинг болалари ўша хонадон атрофидан кетгиси келмасди. Акаларимнинг қўлидан тутиб мен ҳам “Зангори экран” қаршисида ўтирганим бор. Ўша пайтларда одамлар жуда оқибатли эди деймиз, уларнинг кенг феълли эканини айтмай, ҳатлаб ўтиб кетаверамиз. Куни бўйи миқ этмай ўтириб телевизор томоша қилган қўшинининг боласига: “Ҳой, бола, бор уйингга, бизга ҳам тинчлик керак”, дейдиганлар бўлмаган. Хуллас, ўша хонадонга ҳавас қилиб юрган кунларнинг бирида пахта йиғим-теримида ўн кунлик эълон қилинди. Колхознинг сўзамол раҳбарларидан бири “пешонаси”га карнай ўрнатиб олган юк машинасида юриб саккиз кўчага жар солди. Ҳамон ўша чорлов қулоқларим остида жаранглайди.

– Ҳурматли пахтакорлар, далаларда пахталаримиз қийғос очилган. Бу йил ҳосилимиз мўл, ёғингарчиликка қолдирмай йиғиб-териб олишда сизларнинг ёрдамингиз, шижоатингиз керак. Эртадан бошлаб ўн кунлик эълон қилинди. Колхозимиз раиси Ҳалимжон Болтабоевнинг қарорига кўра, ўн кунда ҳалол йўл билан тўрт тонна пахта терган теримчига телевизор мукофоти берилади. Уч тонна терганга тикув машинаси, икки ярим тонна терганга бир кўрпалик бахмал берилади. Қайтараман, оилангиз билан, фақат ўз оилангиз билан далага чиқиб пахта теришингиз керак...

Айтилишича, қариндош-уруғ, қўни-қўшни ёрдами қабул қилинмайди. Қаттиқ назорат остида бўлиши маълум қилинган кунда кечки дастурхон атрофида акаларим маслаҳат қилишди. Катта акам мактаб битирувчиси эди.

– Ҳозир телевизор олиш қийин. Отлиққа ҳам йўқ. Пул бўлгани билан топиб бўлмайди. Мен ўзим тонгдан тунгача пахта терсам икки юз килограммга етказсам керак. Биринчи терим, айтганидек, ҳосил кўп. Эрталабдан ҳаммамиз далага борамиз. Машина келишини кутиб ўтирмаймиз. Великларимизга мингашиб эртароқ кетамиз, – деди. Акаларимга мен ҳам эргашидим. Ҳамид акам: “Сен ғўзаларнинг ичида йўқолиб қоласан”, – деса, Носир акам: “Эй, бор, кўғирчоғингни ўйна, борволиб оёққа тушов бўласан”, деб кўнмасди. Дадамнинг эски белбоғини бўйнимга бойлаб мен ҳам бир-икки дўппи пахта териб, ҳисса қўшган бўлдим.

Ўн кунлик тугаб ғолиб теримчи эълон қилинадиган кун ҳаммамиз дала шийпонида ҳозир бўлдик. Колхоз парткоми: “Абдуҳалим Тошпўлатов укалари билан ўн кунда тўрт ярим тонна пахта териб кўзланган режани ортиғи билан бажарди, энг олий соврин – “Гранит” телевизорини ютиб олди”, деб эълон қилганида севиниб йиғлаб юбордим. Наздимда, айтилган соврин ўша кунда берилади, деб ўйлагандим. Йўқ, ундай бўлмади. Бир неча кун акам сарсон бўлиб юрди. Дадам: “Қўй, ўғлим, ғирром одамлар олдида обрўйингни тўкма. Пахта териб меҳнат қилган бўлсанг, ўшанга муносиб ҳаққингни беради, қўлимиз тош орасида эмас, ўша телевизордан яхшисини ўзимиз оламиз”, – деди. Аммо кечасию кундузи тинмай тер тўккан акаларим ҳақиқат излаб колхоз идорасига борди. Айтишларича, идоранинг бир гуруҳ ходимларини таниган акам ҳалиги эълон қилган одамга қарата: “Эй, ўғил бола битта гапиради, гапингиз ёлғон экан, нега саккиз кўчага жар солдингиз? Нега ҳар куни бориб ёнимдаги одамларни назорат қилдинглар? Ҳозир ур, десам укаларим ҳаммангни ер тишлатади”, дебди. Уларнинг орасида раис ҳам бор экан. Ёнидагиларга:

“Нима деяпти бу йигит?” деб савол берибди. Улар:

– Раис бува, тўғри, Тошпўлатовлар ҳаммаси бир бўлиб ҳалол тер тўкди. Маррадан ҳам ўзди. Аммо биттагина телевизор қолган экан, уни хонангизга ажратиб қўйгандик, – деган. Шунда раис: “Бор, олиб бориб уйларига ўрнатиб бер, антеннасини ҳам ўзинг созлат. Шу ёшида юракдан меҳнат қилса, уни ноумид қилиб, мен телевизор кўриб ўтираманми?” деб топшириқ қилибди.

Ўша кунни уйимиз байрамга айланди. Акам онамга:

– Буви, биз Абдумухторларникига “Хандалар”ни кўргани кирсак, Меҳринисо хола дастурхон солиб иссиқ нон, қоқилар қўйиб меҳмон қиларди, биз ҳам шундай қиламизми? – деди. Хонтахта устини тўлдириб маҳалла аҳлини меҳмон қилдик.

Меҳнат одамни улуғлайди, дегани чин экан. Акам етмиш ёшни қоралади ҳамки тиним билмайди. “Катта дўхтир”нинг уйини сўраб келганлар Андижондан Қўқонгача бор.

Акам тиббиёт олийгоҳида ўқиб юрган кезларида ҳам ҳаммадан ўзиб пахта терди. Пахта теримида йиққан пулига менга ҳам чиройли сумкача олиб берди. Ўзига “индийский” жемпер сотиб олди. Яшил рангдаги свитернинг қизил нақшлари ҳам бор. Акамни ярашган кийимда кўриб: “Акаларим ҳаммадан чиройли”, деб бўйларига қараб қувониб юрган кунларим эди. Ҳафта охирида талаба акаларимнинг кийимларини ювиб, дазмол қиладиган ёшга кириб қолгандим. Катта акамнинг кийимларини ювдим, аммо кетиш пайти яқинлашса ҳам қалин жули жемпери қуримади. Кейин ҳовли ўртасига баланд олов ёқдик, акам иккимиз икки енгидан тортиб ўтга тутиб қурита бошладик. Кийим куйиб кетибди ҳамки, сезмай гаплашиб ўтираверибмиз. Жуда ачиндик. Акам хафа бўлганини билдирмади ҳам. Ўқишга кетди,

қайтгунича ўзим кийиб юрган яшил жемперимдан бир парчасини кесиб ўхшатиб ямоқ солдим. Доира шаклидаги ямоқ четларини сариқ ипак билан тўқиб ҳам кўйдим. Акам кўриб худди янги кийим олиб кийгандек хурсанд бўлди. Бир куни акам: “Куйгани ёмон бўлди-да, жуда қиммат нархга олгандим. Яна олди тарафи куйганига куяйинми”, деди кулиб. “Курсдошларим билмайди, ҳеч ким йўқлигида халат кийиб оламан, ямоғи орқасида, кўринмайди”, деди.

Ҳамон ўша рангдаги жемперни излайман. Топсам, албатта, сотиб оламан. Акамнинг бир яхши кунда ўша беғубор ёшлигимизни эслатаман.

СИРЛИ МАКТУБЛАР

Адабиётга қизиқишим болалигимдан маълум эди. Кимнингдир кўлида ё уйида китоб кўриб қолсам, олиб ўқимагунча тинчимасдим. Ижодкор бўлиб шаклланишимда ўзбек тили ва адабиёти фанидан сабоқ берган устозларим Турғуной ва Исроилжон Мамарасуловларнинг алоҳида хизмати бор. Адабиёт фанини яхши кўрганимдан ўқув йили бошидаёқ китобдаги ҳамма шеърларни ёд олардим. Ҳар дарсда кўл кўтариб, “Устоз, мен гапирай” деб турганим учун кўпчиликка, ҳатто катта синфларга ҳам мени намуна қилиб кўрсатишарди. Уйда дадам, мактабда икки устозим мени алқаб тургани учун ҳам тунлари бедор китоб ўқирдим. Ўсмир ёшда эдим. Бир куни туман газетасига ёзганим кичик хабарча эълон қилинди. Катта танаффусда кўпчилик мени табриклай бошлади. Устозларим қайси синфга дарсга кирса, ўша газетани бирга олиб кирар, мақолани ўқиб, исм-фамилиямни кўрсатиб фахрланишар экан. Ўқитувчимнинг тавсияси билан “Гулхан” журнаliga обуна бўлдим. Ўқиб бўлган журналларни кутубхонага топшираётганимни эшитиб жуда хурсанд бўлдилар.

– Мунаввархон, сизнинг табиатингиз бошқаларга ўхшамайди. Китобга қизиқишингиз, журналга обуна бўлиб яна уни кутубхонага туҳфа қилишингиз, кўп шеърларни ёд билишингиз – ҳаммасининг замирида ҳикмат бор. Уйда домлангиз иккимиз бунни жуда кўп гапирамиз. Худо хоҳласа, катта шоир бўлади, деб сиздан умид қиламиз. Қўлингиздаги журналнинг орқа варағини ўқинг, бош муҳаррир ҳам, ходимлари ҳам хотин-қизлар. Бир куни шундайлар қаторида бўласиз, деб ишонамиз. Уйда шароит бўлмаса кутубхонада ўтириб ёзинг, ёзаверинг. Хато-камчиликларини кўриб берамиз, – деди меҳрибонлик билан.

Бир куни уйга қайтаётган пайтим Исроилжон устоз қўлимга букланган қоғоз тутди. "Йўлнинг чети билан юриб шуни уйимизга элтинг, аянгиз уйда", деди. Олиб бордим (У пайтларда на уйда, на қўлда телефонлар йўқ эди). Бошини боғлаб олган ая, мактубни ўқиб, менга қараб жилмайиб: "Очиб ўқимадингизми", деди. "Йўқ" ишорасини кўриб хотиржам ўрнига чўзилди. Орадан анча вақт ўтиб, қўлимга яна мактуб тушди. Бу хат Турғуной аядан эди. Йўлда кетаётиб негадир хатни очиб ўқигим келди. Сумкамнинг ичига жойлаб қўйганим ўша сирли мактуб борган сари мени ўзига торта бошлади. Охири, йўлнинг бир четига ўтиб, очиб ўқий бошладим. Хуснихат билан битилган хатда шундай сўзлар бор эди.

"Дадаси, яхшимисиз? Эрталаб иссиғингиз чиқиб турган бўлса ҳам ташлаб келавердим, тонгга яқин ухлаб қолганингиз учун безовта қилмадим. Болаларни боғчага қўйдим, дарсингизни ўтдим, тушдан кейинги дарсларингизни ҳам ўтаман. Термосда чой бор, шавла пишириб яхшилаб ўраб қўйганман, албатта, еб олинг. Қандай дарс ўтдим, кимга нима дедим билмадим, сиз бемор бўлсангиз, менинг ҳолим хароб бўларкан, тезроқ тузалинг. Икки соатда бораман".

Хатни очиб ўқиганимни устозим билиб қолгандек анча пайтгача кўзига қаролмай юрдим. Ишончини оёқости қилдим, деган ўй мени қийнади. Аммо ҳаёт деган улкан китоб ўз саҳифасини очганида турмуш куриб рўзғор тутганимда ўша мактуб менга асқатди. Унинг ҳар сатрида қадр бор эди, меҳр, одабийлик, покиза туйғу бор эди.

ДЎХТИР БЎЛАМАН, ДЕДИ

Кичик амакимизнинг ёши дадамдан анча кичик бўлгани учунми, ҳаммамиз уни ака, деб атардик. Энди улғайиб ака-укачилик, қариндош-уруғлик оқибати ҳақида кўпроқ ўйлайдиган бўлганимда Абдувоси амакимни тез-тез хотирлайдиган бўлдим. Биз кўчиб ўтган янги маҳалла ота ҳовлимиздан унча узоқда эмас. У пайтларда телефон, транспорт масаласи анча қийин бўлганидан амаким ҳар куни ишдан қайтаётиб пойи-пиёда дадамдан ҳол сўрагани киради. Кунбўйи бошини дурра билан маҳкам боғлаб, ейиш-ичишга ҳам, сўзлашишга ҳам тоби келмай тўшакка михланиб ётган дадам дўхтир укасининг бир оғиз гапи билан бошини кўтарарди. Бир куни қон босими кўтарилиб, нафас олиши ҳам оғирлашди. Бўғриқиб бошини чангаллаб безовта бўлаётганидан ҳаммамиз хавотирга тушдик. Хабарни эшитган амаким тезда етиб келди. Кўзини очишга ҳам ҳоли йўқ ҳолатда ётган дадамнинг бошларини силаб, қон босимини ўлчади. Хотиржам тарзда: “Ака, бугун кечагидан анча яхшисиз. Ҳадеганда томир уришингизни текшириб ўзингизга кулоқ солаверманг-да. Одам дегани гоҳида ундай, гоҳида бундай бўлади. Нега овқат ейишга кўнмадингиз? Ҳозир иссиқ-иссиқ кийикўти, кейин қайнатма шўрвадан бирга ичамиз, тушлик ҳам қилганим йўқ”, деди. Қўл ювиш баҳонасида ташқарига йўналди. Катта акамга: “Абдуҳалим, агар ҳозир қон босими меъёрига тушмаса, бошидан бироз қон оламиз, тайёргарлик кўриб тур”, – деди. Дадамнинг дарди оғирлигини эшитиб, хавотирга тушдим. Бироздан кейин укаси билан гурунглашиб чой ичиб ўтирган дадамни кўриб ташвишим анча ариди.

Амаким тунги навбатчиликда қолган кунлари Шарофатхон кеннойимга ҳамроҳ эдим. Аниқ фанларни

ўзлаштиришга қийналганим учун икки гўдагини ухлатиб дарс тайёрлашимга кўмак берарди. Бир куни кеч бўлганда амаким уйга кириб келди. Аҳволи яхши эмаслиги ранг-рўйидан кўриниб турарди. Ҳали боши ёстиққа тегиб улгурмай кўчада кимдир чақириб қолди. Кеннойим чиқиб аҳволни тушунтирса ҳам бўлмади. Кейин уйга кириб: “Қўшни маҳалладаги фалончи келибди, дўхтир ўғлимни бир кўриб қўйсин, деб йиғлагудек бўлиб дарвоза олдида турибди”, деди. Иссиғи кўтарилиб, титраб-қақшаб ётган амаким: “Нариги уйга киришсин, мен ҳозир кираман”, – деди. Ўрнидан туришга ҳам ҳоли етмай деворга тиралиб қаддини тиклаётганини кўриб, ачиндим: “Ака, чиқманг, аҳволингизни қаранг. Машинаси бор экан, касалхонага олиб борсин, сизнинг уйингиз “Тез ёрдам” эмас-ку. Ҳозир чиқиб шундай деб айтаман”, дедим. Шунда амаким: “Йўқ, қайтарма, ярим тунда қаерда сарсон бўлади, аввал беморни кўрайлик, кейин бир гап бўлар”, деди. Беморни кўргач эса... Кийимларини тутиб турган кеннойимга: “Улгуришим керак, тезроқ операция қилинмаса, кўричак ёрилишга кеб қолган. Уч кундан бери оғриб беҳаловат бўлган болага санчик бўлди, деб иссиқ ўтказиб олиб ўтиришганмиш...”, дерди хавотирланиб.

Шунчалик тез ҳаракат қилиб кўчага отландики, ўша тобда касаллиги ҳам эсидан чиқиб қолганди. Тонг отиб, кун ёйилганда ишдан қайтган амакимнинг юзлари ҳорғин, кўзлари қизарган, аммо руҳияти тетик, кайфияти ҳар доимгидан яхши эди.

– Зўрға улгурдик, вақтида ҳаракат қилмаганимда... Худо кўрсатмасин у кунни. Шундай чиройли бола эканки, кўриб ҳавас қилдим. “Катта бўлсам, сизга ўхшаган дўхтир бўламан”, дейди. Танасига тиғ уриб турган одамни ҳамма ҳам ҳавас қилмайди, яхши кўрмайди. Жон ширин, ҳар нарсадан ҳам одамнинг

жони ширин. Буни жарроҳлик қилган одам яхши билади. Ўша боланинг: “Катта бўлсам, сизга ўхшаган дўхтир бўламан”, деган гапи юрагимга қувват бўлди. Касалим ҳам эсимдан чиқди, – деди мамнун қиёфада.

ҒЎЗА ЧОПИҒИ

Мақтаб кўрмаган ўқувчилар бизлар эдик. Эрта баҳордан ерга қор тушгунча ҳар баҳона билан сафарбарлик эълон қилинарди. Мақтаб раҳбарлари йиғилиш қилиб, қатқалоқ сабаб ерга қадалган чигитлар унмаганини айтиб, далага ҳайдайди. Қайтиб бир-икки кун ўқиган бўламиз, кейин икки қулоқ бўлган ғўза шўрликларни дўл уриб кетгани, такрор экиш жараёни бошлангани ҳақида “шумхабар” айтилади. Ҳамма ҳам ғайрати жўшиб далага борарди деёлмайман, аммо мен далани яхши кўрардим.

Бригадир амаки одами билан тўла келган юк машинасини кўриб хурсанд бўлди. Эгат бошида туриб ҳаммамизга ваъз ўқиди. Энди икки-уч қулоқ бўлган ғўза кўчатларининг тагини юмшатиб, яганалаш усулини обдан ўргатди. Ким кўп иш қилса, унга алоҳида колхоз раисидан мукофот олиб беришини айтиб отлантирди. Мен бироз муддат айтилгандек иш бажардим. Кейин ҳаммадан ўзиб кетгим келдими ёки дангасалик қилдимми, ернинг қатқалоғини юмшатишга берилган тешани ишга солдим. Бодраб чиққан ғўза кўчатлари орасига теша уриб тоқалай бошладим. Кейин ҳаммадан олдин берилган эгатнинг бошига чиқиб олганимдан ғурурланиб, ортимга қайрилдим. Не кўз билан кўрайки, бригадир мендан икки одим нарида, чопилган уч-тўрт ғўзани қўлига олганича шиддат билан юриб келарди:

– Мен сени яхши одамнинг қизи, деб ҳавас қилсам...

Калтак егандан бери бўлиб сўкиш эшитдим. Бригадирнинг ғазабдан кўзлари қизариб, қўллари титрарди. “Инсофсиз, йўқол!” деб қўлимдаги тешани олиб, дала четига улоқтирди. Кетдим. Эрталаб узундан-узун сигнал чалиб келган дала машинасига шошмаганимни кўрган онам менга савол назари билан

қаради. “Бормийман, бургат тоға ёмон одам экан. Хамманинг олдида билмай ғўзани чопиб қўйганим учун роса дакки берди, ҳақорат қилиб ҳайдаб юборди”, – дедим.

Дадам ишдан келган пайт бўлган гапни онамдан эшитиб мени сўроққа тутди:

– Бир марта сен демай ўстираётган қизимни хамманинг олдида ҳақорат қилишга ким унга ҳуқуқ берди? Бир-икки ғўзасига ачиниб бировнинг боласига маломат қилдими? Менинг боламнинг қадри битта ғўзача бўлмаса, мен унга ҳаддини билдириб қўяман, – дерди ғазабдан титраниб.

Ишдан чарчаб келган одам кечки овқатга ҳам қарамади. “Эрталаб келсин, мен у билан бошқача гаплашаман”, дея мушти тугилиб турган дадамга қараб юрагим симиллаб кетди. Маҳалла-кўй олдида жанжал бўлиши мумкинлигидан хижолат торта бошладим. Дадамга тўғриси айтишга қарор қилдим. Ўзимдан хато ўтганини айтдим ҳам. Гапларимни эшитиб, дадамнинг ранги ўзгарди, дилимни қаттиқ оғритишдан тийилгани билан кечагидан ҳам ёмонроқ аҳволда эди:

– Қизим, яхши иш қилмабсиз. У одам чигит ердан бош кўтариб, икки қулоқ бўлгунча кўзиям, қулоғиям ерда бўлган. Бир эгатда минглаб ғўза кўчати бор. Битта дуркудини олиб қолиб, атрофидагилардан халос қилиш ўрнига ғўза кўчатларини чопиб ташладингизми? Бировнинг меҳнатига ачинмадингизми? Демак, менинг қизим оқ-қорани, яхши-ёмонни ажрата олмас экан-да. Ҳар ишда илғор бўлишни истаган одам ҳалол йўлни танлаши керак. Ўзини эмас, ўзганинг манфаатини биринчи ўринга қўйиши керак. Боринг, бориб узр сўранг. Чопилган ғўзалар ўрнига тешалаб чигит экаси, эшитяпсизми... Мен сизга ишонсам...

СИНГИЛ

Юқори синфда ўқирдим. Дарс тайёрлашга кўмаклашиш учун ёнимга келган акам физика китоби ичидан бир парча қоғоз топиб олди. Ким ёзган, қачон, нима деб ёзган билмаганим учун индамай ўтирардим. Хатни ўқиб ғазабдан бўзариб кетган акам негадир мени койимади, жазоламади ҳам. Мушти тугилганча ўрнидан турди. Энди бақир-чақир бошланади, деб чўчиб турганим учун юрагим тез-тез ура бошлади. Қўшни хонада бемор дадам ухлаётгани учунми, акам менга бир ўқрайиб қаради-да, ташқарига чиқиб кетди. Туни билан кўз юмадим. Бир томонда – тонг отгач, акам уйдагиларга айтади, нонушта пайти ҳамманинг олдида менинг масалам кўрилади, деган ўй азоб берса, бир томонда – ўша хатни ким ёзган, нима деб ёзган экан, деган хаёл кўнглимга қутқу соларди.

Тонг сурила бошлаганини кўриб, аста туриб дераза олдида бордим. Қор ёғарди. Октябрь ойи куз ўртасида ёғаётган қор... Худди менинг юрагимга ёғаётгандек... Оппоқ қорни кўриб ҳам кўнглимга оқлик инмади.

Ўтган йили куз яхши келганди. Қиш чилласида ҳам қуёшнинг илиқ тафтида даладан бери келмаган деҳқонларнинг қувонгани кўш бўлиб ҳосили мўл бўлди, уйига буғдой тўлди. Янги йил байрамига санокли кунлар қолган, мактабдан қишки таътилга чиқамиз, деб шодланиб юрган кунлар биз кутган биринчи қор ёққани кечагидек эсимда. Синфдошлар билан бир-биримизга қорлар отиб яйрашиб, қорхат ёзиб китоблар ичига яшириб солгандик. Дугонам Дилфуза менга ўзимникидай қизил шарф тўқиб беришимни сўраган, мен эса дугонам Мухтасардан ўзим севган бадий асарни менга туҳфа қилишини сўраб хат ёзгандим. Шу пайт учбурчак шаклида тахланган қорхат ва ундаги ёзилган тўрт қатор шеър

ярқ этиб хаёлимдан ўтди. Дугонам иккимиз минг уринсак ҳам хат эгасини тополмагандик. Чизғич устига қўйиб ёзилгандек текис, жимжимадор сатрлар синфимиздаги ҳеч кимнинг ёзувига ўхшамасди. Эҳтимол, ўша сирли хат эгаси яна нимадир ёзиб китобим ичига солиб қўйгандир...

Хаёллар, гумону ҳадиклар билан кўз юммай тонг оттирдим. Бир кунда кичрайиб қолгандек эдим. Нонушта пайти нима еб, нима ичганимни билмадим. Ер тагидан гуноҳкорона акамга қарайман. Ҳар куни қизиқ-қизиқ воқеаларни гапириб ҳаммани кулдириб ўтирадиган акам бугун жим. Қошини чимириб, қовоқ уйганча нонушта қилди. Аниқ билдимки, ҳеч кимга билдирмаган. Юрагимдаги ғашлик тарқаш ўрнига бадтар аланга олди. Кимдан алам олишни билмай хунобим ошарди. Акамга: "Қани, ким нима деб ёзибди, мен билмаган, кўрмаган нарса учун нега жазо олишим керак", деб гапириб ўртани очиқ қилмоқчи бўлдим, аммо овозимизни баландлатиб гапирсак, дадам озор чекади, деб тилимни тийдим. Дард азобидан ранглари синиққан бемор дадам эшитса, дардига минг дард қўшилмасин, деб тишимни тишимга босдим. Шундай ўй-хаёллар исканжасида мактабга отландим. Кўча дарвозаси олдида турган акам: "Энди мактабга мен билан бирга бориб қайтасан", деди қовоқ уйиб.

Куз палласи кутилмаганда ёққан қор дов-дарахтларни қоплаган, изғиринли кунлар бошланганди. Изма-из акамнинг ортидан кетиб борардим. Шунда йўл бошидаги катта чинорнинг шохи қарсиллаб синиб, симёғоч устига тушди. Чирсиллаб ўт чиқиб узилган электр симларини кўрган одамлар саросимага тушиб ҳар томонга қоча бошлади. Кўрқиб кетганимни кўрган акам қўлимдан маҳкам тутиб:

– Кўрдингми, бевақт ёққан қор катта дарахтнинг ҳам шохини синдирди. Агар сингиллар қордек пок

бўлмаса, чинордек акаларнинг номусини, орини синдиради. Эл олдида бошини эгади. Ҳаддингни билиб юр. Сендан ишора бўлмаса, хат ёзармиди, сендан ҳимоя бўлмаса, китобинг ичига солишга ҳадди сиғармиди. Мен миҳни кафтимда қоқиб тишимда суғураман, ўттиз икки кило тошни осмонга ҳаволатиб отиб, елкам билан уриб ерга тушираман, шиша синиқлари устида юрсам ҳам товонимга ботмайди. Сен Нодир полвоннинг синглиси, саккиз аканинг юзисан. Эсингда тут! Туни билан чақмоқ урган дарахтдек бағрим ёниб чиқди. Шу тобда муштим тошга тегса, тошдан ҳам тутун чиқарди, одамга тегса, нима бўлишини ўзинг ҳис қил! Ўзингни бил, қадамингни ўйлаб бос, бошимизнинг тиклиги, юзимизнинг ёруғлиги сенга боғлиқ, – деди.

Йиғлаб юбордим...

УЙ ИЛОНИ

Эрталаб онам чети учган пиёлага ун солиб, ҳовли тарафга кетаётганини кўриб қолдим. "Буви, бу унни қаерга олиб кетяпсиз", деган саволимга "Кейин айтаман", дея йўлида давом этди. Ортидан борганимни кўриб:

– Айтсам, кўрқиб ҳовли айланмай қўясан, деб индамагандим. Ғўзапоя ғарамининг тагида илон болалаган. Тунов куни оппоқ илончаларни кўрдим. Оч қолса, озиқ ахтариб тўрт томонга ўрмалашади, уканг, жиянларинг кўрса, ўлдириб қўяди, деб ҳадикда ҳаракатимни қиялпман-да! – Ҳайратланиб турганимни кўриб елкамга қоқиб кулиб қўйди-да, гапини давом эттирди.

– Ўўўў, бу бош кўп ишларни кўрган, болам. Аввалгилар қари билганни пари билмас, дейишгани чин экан. Қайнонам раҳматли худди мендек пиёлада ун қўйиб илонларни сийласа, ғашим келганди. Бир этак бола қолиб энди илонниям боқамизми деб. Кўрғон ичида ҳовуз бўлгани учун илон-чаёнлар чиқиб турарди-да! Мен-ку, унчалик кўрқоқ эмасман, болаларга озор етмасин дейман. Худонинг яратган махлуқи-да булар ҳам. Кимдир билмай ўлдириб қўяди, илонлар, айниқса, урғочиси қасоскор бўларкан. Эски маҳалламизда шундай воқеа бўлган. Томорқадаги бедапояда илон кўрган болалар уни қувиб изма-из бориб уясига ўт ёқиб юборади. Инидаги бир гала илончалар куйиб кетган экан. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, чипор илон сўртокка илинган пақирдаги сутга заҳар солаётганини кўриб қолишади. Сезгир жонзот дарҳол пана-пастқамга беркинади. Хотиржамлик ҳукм сураётган хонадон эгалари пайт пойлаб юрган қасоскор илон борлиги хаёлларига ҳам келмайди. Кунларнинг бирида ёшига тўлиб-тўлмаган ширингина

Ўғилчаси беланчақда жимгина ухлаётганидан бежавотир она куймаланиб юраверган. Кун оға бошласа ҳам уйғонмаган гўдагидан хабар олгани кирган онанинг аянчли фарёди еру кўкни ларзага солади. Боланинг бўйнида ўралиб ётган илоннинг пўсти қолган, ўзи қаергадир ғойиб бўлган. Шундан бери ака-укаларингга дала тузда кўрсангиз ҳам сизга зарар бермаса, илонни ўлдирманг, тирик қолгани, албатта, қасд олгани уйимизни топиб келади, дейман.

Онаизорим ковак олдига пиёлани қўйиши билан оппоқ илончалар ўрмалаб чиқа бошлади. Рангим ўзгардим, менга қараб жилмайиб: “Вой, рангингни қара, болам, кўрқмааа, уйимизнинг илони-ку, булар”, дейди жилмайиб.

ЧИН ДЎСТ

Онам "мингчи" эди. Буни ҳамма биларди. Теримчи аёллар бир этак пахта териб тарозига қўйганда онам икки-уч қайта ғўзақатор оралаб пахта кўтариб чиқарди. Гоҳида икки-уч аёл аранг кўтариб бошига қўйган кўш этакларни йўл бошига кўтариб чиқаётган онамдан хавотир олиб ортидан югуриб борардим.

Терим мусобақасида ғолиб чиққиси келган ҳамма аёл жон куйдириб пахта терарди. Ҳатто боғча холалар гўдагини юпатолмай чақириб қолса ҳам қўлини силтаб қўйиб эгат оралаган оналар бўларди. Укамнинг беланчагини тебратиш жонимга текканида онамнинг изидан далага келардим. Бир куни бир ҳовуч пахта терсам ҳам онамга ёрдам бўлар деб ёнига кирдим. Онам ўзидан сал нарида пахта тераётган дугонасининг этагига ўзининг терган пахтасидан қўшиб қўйганини кўриб ҳайрон бўлдим. Менга алам қилаётганини сезиб, тушунтиришга уринди:

– Ғўзаларнинг орасида бўйи кўринмайди, болам қаерда қолди экан, деб хавотирда юрибман. Сенга илҳақ бўлиб ишим унмай қолди. Қизим, менга бундай қарама, ўтган галгидек менинг онам биринчи эди, нега мукофот олмади деб ерга юмалаб додласанг сени уйга ташлаб келаман. Пахта қўшиб қўйганимни ҳеч ким билмасин, уни биринчи бўлишига қўмаклашяпман, – деди.

– Ўзимиз олмаймизми? – дедим онамнинг гапига гашим келиб.

– Шу дугонам қизамиқ сабаб икки боласидан айрилиб бағри куйиб оташда ёниб юрибди. Қачон қарасам, кўксини совуқ тупроққа босиб йиғлаб ётган бўлади шўрлик. Рағбат кўрса, туҳфа олса, дарди бироз арийди, болам, у ҳам аёл-ку! Тўккан пахтаси устига пахта қўшиб қўйганимни ўзи ҳам билгани йўқ, сен

ҳам ҳеч кимга билдирма, – деди меҳр билан бошимни силаб.

Мен ҳам терган пахталаримни бориб ўша холанинг эгатлар орасида туриб ўз-ўзидан қаппайиб бораётган этагига солдим.

ЧАҒИРТОШ

Ноябрь оyi бўлишига қарамай мактабнинг юқори синф ўқувчилари ҳамон далада эдик. Кеч куз, ҳаво совуқ, ғўзақатор оралаб кўсак излаб юрганимиз билан режамиз бажарилмайди. Шундай кунларнинг бирида синфдошларимнинг шумлиги тутди. “Барибир нормани бажара олмаймиз, аравага чиқиб этакларни ўзимиз бўшатиб олганимиздан кейин ҳеч ким билмайди...” деб беш-олтита муштдек тошлардан териб этак ичига солишди. Дугоналарим Ҳидоят, Муқаддам – учаламиз бу ишга кўнмадик. Чиндан ҳам ўша кун ичига ким бу қинғир ишни сезмади. Эрталаб йиғилиш қилган синф раҳбаримизга бригадир амаки арз қилди: “Булар ўзлари дангаса, чаноқларда оппоқ пахталар кўриниб турибди. Кўсаклар совуқ уриб ерга тўкилиб ётибди. Озгина меҳнатдан қочмай белини маҳкам боғласа, олам гулистон. Кечқурун ярим тунда колхоз райси ёнида мен ҳам, мактаб директори ҳам мулзам бўлиб ер чизмаймиз. Ўқувчиларнинг терган бир-икки этак пахтаси билан режа бажарилмайди. Аммо ҳукуматнинг талаби шу: хоҳласанг ҳам бажарасан, хоҳламасанг ҳам...”

Кунбўйи кирзавой этик кийиб, совуқда изғиган болалар кечга бориб яна ўша “тош” операциясини амалга оширишди. Бу гал уларнинг сони анчага кўпайди. Икки-уч кун ҳеч ким бу ҳолатдан хабардор бўлмади. Танбеҳлардан тўғри хулоса чиқаришиб, қаттиқ меҳнат қилишяпти, деб ўйлашди. Кейин... кейин мен ҳам юрагим орқага тортиб, чўчиб турган бўлсам ҳам тош излашга тушдим. Ўқариқнинг ён-бағридан каттагина тош топдим. Чағиртош экан. Худди юрак шаклига ўхшарди. Бироз томоша қилиб турдим, кейин уни кўсаклар орасига яширдим.

Кун қорая бошлаган, ҳамма дала шийпонига

шошарди. Тарозибон амакининг ёнида бригадир ва ўқитувчимизни кўриб юрагим “шув” этди. Кўнглимга келгани чин экан, қинғир ишимизнинг қийиғи чиққанди. Хирмонга тўкилган кўсаклар ичидаги тошлар сабаб чувиш машинаси ишдан чиққанини айтиб, тугилган этаклар ичини бир-бир текширувдан ўтказа бошлашди. Қилган ишимдан минг афсусда эдим. Аммо эндиги пушаймонлик кеч эди.

Кўрққанымдан безгак тутган одамдек оёқ-қўлим бўшашиб титрай бошладим. Тарозибон рангим ўзгариб турганини сездими, қўлимдаги этак ичини тита бошлади. Менга ғалати қараш қилди-да, қўлига урилган тошни бир четга улоқтириб, кўсак тўлатилган этакни илгакка илди. Кун қорайиб қолгани учун атрофдагилар буни сезмади ҳам. Тарози тошини сурар экан, баланд овозда: “Бу этак ичидан тош ҳам, кесак ҳам чиқмади. Соф ҳолда 17 кило...” Кейин менга қараб:

– Абдуҳоким акамнинг қизи инсофли, фамилияси Тошпўлатова бўлгани билан пахта ичига тош аралаштирмайди”, – деди мийиғида кулиб. Ўша тобда бошимдан қайноқ сув қуйилгандек бўлди. Терилган кўсаклар ичидан топилган тошларни қўлига олиб ҳаммани бир-бир сўроққа тутаётган ўқитувчимиз менга қараб: “Кетавер, қизим, баракалла. Ҳамма ҳам сендек виждонли бўлса, шу кўргуликлар йўқ эди”, деди. Назаримда, совқотиб, титраб турган танамдан ўт чиқа бошлади. Ортимга ўгирилмай шошиб йўлга тушдим. Тупроқ кўчада беш-ўн қадам нари юриб бир тошга қоқилиб, юзтубан йиқилдим. Аранг қаддимни ростлаб, уст-бошимни қоқар эканман, не кўз билан кўрайки, оёғим остида ўзим этак ичига солган ўша чағиртош тўмпайиб ётарди...

ИПАК ҚҰРТИ

Пилла мавсумида дастёрларингиз кўп, деб уч қути ипак қурти уруғи беришди. Онамнинг тили билан айтганда: “Бир ойги чилги меҳнат”, бўлгани билан бир ҳовли одамни тиндирмайди. Акаларим тонг отмай тут кесишга кетади. Биз қуртхоналарни шамоллатамиз, барг соламиз, сўкчаклар остини супуриб-сидирамиз. Май ойи, мактаб охирлаб имтиҳонлар яқинлашиб қолган. Ҳатто дарс тайёрлашга ҳам вақтимиз бўлмайди. Бир куни мактабдан келсам, онам билан Муҳаммадносир акам суҳбатлашиб ўтирибди. Иккисининг юзида ҳам ташвиш. Индамай ёнларига бориб ўтирдим. Онам акамнинг кўнглига ботмаслиги учун босиқлик билан гапирарди:

– Ҳали қуртлар тўйгани йўқ, болам, даҳага тушганига энди тўрт кун бўлди. Бирорта қурт оғзидан ипак чуваганини кўрмадим. Ҳали бир-икки кунлиги бор. Бундай пайтда даста солиб “кўмиб” қўйишдан фойда йўқ, барибир, емиш излаб дайдиб юраверади. Яна икки кунга етгулик барг топилса эди... Ўғлим, сен пилла агрономига учраш. Укаларингни ёнингга ол. Ҳеч кимга қўпол гапирма, ҳеч ким билан уришма. Тутбоғлар камайиб кетганини ўйламай бу йил кўп уруғлик тарқатилган бўлса керак. Кўпнинг бошида шу ташвиш. Худойим “ол қулим” деса, режани ортиғи билан бажариб, энг олий навдаги пиллани ўзимиз топширамиз. Ўтин-чўпи қишга дори, даромади рўзғор камини тўлдиради, белимизни маҳкам боғласак, беш-ўн кунлик қийинчилик ўтиб кетади-да, болам!

Акаларим кун бўйи овораи сарсон бўлиб, шом пайти бир арава тут новдасини олиб келишди. Айтишларича, колхоздан вакил бориб, бир одамнинг томорқасида ўсган уч-тўрт туп тутни ажратиб берибди. У одам пиллакор эмас, аммо: “Тутларни кесмайсизлар,

ўзимга керак”, деб тўполон қилганмиш. Раҳбарнинг топшириғи дейилгандан кейин ноилож кўнибди. Хуллас, ҳаммамиз энг шимариб ишга киришдик. Биримиз новдаларни сўкчакка мос қилиб қирқамиз, биримиз уни жойлаймиз. Шохчаларни бойлашга Қодир акам шундай уста бўлганки, бир бутун новдани арқондек эшиб қийиқ боғлагандек боғлаб ташлайди, бир йилдан кейин ҳам уни ечиб бўлмайди. Афсус, қувонганимиз узоққа бормади...

Ҳар кунгидек онам ярим тунда уйғотди, музтарлик билан: “Тур, қизим, қуртларга барг солиб, иссиқ-совуғидан хабар олайлик. Эртага даста бостирамиз, кейин мазза қилиб уйқуга тўясизлар”, деди бошимни силаб. Уйқусираб эргашдиму, бир маҳал онамнинг “Вой, шўрим!” деб додлаб юборганидан чўчиб тушдим. Қарасам, кечагина етилиб оғзидан ипак чуваб турган қуртлар чўзилиб-чўзилиб сўкчак остига тўкилиб ётарди:

– Воҳ, уйинг куйгур-а, тутни дорилаган экан-да! Бор акаларингни уйғот, тезда қатиқни илиқ сувга чайиб айрон қилиб келинглар! – деди онам овози титраб.

Нобуд бўлган қуртларни тоғораларга териб ерга кўмарканмиз мушфиғим худди ёш гўдагини ерга берган онадек тупроқ чангалларди. “Уйинг куйсин, инсофсиз, уйгинанг куйсин. Мен-ку, меҳнатимга ачинмайман, аммо бунда бир ҳовли одамнинг умиди бор эди-я. Кўм-кўк баргни еб оппоқ ипакка айлантирган, ўзини ўзи кафанлаб, капалак бўлиб қанот чиқариб учадиган Аллоҳнинг мўъжизаси-куууу булар... Худодан қўрқмадингмиини, дорилаганман десанг бўларди-ку! Одам эдик-ку, тутдек тўкилиб қолди-я. Ётган уйимни бўшатиб, авайлаб шу кунга етиб келган эдим-а...”

Кейин билсак, тутнинг эгаси томорқасидаги экинларга заҳарли дори сепган, ўша пайтда тутлар

ҳам зарарланган экан.

Ҳар йили пиллаларни катта қутиларга жойлаб, юк машинасига ортиб, қабул пунктларига виқор билан олиб борадиган дадам, бир ой туну кун тиним билмаган акаларим – ҳаммалари бошларини эгиб, хомуш ўтиришарди. Буни кўрган мардонам энг шимариб ўчоқ бошига борди. Бироз ўтгач, тетик овозда бизни дастурхонга чорлади:

– Хўп, болалар, қани келинглар, бўғирсоқ пиширдим. Дадаси, келинг сиз ҳам. Худонинг айтгани бўлади, насиб қилмаган экан-да. Келаси йил хушёрроқ бўлиб иш тутамиз!.. Ҳовли этагида бўш турган ерларга тут кўчатлари экамиз. Кексайиб қолган ёнғоқни кесиб унинг ўрнидан ҳам фойдаланиш керак. Ҳай, дегунча, йил ўтади. Бўғирсоқларни еб, дуо қилайлик, Яратганим яна баҳорга етказсин...

ДАРЁДИЛИМ

Мактаб битирувчиси эдик. Ўша пайтда оқ-қора матодан тикилган мактаб формаси ва оқ сурпдан фартук кийиш жорий қилинганди. Синфимиздаги қизлар билан сўнгги кўнғироқ куни ҳаммамиз бир хил либос кийишга келишиб олдик. Ўзим ўйлаб топган капалакнусха фартукларни ҳафта давомида тикиб битирдим. Аммо синфимиздаги бир дугонамиз сурп олиб келмади. Онаси касал эди, эҳтимол, кўнглига сиғмагандир. Барча дугоналарим хурсанд. Оддийгина пахтали матодан шундай чиройли либос ўйлаб топганимдан ўзимнинг ҳам бошим осмонда. Фақат бир ўй мени қийнайди, кўнглимга ғашлик солади...

Неча кундан бери чок машинаси ёнидан нари кетмай тикиб ўтирганимни кўрган онам: “Доим ўзингга иш ошириб юрасан. Андозага солиб қирқиб бер, ўзлари тиктириб олар. Чок машинамиз эски, шунча ишни тикиб бўладими?” – дея қойиб берди.

Ярим тунгача байрамга тайёргарлик баҳонаси билан кўз юммадим.

Кейин пайт пойлаб онам ухлаб қолганида сандиқ очдим. Тақир-туқур овоздан уйғониб кетишларидан чўчиб, ичкари уйга қамалиб олиб тика бошладим. Тонгга яқин тайёр бўлган фартукни бағримга босганча дугонамнинг уйига бордим. Кўча супураётган экан, аввалига мени кўриб ҳайрон бўлди, кейин севиниб бағрига босди. Ҳамма шод эди. Аммо онамнинг рухсатисиз сандиқ очганим юрагимга ғашлик соларди. Мактабда аълочи ўқувчилар қаторида номим тилга олинганида ҳам кўнглимдаги туман тарқамади.

Ўша куни уйга келсам, онам тандир ёнида экан. Табриклаб бағрига босган онамнинг қулоғига: “Буви, сандиқдаги сурпдан олдим”, дедим пайтдан фойдаланиб. Шунда онам, “Майли, қизим, тиккан

фартугинг бичими бирортасига тўғри келмай қолса, ярим тунда изиллаб юрмагин деб, дўкондан атай олиб келгандим”, – деди хотиржамлик билан.

ТОҒДЕК ТОҒАЛАРИМДАН БИР СЎЗ...

Ёз ойлари энамга дастёрлик баҳонасида таътилимнинг кўп кунлари ўша ерда ўтарди. Абдумуталиб тоғамнинг уйи (ўрталарида девор йўқ) бобомга қўшни, икки ҳовли нарида Қорича тоғамнинг ҳовлиси бор. Кичик тоғам адабиёт ўқитувчиси, катта тоғам тумандаги электр тармоқлари корхонасида ишларди. Тоғаларимнинг қиз-ўғиллари билан бир кўча бўлиб, “даста”, “тош тепар”, “байроқ ютиш” ўйинларини ўйнардик. Тенгдошларим Зумрадхон холамнинг ўғли Муҳиддин, тоғаваччаларим Абдумухтор, Мухтасархон опам, Салимахон, Манзура, Гулчеҳра куни билан уйга кирмай болалик гаштини сурардик. Энг қизиғи, тушлик ва кечки овқат пайти: “Бугун бизникига кирасиз”, деган юракдан айтилган таклифлар бўларди.

Кичик тоғамнинг завжаси Ойтожихон аям қўли, кўнгли очик, кулгуси ўзига ярашган меҳрибон аёл эди. Бир куни дастурхон бошида: “Қизим, қайси таомни яхши кўрасиз?” деб сўраб қолди. “Ошқовоқли мантини яхши кўраман”, дедим. Мен билан катта одамлардек суҳбатлашиб ўтирадиган аям: “эсиз”, деди бошини сарак-сарак қилиб:

– Ҳовлимизга бир дунё ошқовоқ экканмиз, энди ҳосил тугди-да, пишгани йўқ, ошқовоқ бўлса, манти пиширишдан осон иш борми, – деди афсусланиб. Эртасига шом пайти Мухтасархон опам, сиз бизникига юринг-да, бувим чақиряпти, деди айёрона кулиб.

– Бир зарур юмуш билан шаҳарга боргандим, айланиб юрсам, бир жойда ошқовоқ сотилаётган экан. Меҳмон қизимни бир хурсанд қилай деб олиб келиб манти пиширдим, қизим, – деди, аямиз очиқ чехра билан. Устига қаймоқ суртилган мантиларни мазза қилиб едик. Уларнинг уйида жавон тўла китоб бўларди. Бир куни тоғам менга улғайсанг ким бўлмоқчисан, қизим, деб савол берди. Сизга ўхшаб адабиёт ўқитувчиси бўламан, дедим ҳеч иккиланмай.

– Қизим, келганингдан бери болаларга қўшилиб югурасан, тўп тепасан, даста ўйнайсан. Сени қўлида қалами бор, катта шоир бўлади деб умид қиламан. Таътил пайтидан фойдаланиб мазза қилиб китоб ўқимайсанми? – деди.

– Китобни қаттан оламан? – дедим қувлик билан.

– Жавон тўла китоб-ку, нега олиб ўқимайсан? – деди эътирозли оҳангда.

– Мен уларни ўқиб бўлганман, тоға, – дедим.

Кейин китоблар ёнига бордик. Ўша ердаги бор китоблар мазмуни, қаҳрамонлари тўғрисида савол-жавоб қилдик. Юзи ёришиб, билганимдан қувониб бораётган тоғам қўлига бир китобни олганида ўйланиб қолдим. Кайковуснинг “Қобуснома” асари эди.

– Ўқидим, тоға. Икки марта ўқиганман. Аммо тушунмадим.

– Яна қайси китобга тушунмадинг, қизим?

Бирма-бир санаб бердим. Кейин тоғам бироз ўйланиб ўтириб, бошимни меҳр билан силади.

– Сени фақат ўйинга қизиқади десам, китоб ўқишга ҳам улгурибсан, раҳмат, болам. Сен номини айтган бу китобларни биз ҳам энди-энди тушунапмиз, – деб қўшиб қўйди. Кейин шеърлар ёдлашим кераклигини тайинлаб, қўлимга уч-тўртта китоб тутди.

Улғайиб, турмуш қургандан кейин ҳам уларни

ҳамиша йўқлаб турдик. Тошкентдан ота уйимизга борар йўл бобомнинг ҳовлиси яқинидан ўтади. Умр йўлдошим иккимиз кириб, дуоларини олиб ўтишни канда қилмасдик. Улар дунёни тарк этди, аммо ўзларидан мерос қолдирган меҳр-оқибат ришталари янада маҳкамроқ боғланди.

Ёзувчилар уюшмасининг биноси “Халқлар дўстлиги” бекати яқинида жойлашганди. Ишга шошиб борардим. Транспортдан тушиб, пиёдалар йўлакчасига ўтаётган пайтим орқага тисарилиб келаётган енгил машина туртиб юборди. Рулда ўтирган ўрта ёшлардаги аёлни кўрқитиб юбормаслик учун аранг ўрнимдан турдим. Қаттиқ йиқилганимдан оёқ-қўлим тилинган, оғриғи азоб берарди. Аввал дўхтир назоратига, кейин ишхонамга олиб борган аёл тинмай узр сўрар, кутилмаганда бўлган фалокатдан ўзи ҳам кўрқиб кетганди. Орадан кўп ўтмай кўрмагандек бўлиб кетдим. Болаларим таътилга чиққач, ота юртга йўл олдик. Боболарим яшаб ўтган уйларни фарзандларимга ҳам кўрсатишни ният қилгандим. Тоғаларимни йўқлаб, зиёрат қилдик, меҳмон бўлдик. Қорича тоғамнинг завжаси Зувайдахон аям бизни кўриб севиниб кетди. Юзлари нурли, сўзлари мулойим аямиз жуда пазаанда эдилар. Улар ёпган ширмойнонлар, пиширган паловларининг мазаси ҳали-ҳамон ёдимда. Болаларимга совғалар улашди. Пишиб, олтиндай товланиб турган узумлардан қутиларга жойлар экан:

– Мунавварахон, тоғангиз сизни бошқача яхши кўради, ҳар куни бир гапиради, соғинади, дуо қилади. Шу қизимнинг ёзган китобларида биз ҳам тарихга кирамиз, деб фахрланади, – деди. Суҳбат чоғида тоғам:

– Қизим, ҳар куни намозимда сенга алоҳида дуо қиламан, – деди.

– Бизни-чи? – деди ёнимда ўтирган Собиджон укам.

– Сизларни ҳам. Ҳаммаларингиз ҳам менинг

жигаримнинг жигаридан пайдо бўлгансизлар. Аммо бу қизимга меҳрим бўлакча. – Кейин менга қараб юзланиб, – қизим, хижолат қилмай, деб ҳеч кимга айтмаган эдим. Тунов куни ғалати туш кўрибман. Тушимда сени машина уриб, қўлинг шикаст топганмиш. Бу хабарни ким айтгани эсимда қолмади, аммо шошиб йўлга чиқаман, деб уйғониб кетибман. Ярим тун экан ибодатга ўтирдим. Сенга Аллоҳдан узоқ умр, улуғ ризқ тиладим. Оғир синовлардан, Ўзингдан ўзгага муҳтож бўлишдан асра, деб сўрадим. Машойихлар яхши тушга ҳам, ёмонига ҳам садақа беринг, дегани ёдимга тушиб, эрталаб садақа улашдим. Уйингдагилардан гап олай, нега бунақа туш кўрдим экан, деб минг ўй билан онангни йўқлаб бордим. Тинчлигингни, кечагина телефонда гаплашганингни эшитиб, анча хотиржам тортдим. Аслида, эл назарига тушиш қийин, бунинг учун қаттиқ заҳмат чекиш керак. Назаркарда бўлгандан кейин икки карра кўпроқ меҳнат қилиш керак. Йўлда бўласанми, чўлдами, сен бир ўзинг эмаслигингни, ортингда катта авлод, бир эмас икки авлод борлигини ўйлаб қадам ташла, қизим. Ота-онанг яхши инсон бўлгани учун, Худога ёққан хислати борлиги учун ҳам сенга Аллоҳ назар қилди. Оддий одамлар орасида бўл. Кибру ҳавога берилган одамнинг боғи гулламайди. Ҳа, яна бир яхши гап, қизим. Сени шоир деб юрсам, ёзувчи ҳам бўлибсан. Қара, ҳикояларинг чиқадиган газеталарни қувиб юриб топаман. Газета сотадиган йигит 7х7 газетасида жиянингизнинг ҳикояси чиқибди, деб хабар айтса, эринмай туман марказига йўл оламан. Ҳаммасини йиғиб қўйибман. Сенинг ёзганларинг орасида бир куни менинг ҳам номим бўлади, бунга умидим бор, қизим. Дуоларимиз сен билан, – деди бошимни силаб.

ТИКУВЧИ АЁЛ

Институтга ҳужжат топширган йилим киролмадим. Дадам: “Чевар холанинг невараси хунар ўрганиши керак”, деб қўярда-қўймай маҳалламиз яқинидаги тикувчилик цехига олиб борди. Бошқарувчи аёл бизни очик чехра билан кутиб олди. Тикув машиналари ўрнатилган ёруғ хонада ўнга яқин тикувчи аёллар ишлаб ўтирарди. Ўрта ёшдаги истарали аёлнинг ёнига олиб борди: “Розия опа, янги шогирд олиб келдим. Шоира қизга қўйлак тикишни ўргатиб қўйсангиз, сизга атаб шеър ёзиб беради”, деди майингина жилмайиб. Розия опа эса икки ёнида ўтирган ўсмир қизларга ишора қилиб: “Ўтиргани жой ҳам йўқ-ку!” деди қошларини чимириб. Кўринишидан бир одамга учта шогирд кўплик қилмайдими, деган ифода бор эди. Ўша куни ўқувчи қизлар қаторида ўтирдим. Эртасига бригадир Шаҳодат опанинг ёнига кириб:

– Опа, ҳамма тикувчининг ёнида шогирди бор, четда ўтирган бир аёлнинг ёнида ҳеч ким йўқ, нима, шогирди бўлишини хоҳламайдими? Ахир, уям ҳамма қатори буюртмалар тикиб ўтирибди-ку! – деб сўрадим.

– Ҳа, бу саволни кўпчиликдан эшитганман. Хоҳласа керак, аммо бунинг иложи йўқ. Муножат опа моҳир тикувчи, жуда меҳрибон, инсофли, ишининг унуми бор, аммо гапирмайди, эшитмайди ҳам...

– Мен ўша аёлга шогирд бўлсам, майлими, опа? – дедим илтимос оҳангида.

– Дадангиз отамнинг яқин қадрдони. Дўстимнинг қизини уста тикувчига шогирд қилиб бер, деб қайта-қайта тайинлаган. Мендан хафа бўлишмасин, дейман-да. Биз-ку, опанинг кўп имо-ишораларига тушуниб қолганмиз. Бирорянги либос бичими бўлса, ёзиб-чизиб кўрсатамиз. Айниқса, шим тикишнинг ҳаддини олган.

Майли, ўзингиз биласиз, зерикиб қочиб кетмасангиз, сизга раҳмат айтамиз, – дея розилик билдирди. Ўша аёлнинг ёнига бориб саломлашдим. Унинг кўзлари чиройли, мовий денгизни эслатарди. Ўша мовий кўзларида ҳеч кимнинг нигоҳида кўрмаган мунг бор эди. Бригадир опа унинг елкасини силаб, мени унга шогирд бўлишни хоҳлаганимни тушунтирганида норози қиёфада бошини чайқади. Менга юзини терс ўгириб, машина тепкисини жадалроқ тепа бошлади. Ўрнимдан жилмай ўтирганимни кўриб, кўрсаткич бармоғинилабивақулоғигатеккизиб “йўқ” ишорасини қилди. Мен эса қандай жавоб қилишни билмасам ҳам қўлимни кўксимга қўйиб ёнида қолишга рухсат беришини сўрадим. Унинг юзида аламми... шунга монанд ҳиссиётлар сувратлангандек эди. Эҳтимол, ўша рухсориға соя солиб турган ўкинчнинг мен билмаган бир шакл-шамойили бўлгандир. Бироз вақт ўтгач игна-ип, тикувчиликда ишлатиладиган ҳар бир буюм, жиҳозларнинг номини ёзиб ўз тилида қандай ишора бўлишини ўргата бошлади. Мен учун тикиш-бичишнинг ҳадисини олишдан кўра унинг тилини ўрганиш муҳимдек эди гўё.

Аввалига ёзишиб тушундик. Кунлар, ойлар ўтиб бир-биримизга шунчалик ўргандикки, кун бўйи ишоралар тилида бемалол гурунглашадиган бўлдик. Илк кўрганим, кўзларидаги ташвиш, ғамгинлик, музтарлик ўрнини қувонч, шукроналик эгаллаган эди. Ҳамкасблари кулса, гапирса у менга қараб, “нима дейишяпти”, деб сўраб қоларди, қўлимдан келганча унга уқтиришга ҳаракат қилардим. Баъзи гаплар ишорасини чалкаштириб қийналаётганимни кўриб боладек завқланарди. У гоҳида тўкилиб-тўкилиб йиғлаганида ҳам, кулганида ҳам садо, сас чиқармас, аммо киприклари доим нам эди.

Бир куни унга: “Иккита фарзандингиз бор, эрингиз

ҳам сиз каби...Гўдак пайтида улар тунда йиғласа қандай уйғонасиз?” деб савол бердим. Унинг айтишича, тун ярмигача эри, тонггача ўзи болага термилиб ўтириб чиқаркан. Навбат билан ухлашаркан.

– Мен-ку, буюртмага келган қўл ишларимни тикиб вақт ўтказаман, дадаси заводда ишлайди, иши оғир. Чарчаб келганидан ухлаб қолмаслик ҳаракатида бўлади. Муздек сувда юзини ювади, ҳовли айланади, хуллас, оталик вазифасини адо қилади. Гўдагимнинг йиғисини эшитолмай қийналган пайтларимда қанчалик ўкинган бўлсам, у тили чиқиб она деганини эшитолмаганимдан минг марта кўпроқ азобланаман. Бағримга маҳкам босиб, унинг юз-кўзларидан ўпаман. Меҳримни шундай изҳор қиламан. Худойим сўраганимни берди. Ўғлимнинг забони бор... – деди. – Яхши оилага келин бўлдим, айниқса, қайнонам ўз онамдек, деган сўзни варақ четига ёзиб тушунтирди.

Бир куни устозим дафтарига шундай сўзларни ёзди: “Авваллари ҳаётга бошқача кўз билан қарардим. Менинг одамларга керагим йўқ, улар шодланганда қувончига шериклик қилолмасам, йиғлаганда дардини эшитиб, бир яхши сўз айтиб малҳам бўлолмасам, кимга ҳам керакман, деб куни билан алаимни ишдан олардим. Ҳамкасбларим – яхши аёллар. Кўз ёшларимни артганлари кўп бўлган, аммо нима учун йиғлаганимни тушунтириб беролмай баттар азобланганман. Уйдаги яқинларим ҳам, ишхонада ҳам кўнглимни олишга ҳаракат қилишади, барибир, улар мириқиб суҳбат қуриб ўтирганига кўзим тушса, кўнглим ўксирди. Ўн етти йил бўлди. Шунча йил мен улардан бошқа дунёда яшардим...”

Унинг дунёси кенг, юраги тоза эди. Оқ сарикдан келган юзларига мовий кўзлари ярашиб турарди. Айниқса, кулганида чиройли бўлиб кетарди. Онамининг айтишича, ўша кезларда кўп сўзларни бармоқларим

билан имо-ишора қилиб гапирадиган одат чиқарган эканман.

Йил айланиб орзуйим ушалди, талаба бўлдим.

Хайрлашиб дуосини олгани келган куним менга атласдан чиройли кўйлак кийдирди. Бағрига босиб унсиз йиғлади, узоқ йиғлади... “Қоронғу кунларимни ёритганинг учун, сенга раҳмат! Сени ҳеч қачон унутмайман”, деди қўлини кўксига қўйиб...

ЁЗМАСАМ БЎЛМАС...

Катта амакимнинг қизи Фазилат опам билан бир ҳовлида ўсиб-улғайдик. Оиламиз янги ҳовлига кўчиб ўтишганида ота-онам билан бирга кетдим, аммо ҳар куни фурсат бўлди дегунча опамнинг ёнига чопардим. Ундан айро яшашга сира кўника олмасдим. Эсимда, мактабдан қайтгач, аввал уйга бориб онамга бироз ёрдам берган бўлардим, укаларим билан ўйнардим, кейин опамнинг ёнига ошиқардим. Абдурауф акам Тошкентда, Абдушоҳид акам Андижон тиббиёт институтида талаба, Абдурашид акам ҳам илми толиб эди.

Опам менга жуда меҳрибон эди. Мактабдан гап топиб келиб, ҳали у, ҳали бу деб атрофида чулдираб юришимдан қувониб, ёйилиб куларди. Ора-сира: “Миттиқуш, сен яхши қиз бўлишинг керак, амаким сени менинг қизим олим бўлади, шоир бўлади, деб орзу қилади. Катта олимлар камгап, мулойим ва ақлли бўлишади. Сенга ўхшаб чакаги тинмай гапирадиган бўлса, ҳамма унинг ёнидан қочиб кетади-ку!” деб эркалатиб танбеҳ берган бўларди.

Вақти-соати етиб опам мактабни битириб ўқишга кирди. Вилоят маркази қишлоғимиздан анча олис бўлгани учун ҳафта охирида уйга келарди. Шанба кун келишини зориқиб кутардим. Опа-сингил гоҳида тонггача гурунглашардик. Дугоналари билан тушган суратларини кўриб, ҳаммасидан чиройли эканлигини айтсам: “Йўғ-ей, шаҳарда чиройли қизлар кўп, мен бироз тўлишиб қолдим, бир амаллаб озишим керак, шунда чиройли бўламан”, деб қўярди.

Биз яшаган қишлоқ тоғ яқинида бўлгани учун ҳар баҳор тоғ сайлига чиқардик. Энг қизиғи, ҳамма бизнинг кўчадан ўтарди. Қўшни қишлоқлардан ҳам сайилга йўл олган йигит-қизларни кўриб, ҳамманинг ҳаваси

келарди. Егуликлар тўлдирилган сафар халталарини елкасига ортиб мотоциклда, пиёда, уловда йўлга чиққан одамларнинг шодланиб кулганлари, жўровоз бўлиб қўшиқлар айтиб тепаликка қараб илгарилашлари – ҳаммаси бошқача...

Ўша тоғнинг номи халқ тилида Улуғтоғ деб аталади.

Ҳориб-чарчаб тоғ сайлидан қайтаётганларнинг кучоғида ақиқдек товланган лолалар, сиёҳранг бинафшаларни кўриб биз – болалар уларнинг ортидан чопардик. Кимдир лола узатар, кимдир бир боғлам хулкар бериб, йўлида давом этарди.

Кечагидек ёдимда. Апрель ойида бўладиган лола сайилига бориш учун опамнинг курсдошлари уйимизга йиғилишди. Меҳмонларга иссиқ нон ёпдик, ош пиширдик, улар хурсанд бўлиши учун ўша куни ҳаммамиз тенг уриндик. Тонг саҳардаёқ тоққа отланганлар орасига кириб, ўтириб олганимни кўрган онам бир чеккага чақириб, бормай қўяқол, деди. Сабаби, ўша кунларда маҳалламиздаги бир қиз тоғдан йиқилиб оғир жароҳат олган, касалхонада ётган эди. Шундан чўчиганми, опам ялинди-ёлворди, барибир, онамни кўндира олмади. Юк машинасига кўрпачалар тўшаб ўтириб олиб, доира чалиб, қўшиқ куйлаб кетаётганлар орасида йўқлигим менга жуда алам қиларди. Айниқса, тоғ лоласи жону дилим. Бир сафар Абдуҳалим акамнинг курсдошлари келганида мен ҳам бирга боргандим. Тишим оғриб, жонимни азоблаётган бўлса ҳам тошлар орасида ёниб, тебраниб турган лолаларни кўзларимга суртиб, тоғ ҳавосидан яйраб нафас олганимнинг ҳузурини унутмагандим.

Куни билан аразим ёзилмади. Оқшомда тоғдан қайтган опам ёнимга келди. Қўлида бир даста лола... Мени бағрига босиб кўзига ёш олди:

– Боргандек бўлмадим, юргандек бўлмадим, ҳеч

наrsa, ҳеч ким ёқмади. Кун бўйи тош ўчоққа қозон осиб овқат пишириш, дастурхон тузаш билан овундим. Йўлга тушганимизда йиғлаган бўлсанг керак-да, қулоғимга йиғи овози эшитилаверди. Тоғлардан жаранглаб сенинг овозинг келаверди. Энди ортимдан йиғлама, хўпми, опаааа, деб йиғлашдан Худо асрасин, сенга кулиб юриш ярашади, миттиқушим, – деб меними, ўзиними овутди.

Кунлар, йиллар ҳам ўтди. Абдурауф акамнинг тўйи бўлди. Сочлари узууун, сўзлари мулойим, кулса дунё ёришиб кетадиган келинчак келди ота ҳовлимизга. Исми ҳам жисмига муносиб Зумрадхон эди. Фазилат опам ўқишни битириб, болалар боғчасига тарбиячи бўлиб ишга кирди. Ноябрь ойининг боши эди. Катта дадам шамоллаш баҳонаси билан қўққисдан оламдан ўтди. Онасиз улғайиб, отасини ҳам ота, ҳам она билиб суяниб қолган опам адои тамом бўлганди.

Туни билан кўз юммас, йиғлайвериб ҳоли куриб қоларди. Суяб сув берганимиз, оғзига таом тутганимиз билан ҳеч ким унга ота-она меҳрини беролмасди. Ҳаммамиз опамни юпатишга уринардик, кўнглига қарардик, аммо кундан-кун ранги сарғайиб, ҳоли абгор бўлиб борарди. Қорбўронли кунларда ҳам қабристонда узоқ-узоқ қолиб кетадиган опам охири бемор бўлиб ётиб қолди. Сариқ касалига чалиниб, жигарида жиддий муаммо пайдо бўлгани учун касалхонага ётқизилди. Ўқишдан рухсат олиб унинг ёнида бўлдим. Кундан-кун аҳволи оғирлашди, сўнгги кунларда кўз очишга ҳам мажоли йўқ, кома ҳолатига тушиб қолган пайтлар мен учун ҳам ҳаёт тугагандек эди.

Аллоҳнинг мўъжизаси юз берди. Заъфарондек сарғайган опам кўз очиб секин-аста оёққа тура бошлади. Соғлиги анча тиклангач, уйга қайтди, аммо қувонганимиз узоққа чўзилмади. Менга ҳам

касаллик юққан экан. Кўзларим тубигача сарғайиб кетган, ҳолсиз эдим. Ўша хона, опам ётган ўринга бориб мен ҳам даволана бошладим. Бемор пайтида дўхтирлар парҳезли таом ейишга буюрган. Лекин бу чеклов опамга малол келиб, менга: “Жооон синглим, биттагина тандир сомса, ё бир сих кабоб олиб кел, ҳеч кимга кўрсатмай еб оламан”, деб ёлворарди. Ўша кунлар менинг ҳам бошимга тушди. Хуллас, опа-сингил иккимиз бир-биримизга табиблик қилдик, бир-биримиздан қувват олдик. Жони ҳалак онажоним азон овози келмасдан касалхона эшиги олдида бўлар, дадам кун-тун касалхона дарвозаси олдида мунғайиб ўтирарди.

Вақт кўнгил ярасини даволаши чин экан. Кўк либосга бурканиб, ёзда ҳам маҳси-калиш кийиб ишга бораётган опамни сўраб келган совчилар кўп эди. Амаким ҳаётлик пайтида бир таниши опамга совчи бўлиб келган, айни кунларда ўша оила яна эшик қоқди. Совчиларга йил маросими ўтгач, тўйни белгилаймиз, деб жавоб беришди. Касалдан туриб, анча ҳолсизланган опам қувватга кириши учун ҳамма парвона бўларди. Соғайиб, юзига табассум қайтган кунларда Зокиржон исмли йигитга тақдири бойланди. Келинлик уйи ишхонасига яқин бўлгани билан орамизга масофа тушди. Ҳар ҳафта охирида Фарғонадан қайтаётиб аввал опамнинг ёнига кириб дийдорлашиб, кейин уйга борардим.

Бир куни бироз бетобланиб касалхонага тушиб қолдим. Опам қайнонасига тишим қаттиқ оғрияпти, дўхтирга бораман, деб мени кўргани келибди. Шу баҳонаси ўхшаши учун икки кун (оғримаган) тишига дори босиб “вой-вой”лаб юрганмиш бояқиш. Аввалига кулдик, у кетганидан кейин ўйлаб йиғлаб ҳам олдим. Опа-сингил бўлсангу, жигаринг бемор бўлганида кўргани бориш ҳам шунчалик мушкул бўлса...

Опамнинг жигаридаги касаллик ҳали батамом тузалиб кетмагани учун шифокорлар унга ҳомиладорлик вақтинча ҳаёт учун хавфли эканлигини айтган эди. Аммо опам ҳам, уйидагилари ҳам тезроқ фарзанд туғилишини истади. Ой юзига доғ тушгач, опамнинг дори-дармонидан хабар олиб, акаларим огоҳ бўлгани билан касали яна хуруж қила бошлади. Ой-куни яқинлашгач эса ётиб қолди. Ўғил фарзанд кўрса исмини Фаррух, қиз бола бўлса (менга шу исм ёққани учун) Шодия деб исм қўймоқчи бўларди. Жони оғриб турса ҳам опам чиройли куларди. Вақти-соати етиб, кўзи ёриб, ўғиллик бўлганида эса соғлиғи жуда ёмонлашди. Туғуруқхонадан бошқа шифохонага ўтказилган опамнинг аҳволи кундан-кунга оғирлашиб борарди. Ёнида “инга”лаб ётган боласини қўлига олишга ҳам ҳоли қолмаганди. Қуруқшаб ёрилиб кетган лаблари пичирлаб, менга қараб: “Болажоним чиройли-а? Тўғрисини айт, кимга ўхшайди?” деб сўраганини аранг эшитдим.

– Опа, дунёдаги энг ширин бола сизники. Энг ақлли бола бўлиб улғаяди, мана, кўрасиз. Машинага миндириб сизни шаҳар айлантиради. Опа, сиз ҳам дунёдаги энг яхши опасиз. Ўзингизга айтмаганим билан сиздаги меҳр ҳеч кимда йўқлигини биламан. Опа, менинг тўйим бўлса, бирга ўйинга тушамиз-а? Табриклаш учун даврага чақиришса, нима деб сўзлайсиз? Яна ҳамманинг ёнида Мунаввархон дейиш ўрнига, миттикуш деб айтманг... Майли, мен розиман. Нима десангиз ҳам ўша куни ёнимда бўлсангиз, бўлди. Қандай гапирсангиз ҳам, сўзласангиз бўлди. Ахир, сиздан бошқа опам йўқ менинг. Сиздек сирдошим бормиди?

Кўз ёшларимни ичимга ютиб, ўзимни тетик кўрсатишга уриниб, тинмай гапирардим. Опамга гапларимдан қувват инадигандек эди.

Қисматнинг иши қийин экан. Опам оламдан ўтди. Гўдагининг қўлчаларини тутганча жон берди. Ўйласам ҳалиям юрагим қонайди. Ҳалиям бағрим ўртанади, ҳалиям кўнгим келмайди... Қалами бор одамнинг алами ўтли бўларкан. Ёзмасам бўлмайди, бу хотиралар ёзмаганимга қўймайди. Ёзганим қайси бир бағри хуннинг ярасини тирнайди, кимнингдир кўнглига озор берар. Ўтмишини титиб, вужудига титроқ солар... Барибир, қоралашим керак...

Зумрадхон келинойим Ёдгорбекни ўз боласидек бағрига босди. Ҳаммамиз учун умид, ҳаммамиз учун юпанч эди шу гўдак. Тақдир насиб қилмаган экан, ёшига етмай гўдаги ҳам нобуд бўлди. Воҳ, десак ҳам, оҳ, десак ҳам битмишга бош эгмай иложимиз йўқ.

Опамсиз тўйим бўлди. Юрагимда мадор йўқ, ҳатто ер супурган сочим ҳам тўкилиб, бир тутам бўлиб қолганди. Опам севган ифор, авайлаб бир марта ҳам сепмаган “Бить может” атирини сарполарим орасига яшириб, келинлик остонасига қадам қўйдим. Опам ҳаётининг сўнгги кунларида атирини ёстиғи тагидан олиб берганди.

– Буни олиб қўй, келин бўлган кунинг сенга бераман, деб сақлаб юргандим. Билмадим, тўйингга етиб боришга ақлим ҳам етмай қолди. Кўролмасам, яшамасам керак... У кунларга етмасам керак. Бир сирни сенга айтайми? Кеча қон қусдим, синглим. Демак, ич-бағрим тугабди. Дадамдан кейин ҳаётни севмай қўйгандим, қизиқмай қўйгандим. Боламини кўриб, энди яна яшагим келяпти. Эгамдан умр тилаяпману энди кеч... Мен ўлсам, поччанг уйланса, роса куйсанг керак, бошингни деворга уриб йиғласанг керак. Нима деб йиғлайсан ўшанда? Умри армон билан ўтганим, дейсанми... Онасиз қолиб, отасига суянганим, дейсанми? Умид билан ўзига сеп йиғиб, биттасини ҳам киёлмаганим дейсанми? Бола туғиб, бир марта

бағрига босолмаганим, дейсанми?

Ҳаётга тўймай кетганим, дегин! Ўрнимга тушган келинни йўқлаб бормасанг керак?..

Хаста овозидаги ёниқларини эсласам, ҳали ҳам ер муштлаб “дод” солгим келади.

Янги келинчак эдим, бир куни ишдан қайтиб бекат томонга кетаётсам, ёнимдан ўтган икки аёлнинг (тасодифни қаранг) суҳбати қулоғимга чалинди. “Дўхтир бор-ку, Тошпўлатов, ўшанинг синглисининг эри уйланыпти...” Олисдан эшитилаётган карнай-сурнай овозидан юрагимга титроқ тушди. Масофа анча бўлса ҳам пиёда йўлга тушдим. Одамлар орасига кира олмасдим. Менга ҳаво етишмасди. Опамнинг уйига яқинлашганим сари сурнай садоси баландроқ эшитилар, бу ҳол ёнаётган юрагимга баттар олов пуркарди. Уйлари яқинидаги катта чинор дарахти панасида уларни кузата бошладим. Очиқ дарвозаси олдида жўралари билан кулишиб турган поччамни кўриб, дарахтга суяниб қолдим. Қанча турдим, ким мени уйимга олиб кетди, эслолмайман. Кўзимни очсам, Оминахон онам бошимда ўтирарди.

– Болам, ҳушиздан кетгунча ўша ерда турдингизми? Яхшиям, боғча қоровули кўриб, таниб, бизга хабар берди. Одам ҳам шунчалик бўладими? Ўлмаган менинг жоним. Бир йилда икки опам оламдан ўтган. Айниқса, Хосият опамнинг ортидан бир этак боласи қолди. Эгизаклари она сутига ҳам тўймади. Мўминахон опамнинг пешонаси шўр экан, турмуш ҳам қилмай ўтди. Ўлганнинг ортидан ўлиб бўладими? Мен беақл эмасман, аммо опамнинг ўрнига тушган кундошини опа, дейман. Яхши гапирмасам, мураса қилмасам, жиянларимни ёнига қандай бораман, деб шу йўсинни тутаман. Жигаридан жудо бўлган битта сизми, қизим?

– Онажон, ҳаммага ошкор қилиб карнай чалдирмаса бўларди-ку, опамнинг хотирасига ҳурмати йўқ экан

уларнинг... – дейман яна йиғлаб.

– Ахир, чимилдиқ кўрмаган қизни келин қилган одам унинг орзу-ҳаваси учун ҳам дунгу дарос қилади-да. Дадасига куйиб-куйиб қиз шўрликнинг ич-бағри тугаган экан. Сиз ҳам бир дард оширманг энди. Эрта тонгда опангизнинг қабрига бориб зиёрат қилинг, дуо қилинг. Совуқ тупроғини кўрсангиз, юрагингиз таскин топади, – деди.

Ўша куни опам раҳматли тушимга кирди. Қўлида бир даста райхон, атлас кўйлак кийиб, ясаниб олибди. Ёнида гўдаги ҳам бор эмиш: “Ачинма, синглим, мен чиройли жойларда яшайпман. Фақат бир гап айтгани келдим. Сандиғимда мен яхши кўриб асраган нарсаларим бор. Қизил вазаниям ол, бегоналарга қолмасин”, деди.

Саҳар уйқудан уйғониб анча ўйланиб ўтирдим. Уйдагилардан рухсат олиб, опамнинг уйига бориб келишга аҳд қилдим. Кўча супураётсам, велосипед минган бир оқсоқол келиб ёнимга тўхтади. Кўриб ҳайрон бўлдим, опамнинг қайнотаси эди. Саломлашгач, секин гап бошлади:

– Қизим, кеча Зокиржонни уйладик. Худонинг тақдири экан, бошқа чорамиз ҳам йўқ. Хабарингиз бор, уйдаги сеп-сидирғаларни ҳеч ким олиб кетмади. Ўзига насиб қилмади, кимга керак энди бу матоҳлар, бева-бечораларга беринглар, дейишганди. Шундай қилдик. Фазилатхон қизимнинг руҳи биров безовта бўлганми, кеча ўғлимнинг тушига кириб, буюмларимга тегманг, деганмиш. Тавба, дедик, эрталаб онаси билан сандиғини очсак, мана шулар бор экан. Уйингиз яқинроқ деб сизга олиб келдим, – деди.

Тугунчани бағримга босганча титраб-қақшаб уйга кирдим. Не кўз билан кўрайки, тугун ичида ўша қизил атир гулли чинни гулдон, альбом, сариқ атлас кўйлак ва опам ўз қўли билан тиккан бешик тумори бор экан.

Ўтган яқинларимизнинг охиратлари обод бўлсин!
Уларнинг ёрқин хотираси доим биз билан бирга!

МЕҲР

Баҳор байрамларининг бирида ота ҳовлимизда йиғилдик. Катта айвондаги сўрида ўтирибмиз, гурунгимиз қизигандан қизиди. Палов пишиб, энди дастурхонга тортилган пайт чироқ ўчиб қолди. “Ҳеч ким ўрнидан қўзғалмасин”, – деди онам хавотирли овозда. Тошфонарни кўтариб келиб, ердан нимадир қидира бошлади:

– Ана, айтганим бўлди. Бу йилги қалдирғоч янги тумса. Ота-онаси қурган инга келиб бола очди. Уйи тор, боласи кўп. Бебошгина экан. Икки ё учта бола етарди. Шугинанинг тор инида бешта полапони бор. Пайпасланиб ерга тушириб, нобуд қилмасин, деб тахта қоқиб ҳимоялаб қўйдик. Барибир, тушириб юборди, ерда типирчилаб ётибди, мана. Жонгинанг омон бўлсин-да, сенинг...

Ҳайрон бўлиб савол бераман:

– Она, биринчи боласи эканини қандай билдингиз?

– Билмай ўлибманми? Она қалдирғочнинг оёғига чойшаб тикадиган рангли тўпча ипидан бойлаб қўйгандим. Ҳар йили келарди. Мени кўрса, чуғурлаб, яйраб кетарди. Бир куни тонг саҳарда гул-райҳонларни оралаган зарпечакларни юлиб юрсам, эркалаб қаноти билан бошимни силаб кетган, қурмағур, – дея жилмаяди онам ўз боласини мақтагандек ғурурланиб.

– Қушчанинг ерга тушиб кетганини қандай билдингиз? Невараларнинг шунча тўполонида одам қичқирса ҳам эшитилмайди-ку?

– Мен эшитдим. Эшитмасам, оналигим қатта қолади, болам-а... Қоронғида пайпаслаб боласини тушириб юбориб, шунақа чуғурладики... Эшитмай ўлибманми? Сизлар ҳали ҳам боласиз. Ёнингизда бор эканман, кўзим очиқ экан, хотиржам ўтираверасиз. Бу йилги қалдирғоч ношудроқ келди. Агар инсон боласи бўлгандаям кекса ота-онасининг пенсасига халта тўлдирадиган бола бўларди, тушмагур. Тунов куниям ярим тунда полапонини тушириб юбориб, роса тинчимизни бузган. Эшитсин, деб мен ётган уй ичига учиб кириб жони ҳалак бўлиб чуғурлади шўрлик. Майли-да, одам бўлмаса ҳам Худо яратган жонзот. Айвонимга келиб ин солгани тақдиримизнинг бойлангани-да, болам. Ўз тилида чуғурлаб боласини тарбия қилади, қўлида едирмаса ҳам тумшуғида ризқ топиб келиб оғзига тутати. Учирмажон бўлганда ота-она қушларнинг заҳматини томоша қилсанг ҳам завқинг, ҳам раҳминг келади. Жўжабирдай жон, деб шуни айтса керак-да! Булар ҳам оиламининг бир аъзосидек гап. Кўз-қулоқ бўлиб турсак беш-ўн кунда қанотлари чиқиб, учиб кетади. Ўша куниям сўрғичда ширинчой бериб, зўрға жонлантирдим.

Чироқ ҳам ёнди. Мен эса қушчанинги сўрғичи қандай экан, деб қизиқардим. Кўзга малҳам томизишда ишлатиладиган “пипетка” билан кафтидаги ширинчойдан олиб полапон оғзига томизаётган онам менга қараб майингина жилмаяр, қуш боласи эса онамининг иссиқ кафтларида қанот қоқиб яйрарди.

Ўша қушчага ҳавасим келди, ОНАЖОН!

БУРГУТ ЮРАГИ

Ўсмир ёшдаги синглим бош учи йўқ дардга йўлиқди. Хуршидабону исми жисмига мос, кўзи чарос, ўзи бир жаҳон қизалоқ эди. Бу дарду бало қаерда, қандай қилиб унинг вужудини қамраб, руҳини озорлаганини билмадим. Билганим – синглим болаликдан покиза, саранжом-саришта (ҳозир ҳам шундай) қиз эди. Тенглари кўчада қўғирчоқ ўйнаб юрган паллада унинг қўлидан супургиси тушмасди. Меҳмон бўлиб келса, уйларимни чинни-чироқдек қилиб тозалар, болаларимга эртаклар айтиб ухлатиб, жонимга ора кирарди. Гулни яхши кўрар таъби назми борлигидан китобга ошно бўлганди. Шундай қиз бирдан дардга чалингани ҳаммамизни эсанкиратиб қўйди. Дадам раҳматли уни “қўғирмоч қизим”, деб эркалаб, юрганда ҳам, турганда ҳам ортидан қолмасди. Йўл-кўлда ҳушини йўқотиб йиқилса, оғир шикаст топишидан қўрқиб, ҳаммамиз ҳам ундан хавотирда турардик. Мактабни “аъло” баҳоларга тугатди. У акаларимга ўхшаб шифокор бўлишни ният қилганди. Тиббиёт техникумига ўқишга кирди. Аввалига маҳаллий шифокорлар кўригида бўлди, кейин ота-онам пойтахтга даво излаб боришди. Вақт ўтгани сари дарди ҳам кучайиб борарди. Қаерда қандай яхши дўхтир, ўткир табиб бор, деб, эшитса, дадам бояқиш йўлга тушарди. Ҳеч қачон ноумид бўлмади. Кўп овора бўлгани ҳақида кимдир гапирса, валинеъматим мулзам тортиб қолар, шундай пайтларда: “Дарднинг берган Роббим давосини ҳам беради, қаратган қараб қолмайди. Қизим яхши бўлиб, улғайиб шифокор бўлса, шундай дардларга даво излаб топади”, дея умид қиларди.

Шундай кунларнинг бирида бир табиб:

– Қизингиз қаттиқ йиқилганида мияси шикаст

топган, қўрққан, даҳшатга тушган одамнинг юраги қувватсизланади. Шунча вақтдан бери дўхтирлардан даво топа олмабсиз, ўша даво бизда бор. Аллоҳим сўзимизни чин, юзимизни ёруғ қилса, шифо топади, албатта. Аммо мен айтган давони топишингиз қийин кечади, айтганимни қилсангиз, мушкулингиз осон ечилади. Бемор болангизга бургутнинг юрагини едиришингиз керак. Аввал уни топиб уйга олиб келасизлар. Қирқ кун қафасда сақлаб, айнан ўша бемор қўлидан озикланиши керак. Ўша муддат ўтгач, мени олиб кетасизлар, қолганини ундан кейин айтаман, дебди. Табибнинг уйидан қайтган дадам ўйга ботиб бир неча кун маҳзун юрдилар. Дадам билан дардлашсам, бироз енгил тортармикан, деган ўй билан боламни кўтариб, уйимизга йўл олдим. Анча гаплашиб ўтирдик.

– Ота-она бўлиш қийин экан. Ўйнаб-кулиб юрган мунчоқдек қизим шундай дардга йўлиқди, тинчим йўқ, ҳаловатим йўқ. Ҳаммангизни яхши кўраман, айниқса, тўрт нафар қизим бор деб сизларга қувониб юраман. Мухсимахон, Ҳуршидахон, Дилшодахон... бири-биридан чиройли, ақлли қизларимнинг бориға шукр! Ўша гавҳарларимнинг бири, энг ғайратли қизим кўз олдимда ўзидан кетиб йиқилса, ҳеч чидолмайман. Тутдан йиқилганда боши шикаст топди деб, дўхтирма-дўхтир изғидим. Қўғирмоч қизимга назар тегди, кўз тегдимикан, деб қориларга ўқитдим, фойдаси бўлмади. Яхшиям, дўхтирлар ўзимизда бор. Борларига шукр. Қирғизистонлик Туйғун махсумнинг гапларига ўйланиб ўтирибман. Бир чопқир тулпорнинг баҳосига бургут сотиб олса бўларкан. Қиш-қировли кунларда улуғ тоғнинг ортига бориб келиш мушкул иш. Тоғларга катта қор тушган. Бугун тонгда улуғ тоққа қараб юрагим орқага тортди. Оппоқ қор. Тоғнинг ёнигача машинада, уловда бориш мумкин. Кейин

пойи-пиёда қор кечиб ўтиш керак.

– Баҳорда борсангиз бўлмайдими, дейман дадамга бироз таскин бериш учун.

– Баҳор келишига тўрт ой бор, қизим. Бу дегани бир юз йигирма кун дегани. Мен учун ҳар сония, ҳар лаҳза ғанимат... Ҳали бургут экан-ку, агар бирор моҳир табиб отасининг юрагини еса соғайиб кетади, деб айтса, ишонтирса, ҳеч иккиланмай юрагимни узиб берардим боламга...

– Ўша тобда дадамнинг кўзларида ажиб бир нур кўрдим. Кўлларини мушт тугиб тиззаларига уриб қўйди. Яна бирор сўз айтиб суҳбат авжини олмасам, дадам ўрнидан даст туриб тоққа томон йўлга тушадигандек юрагим безовта ура бошлади.

– Ўша табиб айтган бургутни топсангиз, қандай олиб келасиз, кейин нима бўлади, дейман дадамнинг кўзларига қараб.

– Бургутлар қушларнинг пошшоси. Бунини ўқиганмиз, уққан жойимиз ҳам бор. Бу қуш қарға ё чумчуқ эмас. Менга қолса, чумолига ҳам озор бермасдим. Одамнинг юраги чап томонида жойлашган, ўйласам, хаёлга ботсам ўнг томонда ҳам юрак пайдо бўлади, кейин бутун вужудим юракка айланади, қизим. Тупроқдан яралган одам тупроққа айланмагунча ҳаловат топмас экан. Тинчи бўлмас экан. Ўша гапни эшитгандан бери сорлочинлар ҳақида кўп ўйлаяпман. Тушимга бургутлар киради. Йигитлик чоғимда ноҳақлик сабаб бироз муддат маҳкумликда бўлганман. Адолат юзага чиқиб уйга қайтганимда биринчи қилган ишим товук катакларини бузиб жонворларга озодлик берганман. Тўрқовокда беданалар сайраб турарди. Мен келгунча Абдуҳошим акам раҳматли уларнинг дон-сувидан хабар олиб турган экан. Уларни ҳам қафасидан бўшатганман. Қўлга ўрганиб қолганиданми ё дон еган уйини тарк этгиси келмадими томорқадаги бедапояга

ин солиб ҳовлида сайраб юрганлари ҳам бўлган.

– Ҳа, энди тушундим, дада, ака-укаларим кабутару паррандаларга қизиқиши сиздан ўтган эканда, – дейман дадамни бироз чалғитмоқчи бўлиб. Бошини сарак-сарак қилиб бироз жилмайгандек бўлиб, сўзида давом этади:

– Ўша қушлар сардорини уйимизга олиб келиб бир неча кун боқишимиз керак эмиш. Ўша махсум: “Қафасни пухтароқ қилинглар, агар чиқиб кетса, Худо кўрсатмасин, кўпчиликка зиён етказадим, ҳар куним бир-иккита товуқни ўлжа қилиб ташлайсизлар. Кейин яна бир муаммоси бор. Туяни, молни сўйган қассоблар ҳам бургутнинг бўйнига тиғ ура олмайди. Жуда оғир гуноҳ деб билишади. Фақат кўкжар томонларда “Эшонлар” маҳалласида бир овчи йигит бор. Ўшанинг етти авлоди ҳам овчи ўтган, дуо олган. Дуосини ўқиса, бургут бошини кундага қўйиб беради, фақат қиш-қировли кунларда боришга кўндиролсангиз, бўлди, деди. Аллоҳнинг карами кенг. Дардини бергандан шифосини ҳам умид қиламиз. Болам шу касалликдан тузалиб ҳаётда ўйнаб-кулиб яшасин, деб ҳар ишга кўниб турибман. Ахир машойихлар яхши қиз жаннатнинг калити, деган. Қиз бола бировнинг омонати дейилган. Мен боламга шифо топмай туриб жаннатдан умид қиламанми? У бировнинг омонати бўлса, омонатга хиёнат қиламанми..?

– Дада, бунча маблағни топиш осонми? – дейман йиғидан ўзимни тийиб.

– Ака-укаларингиз ҳаммаси инсофли, қўллари қуруқ эмас. Кўзимга қараб туришади. Нима десангиз шу, дегандек, куним билан ёнимда бўлишди. Кеча Муҳаммадсойиб укангиз келиб йиғиб-терган анча маблағи бор экан қўлимга тутди. Бу йил навбатингиз келади бувим билан Ҳаж зиёратига бориб келинглари, дейди. Бир кўнгли яримнинг қалбини шод этиш,

Каъбанинг обод этишдек савоб бўлади, дейилган чин сўз бор. Мен шу бемор боламнинг дардига шифо излаб топсам, Роббим ҳажнинг савобини беради, деб умид қиламан.

Дадамга нима дейишни билмасдим. Тўғрироғи, ақлим ожизлик қиларди. Узатган чойимдан бир хўплаб гапида давом этди:

– Шўрлик, кеча ёнимда ўзини йўқотди. Ортидан юрсангиз эмин-эркин юра олмагани учун хафа бўлади, кўнгли ўксийди. Шунда ҳам ҳар қадамида сергак турамиз. Катта дўхтир бўламан, деб китоб ўқиб тайёргарлик кўряпти. Кутилмаганда дарди хуруж қилди, йиқилди. Болам юзтубан тушган жойда менинг жоним тўкилди. Буни кўриш ҳам, айтиш ҳам жуда оғир. Умрим етганича даво излайман. Кўнглимда ўша одамнинг айтганини қилсам, болам шифо топадигандек...

Ўша кунни ярим тунгача дадам билан дардлашиб ўтирдик. Бир-икки кун ўтиб Муҳаммаднодир акам билан икковлашиб тоққа йўл олишди.

Кейинроқ Муҳаммаднодир акам ўша кунларни эслаб шундай ҳикоя қилганди:

– Кўкжарга етиб бориш жуда қийин кечди. Тоғли ҳудуд бўлгани учун изғиринли ҳаво анча совуқ, қор қалинлигидан йўлдаги ўйдим-чуқурлар кўмилган, машинамиз бир неча марта ҳалокат ёқасига бориб қолди. Ота-бола бир-биримизга елкадош бўлиб кун оға бошлаганида Туйғун домланинг уйига етиб олдик. Иссиққина чўғ солинган сандалда ўтириб ҳовури чиққан кўк чойни ичиб, бироз ўзимизга келдик. Овчининг уйи олислиги, у ерларга машинада бориб бўлмаслигини айтишди. “Қаҳратон қиш, бўлмаганда эшакми, отдами етиб борса бўларди, аммо ҳозир қор кечиби, тоғ дарра ошиб пиёда боришга тўғри келади”, деди. Иссиққина сандалда мени уйқу элита

бошлади. Оёқ-қўлим бўшашиб эндигина кўзимга уйқу инган экан, дадамнинг овозидан уйғониб кетдим. Мезбоннинг эртага тонгда чиқиб борасизлар, деганига қарамай йўлга тушдик. Бизга домланинг ўғли Бўривой ҳамроҳлик қилди. Кун қорая бошлаганида овчининг уйига етиб бордик. Қафасда бургут, лочин, яна турли паррандаларни кўриб чарчоғимиз ҳам эсдан чиқди. Уч-тўрт одам бир лочиннинг баҳоси устида тортишиб турарди. Бу қадар қиммат нархни эшитиб ҳайрон бўлдик. Ўша одамларнинг айтишича, Қизил денгиз соҳилида бир ноёб қуш бор эмиш. Ўша қуш денгизга бир-икки шўнғиб ҳалқумига беш-олтита балиқни олганча кўкка кўтарилар ва ойлар давомида денгизга қайтмас экан. Шу қушнинг ҳалқумидаги балиқлар қорнида қимматбаҳо дурлар бўларкан. Ўргатилган овчи лочин пайтини пойлаб ўша ноёб қушни тутиб эгасига келтирар, катта бойликка эга бўлишар экан. Уларнинг ҳикояларига қулоқ солиб ўтирган дадам кетдик, дегандек ишора қилди. Бургутни олиб уйга келгуниimizча йўлларда кўп қийинчиликлар бўлди, аммо дадамнинг руҳиятидаги умид, ишонч ҳаммамизга куч-қувват, сабр берарди...

Ота уйимга боришга ошиқдим. Қафасга солинган баҳайбат қушни кўрганимда юрагимни алланечук туйғу эгаллади. Дадамнинг истаги амалга ошиб, қорли тоғлардан ошиб, қийинчилик билан излаганини топиб келганига хурсанд бўлгим келарди, аммо яқинда унинг ҳаёти якун топишини ўйласам, юрагим орқага торта бошларди.

Қирқ кун ҳам ўтди. Бургутнинг бошини кундага кўйдирадиган мардонни, ўша дуо олган одамнинг топиб келиш, рози қилиш ҳам анча вақт, анча маблағ талаб этди.

Бургутнинг юрагини еган синглимнинг аҳволи яхшилана борди. Дарди анча енгиллаб қувватга

кирди. Юзларига қизиллик югуриб ҳовлидаги гул-
райҳонларга сув қуйиб юрган синглимга мамнун
қараб ўтирган ОТАМнинг нигоҳи ҳали-ҳамон кўз
олдимдан кетмайди.

ҚАЛБ КЎЗИ БИЛАН

Абитуриент пайтим дадам фарғоналик яқин таниши орқали ижарада туришим учун бир хонадонни топди. У ерда менга тенгдош бўлган олис вилоятдан келган икки қиз ҳам бор экан. Кафтдеккина ҳовлида узум, анжир, каби қатор мевали дарахтлар бор. Уй эгаси Эътиборхон опа (турмушидан қайтган бўлса керак)нинг ота ҳовлиси экан. Уйда яна бир одам ҳам яшайди. Ҳамма у кишига қори ака деб мурожаат қилар, кўзлари ожиз, аммо жуда зийрак, оқил инсон эди. Борган кунимизнинг эртасига уй бекаси бизга шундай деди:

– Қизлар, мен ҳеч бирингизни танимайман. Қандай оилада ўсгансиз, авлод-аждодингиз ким, билмайман. Бу одам туғишган акам, кўзи туғма ожиз. Куни билан ишда бўламан. Акам ҳам йўл бошида писта, қурут дегандек зерикмаслик учун сотиб ўтиради, баҳонада одамлар билан гаплашади, оёғининг чигали ёзилади. Бир йили тўртта талабани ижарага қўйдим, еб-ичиб тайёр уйда яшаб юриб нобакорлар бор-будимни ўғирлаб кетишди. Уларни қонун йўли билан топдим, тавбасига таянди, аммо кўп оворагарчиликлар бўлди. Тўғриси, ўшандан бери одамлардан кўнглим қолган. Сизлар ҳам ўзингизни ҳурмат қилсангиз, ҳалол бўлинг. Неча кун турсангиз ҳам покиза яшанг. Мендан бесўроқ томорқага кириб мева олманг...

У аёл акасига меҳр кўрсатарди. Эрта тонгда ўчоққа ўт қалаб, катта қозонда писта қовуриб берарди. Йўл бошига кимдир олиб бориб, жойлашиб олишига ёрдам қилар, қайтишида яна кимнингдир кўмаги керак бўларди.

Бир куни онам ёпиб берган ёғли нондан еган қори амаки қўлини очиб дуо қилди.

– Раҳмат, қизим, онангиз юз ёшга кирсин. Худди

онамга ўхшаб нон ёпаркан Онам раҳматли уч кунда бир иссиқ нон ёпарди. Ошқовоқли сомсани яхши кўрганим учун атайлаб тандирни тўлдириб сомса ҳам ёпарди. Унда-бунда кўшникилар иссиқ нон илиниб турганини айтмасам, биз ҳамиша новвойдан нон оламиз. Синглим дардманд бўлиб қолган. Бир эмас, уч гўдагини ерга берган. Ичиб калтаклайдиган эри уни шу азобларга қўйди. Оиласи ҳам дарз кетди. Жиззаки, сал нарасага асабийлашиб кетади. Унинг дунёси бошқа, меники бошқа, шу кунимгаям шукр, – деди.

Бир-икки кун ўтгач, қизлар билан келишиб ун сотиб олдик. Хамир қордим. Ҳовли орқасида нураб ётган тандирга олов ёқиб нон ёпдик. Худди онам ёпган нонлардек чиройли чиқди. Кейин томорқада пишиб ётган помидорлардан териб, райхон, жамбил баргларида кўшиб шакароб ҳам қилдим. Бекамиз ҳам, қори амаки ҳам жуда хурсанд бўлишди.

Бир куни ўқишдан эртароқ қайтдим. Дарвоза очиқ экан. Уй бекаси ҳамон бизга ишонмас, ўзи яшайдиган уйларни беркитиб, калитини чўнтагига солиб кетарди. Ўша куни негадир қори амакининг деразаси очиқ қолибди. Қайтаётиб жойида ўтириб савдо қилаётган амакига кўзим тушгани учун деразани ёпмоқчи бўлиб яқинлашдим. Эски ойнаванд шкаф ичидан нимадир қидираётган Соҳибага кўзим тушди. Ўзимни четга олдим. Жимгина кузата бошладим. Эшик берклиги учун дераза ошиб ташқарига чиқди.

“Менинг дадам катта жойда ишлайди, тез-тез пул юбориб турибди”, деб кунора кўчадан тансиқ таомлар еб келади дугонамиз қути ичидан нима олган экан, деб ҳайрон бўлдим. Бу воқеа кўрган кунимдан бошлаб ҳар лаҳзада дилимнинг бир чеккасини оғритиб турган бўлса-да, ўзим тўла-тўқис ишонишим учун вақти-соати келишини кутдим. Дам олиш кунларининг бирида уй эгаси илтимосига кўра, қори

амакининг уйларини тозалашга тушдик. Шунда шкаф ичидаги кутида савдодан тушган бир уюм тангалар (у пайтда битта нон ўн тийин. Беш сўм пул билан бемалол бир ҳафта яшаш мумкин эди) борлигини кўриб қолдим. Демак, ҳамхонамиз бекорга уй ичига кирмабди-да. Соҳибадан нафратланардим. Кўзи ожиз, ёши улуғ одамнинг ёзнинг иссиғию қишнинг совуғида кўча бошида ўтириб топган ҳалол пулидан ўғирлаб чўнтагига солгани, шу ўғирлик пулидан бемалол еб-ичиб юргани менга жуда алам қиларди. Тўғриси, уни шунчаки уришиш эмас, ургим келарди, сочларини битталаб юлгим келарди. Ҳамхонамнинг келишини кутиб беҳаловат бўлиб турганимда амакига ёрдам бериб юрадиган қўшни бола мени у киши чақираётганини айтди. Бордим. Тугунларини йиғиштираётган экан, ёрдамим керак бўлгандир, деб ўйладим. Кейин борганимни сезиб, қизим мана бу ерга ўтиринг, гапим бор, деди. Бироз нафас ростлагач, сўз бошлади.

– Шеригингиз билан уришманг. Келганидан бери пул ўғирлаётганини биламан, – деди.

Ҳайратим ошди:

– Уни кўриб қолганимни қаердан билдингиз, ҳеч кимга айтганим йўқ-ку! – дедим шоша-пиша.

– Қалбим билан кўраман, қизим. Аллоҳ кўнглимга солганини айтяпман. Уни уришганининг фойдаси йўқ. Бу қиз ҳаром луқма еб улғайган. Отаси бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган одам...

– Сиз унинг отасини танийсизми, қори бува?

– Йўқ, ҳис қиламан, болам. Яқинда ётоқхона берса, ҳаммангиз чиқиб кетасиз. Асло шу қизга ҳамхона бўлманг. Ҳали бунинг кўргуликлари бор. Пулнинг аввалги жойи бошқа эди. Қулф-калит билан маҳкамлаб юрардим. Билдимки, бу қизнинг нияти бузуқ, синглимнинг уйига ўғирликка тушмасин, шу ердан

қайтсин, деб пулни очикқа қўйиб, деразани атайлаб маҳкамламай кетадиган бўлдим. Агар синглим яна бир марта қўли эгри одамларга дуч келса, ҳеч қачон уйимизга одам қўймайди. Қарияпман, кўчада куни бўйи ўтиришга ҳам қувват, сабр керак экан. Ҳали бир одамга зор бўлар кунларим бор, деб арқонни узун ташлайман-да, қизим, – деди...

ДИЛОРОМ

Талаба қизларга оқ қалин газламадан кўйлак кийиш урфга кирди. Аслига имкон бўлмаганидан арзонгина бўз (пахтали мато) сотиб олиб, “персоль” кукунидан кўшиб қайнатдим. Қалинлашиб, оппоқ тусга киргач, дугонам Дилором иккимизга кўйлак тикдим. Ёқаси ва этакларига тилларанг ипакдан безак берилиб, олти чокли фасонда тикилган кўйлак курсдош қизларга ёқиб, буюртмалар туша бошлади. Талабалар ётоқхонасида шароит йўқлиги учун курсдош дугонам Дилфузаларнинг уйига кўчиб ўтдим. Ота-онаси жуда меҳрибон инсонлар эди. Тунни тонгга улаб кўйлак тикаётганимни кўриб жиззали нону ширин таомлар билан сийлашарди. Арзон ва чиройли бичимдаги кўйлакни тайёр ҳолатга келтириш анча меҳнат талаб қиларди. Айниқса, пахта теришга этак ёки пахта ўрамига ғилоф тикиладиган оддий бўздан кўйлаклик яратиш қийин кечарди.

Хуллас, бир ой тунлари ухламай, эски тикув машинасини ғириллатиб топган пулимга уйдагиларга бир сидра совға-салом олдим. Кичикроқ бўлса ҳам ўзим учун тилла буюм харид қилмоқчи бўлиб шаҳарга бордик. Танлаган зирагим ўзимга жуда ярашди. Дилором худди ўзи олгандек севиниб менга кўзгу тутарди. Сумкачамни ковлаб ҳамёним йўқлигини билиб саросимага тушдим. Дугонам менга ишонмасдан қайта-қайта сумкача ичини титкиларди. Дўкон сотувчиси ҳам ҳайрон. Қулоғимга таққан зиракни ечиб бердим у ташқарига отилдим...

Уч кун бошимни кўтармай ётиб қолдим. Тенгларим ўйнаб-кулиб юрганда тунлари ухламай қилган меҳнатимга ачинардим. Ўзимга эҳтиёт бўлмаганим жуда алам қиларди.

Туғилган кунимда якуний имтиҳон топширдик.

Яхши баҳо олдим. Остона ҳатлаб чиқишим билан дугонам Дилором кутиб турган экан. Қўлимга қирмизи рангдаги қутича тутди. “Иккимизнинг сирғамиз энди бир хил бўлди, ўртоқжон”, деди. Чиндан ҳам чиройли зираклар бир хил эди. Уйидан келган пулни менга ишлатганига кўнглим ғаш бўлди, хижолат бўлдим. Ахир, унинг оилавий шароити ҳам менга аён эди-да. Қайтаришга уриндим, кўнмади, хафа бўламан, деди. Ўқиш тугаб у Қашқадарёга, мен Андижонга йўл олдик. Орадан ойлар, йиллар ўтди. Оила, бола-чақа дегандек ҳамма ўзи билан ўзи овора бўлиб бир-биримизни йўқлашга вақт тополмай қолдик. Яқинда Фарғонада курсдошим Сарвиноз билан кўришиб қолдим. Анча гурунглашиб ўтирдик. У мендан Дилором ҳақида сўради. Унинг айтишича, дугонам ўша куни Сарвиноз билан бирга заргарлик дўконига борган, ўзига оддий тақинчоқ ясатиб, менга эса тилла зирагини тухфа қилган экан...

ОЛТИН ДАВР

Куз адоғига етиб қолгани билан пахта йиғим-терими авжида. Туманнинг пахта режаси бироз ортда қолгани учун сафарбарлик эълон қилинган – ҳамма далада. Биз ишлаётган пайкалнинг ёнгинасида катта боғ бўлиб, ҳосили териб олинган, унда-бунда дарахт учларида кўриниб турган меваларга қараб кўзимиз олма теради. Бир-икки талаба дарахтга чиқиб мева олишга уриниб кўрди, бўлмади. Кейин дугонам Собира қувлик қилиб:

– Бир қўйниқ пахтага олтита нок... Ана, дугонам дарахтга чиқиб мева теришга жуда уста. Ҳашар қилиб бугунги режасини тўлдириб берсак, мазза қилиб мевахўрлик қиламиз, – деди.

Ҳар томонга тарвақайлаб кетган кекса дарахтнинг шохлари кўзимга нарвондек кўрингани учун мен ҳам рози бўлақолдим. Этакни белимга маҳкам боғлаб ишга киришдим. Дарахтга чиқиб кўлим етганича меваларни териб, етмаган ерига шохларни силтаб, ерга тўкилганларини кўриб ўз ишимдан мамнун эдим. Улкан нок дарахтининг шохига чиқиб, меваларни кўзлаб турган пайт биз томонга қараб келаётган уч-тўрт одамга кўзим тушди. Ерга тушишга улгурмаслигим аниқ эди. Шохлар орасига қулайроқ ўрнашиб, уларнинг ўтиб кетишини кутмоқчи бўлдим. Аксига олиб, мен турган дарахтнинг ёнига келиб ўтиришди. Улар орасида қаттиққўл “куратор”имизни кўргач, нафас олишим қийинлашди. Уларнинг гурунги эшитилиб турарди. Хавотирга тушган дугоналарим ортига қараб имо-ишоралар қилаётганини кўриб ўқитувчимизнинг жаҳли чиқди. Ёнидаги одамга:

– Иее, иеее, (жаҳли чиқса иеее, иеее, дейдиган одати бор эди) бу талабаларни жин-пин уриб кетганми, нима бало... Ҳадеб ортига қараб имо-ишора қиладими-

е-й, биз томонга қараб қўлларини мушт қиладими-е-й-й, тавба қилдим. Ҳали штабга боришсин, овқатдан кейин буларни тартибга чақириб қўяман, – деб койинарди. Ўтирганларнинг бири жиғибийрон бўлиб турган устозга:

– Домла, доим сизга айтаман, шом пайти далада юриш яхши эмас, ҳушёр бўлинг деб, мана – оқибати, айрим студентларингиз эгатда тескари юрадиган бўбқобди-ку! Енгил кулги кўтарилди. Уларнинг дарахт соясидаги суҳбати анчага чўзилди. Аввалига ўқитувчим сезиб қолса, эрталабки линейкада ўртага чиқариб ақлимни киритиб қўйишидан чўчиб, миқ этмай ўтирдим. Кейин зерикиб уйқум кела бошлади. Кўзим илинган, шекилли, қўлимдаги нок “тўп” этиб ерга тушди. Дарахт тепасига қараб менга кўзи тушганлар анча саросимага тушишди. Араббой домла азбаройи ғазабга минганидан мен ўтирган дарахт атрофини айлана бошлади:

– Иеее, иеее, бу нима қилиқ? Айтдим-а, айтдим буларнинг бари тинмай орқага қараб имо-ишора қилади деб. Уларни жин урмаган экан, ажинанинг каттаси шу ерда экан-да! Тартиби бор, ҳаммага бош бўлади, деб ишониб юрган қизнинг қилган ишини қаранг. Йиқилиб тушса, оёқ-қўли синса, кейин куратор “виноват”. Тез тушиб далага киринг, – деди жаҳлини яширолмай. Терган меваларим қўлимдан тушиб сочилиб кетганига ачинсам ҳам дала томонга қайрилдим. Туман вакили босиқлик билан:

– Синглим, тўхтанг! Ҳаётингизни хатарга қўйиб нега дарахт шохида юрибсиз? – деди.

Нима дейишни билмай жим турардим. Кейин иккаласи ҳам менга савол назари билан қараб турганини кўриб: “Дугоналарим мева егиси келди... шунга...” – дедим чайналиб. Ўша куни ҳеч ким режасини бажара олмади. Мевалар ҳам эгасини топиб кетди.

Менга ҳамдард бўлиб ёнимда ўтирган дугоналарим ҳам тонггача кўз юммади.

Юзлаб талабалар олдида қизариб туришим, кейин раҳбарият номидан ота-онамга “Ташаккурнома” юборилиши ҳақида ўйлаб кўзимдан уйқу қочарди.

Эрталабки йиғилишда мен ҳақимда ҳеч қандай гап-сўз бўлмади. Ўқитувчимдан миннатдор бўлганимдан тушликка ҳам чиқмай пахта териб, режани икки ҳисса қилиб бажардим. Кечки овқат пайтида дастурхонга қўйилган ноз-неъматларни кўриб ҳамма кўзига ишонмасди. Хурсанд бўлганимизни кўрган устозимиз шундай ғайрат билан ишласак, ҳар куни тарвуз-қовун, мевалар билан сийланишимизни айтди.

ФАРҒОНАДАН ҚАЙТМАГАН АКАМ

Фарғонанинг Лоғон қишлоғида пахта теримида эдик. Биринчи терим тугагунча ҳар куни юз килограммдан зиёд пахта териб бир неча марта соврин ҳам олдим. Бир куни тунда иссиғим чиқиб, бутун вужудим қақшаб оғрий бошлади. Эрталаб ўқитувчимизга мазам бўлмаётгани, далага чиқишга ҳолим йўқлигини айтганимда тушунишни истамади. Норози оҳангда:

– Иеее, Тошпўлатова, бу нима деганингиз, бугун сиз баҳона қилсангиз, эртага Собира, индинга Ҳамида биқинини ушлаб чиқса, пахтани ким теради?! Сизга хўп, деб рухсат берганим кунлик планга чизганим, шунча меҳнатни йўққа чиқарганим бўлади, қани, олға, – деди.

Иложсиз оёғимни судраб далага кетдим. Зўрға бир этак пахта териб, бошимга ёстиқ қилиб кун бўйи зах эгатнинг ичида ётдим. Дугоналарим раҳми келиб бошимда айлангани билан оғриқ пасаймас, соат сайин азоби ортиб борарди. Кечкурун баракка “Тез ёрдам” чақирилди. Келган шифокор: “Эртага бориб керакли таҳлилларни топширса кейин ташхис қўйилади, ётар жойлари салқин экан, совуқ ўтган бўлиши мумкин”, деб оғриқ қолдирувчи уколни санчди-да, кетди. Туни билан кўз юммадим. Бахтимга эрталаб ёмғир ёға бошлади. Акамнинг иш жойи, уйи яқин жойда эканини кўпчилик биларди. Шундай бўлганида ҳам Қувасойга акамнинг уйига кетаётганим ҳақида “тилхат” ёзиб бериб, йўлга тушдим. Шаҳар марказидан акамнинг ишхонаси яқинидан ўтадиган манзилли таксига ўтирдим. Ёнимдаги аёл тер босган пешонамга кафтини қўйиб, “Вой, қизим, иситмангиз баланд-ку, қаерга кетяпсиз?” деди. Акам ишлайдиган касалхона манзилини, талаба эканлигимни айтдим. Кейин

кўнглим беҳузур бўлиб, юрагим тез-тез урганини эслайман, ҳушимни йўқотибман. Ўзимга келганимда жонлантириш бўлимида ётардим. Қўл-оёқларим темир каравотга маҳкам боғланганлигидан қимирлата олмадим. Палата ҳамшираси кириб қолмаганида, билмадим, қай аҳволга тушардим. Ҳамшира аёл:

– Яхшиям, сумкангизда талабалик гувоҳномаси бор экан, синглим. Кўричак ёрилиб кетибди. Шунчалик бўлгунча қаерда юрдингиз? Бир ўлимдан қолдингиз-да...

– Опааа, сув... Опааа, қўлим нега бойланган?..

– Қўлингизни кеча бойлаб қўйишгандир, алаҳсираб ўрнидан туриб кетмасин, дейишган-да, – деди маҳкам боғланган бинтни ечаркан:

– Вой-вуй, қўллaringиз шилиниб кетибди-ку! Хафа бўлманг, малҳам қўйиб боғлаб қўяман, гўзалим. Фалокатни қаранг, Шоҳимардонда, Ёрдонга кетаётган автобус ичи тўла йўловчиси билан ҳалокатга учраган. Ким ўлган, ким қолган қисмат-да... Шикастланганлар дўхтирхоналарга етказилган. Бизда ҳам туни билан операция бўлди. Ҳамширалар банд, сизга ўхшаган беморларга яқинлари қараб ўтирибди. Сизнинг ҳеч кимингиз йўқлиги учун қаровсиз қолибсиз-да. Шунча йил ишлаб ҳеч қачон кечагидек ҳолатни кўрмаганман. Поликлиникадан дўхтирларни ёрдамга чақирганмиз, ҳозир кириб сизни ҳам кўришади.

– Опааааа, сув беринг...

Шу пайт эшикдан кимдир кириб келди. Сергакланган ҳамшира касаллик варақасини таништира бошлади:

– Келинг, дўхтир, бу касалимиз... Шунда рўпарамга келган Абдушоҳид акамни кўриб додлаб юбордим.

– Акааааа... сув беринг, жуда чанқадим...

Акамнинг қўлидаги қоғозлар ерга тушиб ҳар томонга сочилди. Боғламда шилиниб жароҳатланган

қўлларимни юзига босиб, ҳамширага:

– Бу менинг синглим-ку, нега айтмадингиз? Ахир фамилияси Тошпўлатова, Марҳаматда туғилган деган ёзувни кўрганда ҳам ҳеч кимнинг эсига келмадими?

Акамнинг кўз ёшлари юзимга томарди.

– Мени кечир, синглим. Нега акам бор, чақиринглар демадинг? Шу аҳволда кечадан бери ётибсанми, бир қошиқ ёвғон тутгани одам бўлмадими... Булун-бурчакдаги хонага ётқизиб қўйишгандан кейин шунақа бўлади-да... Нима, талаба одам эмасми, мусофирга қаралмайдими сизларда?

Акам менга сув тутаркан бутун вужуди титрарди.

– Бечорагина, лаблари ёрилиб қонаб кетибди-я, сув бермаса ҳам оғзини намлаб қўйгани одам топилмабди-да. Мен туни билан шу ерда эдим. Палатама-палата изғиб юрибман, кимга ёрдам керак бўлса ўшанинг ёнида бўлдим. Ўзимнинг жигарим бир бурчакда бир ҳўплам сувга зор бўлиб, иситмада ёниб ётибди...

Орадан бироз вақт ўтгач, қайнатма шўрва кўтариб кеннойим ҳам кириб келди. Яхши бўлиб оёққа тургунимча жигарларим бошимда парвона бўлди. Ота-онам ҳам кўргани келишди, акамнинг уйида анча пайт қолиб кетдим. Ўқишга қайтганимдан кейин ҳам ҳафтада икки марта акам уйларига олиб кетар, кетишимда китоб ичида йиғадиган пулидан бериб сийларди. Тўлқиной кеннойим ҳам юраги тоза, дарёдил аёл. “Боринг, қизил китоб ичидан пул олиб чиқинг”, деб жилмайиб турарди. Бир куни ўша катта китобнинг ичида биттагина беш сўмлик қолганини кўриб, уларга пул олдим, дедиму, олмай кетдим. Кечки пайт ётоқхона қоровули кимдир чақираётганини айтганида чиқиб Абдушоҳид акамни кўриб ҳайрон бўлдим.

– Нега пулни олмадинг, бугун мен ҳам, кеннойинг ҳам маош оладиган кунимиз эди. Китобга пул солай,

деб қарасам ўша пул турган экан. Олганингда овора бўлиб келмасдим, – деди. Кўнгли кенг акамдан узр сўрадим.

Келаси йил баҳор серёгин келди. Қатқалоқ бўлган ғўзаларни чопиш, тоқалаш ишлари яна талаба, ўқувчилар зиммасига тушди. Менинг соғлигимда муаммо арзим борлиги боис ошпаз ёрдамчиси қилиб тайинлашди. Ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарозу, деганларидек ошпазлик иши дала меҳнатидан ҳам қийинроқ кечарди. Ҳамма масаллиқ бўлгани билан ўтин-чўп масаласи қийнардди. Қиш ичи ялангликда қолиб кетган ўтинлар ҳўл, олови гуруллаб дошқозондаги овқат пишиши учун анча тер тўкишга тўғри келарди. Шундай қийинчилик кунларимизнинг бирида акам билан кеннойим кўргани келишди. Катта тоғорага ошни тўлатиб яна қанча егуликлар кўтариб келишган. Ўша куни байрам дастурхонида ўтиргандек ҳамма дўстларим роҳатланишди. Ўтинни пуфлайверганимдан кўзларим қизариб, қўлларим ёрилиб кетганини кўрган акам ачинганидан уйга қайтармоқчи бўлиб анча овора бўлди. Рухсат тегмади. Эртасига тонгда ҳаво айниб яна ёмғир ёға бошлади. Қозон-ўчоқ атрофида куймаланиб юргандик. Юк машинаси келиб дала шийпонига тўхтади. Юкхонаси тўла ўтин. “Орангизда Мунаввархон ким”, деган саволга ҳайрон бўлиб, мен, дедим.

– Дўхтир Тошпўлатов сизнинг акангизми?

– Ҳа, акам бўлади?

– Мана, қуруқ ўтин олиб келдим. Бўлганда ҳам ўрик ўтини. Бир четга ўтинни тахлаб, кейин манави брезентни устига ёпиб кўяркансизлар, қуруқ сақланаркан, – деди.

Гугурт чақсак ловуллаб олов ёниб, тез фурсатда қозонимиз қайнаганига ишонмай бир-биримизга қараб қувонардик.

Ҳа, менинг шундай акам бор, деб ғурурланиб кўярдим. Абдушоҳид акам катта амакимнинг ўртанча ўғли, аммо биз бир ҳовлида улғайганмиз. Бир қозондан таом еб, бир дастурхон бошида оқибат чойини ичганимиз учун туғишган акаларимдек меҳрибон, ғамхўр эди.

Уч-тўрт йил аввал бир гуруҳ маънавий-маърифий тарғиботчилар билан Фарғона вилоятида бўлдик. Қувасой шаҳрига борганда гуруҳдан ажралиб акамнинг уйига бордим. Ишда экан. Кейин тадбир бўлаётган саройга шошиб етиб бордим. Менга навбат келганида Ватан ҳақидаги шеъримни ўқидим. Шу пайт ўтиргани жой қолмаганидан залнинг кириш эшиги олдида турган одамлар орасида гулдаста кўтарган акамга кўзим тушди. Фурсатдан фойдаланиб қувасойликлар соғлиғи, саломатлиги йўлида кун-тун заҳмат чекаётган оқкўнгил акамни даврага чорладим. Саҳнага чиққан ҳеч бир санъаткор ёки шоирга у қадар олқиш бўлмаганди. Ўша ерликлар акамни қанчалик яхши танишини, қанчалик яхши кўришини ҳис этиб, кўнглим юксалди. Қучоғи гулларга тўлган акам менга қараб: “Раҳмат, синглим, яхшиям, борсан”, деди. Мен эса акамнинг елкасини силаб: “Сизга раҳмат, ака, умрингиз, меҳнатларингиз зое кетмабди. Қувасойликлар сизни шунчалик яхши кўришини, қадр қилишини кўриб, фахрландим”, дедим

Акам соғлом, бақувват, ҳамиша шодон юрадиган, меҳмон келса ўзига сиғмай, боладек севиниб борини тўкадиган, ғийбатдан, фисқу фужурдан йироқ инсон эди. Қувасойликларни яхши кўрарди. Уларнинг яхши кунида ҳам, ёмон кунида ҳам елкадош бўлди. Биринкетин дунёга келган тўрт ўғил фарзанди гўдаклик пайтидаёқ оламни тарк этди. Аллоҳим уларни фарзанд деган улуғ неъматини билан сийлаб, яна тўрт ўғил берди. Уларни ўқитиб, касб-хунарли, оилали қилиб

роҳатларини кўрар пайтида – 63 ёшида вафот этди. Тўшакка михланиб ётиб қолмади. Ўзидан ўзгасига иши тушмади, хор-зорлик кўрмади. Фарғонани яхши кўрарди, акам Фарғонадан қайтмади.

РАЙҲОН ИСИ

Қишлоғимизда қадим бир одат бор. Узатилаётган қиз тўй куни яқин қариндоши ёки қадрдон қўшнисининг уйида ўтиради. Дугоналари, таниш-билишлари – ҳаммаси “қиз беркинган” хонадонга кириб меҳмон бўлади, ўйин-кулги билан кузатилаётган келинчакни амма-холаси паранжига ўраб, “ёр-ёр”лар билан ота-онаси ҳузурига олиб киради.

Ўйласам, ҳозир ҳам ўша кунгидек юрагимда титроқ туради. Онам мени бағрига босган пайти қулоғимга:

– Оқ кўйлагинг этагини силтаб чиқиб кетгин, болам, энди ўз уйингга меҳмонсан, берган тузимга розиман, – деган.

Аммо дадамнинг бағридан юлиб олишлари қийин кечган: “Гулим қизим, райҳоним қизим. Энди сиз йўқ бу уйларда қандай яшайман?” – деб бўзлаган.

Кетдим. Барча ота эшигини тарк этиб кетаётган қизлардек йиғлаб-йиғлаб кетдим. Оқ кўйлагим этагини силтамасам ҳам тақдирнинг ишига бошимни эгиб кетдим. Ҳовли йўлагига қаторлашиб турган акаларим бир-бир бағрига босган ерда юз тўкилдим, етгунимча минг тўкилиб кетдим. На қошимга ўсма кўйдим, на кўзимга сурма... Тўйим куни пардоз қилсам, акаларим кўриб мендан хафа бўлмасин, деб андиша қилдим.

Ўша даврларнинг урфига кўра, бизлар томонда келинчаклар бир ҳафта сепу сарполари ёйилган уйдан чиқмас, хонадон катталари билан юз кўришмас, ҳатто чойнакдаги чойни ҳам остона ёнига қўйиб кетишарди. Бир куни жажжигина қайнсинглим ёнимга кириб: “Кеннойи, сизни кўчада бир киши чақиряпти”, – деди. Ҳайрон бўлдим. Ҳали остона ҳатлаб кўчага чиқмаган янги келинчак бўлсам, аксига олиб куёв бўлмиш ҳам иш билан кўчага чиқиб кетганди. Чақирган ака-

укаларимдан бири бўлса керак, бирор зурур иш билан келиб киришга ийманиб тургандир, деб ўйладим. Бироздан кейин қайнонам эшик олдига келиб овоз берди.

– Қизим, сиз билан ҳали юз кўришганимиз йўқ, эртага бирор яқинингиз келиб кўриштириб кетар, деб кутгандим. Дадангиз сизни бир кўрай, деб келибди. Бегонадек кўчада турманг куда, ахир, бу қизингизнинг ҳам уйи энди, киринг, меҳмонимиз бўлинг десам, кўнмади.

– Уйдагилар келганимни билмайди, дарвозангиз олдига қандай келганимни билмай қолдим, қизимни соғиндим, шекилли, узр, безовта қилдим. Бир марта қарасин, кўришмаса ҳам, майли, қайтиб кетаман, дейди. Чиқинг, қизим, дийдоризга ташна бўлган отаизорнинг олдига чиқинг, – деди мулойимлик билан.

Аввалига ҳовлига чиқиб онамизга салом бериб кўришдим. Кейин у кишининг ҳамроҳлигида дарвоза олдига бордик. Дадам киравермагач, кўчага бўйландим. Бир-икки ҳовли нарида дадамнинг машинаси кўринди. Ўша томонга қараб қадам ташлашим билан қўл силтади ва машина юриб кетди. Ортидан дадаааааа, деб югургим келди...

Қайнисинглим кўлида бир даста қора райҳон билан югуриб келарди. “Ўзингиз эккан райҳонлардан олиб келибди сизга, салом айтди”, деди...

Ота-онам чорлаб, улар билан дийдорлашгунча орадан анча вақт ўтди. Соғинганда ўша гулдондаги райҳонларга гапирдим, ўкинганда ифорида куч олдим, эрта борасан, индин кўрасан деёлмаса ҳам менга синглимдек юпанч бўлди ўша райҳонлар.

Баҳору ёз отамнинг пойига борганда бир кучоқ райҳон кўтариб бораман. Гулдонга сув қуйиб, дастани солар эканман: “Мен келгунча, дадамнинг қизи бўлиб

туринг”, дейман уларга...

ҲАЗРАТИ АЁЛ

Аввалҳамёзганимдек, биз томонларда келинчаклар тўйдан кейин бир ҳафта уй ичида ўтиради. Ширин таомлар билан сийланади, дугоналари, яқинлари ҳар куни бир йўқлаб келиб, келинлик гаштини сурадиган даврлар бўларди. Менинг тўйим кунлари қайнопамнинг боласи оғир аҳволда касалхонага тушиб қолгани учун ҳамма беҳаловат эди. Хонадон катталари дори-дармон излаб кўчадан бери келмасди. Митти хабарчиларимдан уйдаги катталар касалхонага кетишганини эшитиб, ҳовлига чиқдим. Тўйда ишлатилган дастурхон, сочиқларни сояда ўтириб юваётган овсиним Жамилахонга кўзим тушиб ёнига бордим. “Қўйинг-ей, уят бўлади, уйга киринг”, деганига қарамай, унга ёрдамлаша бошладим. Дарвозани ичидан беркитиб олиб кун бўйи кир-чирларни саранжомладик, уйларни тозалаб кечки овқатга уннадик. Хабар олгани келган кеннойим менинг ҳовлида юрганимни кўриб қойишга тушди.

– Бу кунларингиз ҳам қайтиб келмайдиган бир давр, мазза қилиб уй ичида дам олиб ўтирмайсизми? Икки кунлик келинчакка кир ювиб, чангга беланиб уй йиғиштиришга нима бор? Ўзимиз келиб эшикка олиб чиқмагунча чиқманг, бувимга (менинг онам) айтиб бераман, – деб кўнглимни хижил қилди.

Қайнотам нон комбинатида масъул вазифада экан. Оқ халат, қалпоқларини дазмол қилиб ўтириб унниқиб кетганини кўриб, уйдагилардан тикув машинаси сўрадим. Жавонни титкилаб, оқ сурп олдик.

Ўлчам олиб икки сидра иш кийимлари тикдим. Тайёр бўлган кийимларни уйларига илиб қўйиб, кенжамиз Жаннатойни пойлоқчи қилдим. Дадам, бувим янги кийимларни кўриб нима деса, менга айтасиз, сизга шоколад бераман, деб аврадим. Кеч тушиб уйга қайтган дадам, янги тикилган оқ яктагу шимларни кийиб кўриб жуда севинибди. “Отасига балли, ҳали юз кўришмаган одамга шундай меҳр берса, бизни шундай чевар қиз билан Худо сийлабди, умри зиёда бўлсин”, деб дуо қилибди. Бу яхши гапларни эшитиб, қўлимдаги қайчи ҳам ўйинга тушиб кетди. Ҳафта охиригача сарполар ёйилган қоронғи хонада ўтириш зерикарли эди, иш топилганига қувониб астойдил ишига киришиб кетдим.

Моҳир тикувчи Бувиниса чеварнинг невараси бўлганим учунми шу касбга меҳрим бошқача. Сарподаги либосларимнинг кўпини ўзим тикканман. Кейин фаслга қараб тикиб олавераман, деб олиб келган материалларим ҳам анчагина эди. Эртасига эрталаб онамизнинг ўзига ярашган кўйлагидан ўлчам олиб, сепларим орасидан муносибини танлаб кўйлак тикдим. Кейин сингилларим Замирахон, Машрабхон, Жаннатой, овсиним Жамилахонга, ҳатто касалхонада ётган Муножатхон опамга ҳам атаб чиройли кўйлаklar тикдим. Ҳали ўзимни кўрмай, суҳбат қилмай туриб тиккан кўйлагимни кийиб маросимга борган онам (қайнонам) оғзидан бол томиб мени мақтаганмиш. Ўша кундан бошлаб қайнона-келин эмас, она-боладек қадрдон бўлдик. Ўзлари айтганидек, опа-синглиси эрта оламдан ўтиб ёлғиз қолган бувимга кези келганда опа, сингил, дугона бўлдим. Боши ёстиққа текканда жонига малҳамлик қилдим. Мен фарзанд кўрган паллада қирқ кунлаб қўлимни совуқ сувга урдирмай тонггача бешик бошида ўтирган кунлари бўлди. Хато қилсам кечирдилар, улардан бир озор етган чоғларда

мен ҳам қовоқ уймадим. Умрларининг охиригача бир-биримизга елкадош бўлдик. У киши менга сабрини ташлаб кетди. Йўқдан бор қилишни, кези келганда, нималарнидир билиб туриб билмаганга, кўриб туриб кўрмаганга олишни ўргандим. Ҳамиша “Тупроқ олсангиз, олтин бўлсин”, деб дуо қилардилар. Энди биз ҳам умримизнинг охиригача онамизнинг ҳақиға дуодамиз.

Бир куни умр йўлдошим: “Онамнинг қабр тошига ёзиб қўйгани бирор сўз айтинг”, – деди.

Мен: “Бу маконда ҳазрати аёл ётибди, деб ёзинг”, – дедим.

ОДАМЛАР

Бир куни нон ёпдим. Онамиз: “Хамир қоринг, болам. Бугун дам олиш кунингизда тандирнинг жағига сомсалар ёпиб, мазза қилиб еймиз”, деди.

Кутилмаганда яқин бир қариндошимиз қазо қилганидан хабар топган онам шошиб қолди. “Ҳамма овқатни эплаяпсиз, қизим, бугун нон ёпиш ҳам сизга қолди, тандир янги. Оқаргандан кейин ҳам бир қалам ортиқча ўтин солиб қиздиринг”, деб тайинладилар. Чекимга тушган ишдан қувониб, зувалаларнинг четини чимчилаб патирдек қилиб ясадим (қандай чиройли нон ёпишимни кўрсатиб қўймоқчи бўлдим). Қизиб чўғдек бўлиб турган тандирга сув уриб нонларни ёпдим. Бироздан кейин бирин-сирин нонлар туша бошлади. Чўғ устига тушиб, куйиб кўмочга айланаётган зувалаларни оламан, деб қўлимни ҳам куйдириб олдим. Хуллас, севиниб санаб ёпган бир тандир нондан битта ҳам қолмади. Оиладаги катта-кичиклар кўчадан келиб нон пишдими, дейишса нима дейман, деб жоним ҳалак бўларди. Ўтириб йиғлашга тушдим. Куйган қўлим ҳам азоб берарди. Ҳеч бўлмаса, бир-иккита нонни олиб қолиш илинжида кўп уринганимдан иягимни ҳам тандир четига босиб олганман. Йиғлаб ўтирганимча, қанча вақт ўтганини билмайман. Чуғурлаб кўчадан кирган сингиллар аҳволимни кўриб, кўрқиб кетишди. Бири ёнимда ўтириб менга қўшилиб йиғлади, эсини танигани тиш пастасини куйган жойга қўйиб жонимга малҳам бўлди. Қайнонам келса нима дейди, деган ўй мени куйгандан ҳам кўпроқ куйдириб азоб берарди.

Кеч тушиб уйга қайтган бувим мендан олдин қизлардан ҳамма бўлган ишни билиб олган, шекилли, тўғри қозон бошига борди. Хаёлимда энди уришади: “Ношуд қиз экансиз, онангиз нон ёпишни ҳам

ўргатмаган экан-да, шунча ун, сут увол кетди”, дейди, деб жонимни ҳовучлаб тургандим. Йўқ, бутунлай бошқача гап эшитдим: “Болам, буни оби оташ дейишади. Бир ундай бўлади, бир бундай. Пишмай тушиб кетган нонга, кетган нарсага ҳеч ачинганим йўқ. Гулдек юзингиз куйиб чандиқ бўлганига жоним ачияпти, холос. Кеча тушган келинчакка тандиру қозонни ташлаб шошиб кетмай, нонимни ёпиб кетсам бўларди. Мен югуриб борганим билан ўлган амаким тирилиб қолмайди-ку! Тандирнинг мижози ҳар хил бўлади. Бири совуқ, бири иссиқ. Ўрганиб оласиз, болам. Уйдагилар нима ейди, деб илҳақ бўлманг. Фотима катта бувингиз бугун нон ёпган. Тўртта оламингиз, эртага ёпганда қайтарамиз”, – деб мени бағрига босдилар. Куйган жойларимга малҳам тайёрлаб суртиб, дам олинг, болам, рангингиз униқиб кетибди, деб капгирни қўлимдан олдилар.

Оналаримиз ибрати, улардан олган сабоғимиз билан рўзғор тебратдик. Феъли кенг, дарёдил бўлганликлари учун ҳам беш келиндан бирортамиз ота эшигига аразлаб кетмадик.

Кечагина “Саодат”га мактуб ёзган навнихол келинчак билан юзма-юз суҳбат қилдик: “Севиб турмуш қуриб бир йилда ажрашдик. Қайнонам яшашга қўймади, синглисининг қизини келин қилмоқчи бўлган экан. Ўғлини кўндира олмагач, бор аламини мендан олди. Яхшиям, бўйимдан тушиб кетди, бўлмаса, битта болани судраб қаерга борардим”, – дейди. Ҳаёти бузилиб кетганини, боласидан, суюкли ёридан айрилганини шундай оддий сўзлар билан гапирдики, эшитиб вужудим музлаб кетди. Замонни айблашга ўрганиб қолдик. Замонга ҳеч нарса бўлгани йўқ, одамлар ўзгарди, ОДАМЛААААР...

ОҚИБАТ

Келин бўлиб тушган маҳалламда кўпчилик бирига қариндошлиги боисми қадр, оқибат бошқача эди. Иссиқ нон ёпилса, тансиқ таомлар пиширилса, қўшнига илинадиган яхши одамлардан ҳаёт сабоғини кўп олдик. Ўнг тарафдаги қўшни ҳовлида қайнотамнинг тоғаси, сўл тарафидаги ҳовлида эса қайнонамнинг амакилари яшарди. Нафақат қариндошлар, маҳалладагиларнинг ҳаммаси ҳам аҳил эди. Ҳар гал оиламиз билан шаҳардан борганимизда уйдагилар дастурхон ёзиб бизни интиқлик билан кутиб оларди. Айниқса, Наврўз байрами арафасида болалар таътилга чиқиши билан ота юртга йўл олардик. Дошқозонда қайнаб турган сумалак баҳона ўйин-кулги қилиб, жигарлар билан дийдорлашардик. Ёзу куз палласида райҳон-жамбиллар ифори анқиган ҳовлимиз жаннатга айланар, бувим райҳонларнинг турига қараб экарди. Гулларнинг парвариши яхши бўлганидан кеч кузгача очилиб турарди. Ҳар гал бориб дийдорлашгач, ёши улуғ қариндошларни зиёрат қилиб, дуоларини олишга шошардик.

Октябрь ойининг охири эди. Дадамнинг бетоблигини эшитиб, йўлга чиқдик. Келинлик уйимизда бироз гурунглашиб ўтиргач, бувим: “Қизим, мана бу патирлардан олинг, Ҳожи бобони кўриб чиқамиз. Кексайиб қолди, ғанимат одамларда, сизларни кунда-кунора сўраб туради...” деди. Ўша тобда менга малол келарди. Дадасига:

– Биринчи бизникига борайлик, десам, онам йўл қараб ўтирибди, уйимдан ҳатлаб ўтиб кетаманми, деб кўнмадингиз. У ёқда дадам касал бўлиб ётса, мен бу ёқда эшик санаб юраманми, бировлардан ҳол сўраб, – деб минғирладим.

Бувимнинг дили ранжиб қолмасин, деб ноилож

ортдан эргашдим. Бизга пешвоз чиққан Момохон катта бувимиз соғиндик, дея қайта-қайта бағрига босиб: “Ҳожи бобонгиз бироз мизғиб қолганди, ҳозир чиқадилар”, деди меҳр билан елкамни силаб. Шошиб турганим учунми ёки овора бўлмасин дедимми: “Майли, безовта қилманглар, ҳали икки-уч кун шу ердამиз, насиб бўлса, қайтишда яна кирамиз”, дедим. Шунда онахон жилмайиб қўли билан сўритокда пишиб ётган узумларга ишора қилиб: “Агар сизларни келиб кетди, десак бошимиз балода қолади-я. Сўритокдаги узумларни кўряпсизми? Чолим ёнимда ўтириб олиб ҳаммасига оқ сурпдан халта тиктирди. “Уларга аталган узумларни қушларга чўқитиб, ариларга талатмайман, эгаси келгунча сақлаб туришимиз керак. Қишлоқда, кенг ҳовлиларда ўсиб-улғайган жигарларим бетон уйларда яшаб, кўкатниям пулга сотиб олади. Шу узумларни кўрса, кўзлари яшнаса, ажабмас”, деб кўп уриндилар. Тонгу шомда хабар олгани келган ўғил-қизларнинг кўзи узумларда... Сизларга деб ният қилгани учун узиб ейишга ҳаддилари сиғмайди. Ўйлингизга қараб кўзлари нигорон бўлган ҳожи бобонгизни уйғотмасам бўлмайди, болам”.

Аввалроқ эътибор бермаган эканман. Чиндан ҳам ишқомда пишиб етилган узумлар оқсурп халтачаларга солиб қўйилган эди. Кўриб, кўзимга ёш келди. “Келдингми, айнанай, она қизиим, келдингми, дадам...” деб биз томонга келаётган нуроний ҳожи бобомизни зиёрат қилдик. Дуодан сўнг менга қараб:

– Болалар улғайгани сари ота-онанинг ташвиши ҳам юксалар экан-да. Ўзимизнинг юрт бўлгани билан яқинларингдан йироқда мусофирсан-да, қизим. Қўлингдан болангни олиб тургани одам бўлмаса, касал бўлсанг бир коса ёвғонда биров хабар олмаса, ўзингдан ўтганини ўзинг биласан-да, онам қизим. Кесилган толларни тўнғаги ичини ўйиб, тупроқ тўкиб

гул-райҳон кўкартирган гулчи қизим, у шаҳарнинг баланд уйлари ичида қандай яшаётган экан, деб сени ҳам кўп ўйлайман. Аллоҳ меҳрибон, ҳар бандага кўнглига ярашасини беради, ерли уй олиб яйраб-яшнаб юришлик насиб этсин сизларга. Яқинда хурмолар пишади. Ҳовлидаги тош олма, беҳилар пишса, ўзим таксига солиб уйингизга юбораман, – деди кўзлари намланиб.

Кўп ўйлайман. Яхшидан боғ қолади, дейишгани чин экан. Аслида, ҳожи бободек оқибатли, меҳрли инсонларнинг ҳаёт йўллари катта ибрат мактаби экан. Гоҳида инсон умри бир дарахтча эмаслиги ёдимиздан чиқади, дунё ишларига қизиқиб, умримизнинг гул фаслини ҳавога совурганимизни билмай қоламиз.

СИЗ МЕНИНГ ОПАМСИЗ...

Умр йўлдошим иккимиз меҳнат таътилига чиқдик.
Қайнотам раҳматли:

– Болаларим, ҳам саёҳат, ҳам зиёрат дегандек Тожикистонга бориб келинглар. Биласизлар, отам раҳматли бадарға бўлиб юртдан кетганда, ўша тупроқларда қўним топган. Қондош ука-сингилларим сизларни кўрса, қувонади. Биз онангиз билан ҳар йили боришни, яқинларимизни йўқлашни канда қилмадик. Оиланинг катта фарзандлари бўлиб сизлар борди-келдини йўлга қўйсангиз, биздан кейин ҳам қариндошлик ришталари узилмайди, – деди.

Совға-саломимизни олиб дуолари билан йўлга чиқдик. Бобомиз яшаб ўтган ҳовлиларида қўним топдик. Яқинларимиз бизни кўриб жуда хурсанд бўлишди. Ҳар кунимиз бир амаки ё аммамизнинг уйига меҳмонга бориш билан мароқли ўтарди. Шундай кунларнинг бирида дўкондан нонуштага ширинлик келтиришди. Келин бўлганим учун одоб сақлаган бўлсам керак, дастурхонда менга аталган ширинлик бўлаги қолди. Бизни йўқлаб иссиққина кўкатли қатлама пишириб чиққан қўшни момо ҳам қадрдонлардек кучоқ очиб кўришди. “Торт ейман”, деб қўл чўзган набирасига дарҳол насибамни тутдим. Нонушта тугаб, Ғофуржон амакимиз йўлбошчилигида Ҳисор томонларга сайрга отландик. Йўл юрсак ҳам мўл юрдик. Қўлимда ухлаб қолган ўғлим (ўшанда уч ёшда эди) бирдан кўнгли беҳузур бўлиб қуса бошлади. Бироздан кейин умр йўлдошимда ҳам шундай ҳолат бошланди. Туман марказидаги “Тез ёрдам” бўлимига аранг етиб олдик. Бўлмади. Айниқса, боламнинг тана ҳарорати кўтарилиб аҳволи оғирлаша бошлади.

Олис адирликлар орасида жойлашган шифохонага етиб борганимизда болам ҳушсиз, отасининг ҳам оёқ

босишга ҳоли йўқ эди. Мезбонимиз шаҳарга доридармон излаб кетди. Ё уларнинг тилига тушунмайман, ё тушунтиролмаймаман... Рустилини биладиган ҳамшира қиз чиқиб ҳолатни менга тушунтирди. Боламнинг аҳволи ўта оғирлиги, овқатдан заҳарланиш қонга ўтиб кетганидан иссиғи сира тушмаётгани, барча зарур муолажалар қилингани ва мен ҳам “тайёр” туришим кераклигини айтди. Ер чангаллаб доооод, деганим билан мени ҳеч ким эшитмасди. Ярим тун ё боламни кўришга рухсат йўқ, ё хожамни. Икки ўт, икки йўл орасида ҳоли абгор эдим. Амакимиз ҳам кечикди. Кейин билсам, дори излаб шаҳарга борганида оиласидагиларнинг ҳаммаси, қўшни болагача касалхонага тушиб қолганини эшитган, улар билан андармон бўлиб қолган экан. Ярим тун. Чигирткалар чириллайди, итлар увиллайди... Мен эса ўзимда эмасман. Ҳеч ким, ҳеч нарса хаёлимда йўқ. Фақат шу касалхонанинг чироғи ёниқ турган деразаси ортида норасидам ажал билан олишиб ётганини биламан. У мени чақирса ҳам киритишмайди. Аяжон, деёлса бўлди. Оғизчаси қимирлаб шу сўзни айта олса бўлди... Ҳамма бу сўзни тушунади. Шунда мен югуриб бориб уни бағримга босаман.

Умр йўлдошим эса катта касалхонанинг бошқа бир жойида... Болам қани, аёлим қаерда дейишга ҳам мажоли йўқ бўлса керак... Ўша нур тушган жойга термилиб тик турибман. Эшикнинг кичкина дарчасидан ҳамшира кўринса, югураман: “Ишқилиб, боланг... демасин-да!!!”

Тонгга яқин бир аёл ёнимга келди. Бошида ипак рўмол, қора атласдан бурмали енглари узун кўйлак кийган. Қош-кўзлари чиройли... Менга қараб нимадир деди. Тушунмадим. Тушунмадим, унинг елкасига бошимни қўйиб йиғлаб юбордим. Ўша онда менга бир елкадош зарур эди. Бўғзимга муштдек тош

тикилиб, ҳаво етишмас, юрагимнинг зарб билан уриши эшитилиб турарди, гўё... “Болам... болам”, дердим юқорини кўрсатиб. Қора чарм сумкачаси ичидан термосни олиб чой қуйиб узатди. Бир бурда нон тутди. Емайман, ишорасини қилдим. Мени ёнига ўтқазиб, нонни бурдалаб оғзимга сола бошлади. Иссиқ-иссиқ чой ичирди. Ора-сира бошимни силаб, кўзимнинг ёшини ҳам артиб қўярди. Кейин бориб ўша мен кўз тикиб ўтирган дарчани тақиллатди. Эшик очилди, ичкарига кириб кетди. Бироз фурсатдан кейин ҳамшира қиз менинг қўлимдан тутиб етаклади. Бир кўнглим, югур болангни бағринга бос, деса, бир кўнглим ҳозир кирсанг ёлғизингни оққа ўраб-чирмаб қўлингга тутишади, дея жисму жонимга қўрқув соларди. Титраб-қақшаб кирдим. Боламнинг ранги оппоқ, аммо нафас олиб ётарди. Бошини силашга ҳам қурбим етмай йиқилдим.

Ўша иссиқ кафт яна бошимни силади. Кўзимни очсам оқ халат, оқ қалпоқда ўша аёл ташвишли қараб турарди. У аёл эмас, фариштага ўхшарди. Шифокор экан. Тунда ёрдамга чақиртиришган бўлса керак. Икки-уч кун деганда болам кўзини очди. Отаси ҳам оёққа турди. Аммо менинг ҳолим хароб эди. “Уйга олиб кетамиз”, дедим. Докторлар рухсат беришмади. Ҳалиги аёлнинг исми Лобар, бўлим раҳбари экан. Тунда тилхат ёздим. Тилхатимда раҳмат ёздим, дуо ёздим... Ўша аёлнинг иш столи устига қўйдим. Қулоғимдаги зиракларимни ҳам...

Эртасига пешинда аэропортда назорат йўлагида кимдир қўлимдан ушлади. Яна ўша иссиқ кафт. Зиракларимни қўлимга тутди. Узатган ўровида бир қанча дори-дармонлар ҳам бор эди.

Улғайдик. Қанча йўллар босдик, қанча яхши- ёмон кунлар бошимиздан ўтди. Кўп одамлар йиқилганда суядим, кўп аёлларнинг кўзидан оққан ёшларини

артдим, бошини силадим. Барибир... барибир ўша кун,
ўша тун, ўша юртда титраб турган вужудимни бағрига
маҳкам босган, қўллари билан нон едириб, иссиқ
чой ичирган аёлнинг савобини топа олмагандекман.
Унинг яхшилиги осмонларга тенг эди.

Таътилга чиқсам, бу йил ўша фариштали аёлни,
албатта, излаб бораман... Ўша иссиқ кафтларини
кўзларимга суртаман, “СИЗ МЕНИНГ ОПАМСИЗ...”
дейман.

БИР ДОНА АТИРГУЛ

Ўғлим тўрт-беш ёшли пайти байрам арафасида: “Менга совға оберинг, сизни табриклайман”, деб (бола экан-да) хархаша қиларди. Дадаси олган совғасини кўрсатиб, мана шу иккимизнинг номимиздан, деса кўнмай ер тепиб йиғларди. Бирорта рўмол ёки сочиқми кўлимга илинганини жавондан олиб берсам, севишиб ўраб-чирмашга тушарди. Байрам куни эрталаб: “Мен сизни яхши кўраман, аяжон”, деб табриклаб, юрагимга кувонч улашарди. Эсимда, 6 март куни эди. Одатича, мендан совға сўрамаётгани учун унга: “Ҳар доим мендан байрамлик сўрардинг, бу йил нега жимсан?” – дедим. У кемшик тишларини кўрсатиб илжайди: “Мен катта бўбқолдим, аяжон, мактабга борган бола ўзи совға олиши керак”, деди. Тушлиги учун берилган бир-икки сўм пулни қути ичига солиб йиғиб юргани ёдимга тушиб, уни бағримга босиб эркаладим.

Эртаси куни ўғлимнинг ўқитувчиси ишхонамга кўнғироқ қилиб: “Элёрбек катта танаффусдан сўнг қайтиб синф хонасига кирмади, ҳеч қаердан тополмаяпмиз”, деган хабарни айтганида юрагим қалқиб кетди. Дадаси билан хабарлашиб биримиз уйга, биримиз мактабга қараб чопдик. Уни излаб уйдан ҳам, яқин қариндошларникидан ҳам тополмадик. Ҳамма оёққа турган, мен эса: “Менинг болам ақлли, албатта, уйимизни топиб келади. Яккаю ёлғизимни Ўзи асрайди”, деб бўзлардим. Мактаб раҳбарлари ҳам биздек жони ҳалак бўларди. Ўқитувчисининг айтишича, икки кун олдин ўғлим унга: “Устоз, ялтироқ рўмолиз чиройли экан, мен ҳам аямга шунақасидан обераман, қатта сотади?” деб суриштирганмиш. Соддагина келинчак ҳам: “Район марказида тижорат дўконларида тўлиб ётибди”, деб жавоб берибди.

Ҳартугул, шу гапини эслаганига шукур қилиб,

туман марказига йўл олдик. Ҳар бир дўкон эгасидан сўраб-суриштирдик. Уйимизга анча йўл бор, қайси автобусга чиқиб уйга қайтишни билмаслиги аниқ эди. Кун қорая бошлаганида жону жаҳонимиз қоронғу бўлиб ички ишларга хабар бердик.

Ўша топда жуда ночор эдим, ҳоли абгор эдим... Она кўнглимнинг бир четида ёруғлик иниб тургани билан юрагимни қоронғулик чангалларди. Дарвоза олдида ҳолсизланиб ўтирсам, қулоғимга боламнинг овози чалингандай бўлди. Не кўз билан кўрайки, у кўча бошидан югуриб келарди. Қувонганимдан “дод” деб юбордим. У эса қўлидаги нарсани орқасига беркитар, тўлиб-тошиб уйни қандай топгани ҳақида гапира бошлади:

– Аяжон, мен кўрқмадим. Иккаламиз боғчага борадиган сариқ автобусни таниб, унга чиқиб олдим. Пулим кўўп эди. Бозордаги холалардан устозимиз ўраб олган ялтироқ рўмолдан сотиб олдим. Иккала бувимга ҳам пайпоқ олдим. Кейин... (айёрона кулади) кейин сиз яхши кўрадиган яна битта совға олдим...

Бағримга маҳкам босдим. Тинмай бижирларди. Айтишича, яна ўша автобуснинг қайтишида чиқиб ўтиргану, ухлаб қолган. Манзилига бориб қайтаётган ҳайдовчи уни кўриб уйғотиб, уйингни қандай танийсан, болакай, деса, кааатта каналнинг ёнида қабристон бор, ўшатта тушсам, уйимизни танийман, деб уйимизни ўзи топиб келганмиш.

Болам омонлиги, ўз уйини таниб келгани учун минг шукрона қилганим билан юрагимни ваҳима, кўрқинч сира тарк этмасди. Туни билан алаҳсираб титраб чиқдим. Иссиғим кўтарилди. Лабларимга учуқ тошиб, гапиришга ҳам ҳолим қолмаганди. Кўзимни очсам, бошимда ўғилчам мунғайиб ўтирган экан. Қўлида гулқоғозга ўралган рўмол, бир дона атиргул... “Ие, нега ухламадинг, дам олиш куни-ку”, деган

саволимга: “Ухламадим, аямни хурсанд қиламан деб, касал қилиб қўйдим, деб мен ҳам хафа бўляпман, сиз яхши бўбқолсангиз, кейин ухлайман”, деди кўзлари ёшга тўлиб.

Атиргул ифоридан кўнглим яшнай бошлади...

ТИЛЛА ЗИРАКЧА

Боламнинг шўхлигидан нолиб гапирсам раҳматли дадам: “Ҳали неварам биир йигит бўлсинки... Нолиманг, қизим, яхши ният қилинг. Ҳозир оқ-қорани билмаган пайти, йиқилиб-сурилиб қаторга қўшилиб қолар, кўзларига қаранг, кўзларидан ақл нури ёғилиб туради”, дердилар меҳр билан.

Ўша кўзлари ақлигим бир куни боғчадан келиб, қулоғимдаги зиракни олмоқчи бўлиб хархаша қилаверди. Тилини тушунолмаи хунобим ошарди. Алҳол, зирагимни ечиб қўлига тутсам, муштчалари орасига олганча ухлаб қолди. Дадаси иккимиз бола нега ундай қилаётганига ақлимиз етмай ҳайрон бўлардик. Эрталаб боғчага отланган пайтимиз қўлидагини олиб қулоғимга тақишимни биламан, ерга юмалаб, дод сола бошлади. Эндигина уч ёшга кирган, дилидагини тили билан тушунтира олмаётган болам ҳам, мен ҳам қийин аҳволда эдик.

Кўҳликкина тарбиячи қизнинг исми – Алия. Меҳрибон боғча опасини кўрмаса соғиниб қоладиган болам дам олиш куни ҳам боғчага бораман деб хархаша қиларди. Ўша кунги инжиқликлари сабабини билолмай ҳалак бўлдик. Унга ўғлим кечадан бери шу бир пой тақинчоқни қўлидан қўймай олиб юргани, сабабини билмай хунобим ошаётганини айтдим. Шу пайт ўғилчам югуриб бориб зиракни унинг қўлига тутди. Бир нималар деб чуғурлаб, унинг атрофида айланар, ора-сира менга қараб кетаверинг, дегандек эшик томонни кўрсатиб қўйишни ҳам унутмасди. Йўлда келгунича йиғлаб диққатимни оширган бола энди чапак чалиб, хонани тўлдириб қийқириб қувонарди. Тарбиячи қиз аввалига ҳайрон бўлди, кейин сергакланиб бўлган воқеани эслаб кўзига ёш олди:

– Гуруҳимдаги бир қизалоқнинг тақинчоғи йўқолиб қолди. Куни билан излаб топа олмадик. Ҳатто эскирган пол тахталари орасидан тушиб кетган, деб гумон қилиб полини бузиб, остини ҳам қидирдик. Қизчанинг онаси: “Ота-оналар ишониб топшириб кетган боланинг тирноғидан сочигача жавобгарсан. Сен пайпоқ тўқиб ўтиравергансан. Бугун сирғаси йўқолди, эртага бошқа биров келиб қизчамни олиб кетса ҳам индамай тураверасанми? Сирға тилла эди, бўлганда ҳам бувиси яхшисидан олиб берганди. Икки кун ичида топиб қўлимга тутмасанг, устингдан арз қиламан”, деб пўписа қилди. Ўша аёлнинг гапи кўнглимга жуда оғир ботди, қолаверса, арзимаган маошимга қараб ўтирган кекса бувим, вояга етмаган укам бор. Топилмаса нима бўлади, ўшандай тақинчоқ сотиб олгани пулни қаердан оламан, деб йиғлаб ўтирсам, ўғилчангиз келиб қўлимни силаб, бир нималар, деб гапираётган эди. Болажон куни билан ёнимдан кетмади. Ўзига берилган ширинликни менга тутди, рўмолчаси билан кўз ёшларимни артди. Ҳар ҳолда шу гўдак кўнглимни кўтаришни билди. Онам шу ерда туғилгани учун ота юртим деб биларди. Дадам эса ўзи туғилган юртга кўчиб кетиш орзусида яшаган экан. Онам улар билан қайтишни хоҳламагани учун дадам бизни ташлаб кетган. Ойим дорихонада ишларди. Тўкин бўлмаса ҳам рўзғоримиз бут эди. Кутилмаганда оғир дардга чалинди. Бувим ўтирган ҳовлимизни сотиб яқинларимиз, ўз миллатимиз қўним топган юртга кетайлик, деди. Онам шўрлик туғилган тупроқда ўлиш ҳам бахт, дедими, қўнмади. Икки йил бўлди, онамдан айрилдик. Кексайиб қолган бувим ҳар куни: “Қизим, кетайлик, бу ерда яқинларимиз қолмади. Мен ўтсам сени суяб қўллайдиган одам йўқ”, деб менга ёлворади. Мен эса онам азиз билиб бош қўйган тупроқни қандай ташлаб кетаман, онам ёлғиз

қоладими? Қабри ҳам қаровсиз тиканзорга айланади-ку, деб қаршилиқ қиламан. Укам катта бўлса, менинг тоғим бўлади, буви, биз ёлғиз эмасмиз, дейман. Тўғри айтган эканман. Тарбия қилаётган болажонларим орасида мана шундай меҳр кўрсатадиганлари бор экан, мен ёлғиз эмасман, – деди.

Оддийгина тарбиячи деб ўйлаганим Алиянинг юрагида бир дунё армон, мурғак боланинг кичкинагина меҳрида катта умид кўрган некбинлик бор экан.

Шу кундан ўғлимнинг боғча опаси мен учун бошқача бир инсонга айланди. Унга алоҳида меҳр кўрсатдим, керагида суядим. Кўксидан мусофирман, деган ўкинчни узоқлаштириш учун ҳаракат қилдим. Кун сайин шўхлиги ошиб бораётган ўғлимиз учун кўнглимизга хотиржамлик инди.

Кўп ўтмай қизчанинг тилла зиракчасини “топиб” бердик.

ҚЎШНИНИНГ ҲАҚҚИ

Болаларни ишонтириш осон, дейишади. Аслини олганда бу осон эмас. Уларга бир сўзни айтиб ҳайратлантириш мумкин, аммо чин сўзни айтиб умидлантириш учун ўзингиз ўзингизга ишонишингиз керак. Дарс мавзусини бойитиш учун ярим тунгача китоб титкилаб ўтирсам ҳам баъзида болажонларнинг оддий бир саволига жавоб айтишга иккиланган кунларим бўларди. Дарс пайти тўртинчи синфда ўқийдиган ўғлим менга устоз, деб мурожаат қиларди. Унга:

“Нега устоз дейсан, ўғлим эканингни ҳамма билади, ая деявергин”, – десам, синфда мен ҳам ўқувчиман, деганди.

Бир куни ҳовлимиз этагидаги сомонхонада бир уюм тухум турганини кўриб, ҳайрон бўлдим. Ўғлим кўриб: “Аяжон, бир чипор товуқ доим бизникига кириб донлаб юради-ку, ўша товуқнинг тухумлари бўлса керак. Маҳбуба опага обчиқиб бераман”, деди. Шумлигим тутиб:

– Ўзинг бизникида донлаб юради, дединг-ку! Емиши бизникида бўлганидан кейин тухумида ҳаққимиз бор-да. Қўшнига ярмисини берармиз, – дедим.

Шунда ўғлимнинг ранги ўзгариб, юзларида норозилик ифодаси пайдо бўлди:

– Аяжон, ўзингиз кечаги дарсимизда тухум ўғирлаган ҳам, сигир ўғирлаган ҳам бирдек ўғри, дегандингиз. Қўшнининг ҳаққига хиёнат қилиб бўлмайди. Ёпган нонимизда, пиширган таомимизда ҳам икки ёндаги қўшнимизнинг ҳаққи бор, деб ёздирдингиз-ку. Энди ўзингиз... – деди қовоғини уйиб.

Яна бир сўз айтсам йиғлашга тайёр турган боламга қараб уятдан титраб кетдим. “Ҳазиллашдим...”

дедим қизариб. Кейин хурсанд бўлиб, чопқиллаб қўшнига омонатини бериб чиқди. Бироз вақт ўтгач, тоғорача кўтарган қўшни аёл Маҳбубахон: “Опа, мен у дайди товуқ қурмағурни қариб тухумдан қолди, деб юрибман. Етти хазинанинг бири деганлари шу бўлса керак-да! Санадим. Тенг ярмини сизларга обчиқдим”, деди хурсанд бўлиб.

Тухумни қовуриб дастурхонга қўйганимни кўрган ўғлим менга қараб жилмайиб: “Ҳалол бўлди, олинг, аяжон”, деди...

ЧИННИГУЛЛАР

Февраль ойининг бошлари эди. Ўғилчам ёнимга келиб:

– Аяжон, энди сиз подвалга тушманг, хўпми? – деди ширингина жилмайиб.

– Вой, кўрқитма одамни, нима ертўладан илон чиқдими? – Ҳайратланганимни кўрган ўғлим:

– Йўқ, йўқ, илон йўқ! Чақадиганмас, яхши нарса бор. Аммо кўришингиз мумкинмас, – деб қовоғини ёлғондан уйиб қўйди.

Ширинтойимнинг қулоғимга шивирлаб айтган гапи юрагимни яшнатиб юборди. Ўша пайтдаги моддий имкониятимиз ўзимга аён бўлгани учун, дадаси менга билдирмай, бирор керакли рўзгор буюмини олиб келиб яшириб қўйган, сюрприз қилмоқчи деб ўйладим. Одаммиз-да, ўғлим кирманг, дегани сари ертўлага тушишга баҳона қидирардим. Пешин пайти уни ухлатиб, дарҳол тақиқлаган жойга югурдим. Қатор-қатор қилиб терилган шарбату тузламалар орасида бир тўп чиннигул (гвоздика) яшнаб турарди. Қизил, оқ, ҳатто сиёҳ рангдагиси ҳам бор. Шиша гулдон ичига солиб қўйилган гулларни қўлимга олиб бағримга босдим. Беихтиёр ўйга толдим. Дадаси байрам арафасида гулларнинг нархи ошиб кетишини билади-да, шунга эртароқ олиб келган... Яна бир кўнглим бизнинг қишлоқларда табиий гул сотиладиган дўконлар йўқ, шаҳарга йўли тушган бўлса, олиб келгандир, деган фикрга келдим. Нима бўлганда ҳам бу гуллар бир ой яшнаб туришига ақлим етмасди. Кун санай бошладим.

“Гулингизни кўрдим, шу гулни тухфа қилган онингиз мен учун баҳор байрами, дадаси, олиб чиқинг”, демоқчи ҳам бўлдим. Аммо бармоғини лабига босиб, сизга зўр сиримиз бор, дейдиган ўғилчамнинг

қувончини синдиргим келмасди.

Ҳар куни бир-икки маҳал гуллардан хабар оламан. Сувини янгилаб, бир чимдим шакар солишни канда қилмайман. Ғунчалари очилиб кундан-кунга чиройга тўлиб бораётган гуллар менинг дугонамга, қувончимга айланганди.

Хуллас, биз кутган баҳор байрами ҳам келди. Эрта тонгда юз-қўлини ҳам ювмай, дадаси билан етаклашиб чиқиб кетган ўғилчам эшикдан кириб: “Аяжон, аяжоним, кўзингизни юмиб тулинг, бизнинг байрамга зўр совғамиз бор”, деди. Кўзларимни очиб гулларни кўргач, севиниб (рост билан) йиғлаб юбордим.

– Биз бироз янглишдик-да, аяси. Шаҳарга боргандим, гул дўконнинг ёнидан ўтаётиб икки кундан кейин байрам деб ўйлаб сотиб олдим. Уйга келиб сизга байрам яқин десам, ҳали бир ой бор, бугун еттинчи февраль, дедингиз. Кейин ўғлингиз иккаламиз ертўлага яшириб қўйдик. Анча пайт ўтди-ку, гуллар сўлиб қолгандир, деб кеча дўкондан атир ҳам харид қилдик. Ертўлага тушиб қарасак, гуллар кечагидек яшнаб турибди. Яна қайтиб ғунчалари ҳам очилиб чирой очибди. Юракдан олинган тухфа бўлгани учун ҳам қуримаган-да, – деди умр йўлдошим жилмайиб.

Мен у гулларни кўргандим, билгандим, парвариш қилгандим. Аммо киссасидаги бор пулига гул сотиб олиб пиёда ишга қатнаб юрган умримнинг йўлдоши, боғчага кетишда ҳам, қайтганида ҳам ертўла томонга югуриб кетадиган дилбандимнинг кўзида ҳеч қачон бундай қувончни кўрмаган эдим.

Умрим гуллар орасида кечяпти. Дўсту ёрларим, шогирду фарзандларим кўўўп гуллар тухфа этишади, гуллар аро гулзорнинг бир қисми бўлиб яшаётган умрим учун Роббимга қуллуқ қиламан... Аммо ўша кунги мен учун ҳусну тароватини бир ой асраган

гулдастага қараб қувонган покиза қалб, ёниб турган меҳрли кўзларни ҳеч қачон унутмайман.

МЕВАЛИ БОҒ

Ўғлим мактабдан қайтгач, маҳалладаги тенгдош болалар билан мол боққани далага борарди. Бир куни йиғидан кўзлари қизарган, уст-бошлари бир аҳволда уйга қайтди. Ўчоқ бошида куймаланиб юрганимни кўриб йиғлаб юборди:

– Ая, эртадан мол боққани далага бормийман. Ўзи молингиз Абдулбори (амакиваччаси)нинг молини тиззасидан ҳам келмайди, ҳамманинг мол-қўйи жимгина ўтлаб юрибди, бу мишиқининг жинниси қўзиганда ўзини ҳар ерга уриб, чопқиллаб одамни қора терга туширади. Бугун ҳам шунақа қилди. Уйга қайтамиз, деб катта кўчага чиққанда мени судраб ўзини боққа урди. Арқонга ёпишиб, роса олишдим, қўлларим шилиниб кетди, қаранг, барибир, кучим етмади. Ўзи кичкина бўлгани билан бунинг деви бор. Қутуриб югурганда ҳеч ким бас келолмайди.

Йиғлаб ўтирган ўғилчамнинг шилиниб, қонга бўялган кафтларини кўриб юрагим увишди.

– Бечора бир кекса бобонинг боғи экан. Мевали дарахтларининг шохини синдириб, пайҳон қилди. Мени роса қарғаган бўлса керак, эплотмаса нега мол боққани боради, деб роса жаврагандир, аяжоооон...

Боламни бағримга босиб юпатмоқчи бўлдим: “Сен атай қилибсанми? Ҳайвоннинг қилган ишига бунчалик куйинма, ўғлим. Дарахтнинг шохи синса, яна кўкаради. Келаси йил яна мева беради...”

Ўғлим бирдан йиғидан тўхтади. Худди мени энди кўриб тургандек кўзларини катта-катта очиб ҳайрат

билан қарарди. Кейин:

– Ая, каналга чўкиб ўлсам, йиғлайсизми? Яна ўғил туғсангиз у Элёр бўладими? Дарахтнинг мевали шохларини синдириб, пайҳон қилди деяпман, энди ўша шох қайта кўкарармиди?! Онасиз-куууу, – деб додлаб юборди.

– Ундай дема, ўғлим, яхши ният қил, – дедим кўз ёшларимни тиёлмай.

Эрталаб дадаси иккаламиз ўша боғбоннинг ёнига бордик. Чиндан ҳам хафа бўлган экан, узр сўрадик. Ўғлимнинг изтиробини айтиб бердим. Отахоннинг тунд чехраси бироз ёришгандек бўлди.

– Эҳ, у боламас, чол экан-ку! Эртадан молини шу боққа обкелиб бойласин. Ўзим кўз-қулоқ бўлиб тураман. Ёлғизман, ёнимда юрса менга ҳам эрмак бўлади-да, – деди самимийлик билан.

ГУЛИҲАЁ

Жамоамиз билан ҳар йили ёз ойларида сўлим-салқин гўшаларга саёҳатга боришни канда қилмасдик. Бир куни Наманганда гул байрами бўлаётганини эшитиб, кўпчилик йўлга отландик. Уйдагилар рухсат беришганидан хурсанд эдим. Қайнонам: “Қизим, бугун боғча ишламаса, биз бормиз-ку, олис йўлга бола етаклаб борманг, сизга ҳам, болага ҳам қийин бўлади”, деди. Қўлимга пул тутқазаетган пайтда таомланиш, йўл ҳақи ишхонамиз томонидан бўлаётганини, менга ортиқча пул керак эмаслигини айтдим. Шунда ҳам кўярда-қўймай сумкамга солиб қўйдилар. Наманган боғларидаги гўзаллик, ранг-баранг гуллар жилосидан ҳаммамиз ҳайратда эдик. Кўнгли ўзимга ўхшаш гулсевар дугонам билан боғ айлана бошладик. Ҳар гулнинг ифори бошқа деганларидек, бир-бирига ўхшамаган бу афсонавий гулларга ошиқ бўлгандим. Тувакдаги гуллар орасида ўзидан ёқимли ифор таратиб турган бир гул эътиборимни тортди. Гулчи аёл хориждан келтирилган бу гул “Дюшес” деб номланиши, ундан тайёрланган атирларга фаранг хонимлари ҳам шайдо эканлигини айтиб атрофидаги одамларнинг қизиқишини орттирарди. Мен ҳам ўша гул ёнидан нари кетолмай қолдим. Гулчи опадан уни кўпайтириш, парвариш қилиш усуллари сўраб ўргандим ва гуллардан бирини харид қилдим. Кейин дугонам соҳилда айланиб, музқаймоқ ейишни таклиф қилди. Менинг фикру хаёлим гулларда, улардан ҳеч нари кетолмасдим.

Кўпчилик тўпланиб қандайдир бир гулни томоша қилаётганини кўриб, яқинроқ бордим. Ажабо, гулнинг баргига бармоқ тегса, япроқлари титраб, йиғилиб, хивичдек бўлиб қолар, одамлар ёнидан нари кетиб,

бироз фурсат ўтгач, яна ўз ҳолига қайтиб яшнар, номи ҳам ўзига ярашган “Гулиҳаё” экан. Ҳатто айтилган фурсатда тушликка боришни ҳам унутдим, сеҳрли бир риштага боғлангандек, ўша гулдан узила олмадим. У пайтларда уяли телефонлар йўқ, дугонамни қаердан топишни билмасдим. Гулни харид қилай десам, пулим кам, сал нари кетсам “Гулиҳаё”дан ажралиб қоладигандек ёнига михлангандим. Қўлимдаги узукни ечиб гулчи аёлга тутдим: “Мана бунини пулга чақиб, керагича олиб қолинг. Ёнимдаги пулим етмайди, гулни олмасам, кета олмайман”, дедим. Кейин ёнидаги одам (умр йўлдоши экан):

– Бу синглимиз ростини билан гулларни яхши кўрар экан. Бор пулини олиб танлаган гулини беринг. Бандидан узиб олиб кўпайтирсан, ўстирсан бўладиган гул-ку, одамга савоб ҳам керак, – деди. Икки ноёб гулни кўтарганча жамоамиз жойлашган манзилга бордим. Аллақачон тушлик тамом бўлиб, кун оға бошлаганди. Кетишга ҳозирлик кўриб менга ўхшаган бир-икки адашганларни кутиб ўтиришган экан. Улардан уялиб, ўзим овқатландим, дедиму жуда оч эдим. Қишлоқда келинлар тонг отмай уйғонади. Кўча-ҳовлиларнинг супур-сидири, боланинг инжиқликлари билан нонушта ҳам қилмай йўлга чиққандим. Қайтар эканмиз, дам олиш учун бориб, ҳамкасбларим билан ўтириб бир пиёла чой ҳам ичмай оч-наҳор келаётганим алам қиларди. Бир тарафдан бағримга босиб олганим (ерга қўйсам синади, деб кўрқардим-да) гул ифори ҳар тарафга таралиб, кўпларнинг ҳавасини келтираётганидан кўнглим осмон бўларди.

Ўша ифорли гулимнинг авлоди ҳали ҳам бор. “Гулиҳаё” гули ҳақида ўйлаганимда эса юрагимда ёқимли бир ҳис уйғонарди. Кўп ўтмай ўша ажиб туйғу ўрнини алам, оғриқ эгаллай бошлайди. Жилмайса ҳам энги учи билан оғзини тўсадиган, болаларини

уйингга буғдой тўлгур, дея алқайдиган, номини аташга андиша қилиб умр йўлдошини фарзанди номи билан чақирадиган, қўшниси дунёдан ўтса, унинг яқинларидан ҳаё қилиб қирқ кун тўю томошага бормайдиган, чироғини ўчирмайдиган андишали оналарнинг дилбандимиз-ку! Не сабаб қавмимиздаги айрим аёлларнинг ҳаёсизликлари тобора илдиз отиб боряпти?! Аслида аёл кўнгли гулдек нозик бўлмасмиди... Япроғига бармоқ тегса титрайдиган бир гулчалик бўлолмаётганимизни ўйласам, юрагим ўртаниб кетади...

ЖАЗО

Ишхонамиз яқинида жойлашган савдо растасидан бир-икки зарур кийим-кечаклар харид қилиб уйга қайтдим. Ҳар куни ёнларидан ўтиб кўз таниш бўлиб қолганим учунми танлаганимни арзон нархда берган савдогар аёлдан хурсанд эдим. Шодлигим узоққа бормади. Бироз шошилган эканман. Шом пайти, ўчоқ бошида куймаланиб юрсам, қайнсинглим кўчада мени бир аёл сўраётганини айтди. Чикдим, сотувчи аёл экан. Бугун ундан харид қилган кийимнинг чўнтагида бир-икки кунлик савдо пули борлигини, уни олиб кетишга келганини айтганида ҳайрон бўлдим. Мен унга: “Опажон, мен халатни туғуруқхонада кийиш учун олгандим, ҳали кийиб кўрмадим, уйдагиларга ҳам айтганим йўқ. Сиз қандай ўраб берган бўлсангиз, шундай турибди, ҳозир олиб чиқаман”, дедим.

Ўрами билан унинг қўлига тутдим. Чўнтақларини қидириб ҳеч вақо тополмагач, кутилмаганда кўзлари олайиб бақира кетди.

– Топасан, сен уч кундан бери ойлигим чиқса шунисини оламан, деб банд қилдинг. Аниқ биламан, биринчи қаторда илиниб турган халатнинг чўнтагига савдо пулини солганмиз. Ношуд укам қарамай сенга ўраб берган. Уям мендан кўрадиганини кўрди. Энди кўзини каттароқ очади. Ўзинг икки йўлнинг ўртасида турибсан, бировнинг ҳақидан қўрқмайсанми? Сўзинг, кўзинг чиройли келинчак экансан, аммо сендек маккорини энди кўришим, ҳайф сенга!

Унга йиғлагудек бўлиб ёлворардим.

– Опажон, жон опа, секинроқ гапиринг. Кўрмадим, олмадим ҳам. Қўшнилар нима дейди, бувим бу кийимни олганимни билмайди ҳам. Билиб қолса, нима бўлади, уялинг туҳмат қилишга...

– Яхшиям, ҳали ҳавас қилиб исмингни сўраб олган

эканман. Худо кўнглимга солган-да! “Домбита”да ишлайман дегандинг, манзилингни сўраб ишхонангга кирганимда уларга сабабини айтмадим, раҳмат дегин менга. Аммо энди бориб айтаман. Мол аччиғи, жон аччиғида сенга қўл кўтармасимдан олдин беркитиб қўйган пулларни обчиқ, бўлмаса, маҳаллани бошимга кўтараман.

Унга гап тушунтириб бўлмасди. Бақир-чақир овозлардан кўчага чиққан қайнонам нима гаплигини билмай менга қаради. Ўша аёлнинг ўғри, деб қилган маломати бир бўлди-ю, уйдагилардан яшириб кийим сотиб олганим ҳам бир бўлди. Ер ёрилиб, ерга кириб кетгим келарди. Олмадим, кўрмадим деб минг гапирганим билан тушунмай бобилларди:

– Кўрдизми, хола, келиниз сиздан беркитиб иш тутади. Сиз яна унга тарафкашлик қиласиз. Уйдагилардан яшириб иш қилишни билган одам топиб олган пулини беркитишни билмасмиди? Аслида, сиздан ҳам пул беркитган. Халату майда-чуйдалар сотиб олди, пулни қаттан олди, деб ўйлайсиз? Олган маошининг қанчалигини ҳам сизга айтмаган, ўзига хон, кўланкаси майдон бўлиб кўчада сарфлайди. Қиш совуғи, кун иссиғи демай тик оёқда туриб тангалаб йиққан пулимни кимдир индамай олиб кетса, мен қараб ўтирар эканманми? Уйингизни тинтув қилишим керак, – деди.

Бувим ҳам мендан баттар аҳволга тушди. Аёлни мурасага келтиришга уриниб оғир-вазминлик билан гапирарди.

– Хўп, синглим, бақирмай гапиринг. Қўни-қўшнилари эшитса, нима дейди. Дарвоза олдида турмай, уйга кириб, бир пиёла чой устида гаплашиб олармиз. Ўша йўқотган пулингизни қанчалигини айтинг, ўзим эртага олиб бораман, – деди.

Аслида бир-икки кунлик савдоси ҳисобини

билмаса ҳам оғзига келган суммани айтиб, эртага кутаман, деганча ортига қайтди. Қадам ташлашим оғирлашиб, қийналиб нафас олардим. Жуда қийин аҳволга тушиб қолгандим. Бувим менга бир сўз айтмади. Ҳеч бўлмаса, қайнонадан бемаслаҳат қилган ишнинг жазоси шундай бўлади, деса бўларди. Дардим чиқарди, аммо индамади. Эртасига уйдаги йиғиб-териб қўйган пуллари қўлимга бериб:

– Анави юзсиз аёлга бунини обора, қанча деса олсин. Энди ҳеч қачон ундай виждонсиз аёл билан олди-берди қилманг, ундай маломат қилган одамга гап уқтираман, деб овора ҳам бўлманг. Сиз ундай номаъкул иш қилмагансиз, бунга ақлим етиб турибди, аммо маҳалла-қўй олдида этагини бошига илиб яна келса, нима деган одам бўламиз. Мен-ку, тош тишладим. Дадангиз ё эрингиз эшитса, катта жанжалга айланади. Яхши ният билан уй олишга тўплаётган пулимиз бор, уларга кейинроқ тушунтираман, – деди.

Мен кўнмадим. “Пул олиб борсам, мени ўғрига чиқаради-ку, олгани рост экан, пулимни олиб келди, деб атрофидагиларга жар солади-ку. Кейин бошимни қандай кўтариб юраман”, дедим. Шунда бувим:

– Қизим, бир кунлар бўладик, уни пулга ҳам топиб бўлмайди, бир кунлар бўладик, уни этак билан ёпиб бўлмайди. Сиз ҳам ёмоннинг ёвғонини ичибсиз, иложимиз йўқ. Кўриб турган, билиб турган Худо бор, ўзи жазосини берсин, – деди.

Туни билан кўз юммай чиқдим. Яхшиям умр йўлдошим Фарғонада эди. Агар бўлганида... Эрталабдан йўлга тушдим, йўлим ҳеч унмасди. Нафасим бўғзимга қадалган, қўлимдаги ўша савил кийим ҳам, пул ҳам зил-замбилдек оғирлашиб кетгандек зўрға одимлардим. Дўконда аёлни укаси бор экан. Мени кўриб саломлашди. Уни сўрадим:

– Опам... опам йўқ эди, келмади... Кейин менга

қараб биров иккиланган кўйи турди-да, гап бошлади:

– Кеннойи, минг бор узр. Сиздан сўраган пулимиз устма-уст тахланган қоғоз қутилар орасида қолган экан. Эрталаб товарларни солаётиб кўриб қолдик. Истасангиз, ҳозир сиз билан уйингизга бориб, узримни айтиб келаман, – деди.

Бошим айланиб, кўз ўнгим қоронғулашди. Аранг ўзимни тутдим, бир оғиз сўз айтмадим. Айтолмасдим ҳам. Ортимга қайтдим. Кейин сал нарида, расталар орасида мени кузатиб турган ўша сотувчи аёлга кўзим тушди. Қўлини боғлаб, бўйнига осиб олганди...

МАТОНАТДАН УНГАН НИҲОЛЛАР

Менга “Чилон” қишлоғининг фаолларидан бири сим қоқиб маҳалласида болаликдан ногирон хунарманд йигит борлиги, у шеърӣ машқлар қилиши, уларни тушунадиган одамга кўрсатиб, фикр олишни истаётганини айтди. Уни қидириб топдим. Онаси Зебихон ая пешвоз чиқиб, “Мана, менинг шоир болам, опаси”, – дея Ҳошимжон тарафга ишора қилди. Йигитча кўзига ёш олиб, рўмолининг бир учини тишлаб турган онасига бир қараб қўйди-да, чаққонлик билан ёнимга келди:

– Опа, мени биринчи кўрган одам ҳайратланишига кўникиб қолганман. Биламан, бунинг қўлидан нима иш келарди, деб ўйлаётгандирсиз. Ишонаверинг, мен кўп ишни уддалайман. Томорқадаги гуркираб ётган мевали кўчатларнинг ҳаммасини мен пайванд қилганман. Анави гулларни ўстирганман. Қўра-қўра қўйларни боқиб, семиртириш учун қоплардаги маккажўхори донини мардагидан тозалаган ҳам мен. Шеър ёзаман, иккита катта дафтарим тўла. “Устоз кўрмаган шогирд” каби ҳар мақомга йўрғаламай, деб сизни йўқлатдим.

Ҳошимжоннинг кўзларидан олов сачрагандек бўлди. Катта ҳовли томорқасида бир қарич бўш ернинг ўзи йўқ. Турли мева кўчатларига баравар шакл берилган. Қизил, оқ рангдаги атиргуллар яшнаб турибди. Суҳбатимиз асносида унинг болалиги ҳақида онаси сўзлаб берди:

– Оиламизга кўпчилик ҳавас қилади. Рўзғор ташвишларига иккимиз баравар елка тутамиз, боғми, далами – ҳар ерда заҳматни бирга чекиб, роҳатини бирга баҳам кўриб юрибмиз. Катта қизим Насибaxon уч ёшга тўлганида, ўғилли бўлдик. Яратганга шукроналар айтиб, унга Ҳошимжон деб исм қўйдик.

Ҳали ёшига етмай туриб юра бошлаган болакай жуда шўх, ҳамма нарсага қизиқувчан, тили бурро эди. Отаси ўша пайтларда колхоз қўйларига чўпонлик қилар, эрта баҳорда қўй-қўзиларни тоққа ҳайдаб кетиб, кеч кузда уйга қайтарди. Эримнинг иссиқ-совуғидан хабар олгани отланган пайтда болаларимни қайнонамга қолдириб кетардим.

Шу кўнгилсиз ҳодиса юз берганида Ҳошимжон уч ёшли бола эди. Ҳовлида ўйнаб юриб, катак бурчагида ётган курк товуққа кўзи тушади. Она товук қанотлари остига беркиниб чийиллаётган жўжаларни кўрмоқчи бўлиб, қўлига каттагина чўпни олиб хурпайиб турган товукни турткилай бошлайди. Кейин курк товук ҳамласидан қочаман, деб деворга тиркалган трактор ғилдираклари остида қолган. Болам шўрлик оёқчаларини тортиб олишга кўп уринган, кучи етмаган-да... Уни беҳуш ҳолда топдик. Хабар боргач, отаси ҳам етиб келди.

Кун кеч бўлиб қолган, шаҳар шифохонаси анча олисда. Чора қидириб, яқин орада яшайдиган табибнинг уйига олиб бордик. Боланинг оёқ суяклари синиб кетгани аён эди. Бор умидимиз ўша табибдан бўлди. Тахтакачлар орасига олиб, маҳкам танғиб боғлагандан кейин оёқларнинг оғриғи тингандай бўлди. Табиб бизга дориворғиёҳлар берди. “Бунӣ чой ўрнида дамлаб ичириб турунглар, йиғлаб додласаям, оёғини ечиб юрманг. Югуриб юрган бола чидаши қийин бўлади. Бир амаллаб овутиб турасизлар. Йигирма кунда ўзим ечиб малҳам суриб қўяман, кўрмагандек бўлади”, – деб бизни ишонтирди. Жигарим хасталаниб касалхонада ётиб чиққан кунлар эди. Онага қийин экан, елкамга опичиб юриб кун санардим. Оғриқ зўридан болам йиғлаб иссиғи чиқса ҳам дўхтирга оборай демабман. Табиб айтган кунни кутибман, соддалигимиз қурсин. Фурсат етиб боғламлар ечилганида кўриб юрагим

тўхтаб қолай деди. Оёқчалар худди болға билан уриб текислаб қўйгандек ҳолатда қотиб қолган, жонсиздек ҳеч нарса сезмасди.

Унутишни истаган азоблари қайта эсига тушиб титраб турган онага раҳмим келди. Бироз боғ айландик, кейин яна гурунгимиз давом этди.

Онаизорнинг айтишича, дадаси Ваҳобжон ака билан Ҳошимжонни шаҳар марказидаги тажрибали шифокорларга кўрсатган, даволатган, натижа бўлмаган. Тойчоқдек чопқилаб кўчадан уйга кирмайдиган болакай тўшакка михланиб, ногирон бўлиб қолган.

Ота-онаси уни болалар аравачасига солиб кўча-кўйга олиб чиқишар, кейинроқ юрагида шўхликлари жўш уриб сакрагиси, ўйнаб юргиси келаётган болакай жонсиз оёқлари ўрнида қўлларида фойдалана бошлади. Аввалига кафтчаларига тошлар ботса йиғлаб, чўп-хаслар кириб тилганида, жароҳатланиб азоб тортди. Қақшаб юриб кафтини тупроққа босди, йиғлаб-йиғлаб интилаверди. Тўрт-беш ёшга кирганида эмаклаб кўчага чиқиб ўйнаб-куладиган бўлди. Оёқлари уч ёш боланикидай, жонсиз бўлиб қолган бўлса-да бўйлари чўзилиб, панжалари бақувватлаша борди.

Онасининг жигаридаги дарди хуруж қилиб шиfoxонага тушганида у етти-саккиз ёшда эди. Ёлғизлик азобини ҳис этиб изтиробга тушса-да, рўзғор юмушларини уддалашга уринди. Эмаклаб ҳовли супуриб, сув сепди, гул-райҳонларни парвариш қилди. Соғлом қўллар билан, теран ақл билан кўп ишни бажариш мумкинлигидан қувонди. Энди у мактабга бориб, тенгдошлари каби ўқигиси келарди. Опаси Насиба мактабга кетаётган пайтда ортидан эргашиб, анча йўлгача кузатиб борар, кўзига ёш тўлиб ортига қайтарди. Ўша кунларда телеканалларнинг

бирида “Ҳарфларни ўрганамиз” кўрсатуви намойиш этила бошлади. Ҳошимжон кўлига қоғоз-қалам тутиб кунт билан ўрганишга киришди. Икки-уч ойда ёзишни, ўқишни ўрганиб олган боласининг иқтидоридан қувонган онаизор унинг ёзганларини мактаб муаллимларига кўрсатиш учун ошиқди...

Маҳалласи яқинидаги мактабдан келган ўқитувчилар Ҳошимжоннинг зийраклиги, телевизор ёнига мук тушиб ҳар кунги сабоқни қолдирмай ўргангани, китоб ўқиб фикрларини қоғозга тушираётганини кўриб хурсанд бўлишди. Кўзлари мўлтираб турган болакайнинг “Устоз, энди менгаям дарслик китоблари берасизларми, мен ҳам мактабга борсам бўладими?” деган саволига қувониб, “Албатта, ўқийсан, Ҳошимжон. Эртага ҳамма дарслик китобларини олиб келамиз. Сен мактабга боришга қийналиб қоласан, биз навбати билан ўзимиз келиб сенга вазифалар бериб кетамиз”, дейишди.

Ҳошимжоннинг ҳайвонот оламига меҳри бўлакча эди. Дадаси миниб юрган кўк қашқа от унинг энг яқин дўстига айланган, мол-қўйлари, “Бўрибосар” ити ҳам бор эди. У “Оқ бўрилар” телесериалини берилиб томоша қилар, ўзини кино оламига кириб қолгандек бахтиёр ҳис этарди. Шундай кунларнинг бирида телевизор ўчиб қолади. Қўшнининг уйига кириб кино кўришни ўзига эп кўрмай, асбоб-ускуналар солинган идишни қидира бошлайди. Аввалига телевизор қутисини очиб шошилмай ўрганди. Қорайиб қолган лампа ўрнига, эски телевизор лампасини олиб қўйди. Созлагач, телевизор ишлаётганини кўриб, севинчидан ҳайқариб юборди. Ўша куни биринчи марта ўзидан кўнгли тўлди. Эртасига неча йилдан бери ишламай ётган кир ювиш машинасини таъмирлаб, онасини хурсанд қилди. Секин-аста телевизор, магнитофон каби кўплаб радио-техника воситаларини созлашни

ўрганди. Ўн олти ёшга кирганида уни танийдиган, йўқлаб келадиган одамлар анча эди. Энди у ҳеч қачон ёлғиз қолмасди. Дўстлари, ҳамсуҳбатлари сафи тобора ортиб борарди.

Шундай кунларнинг бирида уларнинг маҳалласига юмуш билан келган катта уста Қобилжон билан танишиб қолди. Унинг розилиги билан “Зангори экран” радио-техника устахонасига қатнай бошлади. Уйларидадан автобус бекатигача анча масофа. Бир неча марта қариндош, таниш-билишларга мурожаат қилиб, шаҳар марказига енгил машинада бориб келди. Бир-икки ой бориб амалиёт ўташи кераклигини фаҳмлагач, ҳеч кимга малоли келмайдиган йўлини қидира бошлади. “Оёқларим ер босмагани билан қўлларим бақувват-ку, шундай соғлом қўлларим билан бировларга қарам бўлиб юраманми?” дея ҳаловати йўқолди. Ва ниҳоят, имкон топилди. Ёш болалар учун мўлжалланган уч ғилдиракли велосипед сотиб олиб, унга бақувват ғилдиракчалар, қулай ўтириши учун мослама ўрнатди. Қўл билан бошқариладиган велосипедда энди бемалол автобус бекатига бориб, уйига бемалол қайтадиган бўлди. Аввалига, кўчадаги одамларнинг ҳайратомуз нигоҳлари, уни кўрганда бир-бирига пичирлаб гап қотишидан кўнгли ғашланди, ноқулай аҳволга тушди. Кейин ҳаммаси ўрнига тушиб кетди. Ҳошимжоннинг юрагидаги ниятлари, орзу-мақсадлари фақат эзгулик, боқиманда бўлиб, кимдандир кўмак кутмаслик, ота-онасига муносиб ўғил бўлиб, ризқ-насибасини ҳалоллаб ейиш эди. Қийналиб бориб келса ҳам, ҳунарини пухта ўзлаштирди. Билмаганларини ўрганди, кимгадир билганини ўргатди. Тунни тонгга улаб меҳнат қилган кунларида ҳам, ҳеч кимга нолимади. Чунки у кимгадир кераклигини ҳис қила бошлаган, қўлидан бир иш келишидан мамнун, фақат яхши кунларга интилиб

яшарди.

Фарғона вилоятида махсус ногиронлар билим юрти борлигини эшитиб ҳаловатини йўқотди. Ота-онаси билан маслаҳатлашиб йўлга тушди. Ўқув даргоҳига кириб борганида ўзидай йигит-қизларни кўриб, албатта, мана шу даргоҳда таълим оламан, деб ният қилди. Билимгоҳ раҳбари олдига кирди.

– Ўғлим, иложи бўлса, минг марта сизни имтиҳонсиз қабул қилардик. Бу масканда ногиронлар касб-ҳунар эгаллаши рост, аммо улар ҳассага таяниб юрса ҳам, оқсоқланиб зўрға қадам ташласа ҳам оёғи билан ер босиб юради. Кўп дарс ўтадиган хоналаримиз, амалиёт хоналари иккинчи, учинчи қаватларда жойлашган. Зиналардан чиқиб-тушишингиз муаммо бўлади. Одамлар оёғи остида, қўлингиз билан эмаклаб юришингизни юрагимга сиғдиролмайман. Қийналиб кетасиз. Биздан сабоқ олсангиз ҳам, ҳозир сиз билганчалик малакага эга бўлардингиз-да, сиз бизнинг даргоҳда ўрганишингиз керак бўлган касб-ҳунарни эгаллаб олибсиз. Илтимос, мендан хафа бўлманг...

Таълим муассасаси раҳбари жуда илиқ муносабат билан фикр билдирган бўлса ҳам унинг гапларидан осмон узилиб ерга тушгандек, Ҳошимжоннинг руҳияти чўқди. Устоз меҳр билан тўғри гапни айтган бўлса ҳам, барибир, ундан хафа бўлди. Ўзидай кўнгли яримлар орасидан ҳам жой топилмаганига дили ўксиди. Уйига қайтиб, дардманд онасига кўзидаги ҳасратларини кўрсатмасликка ҳаракат қилди. “Ҳали дунёдаги энг бахтли одамлардан бири бўламан, тақдирга қасдма-қасд ҳаракат қиламан, қисматга қул бўлиб ўтирмай, ҳаётни ўз измимга соламан”, – деб ўзига-ўзи сўз берди. Аламини меҳнатдан олди. Тўлганида қоғозга шеър тўкилди. Шеърлар ёзиб, дўстларига ўқиб берди. Боғбон амакисидан пайвандлаш сирларини ўрганди.

Мева данакларини катта ҳовлига онаси, дўстлари ёрдами билан экиб, кўчат ундирди. Шафтоли ва ўрикнинг ноёб турлари новдаларидан кесиб олиб, янги кўчатларга пайвандлади. Бир-икки йилда уста боғбонлардай мевали кўчат ўстиришнинг янгича усулларини топиб, ундан даромад ола бошлади. Радио, магнитофон, телевизор, музлаткич, борингки, электр билан ишлайдиган барча рўзғор буюмларини созлашнинг уддасидан чиқадиган бўлди. Оқибатда, энди ота-онасининг чин дастёрига айланди.

Онаси билан суҳбатимиз адоғини кутиб боғ ичида юрган Ҳошимжон:

– Опа, гуллардан узиб бераман. Кимнинг ҳовлисида чиройли очилган гул кўрсам, кузда бориб новдасидан олиб келиб кўкартиришни одат қилганман. Қаранг, хилма-хиллигини, гул-райҳонларни онам эккани билан мен суғориб кўкартирдим. Сочини елкасига тушириб, сигарета чекиб, қўлидан ҳеч иш келмаса ҳам гердайиб кўчада юрадиган тенгдошларимга ҳавас қилмайман. Соғлом болаларини кўча-кўйга сарсон қилиб ташлаб кетаётган, улардан воз кечаётган, Меҳрибонлик уйи дарвозасини тунда қоқиб, гўдагини остонасига ташлаб қочиб кетадиган аёллар келиб менинг онамнинг этагида намоз ўқиса арзийди. Мени опичиб юриб улғайтирган, бағрига босиб, туни билан ногирон оёқларимга кафтини босиб ётган онам бўлмаганида, мен ҳеч ким бўлмасдим. Яна ҳам тўғрироғи йўқ эдим. Энди менинг галим келди. Худо бахтимни очиб, онамдай нон ёпадиган, онамдай инсонга меҳр берадиган бир жуфти ҳалол насиб этса, онам роҳатимизни кўрса, дейман. Мен шу юртнинг тупроғини ҳаммадан кўпроқ ҳис этаман, кўпроқ суяман. Инсон ақли кириб балоғатга етгани сайин бўйи ўсиб, тупроқдан узоқлашиб боради. Ерда ўрмалаб юрган бола тупроқни жирканмай оғзига

солиб ейишида ҳам гап бор экан. Ер, энг яқин оғайним, дўстим, севгилимга айланган. Шу тупроқ ота-онамдай мени аллалагани учун ҳам ундан гул ундираман, ниҳол кўқартираман.

Ўша йили туман газетасида унинг шеърлари эълон қилинди. Саховатли инсонлар кўмаги билан ўн нафар ёш ижодкорнинг шеърий тўплами чоп этилди.

Зебихон аянинг армонлари ушалди. Келини Ҳаётхон уларнинг ҳаётига ёруғлик олиб келди. Набираси Ҳосилабонуни тўйиб-тўйиб бағрига босди. Алла айтиб хумордан чиқди. Ҳошимжон отаси бошчилигида шовуллаган боғ яратди. Бугун мевага кирган дарахтлар орасида данагидан ундириб пайвандлаганлари ҳам анчагина.

Интиланган инсонга толе гул тутади. Ҳаётни борича суйгани, умр йўлларини заҳматлари ила сайқаллаб тўқис оила барпо этган икки ёшнинг ҳам бахти бутун бўлсин! Матонатдан унган ниҳоллар бўй чўзаверсин.

ЎЗИМИЗНИНГ ЎҒРИ

Тонгда кеннойим сим қоқиб, тунда уйга қайтаётган акам автоҳалокатга учраб касалхонага ётқизилганини айтди. Умр йўлдошим иккимиз шошиб йўлга тушдик. Палатага ҳовлиқиб кириб борганимизни кўрган акам, “Оббо, ким айтди сизларга ваҳима қилиб. Ишимни биласизлар-ку, югур-югурлар билан чарчаб уйга қайтаётиб кўзим кетибдим, йўлдан чиқиб кетиб қарсиллатиб дарахтга урибман. Худога айтганим бор экан, оғир жароҳат олмадим, бошимда оғриқ бор, ўтиб кетади”, – деди. Бироз суҳбатлашиб ўтиргач, хотиржам ишга қайтдик.

Акамнинг аҳволи яхшилигини билсам ҳам негадир кун бўйи кўнглимдаги ғашлик тарқамади. Мактабдан қайтган болаларим қаровсиз қолиб бирор кор-ҳол бўлмасин, деб уйга 3-4 марта кўнғироқ қилдим. Ишдан қайтгач, ҳаммаси жойида эканидан кўнглим тиниб, ош-овқатга уннадим. Спорт машғулотларидан уйга қайтган ўғилчам:

– Аяжон, мактабдан уйга келсам, дарвозамиз очиқ экан, кейин уйда бўлсангиз керак, деб ўйлаб сизни қидирдим. Меҳмонхонада ҳамма нарсалар ерга сочилиб ётганини кўриб, ҳайрон бўлдим, – деди хавотир билан.

Югуриб меҳмонхонага кирдим. Чиндан ҳам ҳамма нарса ерда сочилиб ётар, сандиқ, жавон – ҳамма янги буюмлар сақланадиган жиҳозларнинг оғзи ланг очиқ эди. Кўрқиб кетиб деворга суяниб қолганимни кўрган ўғлим сув келтирди. Ранг-рўйим ўзгарган бўлса керак (бола-да) йиғлай бошлади. Шу алфозда қанча ўтирганимни билмайман. Эшикдан ҳовлиқиб кириб келган умр йўлдошимга: “Уйимизга ўғри кирибди, дадаси”, дедим титраб-қақшаб. Бисотимизда нимаки бўлса, шошилмай йиғиб-териб ҳаммасини олган.

Шу пайт янги машина олиш учун йиғиб юрган пул ёдимга тушиб, шошиб бориб қутини очдим, йўқ, додлаб юбордим. Ҳатто дадаси бир-икки марта кийиб авайлаб қути ичига солиб қўйган қимматбаҳо туфлисиниям кўздан қочирмаган. Бир-биримизга қараб анча пайтгача сўзсиз ўтирдик. Кейин ишга шошганимизда уй ва дарвозаниям очиқ ташлаб кетганимиз учун ўзимизни (тўғриси, бир-биримизни) койидик. Ён қўшнига чиқиб бизнинг ҳовлида бирор шарпа сезмадингизми, деб суриштирдик. Қўшни аёл:

– Уйлариңгизда ишлаган бўйлари узун уста йигит бор-ку, ўша дарвозаңгиздан нимадир обчиқиб кетаётганига кўзим тушди! – деди.

Яна бир қўшнимиз ҳам шу гапни тасдиқлади. Дадаси иккимиз эрталаб шошиб кетаётган пайтимиз кўча бошида ўша йигитни кўриб саломлашдик, бизга ҳеч нима демаганди-ку, деб ҳайрон бўлдик. Эски ҳовлисининг орқа тарафидан кичкина дарча очиб янги маҳалладаги тикланаётган иморатларда оғир-енгил юмушларни бажариб юрадиган оғир-вазмин Қобилжондан гумон қилиш хаёлимизга ҳам келмади. Бошимизни қаерга уришни билмай ўтирган пайтимиз ўша йигит кириб келди. Жуда зарур бўлиб қолгани учун сўроқсиз оҳак ивиладиган бочкани олгани, дарвоза очиқ турганидан уйда кимдир бор, деб ўйлаб чақиргани, ҳеч ким кўринмагач, иложсиз, олиб кетганини айтиб қўлини кўксига қўйиб, узр сўради.

Эр-хотин ақлимизни йиғиб, кирган ўғри анча буюмларимиз, кийим-кечак, йиғиб қўйган пулимизни олиб кетганини билгач, ички ишлар бўлимига хабар бердик. Келган милиция ходимлари уйдаги аҳволни обдан ўрганиб чиқишди. Улар “Қўни-қўшни, маҳалла аҳли орасидан бирор одамдан гумонингиз борми?” – деб сўраганида иккаламиз бараварига “йўғе-ей”, деб жавоб қилдик. Ахир, халқ орасида “Ўзингга

маҳкам бўл, қўшнингни ўғри тутма”, деган нақл бор-ку, ўзимиз ғафлат босиб эшик, дарвозаларни очик қолдирган бўлсак, энди шубҳа, гумон қилиб кўздай қўшниларимнинг қайбирини ёмонга чиқарамиз, деб ўйладик. Келган ходимлар йўқолган буюмлар ва пул миқдорини ёзиб олди. Хабарлашиб туришини айтиб кетишди.

Ўғри тушган уйдан файз кетади, деган гап рост экан. Худди ўлик кўмган хонадон эгаларига ўхшаб бир-биримиз билан пичирлаб гаплашамиз. Ҳамманинг қовоғи уйилган. Ҳамма ўз ҳолича қуяди. Мен бисотимдаги яхши кунларга атаб олиб қўйган асл матоларимга, бир марта устимга илмаган “индийский” жемперимга ачинаман. Дадаси “Жигули” машинасини янгилаш ниятида йиққан маблағи, бир мартагина кийган туфлиси, ҳали бошига кийиб кўрмаган “норка” телпагига ачинади. Болалар эса бизнинг қош-қовоғимизга қараб яйраб юролмайдди, хуллас, ташвишли кунлар бошланганди. Устига-устак, ҳол сўраб келган яқинларга бўлган воқеани қайта-қайта айтиб бериш масъулияти ҳам менинг зиммамда эди. Чарчадик.

Орадан уч кун ўтди. Дам олиш куни эди. Болалар уста Қобилжоннинг онаси йўқлаётганини айтишди. Дарвоза олдида қимтинибгина турган аёлни уйга чорладим, ҳол-аҳвол сўрашгач, муддаога ўтди:

– Синглим, сизлардек одамлар билан кирди-чиқди қилиб турамиз, деб ҳовли этагидан дарча очганмиз. Болам сизларнинг уйингизда ишлаган кунлари рўзғоримиз қуюлиб қолди. Барака топинглар, илоҳим!

– Ундай деманг, опа, ҳалол, меҳнаткаш ўғил боққансиз, қилган ишига яраша ҳаққини олади-да, энди!

– Кунора “опа бериб юборди”, деб емиш кўтариб боради. Ўзинг еб-ичиб юрибсан, қилган ишингга пул

олсанг, нега “продухта” беради, инсофли одамлар экан, нима берса, индамай олаверма, жон болам, деб койиб ҳам қўяман.

Қўшни аёлнинг гапларига унчалик эътибор бермадим. Ҳаяжонда адашиб гапиряпти, деб ўйладим. Эсимда, усталарга бемалол ош-овқат қиласиз, деб дадаси бир қоп гуруч олиб келди. Қопдаги гуручни ертўлага олиб тушишга Қобилжон кўмаклашди. Ўша кунни кечки овқатни емай, ишим бор, деб уйига қайтаётганда бир-икки коса гуручни елим халтага солиб қўлига тутдим. Шунга гапирётган бўлса керак-да, деб ўйладим.

– Ишим бор, деб кўпинча кечки овқатни емай чиқиб кетади. Озгина гуруч бервордим, холос, опа, хижолат қилманг. Негадир аёлнинг юзи ёришиб кетди.

– Камсуқумсиз-да, айнанай! Ўзи катта ишда ишлайдиган одамлар шунақа бўлади. Гўшт-ёғ, картошка-пиёзгача бериб юборасиз, биз дуоингизни қилиб ўтирамыз. Энди мен сизга айтсам, жигарларим мени бир этак боласи бор, эри колхўзчи, ўзи “уборчиси”, қўли калталиқ қилиб ёғли овқат емай, яхши кийим киймай, тенгларига қўшилмай дили ўксимасин, деб роса қўллашди. Энди қизларим улғайди, ўғлим ўғил бўлиб топиб-тутиб обкеляпти. Шу денг, кечасию кундузи тиним билмай би-и-р-р бойнинг уйида устачилиқ қилиб катта пул олиб қўйни-қўнжини тўлдириб келди Қобилжоним. Манави матони опамнинг сепига олиб қўйинг, дийди. Бу жимпирди ўша бойнинг хотини онангга, деб совға қипти. Менга бироз каттайкан десам, майли, кийманг, ишхонангизга обориб сотинг, ўрнига бошқасини оволасиз, дийди. Қўшниларга айтманг, она, кўз тегади, дийди болам шўрлик. Ишхонага хаптада уч марта сменга бораман. Унгача сизга бир кўрсатай, деб бекитиб обчиқдим. Қадди бўйизга жа-а-а мос келади-

да. Нархи қанча, билмийман, кўчага қараб ўзиз билиб бороврасиз. Манави матони бир кун қўлиз текканда Рисолат қизими сепига ўзизи қўйлақларизга ўхшатиб модний қилиб тикиб берарсиз, опаси.

Чақин урган одамдек мингга бўлиниб кетдим. Қўзларимга ишонмасдим. Уйимдан йўқолган “индийский” жемперим, неча йиллардан бери сандиқда асраб юрган мато... Нима дейишни билмасдим. Аҳволимга парво қилмаган аёл, жемперни елкамга илиб ўлчаш билан овора эди.

Аёлга гапиришга аранг куч топиб: “Майли, опа, қолақолсин, пулини хўжайиним келса, бериб юборарман”, дедим. Хурсанд бўлган аёл чиқиб кетди. Анча пайтгача ўзимга келолмай ўтирдим. Хаёлимда фақат бир сўз айланарди. Наҳотки... Наҳотки, шу мўмингина йигит шунчаликка борган бўлса? Онасининг “гўшт-ёғ” деганида жон бор экан-да. Биз унга ишониб ҳовлининг калитини бериб, кўчага чиқиб кетар эканмиз. Қачон қайтишимизни, қаерга кетганимизни билиб олиб...

Ўғлим кучугига гўшт беряпти, олиб келган гўшт-ёғнинг баракаси учяпти, деб маломат қилиб кўзи юмуқлик пайтида олиб гўдакдек авайлаб боққан кучугини узоқдаги чўпон амакига бериб юборгандик. Ўғлим бояқиш: “Кучугим гўшт емайди, ортиб қолган нонларни майдалаб бераман, холос, уни бировга бериб юборсангиз, мен ҳам уйдан кетиб қоламан”, деб ялиниб-ёлворса ҳам айтганимиздан қолмадик. Нега ўшанда ўз боламизга ишонмадик? Нега бегона бир йигитга шунчалик ишониб қолдик? Гап бу ёқда экан-да...

Ҳориб ишдан қайтган умр йўлдошимга бўлган воқеани айтсам, додлаб юборай деди. Ана ундан кейин уйимизда тортишувлар бошланди. У “Ҳозироқ милиция инспекторига хабар бераман. Ўғри тутилди,

жазосини беринглар, олган нарсаларни, пулни тез қайтарсин, дейман”, дейди. Мен эса яна андишани ўртага ташлайман.

– Тўхтанг, дадаси, яхшилаб ўйлаб олиш керак, маҳалла-қўй олдида яхши иш бўлмайди. Бола ёшлик қилибди-да, катта хатони ўзимиз қилганмиз. Синамай туриб уни сийлаганмиз.

– Биринчидан, ўша ишончимизга тупурган писмиқ, аблаҳга берадиган бир сўм пулим, кечворадиган буюмим, кечирадиган аҳмоқйўқ! Энди ўйлаб ўтиришга вақтим ҳам йўқ.

– Жаҳлга ҳай беринг, дадаси, ўша йигит қурғурни бўйига етган опаси, иккита синглиси бор. Ҳозир уни ўғри деб, обориб қамаб қўйишса, эртага авлодига тавқи лаънат бўлиб илинади. Опа-синглисига ҳеч ким совчиликка келмайди.

– Нима қилай, олганинг ҳалолинг бўлсин, укажон, деб васиятнома ёзиб берайми, уйимизниям номига ўтказиб берайми? Опаси билан менинг нима ишим бор? У ўйлаши керак эди. Туз еган жойига туфлашдан олдин фикрлаши керак эди!

– Ёшлик қилган-да...

– Йўқ, у ёш эмас, ичидан қариб, чириб кетган уста муғомбир экан. Мен ва сендан кўра ўз ишига пухтароқ экан. Из қолдирмай рўзғордаги борингни секин-аста уйига ташмалаган. Биз эса ўз боламизга маломат қилиб итини кўчага ҳайдаган нодонлармиз. Оҳақ бочканинг ичига жойлаб обчиқиб кетиш кимнинг хаёлига келган? Мен уйимни ўмарганнинг кунини кўрсатиб қўяман!

– Йўқ, мен ҳозироқ чиқиб ота-онасига ётиғи билан тушунтираман. Агар сотиб юбормаган бўлса буюмларни қайтариб олиб чиқаман. Ўзбекчиликда андиша, мурса деган гап бор, ахир...

Ранглари бўғриқиб, ғазабидан муштини тугиб

турган эримдан (урвормасин деб) паналаниб кўчага чиқдим. Этим увушиб бўғзимга бир нарса қадалиб, зўрға нафас олардим. Ҳовли этагига қурилган чоғроққина эшик ёнига бориб анча вақт ўйланиб қолдим. Ота-онаси гапимга ишонармикан? Қандай қабул қиларкин? Ҳовлини бошига кўтариб додлаб қолса, нима қиламан? “Менинг ювошгина боламга тухмат қилиб келибсан, деб...” Минг ўй-хаёл исканжасида эшик ёнига бориб овоз бердим. “Хув-в-в, мана, ҳозир боряпман”, деган овоз, сўнг қадам товуши эшитилди. Одам шарпаси яқинлашгани сайин юрагим орқага тортарди.

“Нима деб гап бошлайман”, деган хаёл билан эшик очилганини ҳам сезмай қолибман. Аёлнинг хушнуд чехрасини кўриб бироз кўнглим таскин топгандек бўлди. “Мен... нима... ҳалиги”, деб каловландим.

– Кириг уйга. Ойда-йилда биз фақирларни йўқлаб кебсиз, бошим кўкка етди. Юриг, бувим ҳам сизни жуда кўп гапиради, кўришиб дуосини оласиз... Гул, райҳонлар гуркираб ўсган узун йўлак бўйлаб борар эканман хаёлимда қадамларим овимай, зўрға судралиб бораётганга ўхшайман. Узум тагига қўйилган сўри устида ўтирган кампирнинг ёнига бориб ҳол-аҳвол сўрадим. Онахон дуо қилди:

– Жуфтингиз билан кўша қаринглар, мен саксондан сакраб, тўқсонни қувалаб боряпман, сизлар юзга кириглар. Топганингиз тўйларга буюрсин. Бизни йўқлаб келибсиз, сизни Худо йўқласин...

Дуодан сўнг яна алқаб гапира кетди.

– Кўп мурувватли қўшниларга учрадик. Эллик йилги маҳалла қолиб ҳовли кетидан дарча очиб бекор қилмаган эканмиз. Икки ой ишлаган бўлса неварагинамни кўлини қуруқ қайтармадингиз. Келин хижолат бўлади, нам тотиб гапириб қолса, кўнглини кўтараман. Қари билганни пари билармиди, болам. Бу

яхши одамларга ҳам савоб керак, оширганини бериб эҳсон қилса, бунинг нимаси ёмон, дийман, тўғрими, қизим.

Бир сават иссиқ бўрсилдоқ нон кўтариб аёл келди. Дастурхонга қўяр экан: – Олинг, қўшни, ризқингиз улуғ экан. Тегирмонларда тортилган кепакли ундан эплаб олиб еб юрувдик, кеча Қобилжон укангиз бир қоп оқ ун олиб кепти. Сув билан хамир қорисам ҳам ширмойдек нон бўлди, – деди нон синдириб узатаркан. Шунча яхши гаплардан кейин нима дейишга ҳайрон бўлиб, кетишга изн сўрадим. Кетар пайтим аёлга: “Опа, сизларникида йирик супурги бор, деб эшитдим, ўшандан олгани чиққандим”, дедим. Аёл деворга тиркаб қўйилган супургилардан бир боғламини бериб бу ҳовлида ўсиб ётган деҳқончилик, агар пул берсангиз, хафа бўламан, деди.

Уйга бир боғлам супурги қўлтиқлаб бўшашиб кирганимни кўрган дадаси “эй-й-й”, деди ҳафсаласизлик билан қўл силтаб. Орадан кунлар ўтди. Бир куни ишдан қайтаётиб уста йигитни учратиб қолдим. Юзимга тик қаролмай кўзини ерга қадаб саломлашди. Ияги қалтираб турган йигитга қараб раҳмим ҳам келди, қаҳрим ҳам. Атрофда одамлар йўқлигидан фойдаланиб секин гап бошладим.

– Ука, сиз шунчалик нокаси, инсофсиз йигитмидингиз! Биздан бошқа одам бўлса, сиз аллақачон панжара орқасида ўтирган бўлардингиз, аммо соддалик билан ўз уйимдан ўғирланган нарсаларни ўзимга сотгани олиб чиққан онангизга ачиндим. Аслида, сизга ишонгунча... Майли, шайтоннинг йўлига кириб хато қилдингиз. Аммо кечирим ҳам сўрамай безбетларча маҳаллада бош кўтариб юрганингиз мени азоблайди. Опа-сингилларингизнинг тақдири нима бўлади? Қўлидан тасбеҳи тушмайдиган кекса бувингизга ҳам шу ўғирлик нонини едириб, уялмай дуосини олиб

юрибсизми! Ҳайф сизга инсон деган ном. Ўғлимнинг итига ачинаман. Негадир сизни хушламай, изингиздан қолмай ғингшийверишида гап бор экан-да! Ҳайвондан ҳам паст одамлар борлигига ишонмасдим. Пулни-ку, совуриб тугатгандирсиз, аммо эримнинг кийилмаган телпаги, яхши кўриб асраб юрадиган туфлисини кимга берган бўлсангиз, қайтариб беринг, – дедим. Уста йигитнинг кўзида ёш қалқиб, вужуди титраб турганини кўриб юрагим увушди. Уйимга етгунча ўша титроқ чангаллаб кетди мени. Ётиб қолдим.

Тонг пайти аранг бошимни кўтариб ҳовлига чиқдим. Йиғи овози келарди. Уста йигитнинг уйидан “Вой, онам”, деб саннаб йиғлаётган аёлнинг овозидан танидим. Кекса кампир оламдан ўтган эди. Ҳамма қатори ҳамдардлик билдириб кирдим. Устанинг онаси мени маҳкам бағрига босиб қулоғимга: “Ҳаммасини айтиб берди. Шунча ишлар бошиздан ўтса ҳам қандай билдирмай юрдингиз. Шундай ўғил боққунча ит боққаним яхши эмасмиди, чидолмаяпман... онам шўрлик...”

Ўша куни оқшомда чопон кийиб белини маҳкам боғлаб олган уста йигит қўлидаги катта тугунни сўри устига қўйди. Қўйнидан бир ўрам пул чиқариб, “Мана, озгинасини ишлатиб қўйдим, ишлаб узаман, мени кечиролсангиз, кечиринг”, деб ортига қайтди. Чопони енгига кўз ёшини артиб, шошиб қадам ташлаб кетаётган йигитнинг ортидан сўз қотдим:

– Ҳой, Қобилжон тўхтанг! Пулдан яна бироз олинг, майли, уйга ун обкеганингизни биламан, биз ўша пулдан кечдик, қолганини бермасангиз ҳам майли...

ҚИСМАТ БИТИГИ

Уч нафар ногирон болалари бор ёлғиз онани йўқлаб хонадонига бордик. Каттагина ҳовли, мевали дарахтлар қийғос гуллаган, томорқанинг ҳар қарич еридан унумли фойдалангани кўриниб турибди. Бизни кўриб супага кўрпача тўшаб пешвоз чиққан онахоннинг қадоқлашиб кетган озғин қўлларига, рангпар юзига қараб юрагим эзилди...

Ўғиллари ётган хонага бошлади. Бири тўшакдан бошини кўтара олмади, икки ўғли нима биландир машғул бўлиб ўтирарди. Титраб турган онаизорга ўғиллари ҳақида бир қалтис савол бериб, дилини оғритиб қўйишдан чўчиб, ўзи сўз очгунча сабр қилдим:

– Мен оилада ёлғиз фарзанд эдим. Отам урушга кетганида онамнинг қорнида қолган эканман. Яқинда элликка тўламан. Урушдан ногирон бўлиб қайтган отам умрининг охиригача азобда яшади. Бошқа фарзанд кўришмаган. Мактабда яхши ўқидим, ўқитувчи бўлишни орзу қилардим, аммо ўқишга киришга имкон бўлмади. Бир қўл бўлиб қолган отамнинг ёнига кирдим. Катта ҳовлида керагида лой тепиб пахса урдим, ер чопиб экин экдим. Узоқ-яқиндан қўлимни сўраб келган совчилар кўп бўлди, мен кўнмадим. Яримжон отам билан онамни ёлғиз ташлаб кетгим келмади. Ёшим ўтиб бораётганини билган қариндошлар маслаҳат қилишиб, холамнинг ўғлига узатишди. Пешонам шўр экан. Кетма-кет дунёга келган ўғилларим мажруҳ туғилди. Учтанинг кенжаси ҳам йигирмага кирган. Кимдир яқин қариндошлик никоҳининг оқибати деса, кимдир яна бошқа гап айтиб, дилимни хира қилади. Ота-онам, фарзандлар дардига куйган умр йўлдошим – ҳаммаси бизни ташлаб кетди. Болаларингизни ногиронлар уйига топширинг, хабар олиб турасиз, деганлар кўп бўлди. Кўнглим бўлмади.

Оз бўлса ҳам нафақалари бор, маҳалла, қариндош-уруғлар хабар олиб туришади. Майиб-мажруҳ бўлса ҳам шу ўғилларимнинг бориға шукур. Елкасига офтоб тегса, иккиси эмаклаб ҳовлиға чиқишади. Бир-бирига имо-ишора билан бўлса ҳам меҳр кўрсатишади. Катта акалари ўрнидан туролмагани учун кичиклари бир амаллаб тўшагини судраб чиқиб қуёш юзини кўрсатади. Булар бўлмаса, менинг кимға керагим бор... Отамдан қолган бу дарахтларнинг мевасини кимлар ейди...

Онахон билан суҳбатлашар эканман, ўртанча ўғли: “Бувва, ке, ке”, – деб чақира бошлади. Онаизор: “Ана кўрдингизми, бирпас кўринмай қолсам шунақа қилиб чақиришади-да”, дея кўзида қувонч ёлқинланди. Икки ўғлининг қўлидаги бир ўрам ипини кўриб онаға савол билан юзландим.

– Қўллари бўш қолса тагига солинган кўрпа-тўшакни ипидан тортқилаб йиртиб уладасини чиқаради, кийимларини ҳам шу аҳволға солишади. Қорни тўқ бўлса, шу ипни чуваб ўйнаб ўтиришади. Иккисига икки хил рангдаги ип боғлами олиб келганман, ипини рангидан танийди, – дейди жилмайиб.

Ўша куни уйимға қайтдим, ўзимға келишим душвор бўлди. Фаолиятим (тўқсонинчи йиллар) оналик ва болаликни муҳофаза қилиш бўлгани учун бир оёғим ўша оилада бўлиб қолди. Онаизорға раҳмим келарди. Шифокорлар кунда-кунора хабар олиб туриши йигитларға руҳий мадад бўлди. Айниқса, ўртанчаўғлиму тахассисёрдами, муолажаси билан анча сўзларни айтадиган бўлди. Ақли ҳам тиниқлашгандек эди. Бир куни каноп ип ўрамини кўтариб бордим. Унга ипни эшиб арқон қилиши мумкинлигини уқтириш учун анча фурсат керак бўлди. Секин-аста уддалади. Укасини арқон эшаётганини кўрган ака, аввалиға

Ўзини деворга уриб ғудраниб исён кўтарди. Ҳеч ким, ҳатто онаси ҳам тушунмайдиган тилда бир нималар дерди, шўрлик. Кейинги борганимда укаси эшаётган арқоннинг бир томонини ушлаб турганини кўриб, ташвишим ариди. Тайёр бўлган арқонларни олиб кетиб, хомашёсини келтириб берадиган савобгир ҳам топилиб қолди. Сўриток соясида иш билан андармон бўлиб ўтирган ўғли: “Буввааа, нон абке” деганда онаизор яшариб кетгандек кўринарди. У жуда бахтиёр эди.

ТЕРАКЛАР ЙИҒЛАГАН КЕЧА

Туман ҳокимлигига кунда-кунора турли хабарлар келиб турарди. Чекка қишлоқларнинг бирида ота-онасиз қолган тўрт нафар вояга етмаган болалар ҳақида эшитиб, йўлга отландик. Бизни маҳалла оқсоқоли қарши олди.

Қиш-қировли кунлар, ҳайҳотдай ҳовли бурчагига солинган омонатгина кулба. Хона ичи нимқоронғи... Танча атрофида ўтирган болалар бизни кўриб акасининг пинжига суқилишди. Ўн икки-ўн уч ёшлар чамасидаги ўсмир бизга салом бергач:

– Овора бўб кебсизлар, барибир, “детдомга” бормаймиз. Укаларимга ўзим қарайман! – деди вужудининг титроғи овозига кўчиб, кўзларида ёш билан.

– Биз сизларни олиб кетгани эмас, хабар олгани келдик, ўғлим! – дедим уларнинг аҳволига юрагим ачиб. Ўтириб анча суҳбатлашдик. Мусибат болаларни ҳам тез улғайтиради, деган гап рост экан. Муҳаммаджон худди катта одамлардай фикрларди. Ундан ота-онаси ҳақида сўрадим.

– Ота-онам уч йил олдин аварияга учраган. Дадам ўша пайтдаёқ оламдан ўтган. Аям ҳам қаттиқ шикастланиб қийин аҳволда ётиб қолган эди. Ўшанда синглим беш-олти ойлик гўдак бўлгани учун холам келиб бизга ёрдам берган. Дадамдан кейин аям мактабимизга фаррош бўлиб ишга кирди. Жигарида касаллик борлигини билганим учун оғир ишларига қарашардим. Доим ёнида эдим. Охирги кунларда дарди кучайиб жуда қийналди. Бизни эшитмасин, деб юзини ёстиққа босиб инграгани билан ҳаммасига ақлим етарди. Кўз юммай ёнида ўтириб чиқардим. Ўша куни тунда аямнинг азоб чекаётганига чидаб туrolмай қўшни маҳаллада яшайдиган дўхтир

холанинг уйигача югуриб бордим. Дарвозаси олдида анча туриб қолдим. “Совуқ ўтиб кетади-ку, ярим тунда нега қор босиб бундай аҳволда келдинг, болам”, – деганида ялангоёқ келганимни билдим. Дўхтир келиб муолажа қилганидан сўнг жони бироз тинчиган аям менга шундай гапларни айтди:

– Муҳаммаджон! Сен ва укаларинг Худога омонатсизлар! Катта бола бўлиб қолдинг, сенга ишонаман. Мактабда яхши ўқийсанку-а? Айтиб берганларим эсингдадир, Бобур Мирзо сенинг ёшингда юртга подшо бўлган. Ўшанда отаси қўққисдан оламдан ўтганди-да? Оила дегани бир ватан дегани, болам, ўша кичкина мамлакатни энди сен бошқарасан. Пошшо болам менинг... Мучал тўйида янги либослар кийиб тенгларинг билан ўйнаб-кулиш ўрнига елкангга оғир юкларни ортиб олдинг. Нимаям қилардик, белингни маҳкам боғла, ўғлим...

Биз холанг иккимиз умр бўйи армон билан яшадик. Отам урушдан қайтмади, онам оламдан ўтиб кетгач, бировларнинг эшигида хизмат қилиб юриб улғайдик. Бир тишлам нонни миннатсиз емадик. Кўп қийинчиликлар, хорлик-зорликларни кўрдик. Бировнинг қасрида хор бўлиб яшагандан кўра, ўзингнинг хароба кулбангда хотиржам бўлганинг яхши экан. Очин-тўқин, меҳрга зор юрган пайтларнинг асорати мана энди таъсирини ўтказиб, бемадорман, ётиб қолдим. Яхши замон, яхши одамлар орасида қаддимизни тиклаб, ҳузур қилиб яшаймиз, деганда... Болам, сизлар учун Худо умр бериб қошки, юзга кирсайдим. Барча орзу-умидларимни сенга омонат қолдираман, болам. Уйнинг тўртта бурчаги, тўрт томонимдаги қўрғонларим, деб ярим жоним билан тўртовингни тишимда тишлаб боқдим. Укаларингнинг тўрт тарафга тарқаб кетишига йўл қўйма, ўғлим! Қийналсанг ҳам бировга берма. Пахса

девор бўлсаям, меҳнат қилиб тикланган шу кўримсиз уй – даданг ва мендан мерос. Ҳар қандай кунда ҳам ота уйингни сотма.

– Охирги сўзларини куч билан зўрға айтдилар. Мен ўзим оиламизни аяжоним айтганидек, бутунича ушлаб қоламан.

Боланинг гаплари юрагимизни ларзага солди.

– Хавотир олманглар, – деди оқсоқол. – Биз маърака куни маҳалла аҳли билан кенгашиб, келишиб олдик. Қассоб укамиз гўшт-ёғидан, новвой Олимжон нонидан хабардор бўлиб туради. Ҳар куни маҳалладан бир аёл навбати билан болаларнинг ош-овқатини пишириб, бирга тунаб қолади. Маҳалламиз катта: шу мурғакларни оқ ювиб, оқ тараб, тарбия қилиб улғайтириш қўлимиздан келади!

Бу гаплардан кейин мен ҳам: “Унда мени ҳам навбатга ёзиб қўйинглар”, – дедим. Болалардан тез-тез хабар олиб турганим учун уларга қадрдон бўлиб қолдим. Муҳаммаджондан кичиклари тўққиз, етти, тўрт ёшда эди. Айниқса, болаларнинг кенжаси – қўнғироқ сочли Мухлисага ўз боламдай меҳрим тушганди. Бир гал оила бошлиғидан орзулари ҳақида сўрадим.

– Энг биринчи ниятим, мактабни битириб пул топсам, сигир сотиб оламан! – деди катталардай вазминлик билан.

– Қаймоқни яхши кўрасанми?

– Аяжоним касал бўлганида дўхтирлар ҳар куни сут-қатиқ ичиб турсангиз, дардингиз енгиллашади, деганди. Мен ҳали у-ҳали бу қўшнининг уйига сут-қатиқ сўраб борардим. Ўша пайтларда аям бошимни силаб: “Ҳовлимиз катта, сен ёнимга кириб қолдинг, терак кўчатларимиз етилса, янги уй соламиз, томорқада деҳқончилик қилиб пул йиғиб, ўзимиз сигир сотиб оламиз. Тўйиб-тўйиб қаймоқ еймиз, сут-

қатик ичамиз”, дерди.

Энди кўнгил тубига хотира бўлиб чўккан изтироблари йиғлаётган болакайни нима деб юпатишни билмасдим... Кўз ёшларимни яшириб:

– Мурувватли кишилар кўп, ўғлим. Қолаверса, раис бува сизларга ўз боласидай меҳр кўрсатяпти. Сигирни-ку, оламиз, аммо ёғингарчиликда қаерда сақлайсан, нима едириб боқасан, ким соғади? – дедим.

– Ўртоқларим билан гувала қилиб, ғишт қуяман. Тераклар катта бўб қолди. Баҳорга чиқиб молхона қурамиз, укаларим катта бўлгунча ўзим соғавераман, – деди болакай. Унинг қатъиятидан суюнардим, аммо тўп тепиб кўча чангитиб юрадиган ёшида елкасига олган юкининг залвори юрагимга сезилар, сезганларим эзарди. Кўзига қараб дардини олгим, елкасини силаб ташвишини бўлишгим келарди.

Кунлар илигач, синфдош дўстларини дарсдан кейин ёнига олиб ҳаракатга тушиб қолган болани кўриб, маҳалла аҳли ҳам ҳашарга йиғилди. Қозиққа сигир боғланган куни эса хонадонда байрам бўлди. Муҳаммаджон онасига берган ваъдасининг устидан чиқди. Укалари учун ҳамоталик, ҳамоналик квазифасини бажарди. Етимлик тўнини кийдирмади, сағирликда юзларини сарғайтормади. Болаликдан ҳалол меҳнатдан нон топишни ўрганди. Укаси Муроджонни новвойга, Салимжонни қассобга, Мухлисани тикувчи аёлга шогирдликка берди: касб-хунарга йўналтирди. Нураган уйлар ўрнига янги иморатлар тикланди. Аҳил маҳалланинг асл фарзандига айланиб, эл орасида обрў топди. У мурғак ёшиданоқ оиласи учун мустаҳкам қўрғон бўлди. Узилмас арқон, бузилмас онт бўлди. Бир оиланинг мустаҳкамлиги учун эътиқоди собит болакайдан тортиб, бутун қишлоқ, маҳалла ҳаракат қилди. Оқибатда, бир хонадон тўзимади, тўкилмади.

Аммо ҳаммада ҳам шундай юрак йўқ, шундай покиза

қалб йўқ. Кечагина мактаб йўлагида юзи кўкарган қизалоқни кўриб ҳаловатим бузилди. Саволга тутдим.

– Ёшинг неччида, қизим?

– Ўн ёшда...

– Нега юзинг кўкарган, ким урди?

– Акам...

– Аканг нечанчи синфда ўқийди?

– Олтинчи синфда...

– Нега урди?

– Хот-догининг ярмисини еб қўйганим учун...

ОИЛА ОМОНЛИГИ УЧУН

Арзиҳол билан қабулга келган аёл билан анча гаплашдик. Аёл-да, сўзидан аввал кўзига ёш келади. Уни юпатиб кўнглидаги дардини билиб олиш учун ҳам вақт, ҳам сабрли юрак керак бўлади. Ўша куни ҳам шу ҳолат такрорланди.

– Ота-онамиз танлови билан турмуш қурдик, – дея гап бошлади аёл. – Аввалига ҳаётимиз жуда яхши эди. Ўқиганман. Боғча опа бўлиб ишлаб юргандим, қайнонам касал бўлиб ётиб қолгач, уйда қолишга мажбур бўлдим. Умр йўлдошим ёлғиз ўғил бўлгани учун ота ҳовлида яшаймиз. Уч ўғил, бир қизимиз бор. Ҳаётимиз ҳавасқилсаарзигулик эди. Негадир эримнинг феъли айниди. Қайнонам оламдан ўтганидан бери навбатчиман, деб кўпинча уйга келмайди. Уч-тўрт сўм рўзғорга пул бериб туради, ташлаб қўйгани йўқ, аммо бирга ишлайдиган енгилтабиат бир аёлга “илакишиб” қолган, деб эшитдим. Қистовга олганимда бўйнига олмагани билан ҳамма гапнинг охирига етдим. Аёл билан ҳам гаплашдим. Менга: “Эрингни эплаб ол, башарангни қара, кампирга ўхшайсан, бежизга мени танламагандир”, – дейди юзсиз. Уй эримнинг номида. Анави аёл эримдан битта ўғил ҳам туғиб олибди. Эртага нима бўлади, билиб бўлмайди. Уйни менга ёки катта ўғлимнинг номига ўтказишга ёрдам беринг, – деди. Гаплари кўз ёш аралаш тўкилди.

Унинг ёрилиб, қорайиб кетган қўлларига, доғ босиб, ажин инган юзларига разм солиб: “Далага ҳам чиқасизми?” деб сўрадим.

– Йўқ, уйда уч-тўрт бош мол-қўйлар бор. Кенжа фарзандим туғилишидан олдин кўп жанжаллашдик, калтак еган кунларим ҳам бўлди. Аёл эканман-да, эримни қизганиб, куйиб бир бурда бўлиб қолдим. Шу дилсиёҳликлар сабабми, тўртта кирган қизим

гапирмайди. Дўхтирлар туғма соқов эмас, қулоғи эшитяпти, кечроқ бўлса ҳам тили чиқиб кетади, деб умидлантиради.

Аёл кетгач, эри ишлайдиган корхонага йўл олдим. Бошлиқ ўринбосари экан. Қандай масала билан борганимни билгач: “Опа, чақирсангиз, ўзим борардим”, дея ноқулай аҳволга тушди:

– Аёлимдан норизолигим йўқ. Касал бўлиб ётиб қолган онамни ўн йил қаради. Миннат қилгани йўқ. Тўрт болани дунёга келтириб, парваришлаб, бир марта “ҳоридим” ё “касалман”, демади. “Мен ҳам одамман, дам олишим керак”, деб оғиз очмади. Беғубор, меҳрибон, меҳнаткаш аёлимга хиёнат қилдим. Хато қилдим. Қилганда ҳам кечириб бўлмайдиган хато қилдим. Эҳтимол, кейинги ҳаётим мен учун жазодир. Малоҳатга мол-қўйларни сотиб битта машина олайлик, одамга ўхшаб яшаш пайти келди, десам, кўнмади. Ўғилларимни ёнига олиб даладан ўт юлиб келади, таппи ёпади, ўз жонининг қадрига етмайди. Ўзига қарашга ҳафсала қилмайди. Атирнинг ҳидига аллергиям бор, дейди. Тўғрисини айтаман, яқинига борсам, гўнг ҳидидан кўнглим айнийди...

Маили, битта соғин сигирни қолдириб, уй-жойларга покиза қараса, ўзига эътибор қилса, рўзғор кам менинг бўйнимда-ку, ташлаб қўярмидим, опа. Йўловчини уйқу чорласа, жой танламайди, дейишади-ку. Мен чиройли, аммо маккор аёлнинг уйида қўним топдим. Битта фарзандли бўлдик. Энди қандай йўл тутишни билмайман. Уйга борсам, болаларим бегонадек ётсирайдиган бўлган. Қизимнинг забони йўқлигига ўзимни айбдор санаб юрагим оғрийди. Ўзимдан кетган пайтларда кўзимни ёғ босиб, хотинимга қўл кўтардим, гап қайирса, қаерда юрибсиз, деб сўроқласа, сочидан судраган кунларим ҳам бўлди. Биттагина қизим ногирон туғилди. Ота ҳовлимиз

хақида сўз очдингиз, уй Малоҳатники, болаларимники, мен битта кўйлак билан уйдан чиқиб кетдим. Бу ёғига пешонамдан кўрдим, ўзим пиширган ошни оғзим куйса ҳам ейишга мажбурман, бошқа иложим йўқ. Соғинганда болаларимни, айниқса, қизимни кўргани монелик қилмаса бўлди.

Ҳар иккиси билан суҳбатлашгач, уларнинг тақдирига аралашишга қарор қилдим. Менга дард айта-айта Малоҳат синглимдай бўлиб қолди. Маслаҳатим билан мол-қўйларини сотиб, уйларини таъмирлатди. Ўғиллари ёнига кириб, қақраб ётган ҳовлига кўчатлар экиб, боққа айлантиришди. Боғча опа бўлиб ишлай бошлагач, кўпни кўриб фикр қилдими, бинойидек ўзига қараб, латофатли аёлга айланди.

Оила изга тушганидан хотиржам эдим. Кунлар, ойлар ўтди. Кунларнинг бирида Малоҳат яшнаб хонамга кириб келди. Бир гапириб ўн кулаётган бахтиёр аёлга қараб ҳавасим келди. Ҳол-аҳвол сўрашга ҳам қўймай гапира кетди:

– Опа, ёзнинг биринчи куни Назо қизимнинг туғилган куни. Аммалари меҳмонга келамиз, деганига суюниб дастурхон ёзиб, роса уриндик. Кутилмаганда қўйни-қўнжини тўлдириб дадаси ҳам кириб келди. Қизалоғимга тилла зиракча ҳам олибди, кўриб жуда севинди. Бир-икки оғиз гапни дудуқланиб гапириб қолганига акалари мақтанмоқчи бўлиб минг уринишди, қизалоғим оғзига толқон солгандай, гапирмаса, денг. Мен-ку, индамай, ўчоқбошига кетдим, ўғилларим дадасини дастурхонга таклиф қилишса, қўнмай (хижолат бўлди, шекилли) кетмоқчи бўлиб дарвозага қараб юрган пайт қизчамиз: “Да-да, тетма, қол”, деса бўладими. Отаси қизини қучиб йиғлайвериб, бир аҳвол бўлди. Аллоҳнинг мўъжизасини қарангки, ҳозир қизим ҳам тутилмай гапира бошлади, ўша

кундан бери оиламиз тўқис бўлиб бахтли яшаяпмиз. Энг асосийсини айтайми (кулади), атирдан аллергия бўлмай қолдим. Яқинда ажабмаски, эр-хотин бир бўлиб атир-упа дўкони қуришга тушсак...

Малоҳатли Малоҳатни кузатаётиб: “Оила омонлиги тил билан, оилангизни асранг, синглим”, дедим.

БОЗОРДА

Ўғлимизга тўй қилиш тадоригида юргандик. Уйимиздан анча олисда бўлса ҳам керакли буюм ва матоларни арзонроққа олиш илинжида бозорга бордим. Расталарни кезиб юриб, тўпланиб турган тумонат одамга кўзим тушди. Қизиқиб яқинроқ бордим. Айвоннинг темир устунига бир аёлни арқон билан боғлаб қўйишган, юзлари тупроққа қоришиб, чўккалаб қолган аёл унсиз йиғлар, ўтган борки, уни лаънатлаб ўтарди. Ёнида турган савдогар аёл тўпланган одамларга қараб бақира кетди: “Кўриб қўйинг, ўғрилиқ қилганнинг ҳоли шу. Бу беандиша хотин менинг товарларимдан олиб сумкасига солаётганида қўлим билан ушлаб олдим. Ўзи ҳам тан олди. Билмай шу ишни қилдим, деб кечирим сўради. Доим бозор тўполон кунлари бир нарсаларим йўқоларди, демак, шу олар экан-да, туфуу...”

– Йў-ў-ў-қ, – деб инграрди аёл. – Биринчи марта шу ишни қилдим, мени кечиринглар, бошқа бу бозорга қадам босмайман!

Одамлар орасида ёши катта эркак ўртага тушди:

– Ҳой, синглим, билмай қилдим деяпти-ку, арқонни ечинг. Ўғрилиқ қиладиган аёлга ўхшамайди. Бўлди-да, билган-билмаган одамларни чақириб, юзига туфлатишни бас қилинг, агар қўли эгри бўлса, Худо жазолайди!

Шунда ҳалиги аёл бобиллаб кетди:

– Нима бало, шерикмисизлар, дейман, жааа тарафини обқолдиз. Тўлайди, ҳамма йўқотган молларимнинг пулини тўлайди, кейин арқон ечилади. Нима биз пулни ердан супуриб оляпмизми, ана сотувчилардан сўранг, ҳар куни нимасидир йўқолади. Шунга ўхшаб узун кўйлак-лозим кийиб, бошига рўмолни танғиб ўзини фаришта кўрсатадиганлар

бозорнинг у бошидан кириб то охиригача битта-битта нарса олиб сумкасини тўлдиради. Буниям сумкаси тўла экан. Худо жазосини берар, аммо бу дунёда ҳам тортадиганини тортиши керак, ўзига ўхшаганларга сабоқ бўлиши керак!

Уч-тўрт сотувчи бир бўлиб аёл тарафида гапирганнинг оғзига гап билан уришарди. Барибир фойдаси йўқлигини, аралашиш беҳуда эканини билиб, йўлимда давом этдим. Аммо оёқларим ўзимга бўйсунмас, қаттиқ бетоб бўлиб ер бағирлаб ётган одамдек ҳолсизлана бошладим. Бўлмади, ортга қайтиб ўша тумонат одамлар орасига ўзимни урдим. Шеригига молини топшириб, ўғрилиқ қилган аёлни қоралаб, келганга қайта-қайта гапини уқтираётган аёлдан ҳам баландроқ гапира бошладим:

– Мана, олинг манави пулларни. Арқонни сиз ечмасангиз, мен ечаман. Бу аёл менинг бир девор кўшним бўлади, тўрт боласи билан бева қолган. Ундай беандиша аёл эмас. Шайтоннинг гапига кирган, кўзига яхши кўриниб кўл чўзган бўлса керак-да. Ҳамиша ўғрилиқ қилиб кун кўради деганингиз ёлғон, бунга мен кафолат бераман. Куннинг иссиғида темирга боғлаб, юзига туфлаганиз етмагандек, харид учун йўл босиб келган одамларнинг ҳам вақтини олиб асабига тегяпсиз!– дедим ғазабдан титраб. “Жабрланувчи” ҳам бўш келмасди:

– Мол аччиғи – жон аччиғи, аралашманг, буни меласага топшираман. Мен ҳам беваман. Эрим ялло қилиб уч бола билан ташлаб кетган. Тирик етимларни боқаман, деб эрталаб сўфи азон айтмай дўкон очаман. Ўғрилиқ қилмай, келиб ҳолини айтса, мен ҳам аёлман, ит эмасман-ку! Бир-иккита эмас, боласига бош-оёқ кийим эҳсон қилардим. Бу анави тиланиб юрганлардан ҳам ёмон иш қилди...

Хуллас, товон пули тўлаб, аёлни озод қилдим.

Қўшним, деб ёлғон гапирганим учуну билан етаклашиб кетишга мажбур эдим. Қўл-оёғи титраётган аёл ҳолсизланиб қадам ташлолмасди. Кейин бир пиёла чой устида суҳбатлашдик:

– Қаранг, мен фарғоналик, сиз марҳаматлик бўлиб қўшним, дедингиз. Етимлари бор, деб тўғри гапирдингиз. Тўрт эмас, беш болам билан бева қолдим. Эрим оғир дард билан оламдан ўтган. Мактабда фаррош бўлиб ишлайман. Болаларга мактаб кийими олишга келгандим. Ҳаммасига олишга пулим етмади. Кенжатайим бу йил иккинчи синфга боради. Ўшанга олмасам ўқсийди, деб нодонлик қилдим. Оч қолсам ҳам бировга кўз ёшимни кўрсатмай рўзғор тебратардим, шайтоннинг гапига кирдим. Битта оқ кўйлакчани олиб сумкамга солган эдим. Ҳақини бериб бошқа болаларимга сотиб олган кийимларни ҳам тортиб олишди. Буларни ўз пулимга олганман, деб уқтира олмадим. Эгизакларим ҳам бор. Билмай оғир гуноҳга қўл урдим. Танишлар кўрган бўлса, қандай бош кўтариб юраман? Отаси ўлгунча, мен ўлсам бўлмасмиди? Биттагина акам бор, у ҳам қўл учига кун кўради. Яқинларим ёрдам беришади, барибир, рўзғорнинг ғори тўлмас экан. Қийналиб кетдим, яшашдан чарчадим, синглим...

Кўз ёшига қўшиб нон чайнаётган аёлга жуда раҳмим келарди. Йўл ҳақиға етарли пулни олиб қолиб, қолганини аёлнинг қўлига тутдим.

– Ўзингиз тўй харидига чиққан экансиз-ку, қўйинг, яхши ишни орқага суриб, яна битта гуноҳга қолмай, – дейди аёл шўрлик.

– Болаларнинг камини битказиб олинг, тўй қилиш бўлса, қочиб кетмас, опа, – дедим... Хайрлашар чоғда атайлаб бағримга маҳкам босдим, титроғи тинган, юраги хотиржам ураётганини ҳис этиб кўнглим ўрнига тушди, хуш кайфият билан уйга йўл олдим.

ҲАЁТ ҲИКМАТИ

Вилоят хотин-қизлар бўлимига янги раҳбар келди. Йиғилишдан кейин ҳар биримиз билан алоҳида-алоҳида суҳбат қилди:

– Аввалги раҳбар опа билан қадрдон экансизлар, келганимга хафа эмасмисиз? – деди юзимга синчковлик билан қараб. Нима дейишни билмай бироз каловланиб турдим. Кейин:

– Ҳа, яхши эдим, ҳали ҳам устозимиз ҳурматимда. Аммо иш бошқа, қадрдонлик бошқа, сиз билан ҳам яхши ишлаймиз, Худо хоҳласа, – дедим. Йиғилиш тугагач, уч-тўрт кўнгли яқинлар ишдан кетган опанинг уйига йўқлаб бордик. Туманга қайтиб, ғайрат билан ишга киришдим.

Душанба куни эрталаб кутилмаганда янги раҳбаримиз туманга ташриф буюрди. Йўлига пешвоз чиқиб, хонамга таклиф қилдим. Ўтган кунги топшириқларнинг ижроси ҳақида сўради. Шанба айтилган топшириқларни якшанба куни тунгача бажарганимизнинг ҳисобини эшитиб, юзи ёришгандек бўлди. Туманимиз раҳбари ҳузурига кирганда нималарнидир маслаҳат қилишди, кейин кузатдик. Эртасига эрталаб чорвадор аёлларга яратилган шароитларни ўрганиб, камчилик, муаммоларига ечим топишни режалаштирганим учун тонг саҳарда ишга киришдим. Котиб йигит ҳоким сўраётгани, тезда етиб келишим зарурлиги айтгач, изимга қайтдим. Туман ҳокими оғир-вазмин, инсоннинг кўнглига қараб гапирадиган, феълига яраша сўз топиб айтадиган яхши инсон эди. Кайфиятсиз бир ҳолатда сўз бошлади:

– Синглим, анчадан бери бирга ишлаймиз. Ишингиз, шиддатингиз, намунали хулқингиз билан тумандаги хотин-қизларимизга, ёшларга ўрнак бўласиз. Сизга нисбатан менда заррача ҳам норизолик йўқ. Худонинг

гувоҳлигида бир сўз айтаман, ўзим ариза ёзиб ишдан кетишга ҳам тайёр турибман ҳозир...

Мен ўша паллада гап нима ҳақда кетаётганини дафъатан англамадим. Хаёлимда бугунги режадаги ишларга улгуриш йўллари қидиравдим. Кейин яна бир-икки оғиз сўзларидан билдимки, ишдан бўшаш ҳақида ариза ёзиб беришим керак экан. Тушунгандан кейингина ҳокимнинг гапларига эътибор бера бошладим:

– Кечадан бери ўйланаман. Бу гапни қанча юмшатиб айтсам ҳам дилингизга қаттиқ ботишини билиб турибман, бошқа имконим йўқ. Тумандаги қайси ташкилот, қайси корхонада ишлашни хоҳласангиз, ўша ерда раҳбар ёки ўринбосарлик лавозимини берамиз. Ҳозирги ҳолат вақтинча, Худо хоҳласа, яна бирга ишлаймиз. Шу туманнинг қайси соҳасида ишлашни танласангиз ҳам бир сафдамиз деб ўйлайман. Камбағалларни қўллаб, етимларнинг бошини силайдиган сиздек инсон, албатта, шу ерда ишлаши керак. Бу тушунмовчиликлар тез фурсатда ўтиб кетади... Ҳокимимиз бўлаётган савдога гўё ўзи айбдордек бошини кўтармай гапирарди.

– Менга иш ҳам, мансаб ҳам керакмас, фақат айбим нима эканини билсам бўлди, – дедим қатъият билан. Бирдан ишдан кетишим тушимга ҳам кирмаган эди-да, бу ҳолатга тайёр эмасдим, аммо ичимдаги “мен”имнинг мушти қаттиқ тугилганди. Йигирма бир ёшидан туманда турли лавозимларда фаолият юритиб, туғилган тупроғини, марҳаматликларни жонидан яхши кўрадиган бир фарзанди сифатида юрагимга устун бўлгулик, қаддимни тик тутишга арзигулик эзгу ишларим кўп эди.

– Мен ҳам сўрадим, жўяли бир гап йўқ... Топшириқ бўлди... Бу борада ожиз эканимни ҳозир ҳис қилиб турибман, – деди туман раҳбари. Бу гапни мутлақо

айтгиси келмаётгани гап оҳангидан сезилиб турарди.

Иш танламадим, танлагим келмади. Боиси, кимнингдир мени деб ноҳақдан бурни қонашини, сабабсиз ишдан кетиб, мендек аҳволга тушишини умуман истамасдим. Котиба қиз кетаётганимни эшитиб, буюмларимни йиғиштириб, уйимга кузатиш ўрнига ариза ёзди-да, мендан олдин иш жойини тарк этди.

Энди ўйласам, ўша фаолиятимда фақат меҳнат бор эди, рағбат кўрмадим, заҳмат чекдимуроҳат кўрмадим. Ҳеч қачон мансаб илинжида интилганим йўқ. Аллоҳим тақдир қилган экан ишладим, имконим бориचा ҳалол меҳнат қилдим. Томидан чакка ўтиб тоғора қўйиб кун кечираётган ночорлар ҳолидан хабардор бўлдим. Эрининг хиёнатига чидай олмай, ўз бўйнига сиртмоқ солган аёлларнинг муздек танасини кучоқлаб фарёд қилган кунларим, етим қолган гўдакни бешиги билан кўтариб уйимга олиб кетган тунларим хаёлимдан бир-бир ўтарди.

Барибир ичимда бир ўт ёнарди. Ноҳақликка исёнми, чала қолган ишларим бўзлаб этагимдан тутармиди, яқинларимдан, маҳалла-қўйдан уялармидим, билмадим, барибир алам қиларди.

Котиб йигитнинг: “Опа, эртага соат ўнга жамоа йиғилади, кузатиш учун алоҳида тадбир белгиланди, сизни кутамиз”, дегани ҳам юрагимга тифдек қадалди. Ўйлда аҳволим бироз ёмонлашди. Яхшиям, у пайтларда уяли телефонлар йўқ, йиқилган, қоқилган одамнинг суратини қўйиб бир-бирига узатишлар йўқ, айюҳаннос солишлар йўқ эди, шукр.

Барибир қоронғиликка кириб, ҳеч кимса йўқ жойда бир фурсат ўзим билан ўзим қолгим келарди. Ҳаво етишмай қийнала бошладим. Ўз жигаримдек қадрдон бўлиб қолган шофёр йигит вазиятни билиб турса ҳам “чурқ” этмай кетиб борарди. Алҳол, уйга етиб бордим.

Февраль ойи охири бўлгани учун баҳор нафаси келиб қолган, ўша куни ҳаво ҳам очик эди. Мактабдан қайтган болаларим уй ичида бўлса керак, ҳовлида ҳеч ким кўринмасди. Эшикдан кириб деворга суянганча, узоқ ўтирдим. Авваллари биров кулоғим остида карнай чалса, парвойимга келмайдиган беғам эдим, ўша лаҳзада том устидаги қорлар эриб, тарновдан чакиллаб томаётган томчи овози ҳам ёқмас, юрагимга томиб, тешиб юборадигандек беҳаловат қиларди. Кимнингдир кўмагига муҳтож эдим. Аммо чақиришга, ўрнимдан туришга ҳам мажолим етмасди.

Шу пайт ҳовли этагида чопқиллаб юрган жониворга кўзим тушиб, бирдан сергакландим. Аввалига кўчадан кучук кириб олибди, деб ўйладим. Бўғоз қўйларни чўчитиб юбормасин, деб бир амаллаб ўрнимдан турдим. Пошнали этикни калишга алиштириб, кўра тарафга аста юрдим. Ҳовлида чопқиллаб юрган кўзичоқ экан. Қўнғир рангдаги кўзичоқнинг кўзлари мунчоқ, пешонасида, тўртта туёғида оппоқ юнглари бор, чизиб қўйилгандек чиройли эди. Бироз кўзичоқни эркалаб ўтирдим, чап кўксимдаги қаттиқ оғриқ пасайгандек бўлиб, кўнглим ёриша бошлади. Кейин она қўйдан хабар олишга шошилдим. Не кўз билан кўрайки, кўрада худди шунга ўхшаган кўзини она қўй ялаб-юлқаб турарди. Кийимимни алиштириб яна қўйхонага югурдим. Энди бири-бирига жуда ўхшаган эгиз кўзиларни кўрган болаларим ҳам мен билан бирга севинарди. Икки кундан кейин яна бир қўйимиз кўзилади. Ҳовлини тўлдириб бир-бирини қувалаб юрган кўзичоқларни кўриб кўнглимнинг ғубори арий бошлади. Ҳаёт кўзимга аввалгидан ҳам гўзалроқ кўринарди. Юракни титратаётган исёну алам ўрнини меҳр, умид эгаллади. Ким учундир бу оддий ҳолдир, лекин менинг қисмат музликларида дийдираб турган кўнглимга офтоб илиқлигини берди.

Бир эшикни ёпиб, бирисини очиб берган Роббимга куллуқ!

АНДИША

Марҳамат туманидаги чет тилларга ихтисослашган гимназияда бошланғич синфларга “Одобнома”дан дарс берардим. Ўқувчилар “Ўғрилиқ ва тўғрилиқ” ҳақидаги мавзуни қизиқиб тинглашди. Дарс тугагач, орқа партада ўтирган бир ўқувчи ёнимга келиб:

– Устоз, сизда гапим борида? – деди кўзлари мўлтираб.

– Ҳа, болам, гапир, қулоғим сенда, – дедим. Шунда у бувисининг нафақа пулидан ўғирлаб олганини айтиб, йиғлаб юборди. Сумкасидан пул чиқариб:

– Бугун олдим, ишлатганим йўқ, устоз. Қандай қилиб қайтариб беришни билмаяпман, – деди.

Нима мақсадда олгани, қандай ва қаердан олганини суриштириб билдим. Мен учун ҳам оғир вазият эди. Пулни бувиси ухлаб ётган пайтда қутича ичидан олган. Бувиси нонушта пайтида нафақа пулимдан кимдир сўроқсиз олган, деб ранжиб турганини кўрса ҳам индамай чиқиб кетаверган.

Кейинунга ўзим тўғри деб билган йўлни кўрсатдим.

– Иккимиз бирга бориб бувингдан кечирим сўраймиз, болалик қилиб хато қилганингни айтамыз. Улар, албатта, тушунади. Аммо бу хатони иккинчи бор қайтарсанг, сени ҳеч ким кечирмайди, – дедим.

Ўқувчимнинг маҳалласига кириб борганда ўйлашиб қолдим. Ота-онаси зиёли, ориятли одамлар. Ўғлимизни ўғрилиқ қилганини биз билмай, ўқитувчиси билибди, бу гап-сўз болалаб кетиб, кўпчилик билса, нима бўлади, деб ори келса-чи, андиша қилса-чи? Кейин

болага ётиғи билан тушунтирдим:

– Ўғлим, менга айтганингни уйдагилар билмасин. Бу иккимизнинг ўртамизда сир бўлиб қолади. Сен ўзинг ўғрилиқ ёмон иллат экани ҳақидаги дарсимиздан кейин хато қилганингни тушуниб, пулни қайтариб бераётганингни айт. Улар сени уришмайди, – дедим.

Эртасига дарсим бўлмаса ҳам эрталаб мактабга бориб болани кутиб турдим. У хушқайфиятда ёнимга келди.

– Ота-онанг уришмадими, ўғлим? – деган саволимга:

– Йўқ, устоз. Бошқа бундай ёмон иш қилмасликка сўз бердим. Фақат: “Яхшиям, устозингми, ўртоқларингми билишмабди. Билишса, бир умр уларнинг кўзига ўғрига ўхшаб кўринардинг”, дейишди.

ЁЛҒОН ДУНЁ

Ховлимизга лимон кўчатлари экдик. Ҳар ишнинг ўз устаси бор, деган нақлга амал қилиб лимон етиштирадиган миришкорни уйга чақирдик. Иссиқхонага мўлжал қилинган ерга бир қатор қилиб экилган кўчатларнинг қандай парвариш қилиниши, суви, ўғити дегандек ҳаммасини ўргатди. Иш ниҳоялагач, турмуш ўртоғим билан дастурхон устидаги гурунглари қизигандан-қизиди. Қозон бошида куймаланганим билан суҳбатлари эшитилиб турарди. Лимончи амаки аслида мактабда ўқитувчи экан. Табиатшунос бўлгани учун бир неча йиллардан бери турли кўчатлар етиштиришни йўлга қўйибди.

– Тирикчилигим шундан, ука. Фақат ўз қишлоғимда эмас, туманда жуда кўп хонадонларда мен эккан кўчатлар гуркираб турибди. Мевали дарахтларни пайванд қиламан. Қишлоғингизда сизга ўхшаб лимон экишга қизиққанлар бор, икки ҳафтада ҳаммасини экиб тугатишим керак. Кунлар исиб кетса, ниҳолларни кўкартириб бўлмайди.

– Домла, шу дарахтларни шира босгани ёмонда, анорга бир йилда уч-тўрт марта дори сепаман, барибир яна пайдо бўлади, лимон ҳам ширага ўч дедингиз, малҳами ҳамиша топилармикан?

– Топилмаса йўли осон. Келиннинг кир ювадиган парашогидан сувга бир-икки сиқим солиб аралаштирасиз, шира босган дарахтга сепиб юборасиз, тамом.

Ошқовоқ билан бодринг палагига тушган ширага дори сепиб юрманг, мевасига уради, еган одам заҳарланади. Тонг саҳарда ғўзапоя кулидан сепиб қўйсангиз, олам гулистон. Уларнинг суҳбати қизиган палла дастурхонга ош тортилди.

– Домла, болалар улғайиб қолгандир-а? – Турмуш

ўртоғим яна саволга тутди.

– Эй, сўраманг. Улғайгани ҳам бор, янги туғилгани ҳам... Соппа-соғ юрган хотиним шамоллаш баҳонасида бир-икки кун ётиб, оламдан ўтди. Тўрт фарзанд ғўр қолди. Қизни узатиб, ўғилни уйлантириш ниятида юргандик. Йили ўтиб аввалги рўзғоридан фарзанд кўрмаган ёшгина аёлга уйландим. Яхши гапирса, болаларим ҳам ҳурмати қилар, ўғил уйлаб, қиз узатиб умргузаронлик қилармиз, деб ўйлагандим. Келди-ю, ҳомиладор бўлиб, бирин-кетин уч қизни дунёга келтирди. Тенгларимдек боладан қутулиб роҳат кўрар пайтимда бешик тебратиб ўтирибмизда, укам, – деб кулди. Меҳмоннинг сўзлари таъсир қилдими ёки тақдир синовларига ҳайронликданми бошини сарак-сарак қилиб бироз тўхталиб қолган умр йўлдошим унинг кўнглини кўтармоқчи бўлиб сўз бошлади:

– Ҳа, берганига шукр. Кейинги аёлингизнинг ҳам Худога айтгани бор экан. Неъматларидан бебаҳра қўймабди. Фарзандни берган ризқини ҳам беради, умрингиз зиёда бўлсин, домла! – деди.

Шу пайт кутилмаганда домланинг овози қалтираб, ғазаби кўзиди.

– Умрим узоқ бўлиши аниқ. Ризқни ҳеч ким бераётгани йўқ, ўзим заҳмат чекиб топаяпман. Жужуқларим қўлимдан нон ейди, албатта, яшайманда. Қани, олма пиш, оғзимга туш деб ётинг-чи, сизга ким битта чалпак бераркан. Кеча биттаси ҳам сизга ўхшаб қаршимда муллалик қилиб асабимга тегди. Тупроқ чангаллаб меҳнат қилиб юрибман, хоҳласа ҳам, хоҳламаса ҳам юз ёшга кираман...

Орага сукунат чўкди. Сўзларини эшитиб бошимга оғриқ кирди. Дадаси ҳозир шу ношукр одамни ҳайдаб солади, ортидан эккан кўчатларини ҳам юлиб отади, деб қўрқиб турардим. Кетар пайтида ундан олдин

дуога қўл очиб: “Яратганим, билиб-билмай қилган хатоларимизни ўзи кечирсин, ҳаммамизга ўзи инсоф берсин”, деди. Орадан кўп ўтмай ўша одамни йўл ёқасида машина уриб кетганини, уч-тўрт кун жонлантириш бўлимида ётиб, вафот этганини эшитиб ачиндик... Иккимиз ҳам дуога қўл очдик.

БОДОМ ШОХИ ҚАЙРИЛГАНДА

Умр йўлдошим сим қоқиб тез кунда пойтахтга кўчиб кетишимизни айтганида маслаҳат қилиш учун қайнонамнинг ёнига бордим:

– Болам, менинг опа-синглим йўқ, оилада бош келин бўлганингиз боиси сизга суяниб қолганман. Оиламнинг тўнғичи ота ўрнида ёнимда бўлса, кўнглим тўқ бўларди. Аммо тақдирнинг ишига иложимиз йўқ, эр қаерда бўлса, хотин ўша ерда бўлиши керак. Рўзғорингиз тўрт томонга сочилмасдан бир бутун бўлса, янаям хотиржам бўламан. Чолим раҳматли шаҳарда яшашни орзулаб ўтди. Ҳаёт бўлганида суюниб сизларни ўзи бирга олиб борарди. Ота-онангиз билан ҳам гаплашиб кўринг. Дадангиз сизга бошқача меҳр қўйган, олисда яшашингизга кўнармикан, розилик берармикан? – деди мулоҳазакорлик билан.

Дадам гапларимни тинглагач, бироз индамай ўтирди-да, кейин, “Ўзингиз қандай фикрдасиз, қизим?” – дея менга савол назари билан қаради.

– Мен нима дейишга ҳайронман. Ҳар ҳафта сизлар билан дийдорлашиб ўрганиб қолганман. Қолаверса, иш, уй-жой, мол-қўй дегандек, ҳаммасини қандай ташлаб кетаман, – дедим йиғидан аранг ўзимни тийиб.

– Қизим, қиз бола – палахмон тоши, деган гап ҳаётимизда яна бир исботини топиб турибди. Сизларга бошқа қишлоқдан совчилар келса “Каналдан пастига қиз бермайман”, – деб катта гапириб, қўшни маҳаллаларга узатибман. Тақдирдан қочиб бўлмас экан. Синглингиз оиласи билан шаҳар марказига кўчиб кетди. Бугун сиз ундан олисга кетишга шайланиб турибсиз, розилик бермай, иложимиз йўқ. Жондек яқин, меҳрибон ака-укаларингиз бўлгани билан улар фарзандларингизга ота меҳрини беролмайди. Тоға деганлари жиян учун жонини нисор қилса ҳам, “дада”

деб орқасидан чақирса, ҳеч бири ўғирилиб қарамайди. Аммо дилингизга тугиб олишингиз керак бўлган бир-икки насихатим бор.

Инсон қаерда бўлса ҳам элпарвар бўлиши, бир ўзининг эмас, кўпнинг манфаатини ўйлаб иш тутиши керак. Ҳалолдан ризқ топиб еган одамнинг ҳалқуми тоза, кўнгли хотиржам бўлади. Камол топаман, десангиз, камтар, хокисор бўлинг. Боши осмонни тешаман, деб ҳаволаниб юрганлар ҳам, кимхоб либос кийиб ё олача чопон кийиб ўтганлар ҳам – барчаси бир ерда, бир мақомда шу қаро ерга бош қўяди. Умр йўлдошингиз нима деса, сизга ўша гап қонун бўлиши керак. Ардобдан атала ичса, ичасиз, бўз матодан кийим олиб берса, киясиз. Бориға кўниб яхшисини ошириб, ёмонини яшириб яшасангиз, ҳаётингиз ҳавас қилгудек бўлади. Олис жойда дард айтадиган яқинингиз йўқ: ўғлингиз ота бўлсин, қизингиз она. Биламан, бошингизда яна қанча ташвиш, қанча заҳмат бор. Бир гапимни унутманг: Оилам бутун бўлсин десангиз, тилингизга эрк берманг. Эрнинг гапини қайириб, оёқости қилган аёлнинг охири вой бўлади.

Гуллаган боғим, ясатилган уйим, жигарларим қолиб, келганим шу тўрт девор ичи бўлибдими, кетаман, деб тугунингизни кўлга олиб, аро йўлда қайтиб келсангиз, сизни кечирмайман. Рўзғор юкига иккиланмай елка тутинг. Бориға барака берсин, деб эгамдан тилаб ҳаракат қилинглар. Катта шаҳарда ўзингизга мос иш тополмасангиз, ҳунарингизни ишга солинг. Яна айтаман, қизим, сабрли бўлишда ҳикмат кўп. Бир этак болаю бир дунё ташвиши бўла туриб, далага чиқиб кетмон чопган, ипак қурти боқиб, тунлари мижжа қоқмай чиққан онангиз ҳаётидан нолимай яшади. Икки тандир нон ёпсам, бир кунга етмади, деб у айтмади, катта рўзғорнинг камини бир ўзим тортяпман, ҳурматимни жойига қўй, деб мен

айтмадим. Орамиздаги иззат-хурматга ҳеч қачон дарз кетгани йўқ. Ижодингизни давом эттирсангиз, катта шоирлар изидан бориб, асл шоир бўлсангиз, нур устига нур, аммо акси бўлса ҳам руҳингизни туширманг. Ҳаётнинг ҳамиша саҳифаси очиқ турадиган “Ибрат” номли китоби бор. Ўша китобга меҳрибон она, яхши бека, содиқ аёл деган ном билан ёзилсангиз ҳам, Аллоҳимнинг наздида улуғ мартабали бўлганингиз. Уйингиз, молу мулкингиз, оилангиз Аллоҳга омонат бўлсин. Баҳорнинг илк ойларида турибмиз. Қизим, мен сизнинг ўрнингизга бодом экаман...

Кетдик. Оиламиз билан Тошкентга кўчиб кетдик. Отам эккан бодомлар гуллайверди, гуллайверди, кўкка қараб интилаверди, отамга мenden хабар айтаверди. Бодом шохи титраганда, дадам мени йўқлаб бораверди... бораверди...

Ота уйимизга борганда ўша бодомларга кўзим тушади. Ўшанда: “Дадажон, нега ўрнимга бодом эккансиз”, деб савол берганман. Дадам эса:

– Тўй куни сизни уйдан олиб кетишаётганда: “Ўз қизининг ўрнига бодом эксин, ёр-ёр, Бодом шохи қайрилса, болам, десин, “ёр-ёр”, деб ёниб турган юрагимга яна ўт қалашган. Бодом шохи титраганда, болам, деб бораман-да, қизим, – дегандилар.

Дадам бу гапларни бир марта айтди, бошқа такрорламадилар. Лекин баъзан исёнли дамларда ботинимдаги ҳайқириққа тишимни босиб, сукут сақлаганимда йўлимда бехос ўсиб чиққан харсангтош олдида чўккалаб қолмай, икки қўлим билан силжитишга куч топганимда отаизоримнинг овозлари қулоғимга келди. “Кетаман”, деган қарорини сабр тиғида кесганимда ўзимга эмас, ўзгаларга боримни бериб, кўнглим ўсганида, хуллас, ҳаётимнинг ҳар лаҳзасида ўша оддийгина айтилган, лекин ҳикматларга тенг пандлари чироқдай ёниб

йўлларимни ёритди.

Мен фарзанд, набираларимга шундай умри қадар
қанот бўладиган сўз айта олсайдим, кошки...

*Секин бориб, отам пойига,
Тиз чўкаман бошимни қўйиб.
Юзим босиб тупроқ-лойига,
Остонада йиғлайман тўйиб.*

*Сўнг гуллаган бодом тагида,
Ўтираман дарахтни қучиб.
У – отамнинг қизи бўлди-да,
Мен кетганда Тошкентга қўчиб.*

БОЛАМ ҚОЛДИ...

Тошкентга кўчиб келиб, уч ойгина яшаган бўлсак-да, соғинчимиз юз йиллик эди гўё. Яқинлар, жигарлар билан юз кўришгач, кадрдон уйимизда қўним топдик. Ҳовлимиз жаннатдай баҳаво, фусункор эди. Эрта баҳорда ерга уруғи қадалган жўхориپоялари қариндошу қўшнилар қаровида кўкка бўй чўзган, анор, хурмо, узумларнинг мевалари чумак уриб, кўзга ташланиб қолганди. Эндигина тўрт ёшга кирган кенжа қизим остона ҳатлаб, ҳовли томонга чопиб кетди. “Воййй, вуййй бунча кўп чақалоқлар, менга чочи узууунидан кўпгина обериинг, аяжон!” Сочлари селкиллаб турган маккажўхори сўталарини чақалоққа ўхшатганига ҳаммамиз кулиб юбордик. Уч-тўрт кун қишлоқнинг тоза ҳавосида мириқиб дам олгач, қайтишга чоғландик. Мен машина топиб келгунча сизлар тайёр бўлиб туринглар, деб чиқиб кетган дадаси пешинга яқин қайтди. Узум шохларига арғамчи боғлаб ясалган беланчақда “боласи”ни тебратиб ўйнаб ўтирган қизчам сояда ухлаб қолганди.

Ҳаммамиз хайр-хўшлашиб йўлга чиқдик. Ҳали довон ошмай уйқусидан уйғонган қизалоғим “болам қолди”, дея хархаша қила бошлади. Аввалига шунчаки инжиқлик, уйқуси очилса ўтиб кетади, деб ўйладик. Кейин овутиб бўлмагач, йўл бўйи ҳаммамизнинг хунобимиз ошди. Кеч оқшом тушганда уйга етиб бордик ҳамки, овутиб бўлмасди. Тунда ҳам, тонгда ҳам болам қолди, деб ер тепиб йиғлаб, юпаниб юрган қизчамнинг иссиғи чиқа бошлади. “Инга”лайдиган қўғирчоқ ҳам, кўзлари мунчоқ айиқча ҳам унинг “дарди”га малҳам бўлмасди. Бўлмади. Эртасига эрталаб ака-опаларига тайинлаб, “думбул бола” излаб чиқиб кетдим. 3-трамвайда ишга қатнаб юрган пайтларимда шаҳар четидаги ҳовлиларда ўсиб ётган

маккажўхори пояларига кўзим тушарди. Бозорлардан излаб тополмагач, ўша манзилни кўзлаб йўлга тушдим. Ҳартугул, топдим. Дарвоза тарафга бориш учун анча айлана масофа борлиги туфайли ҳовли этагидаги пастак девор ёнига келиб овоз бердим. Бегона овоздан сергакланиб вовуллашга тушган итдан чўчиб кўча томонга юрдим. Кутилмаганда, қўрғон деворининг нураган жойидан сакраб тушган ит мен томонга югурди. Ҳаммаси бир нафасда юз берди. Жон ҳолатда бақириб юбордим. Овозимдан югуриб чиққан уй эгаси, бир-икки йўловчилар коримга ярашди.

Оёғимдаги оғриқ азоби ортиб борарди. Мени бағрига босиб узрхонлик қилаётган аёл уй эгаси экан. Уйидан (негадир) хамиртуруш олиб чиқиб шикастланган жойга боғлади. Дарвозаси ёнидаги тош супага ўтирдик. Мехр билан юзларимни силаб, кўзига ёш олди.

– Қўрқиб кетибсиз-да, қизим. Рангингизда қон қолмабди. Мен қурғур кучук занжиридан бўшаб кетганини билмабман. Қўрқманг, қутурмаган. Қопоғон итнинг боласи-да, шунақа гажир бўларкан. Эрим йўқ, икки бўйига етган қизим, бир ўғилчам бор. Деворларим нураб ётибди. Балодан ҳазар, деб шу кучукни ҳовлига боғлаб қўйгандим. Ким бор, деб чақирсангиз, эшик очардим, қизим. Мен билмай қолдим, кечиринг...

Ўша хокисор аёлга дардимни айтиб йиғладим. Болам қолди, деб йиғлаб-йиғлаб касал бўлиб қолган қизимдан айтиб йиғладим. Марҳаматда катта ҳовлимиз борлигини, боғ-роғим, ота-онам қолиб, бошимиз айланиб эру хотин шаҳарга келиб қолганимиздан, энди қишлоққа ичикиб юрганимни айтиб йиғладим. Райҳон исини яхши кўришимни, сув сепилган тупроқ ифориини соғинишимни, анор гулини, пишганида ерга “тап” этиб тўкилган ўрик мевасини

олиб ейишга илҳақ эканлигимни ҳам айтдим. Она-боладек дардлашдик.

Оқсоқланиб бир халта думбул кўтариб уйга келганимда қош қорая бошлаганди. Девор томонга қараб гулқоғозни силаб ётган қизалоғимга: “Дилсорахон, болангни обкелдим”, дедим. У истамайгина мен томонга қайрилди, ўрнидан туриб қўлимдан “болача”ларни олиб бағрига босди. Ўпиб, эркалаб уларни овута бошлади: “Сизларни ташлаб келганимга хафа бўлдизми, опаааа, деб йиғладизмииии? Мен сизларни соғиниб кечқурун ухламадим.Эндиташлабкетмийман,биргаухлаймиз...”

Кўз ёшимни тиёлмасдим. Оёғимдан сизиб чиқаётган қон, гўёки юрагим томонга қараб оқарди. Оғриқ азоби ҳам ўша томонда эди хаёлимда...

ҲОВЛИМИЗ СОТИЛГАН КУН

Уйимиз уч хонали деганимиз билан жуда тор, биринчи қаватда бўлгани учун кафтдек ерига гулу райҳонлар экиб, кўзимизни қувонтириб яшардик. Ўғлимиз олийгоҳни битириш арафасида, қизларимиз мактаб ёшида эди. Умр йўлдошим билан маслаҳатлашиб қишлоқдаги ҳовлини сотиб, уйимизни кенгайтиришга келишдик. Қўни-қўшниларга уйимиз сотилаётганини айтиб енгиллагандек бўлдик. Ўша куни туни билан мижжа қоқмадим. Бзовта қилмаслик учун, оёқ учида юриб ҳовлига чиқдим. Сўрида ўтирган дадасини кўриб ҳайрон бўлдим. Қўлида тутаб турган сигаретини кулдонга босиб, четга улоқтириб сўз бошлади:

– Ўйлаб ўйимга етолмаяпман. Кўзимга уйқу келмади. Хато қияпмизми дейман. Бу уй мен учун қанчалик қадрдон эканини уни сотишга қарор қилгач хис қилдим. Ишқилиб, харидор чиқмасин-да, деб турибди кўнглим.

– Бу – бизнинг мулкимиз дадаси, иккилансангиз, ачинсангиз сотманг, ҳеч кимдан қарзимиз йўқ. Ўғлимиз ҳам ёнимизга кириб қолса, бир амаллаб уйни кенгайтирармиз, ҳали ёш, уйланаман, деб тикилинч қилмаётган бўлса... Кейин афсусланиб, куйиб юргандан ҳозир ниятингиздан кечганингиз маъқул, – дедим.

Йўқ, Тошкентдек жойда мўмай пул топиб уйни кенгайтириб, тўй қилиш осон эмаслигини иккимиз ҳам яхши билардик. Билсак ҳам бир-биримизнинг кўнглимизга тасалли бериш учун ҳар хил фикрларни ўртага ташлардик. Тонг отгунча кўз юммадик. Эрталаб нонушта пайти кимдир чақирди. Икки уй нарида яшайдиган қўшнимиз уй сотилишини эшитиб кирган экан.

– Ҳар кимнинг ўз ўрни бўларкан. Шаҳарга кетганингизда маҳалламиз хувуллаб қолди. Сизлар дов-дарахтларни оқлаб, кўча тозалаганингизда баҳор келганини ҳис қилардик. Уйингиз, кўч-кўронингиз тургани учун хотиржам тортиб, бир куни қайтиб келишади, деб ўйлардик. Кеча қўшнилардан бу хабарни эшитиб, ишонгим келмади. Аввало, меҳнат билан кўтарган иморатингиз ўзингизга буюрсин, агар сотилиши чин бўлса, уйингизни биз оламиз. Укам ёнимизга келиб қолсин, озгина йиғиб-терганимиз бор, керак бўлса мол-қолни сотиб бир амаллармиз, – деди аёл хижолатлик ичида.

Қўшни аёл куймаган жонимизга ўт ёқиб ҳовлимиз маҳалладаги энг фэйзли хонадон экани, биз кетгандан кейин бироз нураб, хувуллаб қолганини қайта-қайта айтарди. Қароримиз рост эканини эшитгач: “Худо хоҳласа биз оламиз, бошқа ҳеч ким билан аҳдлашмай туринглар”, дея шошиб чиқиб кетди. Тезгина харидор чиққани қувонтириш ўрнига яна кўнглимизга ғашлик сола бошлади. Қалтис хато қилиб қўйган боладек бир-биримизнинг кўзимизга қарай олмасдик. Энди оғиз жуфтламоқчи эдим, мендан олдин сўз бошлаб қолди: “Айтишга осон экан-да. Биздан бошқасига сотманг, эмиш. Барибир пулини уддалаб йиғолмайди, етмайди. Биз оламиз, деб катта гапиргани билан кимда ҳозир бунча нақд пул бўларди. Хафа бўлманг, сотилмайди”, деди. Яна бироздан кейин, кўнглига қарши бориб мулоҳаза юрита бошлади:

– Бўладиган ишнинг бўлгани яхши. Сотиладиган бўлгач, сотилсин. Қачонгача эшик очиб харидор пойлаб ўтирардик. Болалар у ёқда ёлғиз, бу ота ҳовлимиди жоним бунча ачийди, одамлар уй олди-сотди билан тирикчилик қилади. Ватаним ўрнига яна бир ватан тикламоқчи бўляпман-ку, нега ўйланаман, – деб ўзига таскин берарди.

Икки кун ўтмай уйнинг пулини йиғиб чиққан қўшинининг қувончи ичига сиғмасди. Биз ҳам ўзимизни хурсанд кўрсатиб, “Туп қўйиб, палак ёзишсин”, деб дуо қилганимиз билан кўнглимиз йиғларди. Хаёлимда: “Не-не заҳматлар билан тиклаган эдик. Кам еб, эскисини эплаб кийиб топганимизни шу уйга сарф қилгандик. Наҳотки, энди ўз уйимизга бегона бўлсак”, деб изтироб чекардим. Бир-икки гувоҳлар билан кириб уйнинг пулини бериб розилик олган қўшнилари чиқиб кетиши билан дадаси ҳовли томонга юрди. Пахса деворни силай бошлади... Кўзларидан ёш юмаларди.

– Бу деворда раҳматли дадамнинг панжалари изи қолган. Аяси, эсингизда бўлса, ҳашар куни укаларим Шокиржон, Валижон, Сойибжон лой тепиб пишитиб беришган. Каримжон иккаламиз деворнинг бу тарафидан, дадам бошқа томондан пахса уриб келиб мана шу ерда тўқнашдик. Деворнинг чок тушган жойи нобоп бўлиб қолмасин, деб дадам шўрлик роса уринган. Ўша жойни текислайман, деб қора терга тушиб кетганди. Мана ўша жой, мана дадамнинг панжаларининг изи... Деворни суваб, оқлаб қўйиш қийин эмас, ўзимнинг қўлимдан келадиган иш, шу ерни кўрсам дадамни кўргандек бўламан, деб атайлаб ўз ҳолича қолдирган эдим. Воҳ, дадам-а, руҳи безовта бўлмасмикан? Лой чангаллаб қурган уйининг чироғи ўчиб қолмасмикан? Энди уйнинг эгаси бошқа. Хоҳлаган қўйга солади. Дадам панжа урган девор унга табаррук бўлармиди? Бегоналар буни билармиди? Нега индамадингиз? Нега бу кўз очиб кўрган уйимиз, бу фарзандларимиз туғилган тупроқ, эмаклаган, югурган ҳовли, сотманг дадаси, кўчада қолганимиз йўқ-ку, деб дод солмадингиз? Нега қайтармадингиз? Дадам экиб берган анжир энди ҳосилга кирган эди. Анорнинг мевасини қаранг. Сиз Анорни яхши

кўрганингиз учун атайлаб Қувадан кўчат олиб келиб кўкартирган эдим. Энди кимлар ейди бунни... Юрагим ёниб кетяпти-ку! Энди бу кўчаларга қадам босиб келолмаймиз, энди ўтган кунларимиз эртақ бўлади...

Йиғидан қизариб кетган кўзларимни ишқаб тандир бошига бордим. Ҳолсизгина ўтириб яна хаёл билан олиша бошладим. Кечагидек эсимда. Дам олиш куни хамир қордим. Севалаб ёғаётган ёмғир бирданига жалага айланди. Дераза тарафга қараб-қараб қўяётганимни кўрган умр йўлдошим: “Хавотир олманг, ҳозир ўтиб кетади”, деди. Дилимдаги гап тилимга кўчди:

– Кўчиб келганимизга йиллар бўлди. Қору ёмғирда бошимда пана йўқлигидан нон ёпиш мен учун доим катта ташвиш бўлади. Ўзингиз уста бўлсангиз, нега қўлингиздан келган ишни қилмайсиз. Мазза қилиб иссиқ нон ейиш бошқа, ёмғир қуйиб турганда тандир бошида туриш бошқа. Жала тинишини кун бўйи кутиб ўтирмайман-ку! – дедим.

Дам олиш кунда тинчини бузганим ёқмади, шекилли, шу нонни емаганим бўлсин, дегандек жаҳл билан ташқарига йўналди. Нону сомсаларни тайёрлаб ҳовлига чиқсам, тандир усти бостирма қилиб ёпилган, ичида олов ёнаётган экан...

Ўша кунлар ёди билан кўнглимга ғашлик чўка бошлади. Тандир четида турган енгчани олиб авайлаб силадим. Онам янги уйга кўчиб келганимизда супрадан тортиб нон ёпадиган рапидагача олиб келганди. Ўша топда (аёлман-да) тандирга олов ёқиб, нон ёпгим келарди. Болаларимнинг овози қулоғимга эшитилгандек бўлди. Ҳар доим нон ёпсам, болаларга кулчалар ҳам илинаман. Болалар иссиқ нонни сувга ботириб яйраб ейишарди. Қўшнига нон узатишни канда қилмасдик. Хаёл ичида ўтирсам, кўчадан кимдир чақириб қолди. Кўз ёшларимни артиб шошиб

дарвоза томонга юрдим. Ён қўшнимизнинг ўғилчаси Иззатулло экан. Қўлида дуррачага ўралган нимадир бор: Уни кўриб йиғлаб юборишдан аранг ўзимни тийдим.

– Хола, аямнинг нонини соғиндингизми? – деди жилмайиб. Иссиқ нон устида икки дона сомса ҳам бор.

– Хола, каникул бўлганда акам, опамлар ҳам келадими? Сиз бизга беҳили ош пишириб берасизми? Албатта, дейман, уни маҳкам қучиб. Ёш боланинг олдида ўзимни тутиб олишга уринаман, бўлмайди. Бу уйга энди биз бегонамиз, ўғлим, деб додлагим келарди. Элёр аканг, Моҳи опанг ҳам энди бу ерга келолмайди, деб бўзлагим келади. Сўри устида газетага ўралган бир ўрам пул. Ёмон нарсага қўли тегиб кетишдан чўчиган одамдек ғашланиб уни нари сураман. Дадаси: ҳам ўша ўрамдаги “нарса”га олақараш қилиб бир четга олиб қўйди. Узумлар чумак уриб қолган. Ҳаммамиз суйиб ейдиган “отбағир” навли узум шу қадар кўп ҳосил қилганки... Эрталаб нонушта пайти узумнинг меваси ҳақида гап кетганди. Дадаси:

– Мева ейман деган одам аввал унга меҳр бериши керак. Кузда келганимда яхшилаб ишлов берганим учун бу йил ҳосили мўл бўлди. Тагини хумлаб ўғит тўқдим, малҳамини бердим. Худо хоҳласа, бу йил болаларим баҳоргача узум ейди. Анор, олмаларнинг меваси мўл. Совуқ урган лимон кўчатларининг ўрнидан униб чиққан ниҳоллари ҳам мева тугибди. Кузда келиб устини ёпиб, эҳтиётини қилиб кетаман, деб яхши ниятлар билан ўтирганди. Уйлар, жиҳозлар, дарахтлару деворлар шу қадар бизга қадрдон эканлигини ўша лаҳзаларда ҳис эта бошлагандик. Аёллигимга бориб яна дилимдагини гапирдим:

– Сиз уялсангиз, Ҳадяхон опамнинг ёнига ўзим чиқаман. Опа, бизни кечиринг, уйимизни сотмайдиган бўлдик, пулингизнинг ўрами ҳам бузилгани йўқ, деб

узил-кесил ҳал қилиб чиқаман, тушунган кенг феълли аёл, бизнинг ҳолатимизга тўғри баҳо беради, – дедим.

– Йўқ, бу пулдан, бу уйдан ҳам баҳоси қимматроқ лафз деган тушунча бор. Ўзимиз чорлаб, ўзимиз мактаб айтган нарҳимизга уй сотдик, яна ўзимиз сўзимиздан қайтиб, хато қилибмиз, деб обрўйимизни тўкамизми? Туринг, кўз ёшингизни артинг. Бу уйнинг тиккаланишида кеча-кундуз елкадош бўлиб тертўккан укаларимни, сингилларимни чақирамиз. Дастурхон ёзиб, сўнгги марта шу жаннатдек ҳовлимизда ўтирамиз. Қизлар келса, буюмларни йиғиб-теришга ҳам ёрдам қилади. Мен кузда келиб узум, анору анжирлардан қаламча қилиб ота ҳовлимизга экиб қўяман. Тошкентдан ҳовли оламиз, насиб этса. Ўғил уйлаб, қизларни ўқитиб, елкамиздаги бурчлардан қутулиб олсак, яна боғ яратамиз. Шу уйдагидек узум, олмалар, дадамдан мерос бўлган анжирлар ўша ерда ҳам ўсаверади, – деди қатъият билан.

Уйимизнинг янги эгалари, қачон келсангиз, эшигимиз очиқ, меҳмонимиз бўлинг, мевалар етилганида, албатта, сизларга юборамиз, деб лутф қилди.

Вақт ўтиб, ота уйга – Марҳаматга борсак атайлаб ўша кўча бўйлаб ўтамиз. Дарвозадан ичкарига кира олмасак ҳам таниш, қадрдон ҳовлига бир назар ташлаб ўтиш ҳам кўнглимизни тўлдиради.

Орзуийимиздаги кунларга етдик, шукр. Боғимизда гуркираб ўсиб турган дарахтлар орасида биз учун ҳаммасидан қадрлиси Назиржон дадам эккан анжир дарахтининг ниҳоли. Ота ҳовлимизда қандай мевали дарахт бўлса, ҳаммаси бизнинг боғимизда ҳам бўй чўзиб турибди. Бу йил тўкис мевага кирди. Ҳа, айтганча, “отбағир” узумнинг мевалари бу йил ўтган йилгидан ҳам мўлроқ...

Ватан ичида ватан яратмоқ ҳам бахт экан, азизлар.

Умид билан боғ яратсангу, мевасини кимлардир еса у ҳам савоб. Бу галги боғимиз бошқачароқ. Хоразмдан гужум, Олтиариқдан “келинчак бармоқ” узуми, Қўшрабоддан кишмиш, Паркентдан олма, Қувадан анор, Жиззахдан анжир, борингки, Хитойнинг нок дарахти ҳам мева сола бошлади. Келинг, меҳмонимиз бўлинг, азизлар. Садарайҳон бўйлари дилингизни яшнатиб юборади. Ҳаёт давом этяпти.

ЯХШИЛИККА ЯРАЛГАН

Академик лицейга ўқиш илинжида келган ўғлим ҳужжатларида қандайдир камчилик борлиги учун уйга қайтиб борди. Кейинги гал бирга келдим. Қабул жараёнида ўтирган аёл: “Раҳбаримизнинг ёнига киринглар, рухсат берса, қабул қилаверамиз”, деди очик чирой билан. Директор Нодира Ғайратовна бизни кадрдон танишлардек кутиб олди ва қабулда ўтирган аёлни чақирди:

– Юлдуз, ҳужжатдаги арзимаган камчиликни деб вилоятга бориб келишнинг ўзи бўладими? Ҳозирча шарт билан қабул қиламиз, қачон боришса, ўқиган мактабидан ҳужжатни тўғрилаб олиб келишади, – деди.

Кейин менга юзланиб: – Тошкентга келганингизга кўп бўлмабди, мана бу ерда ўқитувчи деб ёзилган, қайси фандан дарс берасиз? – деб сўради. Филолог эканимни эшитгач, кадрлар бўлими ходимига, директор ўринбосари Ниғмат Нуруллаевга топшириқ берди. Ўша жойда нима дейишни билолмай иккиланиб турганимни кўрган опа менга савол назари билан қаради (Унинг кўзлари жуда чиройли эди). Тортинибгина: “Опа, бизда прописка масаласи ҳал бўлмаган, шунга ишга жойлаша олмай юргандим”, дедим. Нодира опа:

– Ҳал бўлмаган иш борми, синглим, ўлимдан бошқа ҳар ишга ечим топса бўлади. Ҳозирча талабалар уйига рўйхатга қўйиб турамиз, кейин Худо бир йўлга бошлар, – деди майингина жилмайиб. Эртасига иш бошладим. Самимий инсонлар билан ҳамкасб бўлганимга жуда қувонардим, меҳр билан ишга киришдим. Кўп ўтмай, маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари вазифасига тайинландим. Биз раҳбар ва ходим каби эмас, опа-сингилдек яқин эдик. Бир-

биримизни бир қарашда тушуниб, бир-биримизнинг коримизга ярардик. Дард, қайғу келса, елкадош бўлиб, қувончимизни бирга баҳам кўриб ўн йил бирга ишладик. Ўқув даргоҳимиз “Таянч намуна маскани”га айланди. Фан олимпиадаси ғолиблари, Зулфия номидаги Давлат мукофоти совриндорлари етишиб чиқди.

Бир куни опа маҳзун юрганимни кўриб, нима ташвишингиз бор, деб сўради. Яқинларимни соғинганимни, отам тез-тез тушимга кираётганини айтдим. Шунда елкамга қоқиб:

– Эрталаб йўлга тушинг. Тўлқин акамнинг вақти бўлмаса, рухсат берсалар йўловчи машинада бўлса ҳам боринг. Катталари ўзини эплар, кичкинани ўзингиз билан олинг. Сиз учун навбатдан ташқари бир ҳафталик таътил бераман, – деди. Чўнтагимга пул ҳам солиб қўйди.

* * *

Бир куни касалхонага тушиб қолдим. Болаларим ёш, умр йўлдошим ҳар куни ишдан кейин хабар олгани келади. Хонама-хона юриб тиббий кўрикдан ўтиб бўлгунимча баттар ҳолим қуриди. Палатада бир ўзим, бироз дам олиб кейин тамадди қилиш ниятида эдим. Иссиғим кўтарилди, ҳамширалар кириб муолажа қилиб чиқиб кетганча бошқа хабар олишмади. Бир пиёла иссиқ чой бўлса ичардим, деб қалтираб ётиб, шу ўй-хаёл билан ухлаб қолибман. Тушимда онам келиб бошимни силаб ўтирганмиш.

– Болам, шу аҳволга тушгунча юравердингми, айтсанг, келиб болаларингга қараб турардим-ку! Рангингда ранг қолмабди. Уйингдан кўргани келишдими? Андижоннинг ярми бизнинг қариндош, Тошканда ёлғизсизлар-да, болам, тур, янги қатиқ ивитиб, қиймали мастава пишириб келдим, ичиб ол!

Кел, болам ўзим ёрдамлашай...

Онам бошимни силаб эркалагани сари бағрига бошимни қўйиб:

– Яхшиям келибсиз, эрталабдан бери туз тотганим йўқ, ҳолим хароб, ўрнимдан туролмаяпман, она, – деб бўзлармишман.

Кейин уйғониб кетдим. Пешонамда кимнингдир кафти...

Нодира опам экан. Ўрнимдан турмоқчи бўлдим, ҳолим етмади.

– Нега менга айтмадингиз, телефонда бир оғиз хабар бериш қийинмиди? Келганимга анча бўлди. Иситмангиз баландлигидан алаҳсираб ётган экансиз. Мени фақат ишхонада опа дейсизми? Ҳаётда сизга опа бўлолмадимми? Опанинг меҳрини беролмайди, деб ўйлайсизми? Ҳар куни икки маҳал хабар олишга қурбим етади-ку! Дард меҳмон, сиздай шиддати бор одамни унча-мунча касаллик енга олмайди. Уч кун келмасангиз ўқувчилар формадан чиқиб кетди. Сиз борлигингиз учун мен хотиржам эканман, сиз ҳамма учун, айниқса, мен учун соғ бўлинг... Туринг, синглим. Иссиққина қиймали мастава обкелдим, янги қатиқ ҳам бор. Келинг, ўргилай, ўзим ичириб қўяман.

Тушимда онамга дард айтиб йиғладим, дебман. У тушим эмас экан...

* * *

У пайтларда Ёзувчилар уюшмасида ишлардим. Тўй қилиш арафасида уйларда таъмир бошладик. Уста йигит билан шартлашган пайтда: “Уйингизда анча иш бор, иш ҳақимни ремонт тугагач оламан”, деганидан биз ҳам бемалол эдик. Уч-тўрт кун ишлагач, кутилмаганда уйдан онасининг аҳволи оғирлиги ҳақида хабар келди. Шошиб қолган уста йигит кийим-кечакларини йиғиштирар экан тортинибгина: “Ака,

иложи бўлса иш ҳақимнинг бир қисмини олдиндан бериб турсангиз, узоқ йўл, бола-чақамга ҳам қуруқ қўл билан бориб бўлмайди. Ҳали бошимда қандай синовлар бор, билмадим”, – деди.

Эр-хотин бир-биримизга қараб ўйланиб қолдик. Ой охирида маошларимиз, келадиган маблағимиз бор, аммо шу лаҳзада...

Уста эшитмасин деб биримиз кўчага чиқиб, биримиз уй ичига беркиниб олиб кимларгадир сим қоқиб маблағ қидира бошладик. Қани, топила қолса. Ўйигит шошиб турибди, аҳволи ўзимизга аён. Нима қилишни билмай хижолатда турган пайтим эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Очдим, Нодира опам экан. Қўлида катта тугун. Ҳол-аҳвол сўрашгач, бирровга кирганини айтди:

– Биламан, ҳозир уйингизга ҳам, кўнглингизга ҳам одам сиғмайди. Мен меҳмонга келмадим, опангиз бўлиб ҳорманг, дегани келдим. Бу жиззали патирчаларни йўлдан олдим. Иссиқ овқат олиб бемалол тушликда келиш ниятим бор эди, негадир юрагим тошиқиб шошиб келавердим.

Кейин қутилар ичидан чиройли чойнак-пиёлаларни қўлига олди.

– Бу чойнак-пиёлалар тўйга ишласин, деб атай сотиб олдим. Энг қизиғи, (жилмайиб) мана бу конверт ичида. Буниси Қаҳрамон акам (Умр йўлдоши академик Қаҳрамон Давронов)нинг тўёнаси, буниси эса меники. Хоҳланг тўйга ишлатинг, хоҳланг ремонтга. Яна атаганимиз бор, шошманг! Насима холангиз, дугонангнинг тўйига менинг алоҳида тухфам бўлади, деб ваъда бердилар. Чиройли кўйлакка буюртма берганимиз, унга онам эрийдиган бўлдилар...

Қўлимдаги конверт ичида уста ўйигит биздан сўраб турган (айнан) маблағ қўлимда турганига ишонгим келмасди...

КУТИЛГАН КУН...

Ҳамма ишларим беш, деб ўзимни хотиржам кўрсатганим билан, ота-онам, яқинларимни соғиниб гоҳида кўзимга уйқу келмасди. Яшаётган ижара уйимизда телефон йўқ, вақти-вақти билан уйдагиларга сим қоқиб гаплашиш дийдор ўрнини босолмайди. Шундай кунларнинг бирида гўшакни дадам кўтарди. Анча гаплашдик. “Болалар мактабдан таътилга чиқса, албатта, борамиз”, дедим кўнглим юмшаб, кўзимга ёш келаётганини билдирмаслик учун ишончлироқ оҳангда. Шунда дадам: “Келманг, қизим. Туғилган кунингизда онангиз билан бирга борамиз. Кейин сизлар ҳам биз билан бирга қайтасиз”, дедилар. Ўша лаҳза, ўша онда елкамдан икки қанот ўсиб чиққандай шодландим. Ота уйимизга борганимга ойлар ўтган, соғиниб фурсат пойлаб юрган ташвишли кунларим қувончга айланди. Болалар ҳам йигирма кун... ўн тўққиз кун... деб бармоқ санашарди. Кутилган кун арафасида сабрим етмай, уйга сим қоқдим. Укам Муслимжон билан ҳол-аҳвол сўрашгач, дадамлар қачон йўлга чиқишади, дедим. Ундан: “Опа, даданинг қон босими ошиб касалхонага тушиб қолган. Опангга айтманглар, овора бўлиб келиб юрмасин, йўл харажати ҳам анча, яхши бўлсам ўзим бораман, дегани учун сизга айтмагандик”, – деган гапни эшитиб, хавотирга тушдим. Негадир ўша кунлари тез-тез дадам тушимга кирар, онам билан хаёлан гаплашардим. Маошимдан жаннатиларимга чиройли совғалар олгандим. Уларга атаб ёзган шеърларимни ёд олган болаларим ҳар куни имтиҳонимдан ўтарди. Гулқоғозлари йиртилиб, хароб ҳолга тушган уйимизни (бировнинг уйи бўлса ҳам) оқлаб-кўклаб чиройли қилганимиздан севиниб яшаётган эдик.

Бир кун қолган эди... Атиги бир кун... Сим қоқмасам

бўларкан. Энди қандай қилиб тонг оттираман, қандай қилиб туғилган кунимда шодланиб ўтираман? Олган совға-саломимни бағримга босиб йўлга тушай десам, болаларим йиғлаб қоладими? Ўша телефон будкаси ёнида қанча ўтирдим, қандай ўтирдим, ёдимда йўқ. Уйга судралиб кириб борганимда оқшом чўккан эди. Югуриб кетгим келарди. Довонни, йўлни, шаҳарни, ўзим суйиб, ўзим ғурурланган ҳамма нарсани шу топда ёмон кўриб кетдим. Дадамнинг елкасига бош қўйиб, тўйиб-тўйиб йиғлагим келарди. Соғинганимни, соғиниб кетганимни, уч ойдан бери дийдорига ташна бўлганимни айтгим келарди. Уйим ҳам, ундаги созланган жиҳозлар ҳам ғариблашган, болаларимнинг кўзларида мунг бор эди. Тонг отди. Ишга отландим. Болаларим дафтар варақларига рангли қаламлар билан ҳар хил расмлар чизиб деворга илиб қўйган, шарлар билан хонани безатиб кўнглимни кўтармоқчи бўлганларини кўриб, бироз дилимдаги ғашлик тарқади. Ишладим, ҳоридим, шогирдларим, ҳамкасбларим тухфа этган гулларни кўтариб уйга қайтдим. Эрта тонгда туриб йўлга отланиш ниятида йўл тадоригини кўришга ошиқиб борардим.

Йўлакдан уйга кириб бораётганимда негадир юрагим ҳаприқа бошлади. Онам доим бурмали кўйлаги ёқасига қадаб оладиган қалампирмунчоқнинг иси димоғимга урилди. Касал отамни ташлаб онам келармиди, деган ўй билан эшик очдим. Остона ҳатлашим билан ўрик, олча, қирмизи олмалар тўлатилиб устига узум барглари тўшалган қутиларга кўзим тушди. Шода-шода қилиб бели боғланган райҳон, жамбилларнинг иси уйни тутиб кетганди.

Кейин... уйимиз тўрида ўтирган ота-онамни кўрдим. Дадамнинг бағрига бошимни қўйиб, юзларини силарканман, “Озиб кетибсиз, дадажон, рангларингиз ҳам синиққан. Касал ҳолингизга нега

келдингиз, эрталаб ўзим йўлга чиқардим”, дедим. Меҳрибоним эса:

– Эр киши ваъда бердим, ўлса ҳам лафзида туриши керак. Қодир Аллоҳим қувват берди, келдим, олтиним. Тирик эканман, ҳолингиздан хабар олавераман. Ҳар фаслнинг меваси пишганида олиб келавераман. Узум пишиғида бир келсам, беҳи пишганида икки келаман, – дедилар бошимни силаб.

Фарзандларим улғайиб, давлатим бисёр бўлганида, боришга имкон топганимда дадам йўқ. Онамнинг бориға беҳисоб шукур, меҳри, дуолари билан юксалиб юрибмиз. Аммо оталар қизларини бошқача суяди-да! Бошқача меҳр беради-да! Тушкунликка тушиб маҳзун бўлсам, дадам раҳматли тушимга киради. Гоҳида қўйнига новвот солиб келса, бирида янги қўйлак туҳфа қилиб севинтиради. Ҳар йили туғилган кунимда отам ёнимда эканини юракдан ҳис этаман.

ҚИЗИМ

Соат еттидан еттигача, гоҳида ундан ҳам кечроқ уйга қайтишга тўғри келарди. Қиш-қировли кунларнинг бирида ишдан кеч қайтдим. Уйга кириш йўлагида димоғимга ёқимли таом иси урилди. Худди онам ёки синглим келиб, тансиқ таом пишириб қўйгандек юрагим орзиқди. Ўғлим лицей ўқувчиси, қизларим мактаб ва боғча ёшида эди. Оч-наҳор дарс қилиб ўтирган болаларимни кўриб қаттиқ ранжидим. Уларга:

– Сизларда инсоф борми, даданг иккимиз шу рўзгорнинг камини тўлдираман деб, куни билан кўчадамиз, ёш бола эмассизлар-ку, бирор кун қозон қайнатиб турсангиз нима бўлади? Бугун, ҳатто тушликка ҳам вақтим бўлмади. Қачон онам келса, овқат пиширади, деб ўтиришдан уялмайсизларми? Мен ҳам ҳаммасидан чарчадим. Қўшнинг уйидан келаётган таом исига шунчалик суюниб кирибманки...

Қовоғини уйиб, ерга қараб турган ўғлим:

– Аяжон, мен макаронли овқат пиширишни биламан, холос. Ану куни пиширган овқатимни ҳеч ким ичмади, ўшанда хафа бўлганман. Синглим ҳали ёш, газ печига бўйи етмайди-ку, – деди. Бўғзимга нимадир қадалди, овқатга уннадим. Худди бир айб иш қилгандек атрофимда парвона бўлаётган болаларимга қараб раҳмим келди. Кўнгиллари ёришсин учун уларни бир-бир эркалатиб бағримга босдим.

Эртасига шом пайти шошиб ишдан қайтаётсам, худди кечагидек таом иси яна димоғимга урилди. Эшикни очиб киришим билан ўша ҳид бизнинг уйимиздан келаётганини сезиб, ҳайрон бўлдим. Бошига рўмол тугиб ошхонада куймаланаётган қизалоғим Моҳларой мени кўриб ширингина жилмайди:

– Мана, аяжоним, кеча қўшнимиз Гулжаҳон опа манти пиширган экан. Менга ҳам ошхамир қоришни ўргатди. Сардор акам билан Элёр акам қиймасини тайёрлади, хамирни ўнга бўлиб ёйиб, тугиб мантиқасқонга солдим. Ўтиринг, ҳаммаси тайёр!

Хамир жилди қалингина бўлгани билан манти жуда мазали. Болаларнинг қилган ишидан қувондим, аммо бола ёшида рўзғор ташвишини торта бошлаган қизалоғимни бағрига босган дадаси негадир маҳзун қиёфада эди.

ИЗТИРОБ

Академик лицейда маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари вазифасида эдим. Мингга яқин ўқувчилар орасида узоқ вилоятлардан келган ўғил-қизлар ҳам бор. Бир куни биринчи курсда ўқийдиган ўқувчилардан бири ёнимга кириб, ота-онаси пул юборгани ва уни Отчопар (Ипподром) бозоридан олиб келиши кераклигини айтди. Дарсдан кейин бирорта хонадош дўстинг билан бориб келасан, деб рози бўлмадим. “Автобус шопири қайтиб кетиб қолади, нонга ҳам пулим йўқ, устоз”, деб кўзига ёш олди. Шунда бироз шошилмай тур, ўқитувчингни чақираман, таксида бирга бориб келасизлар, деб кўлига пул ҳам бердим.

Синф раҳбари дарсда экан, бироз ҳаяллади. Кейин ўша ўқувчини ахтариб топа олмадик. Кетиб қолганини айтишди. Хавотир олиб кутдик, кун оға бошлаганда ҳам келмасди. У пайтда уяли телефонлар йўқ, бошимни қаёққа уришни билмай безовта эдим. Лицей раҳбаридан тортиб, ётоқхонадаги дўстларигача ташвишда қолдик. Қибрайда узоқ бир қариндоши борлигини эшитиб, суриштирдик. У ёққа ҳам бормаган. Ички ишлар бўлимига хабар бергач, ўзим Отчопарга ҳам бориб қидирдим, йўқ эди. “Бўлиши мумкинмас”, деган гап хаёлимдан кетмасди. Ярим тунда ИИБ ходимларимени чақириб: “Бугун топилган, аммо шахси аниқланмаган одамлар жасадини қаранглар, эҳтимол, ўқувчингиз шуларнинг биридир”, деганида қўрқиб кетиб ҳушимни йўқотаёздим. Хайрият, уларнинг орасида йўқ экан. Тонггача юриб чиқдик. Сўроқсиз уйига кетиб қоладиган нодон бола эмасди. Йиғлаб, юпаниб, тик оёқда тонг оттирдим. Эртасига одам йўқ овлоқжойдан ҳушсиз ҳолда топилиб, касалхонага олиб келингани ҳақидаги хабарни эшитиб, етиб бордим.

Худога шукур, омон экан. Автобус ҳайдовчисидан омонатини олиб, метро томонга кетаётган пайтида енгил машинада кимдир келиб ёнига тўхтаган. “Қаерга борасан, укам, чиқ метрогача ташлаб қўямиз, юзинг танишга ўхшаяпти”, деган гапига ишониб машинага ўтирган. Орқа ўриндиқдаги худобехабар бир киши қўлидаги дориланган рўмолча билан уни ҳушсизлантирган. Пулини олиб, ўзини кимсасиз далага ташлаб кетишибди. Ўз боламдан ҳам бунчалик хавотир олмаган, ҳаётимда бунчалар ғамга ботмаган эдим. Унинг кўзига кўзим тушгач:

– Сизлар бизга Аллоҳнинг омонатисиз, ота-онангиз ёнига касб-ҳунарли бўлиб, соғ-омон боришингиз керак, нега қочиб кетдинг, ўғлим? – дедим.

Икки кун деганда кўзларим киртайиб, уйга кириб борганимда қизим: “Аяжон, сочингизга нима бўлди?” деди.

Ойнага қарасам, бир тутам сочим оппоқ эди...

МАЛОМАТ

Ярим тунда бўладиган кўнғироқлар жонимга жазо эди. Турмуш ўртоғим: “Шу ишингизни йиғиштиринг, жонга тегди”, дегани билан ҳамиша коримга яраб, елкадош эди. Тунда навбатчи ўқитувчи сим қоқиб бир ўқувчи қизнинг иссиғи совимай, “Тез ёрдам” чақиргани ва уни касалхонага олиб борганини айтди. Демак, боришим шарт. Талабалар уйидаги ўқувчилар ҳам ярим тунда назоратсиз қолиши мумкин эмас. Айниқса, ўсмир ёшдаги қизлар учун алоҳида назорат ўрнатилган, малакали устозлар тунги навбатчиликда қоларди. У айтган касалхонага зудлик билан етиб бордик. Врач аёл уни тезкор текширувдан ўтказиш кераклигини айтганда, шошиб қолдим. Ташхис натижасини эшитгач, саросимага тушдик. Зудлик билан кўричаги олиб ташланмаса, ёрилиб кетиш хавфи борлигини айтишди. Операцияга олиб кетаётган пайтда унга:

– Қизим, ота-онангни чақиришимиз керак, менга бирор яқинингнинг телефон рақамини бер. Ёки шаҳарда бирорта қариндошинг бўлса, манзилини айт. Сени касалхонада кимдир қараши, хабар олиши керак, – дедим. Шунда онасининг қон босими доимо баланд юриши, уйдан келаётганда унинг қўлига бир амаллаб пул топиб бергани, келиб-кетиши учун моддий имконияти йўқлигини айтди. Унинг гапини эшитганимда:

– Онанг келмаса, отанг келар, барибир, бир яқининг келиб, ҳолатингни билиши зарур, дўхтирлар рухсат бергач, уйга қайтиб кетишинг керак, – дедим.

Отаси уларни ташлаб кетганини, неча йиллардан бери юз кўришмаганини эшитгач, тилимни тишладим. Операция пайтида ҳам, ундан кейин ҳам унинг ёнида бўлдим. Гуруҳ раҳбари, курсдош дугоналари

навбати билан хабар олиб туришди. Оиласига бир амаллаб хабар бердик. Кўпчилик ҳол сўраб тургани билан кўнглим хотиржам топмасди. Ҳар куни тонгда парҳез таом тайёрлаб олиб бориб, унга ичириб, дори-дармонларидан хабар олиб, кейин ишга кетардим. У шундай одобли, ориятли қиз эдики, унга меҳрим тушиб қолди.

Бир куни унинг онаси келганини эшитиб, қувониб кетдим. Худди яқиним билан дийдорлашгани шошаётган одамдек юрагим ҳаприқарди. Чунки онасининг тўнғичи, елкадоши, суянгани бир ўлимдан омон қолганди. Неча кундан бери бемор қизи атрофида парвона эканимни билса, мендан мамнун бўлиб: “Биз қиёматли опа-сингил бўлдик, болам оёққа тургунча ёнида бўлибсиз, Сизга, оилангизга Худодан яхшиликлар қайтсин”, дейди деган ҳаёл билан борардим. Беморимиз қувватга кириб, қадди тиклангунча олис йўлга кета олмаслиги боис уйимга олиб бориб меҳмон қилишни ўйлаб палатага кириб бордим.

Қизининг олдида гурунглашиб ўтирган аёл мени кўриб бирдан туси ўзгарди. Қиз эса севинчдан кўзлари ёниб: “Она, булар сизга айтган устозим, Тошкентдаги онам бўлади”, деди. Онаси эса ёнимга келиб:

– Нега менга ўша куни хабар бермадинглар? Мен ўлибманми, сен менинг боламга оналик қиласан? – деди ўқрайиб...

ҚАДР

Ота уйимизда эдим. Ҳовлига чиқиб кетиб ҳаяллаб қолган онамдан хавотирланганимни кўрган укам:

– Хавотирланманг, опа, бувим товукларини тиббий кўриқдан ўтказяпти. Беш-олти йилдан бери баҳорда қўни-қўшниларининг товукларига касал тегиб нобуд бўлади, табибимиз моҳирлигидан касаллик ҳовлимиздан айланиб ўтади, – деди кулиб.

Бир этак бола, неварачевараларнинг хизматидан, корига ярашдан чарчамайдиган, қадр кўрсатиб, шу йўлларда сочлари оқарган, қуш тинса ҳам тинмайдиган меҳрибонимга қараб юрагим увишди. Қорамни кўриб, ёш боладек қувониб кетди.

– Буви, маҳаллада битта сизнинг товукларингизга касал тегмасмиш, сабабини қўшниларга ҳам айтдингизми?

– Айтганман, болам, айтмоқ тугул ҳаммасининг уйига кириб дори-дармон улашган куним ҳам бўлди. Ҳафсала қилишмайди, ҳозирги ёшлар негадир эринчоқ. Ота-боболаримиз товукни етти хазинанинг бири, деб бежиз айтмаган-да! Бу жониворнинг гўшти ҳам, тухуми ҳам танга мадор. “Ўлат” теккан жонзот бир кунда “тап” этиб йиқилиб ўлиб қолмайди. Хасталанган одамдек ранги сарғаяди, пати ҳурпайиб бир чеккада ҳоли қуриб ётади. Шунгайм эътиборлари йўқ. Бир ҳовли товуғи ўлиб бўлгач, кейин изиллайди...

– Новвот кампир, касалликнинг олдини қандай олса бўлади? – дейман атайлаб гап олмоқчи бўлиб.

– Мениям газитга ёзасанми? – дейди кулиб.

– Бир коса қатиққа бир-икки хил витамин дори қўшаман, аччиқ қалампир билан пиёзни майдалаб тўғраб аралаштираман. Ҳозиргидай “илигузилди” да товукларимни ҳафтада бир-икки сийлайман. Емаганига мажбурлаб оғзига қуяман...

Бир сўлиш олиб давом этади:

– Болам, ахир, тухумидан жўжа очириб, қисматига шерик бўлганимдан кейин тил-забони йўқ бу жониворларга меҳр кўрсатмасам, Худонинг олдига борганда нима дейман!

Кун қиялай бошлаганида онамни ўчоқ бошида кўраман:

– Вой-бўй, бир қозон овқат пиширибсизларми? Бутун маҳаллага етади-ку!

– Ҳа, Назокатхон қозонга уринди, мен угра кесдим. Маҳаллада беморлар, кексалар бор, ўшаларга бир косадан овқат илиниб ҳол сўраб турамиз. Овқат пишгунча Жаннатхон аянгни кўриб чиқ. Оёғи лат еган, ётиб қолди. Сени телвизирда кўрсатувониб, ҳақингга дуо қилиб ўтиради. Қўшнимас, эгачи-синглимдек бўлиб қолган. Менга обкеган рўмолни унга олиб чиқ. Атайлаб Тошкентдан сизга обкелдим, дегин. Боши кўкка етади суюниб.

Дугонанг Тожихон бу йил қишда кўп шамоллаб, бетобланди шўрлик. Пешонаси шўр экан, қисматида борини кўриб турмуш қурмай ўтди-да. Ёз ичи далага чиқиб, беш-ўн сўм топганини онасига, укаларининг рўзғорига сарф қилади. Сени кўп сўрайди, келишингни ёш боладай кутади. Аммо келганингдан хабар топсаям, негадир кирмайди. Сандиқдан кўйлаклик олиб қўйдим, бориб ундан кўнгил сўра. Этагини тўлдириб беҳи, олма олиб чиқиб сени сийларди, доим ёнингда эди. Қиёмат қарз-да, болам...

Неварамни етаклаб кўчага отланган пайтим онамнинг овози келади:

– Райҳонани олиб чиқма!

Кейин набирамни бағрига босиб:

– Юр, болам, сенга қурут бераман, бувинг бирпасда чиқади, – дейди.

Онамнинг қилган ишидан ҳайрон бўламан.

– Олиб кирсам нима бўлади, она, – дейман ғашим келганини яширолмай.

Дугоналарим набирасини етаклаб юрибди, мендан бир тирноқ қолмади, деб ортингдан ўкинмасин, дейман-да, болам. Болаларинг ҳақида асти гапирма, Тожихон содда, хокисор кўрингани билан ақлли қиз...

ОЛМА

Тошкентга янги кўчиб келиб, ишга жойлашиш илинжида юрган пайтларим эди. Оила юкини аранг тортаётган умр йўлдошимга нима қилсам ёрдам бўларкин, деган ўй менга тинчлик бермасди. Айниқса, ижара ҳақи деган бало ой бошида эшик қоқиб безрайиб туриши жонимиздан ўтган. Устига-устак минг тежаб-тергаб ишлатганим билан ҳар куни рўзғорда бир кам чиқади. Шундай кунларнинг бирида қизларимни етаклаб деҳқон бозорига йўл олдим. Пиёз харид қилаётган жойда пештахта устидаги меваларни кўрган қизим: “Олма ейман”, деб хархаша қила бошлади. Сотувчи аёл эса: “Келақол, қизим, жуда ширин олма, қирмизи олма, ўзингга ўхшаб шириингинаа олмалардан олиб кетинглар”, деб уни чорлашни қўймасди. Бир ўша ерга ўтириб олиб хархаша қилаётган қизимга, бир пештахталар устидаги олмаларга қараб, нима қилишни билмасдим. Қўлимдаги пул эса... Олма олишга мажбур бўлдим. Уйга қайтапману, кошки уйда бир қадоқ ун бўлса, дарров хамир қориб, газ печида иссиққина нон ёпсайдим, деган хаёл юрагимни пармаларди. Аксига олиб дадаси зарур иш билан водийга кетган. Бир амаллаб тонг оттирдик. Орадан бир-икки кун ўтгач, яна дўкон томонга йўлимиз тушди. Қизим менга мўлтираб қараб турарди. Уни қўлларида тутиб аста тушунтира бошладим:

– Қизим, яхшилаб эшит, ҳозир сенга бир гап айтаман. Сизларни ёлғиз уйда қолдириб кўчага чиқишга кўнглим бўлмайди. Етаклаб чиқсам, ўтган кунгидек мени қийнаб кўясанми, деб ўйланиб қолдим. Ўша куни рўзғорга керак нарсა ўрнига сенинг кўнглингни олдим, кейин куни билан сизларга яхши таом пишириб беролмаганим учун жуда қийналдим...

Ҳозир эса картошка олишга чиқяпмиз, яна олмаааа, деб йиғласанг пулни қаердан оламан, – дедим. Кўзларимга қараб жавдираб турган қизалоғим: “Аяжон, мен катта бўлсам сизларга кўпгина пул бераман, тўлла олма, шоколадлар обкеламан. Ҳозир йиғлабийман, сўз бераман”, деди. Расталар олдидан ўтаётганда қўлчалари билан кўзларини беркитиб олди. Қизим ўша кун ваъда берганидек ҳеч нарса сўрамади, ҳеч қаерга қарамади, йиғламади ҳам. Аммо мен тун билан ўртаниб чиқдим...

СОВЧИ

Қизим улғайиб, совчилар эшик қоқиб турган кунларда уйимизга икки аёл кириб келди. Йигитнинг онасиман, деган аёлнинг ҳар бир бармоғига узук тақилган. Билаги ва бўйнида ҳам (борини таққан бўлса керак) саноқсиз зийнатлар. Атрофни кузатиб ёзилган дастурхону кўйилган нозу неъматларга зимдан разм солиб бўлгач, ёнидаги ўзига ўхшаган аёлни туртиб “гапир” ишорасини қилди. Ундан садо чиқмагач, ўзи сўз бошлади:

– Шоира экан, дейишса сизни бошқача тасаввур қилиб келгандик, ўзимиздан экансиз-ку, бемалол гапирсам бўлаверади. Уч қиз, бир ўғлимиз бор. Икки қизимни узатганман. Учинчи қизим институтда қизингиз билан бирга ўқийди. Яхши қиз, одобли, чаққон, йигитлар билан ади-бади айтишиб юрмайди, деганига ишониб келавердик. Одам ўзини ўзи мақтаса, ғалати бўлади, деб синглимни олиб келгандим, бу сизни кўриб гапини йўқотди қўйди. Адабиётчи-да, сизлар ўзи шунақароқсизлар. Кейин синглисига қараб: “Турткилама, сен тилингни тишлаб олганингдан кейин гапираман-да”, дея танбеҳ беришни ҳам унутмади.

– Хуш келибсизлар, ўз уйингиздек бемалол ўтиринг, – дедим тавозе билан ўзимча вазиятни юмшатиш илинжида. Ҳалиги аёл қошларини чимириб:

– Вой, ўзимизнинг уйимиздек ўтирармидик, бирровга келдик, айнаний. Домда яшайдиганларга жуда ачинаман-да. Аксига олиб лифти ҳам йўқ экан. Юқори қаватга чиққунча ўпкамиз қозондек бўлди. Сизга айтсам ўғлим “Ҳай-ҳай” университетни қизилга тугатган. Ўрикзорда уч-тўртта дўконимиз бор. Бир йилдан бери кўчама-кўча юриб келин қидириш билан овораман, ўғлим билан адаси савдони юритяпти.

Кўтара савдосиям бор. Кечқурун билан пул санаб чарчаймиз, тавба (ўз гапидан ўзи ҳаволаниб кула бошлади). Сиздақа ўқитувчилар бир ойда олган ойлигини ўғлим бир кунда топади, шукр.

– Топганларига барака берсин, – дейман дастурхон попугини ўйнаб.

– Шу десангиз Назарбек томонда турамыз. Ўн сотих ҳовлига икки этаж қилиб айлантириб иморат қурганмиз. Ҳалигии, Эътибор, сен айт, нимага гапирмайсан? Майли, ўзим айта қолай, индийский кинолардаги уйлардек қилиб кўтарганмиз ҳавас қилиб. Қизингиз бужетда ўқиркан, эшитиб хурсанд бўлдик. Тўйдан кейин сиртқиға ўтказиб олармиз. Қизларим ҳам машина ҳайдайди. Узатган қизларимнинг сепига машинасини ҳам қўшиб бердим. Ҳозир ҳам қуриб қолганимиз йўқ. Эрталаб дарвозахонага қарасангиз учта мошин ялт-ялт қиб туради. Ён қўшним бор, тонг отмай бола-чақаси билан бекатга югуради. Кечга келиб аранг қозон осади. Қўшнимга, қизлариз супур-сидирими қилсин, уйларими ҳар куни кириб чангини артсин, беш-ўн сўмга ишлайди, десам, қошини чимиради, ўзи нимаю, кўнгил деганлари осмонда, вой, савилей... Елим халтада буханка кўтариб келади, кўзим тушади доим. Кириб уй ишларига қарашса, қуруқ қайтармаймиз. Бизга ўхшаб “гулзор патир” емаса ҳам ёпган нон ейди-ку, нимасига ғурурланаркан, билмадим. Баттар бўл, дейман.

Шу десангиз, қуда бизни билган билади, билмаганга катта кўча. Қизи чиройли бўлса, тутими ёқмайди, уйи чиройли бўлса, қизи кўримсиз, чарчадим. Тунов куни бир бойваччанинг уйига бориб қобмиз. Деворидаги нақшини кўриб оғзим ланг очилиб қолди. Меҳмонхонага киришда бир товус патини ёйиб турибди, худди тирик дейсиз, биллурдан ясалгани учун жилоси кўзни қамаштиради. Кўзига зумрад тош

қўйган бўлса керак, нур таратиб турибди. Хуллас, чет элда ўқишни тамомлаб келганигаям анча бўлибди. Ўғлим тенги бўлсаям, катта бўлсаям олаверамиз, бундай уйда улғайган қиз фаришта бўлса керак, деб ўтиргандим. Қиз чойнак кўтариб кирганда кўзларимга ишонмадим. Қорамағизгина экан. Бурни пучуқ, бўйлари паст, устига-устак қоп-қора либосга ўраниб олибди. Юзи очиқ бўлгани билан кўлига ҳам қўлқоп кийиб олган. Хатто чой узатганда ҳам қўлқопини ечмади. Кўриб кўнглим музлади қолди. Энди, гапни қисқа қилиб мақсадга ўтсам, қизингиз ҳам, ўзингиз ҳам ёқдингиз. Бойлик эса бизда бор. Уйимда айтарли иш йўқ. Бир қатор хоналарни артиб тозалаб, икки маҳал қозон осади, бўлди. Аммо айтиб қўяй, мени бир одатим бор, қишин-ёзин дераза ойналари ялтираши керак. Қизларим ўзи билан ўзи овора. Кўчада иш сўраб турган аёллардан обкелиб ишлатаман, ортларидан пойлаб чарчайман. Шунга қизларим тезроқ келин олинг, ҳамма ишни келин қилади, дам олиб ўтирасиз, дейди. (Зўр гап айтгандек, яна иршаяди, тилла тишларини кўрсатиб). Гиламнинг тагини кўтарганда чанг кўрмасам бўлди, айнаний. Кейин, узатган қизларим ўн беш кунда меҳмонга келади, уларни пишир-куйдир қилиб кутиб кузатишгаям одам керак.

– Қизларингиз ўн беш кунда келаркан, узоқиб қолса, соғинсангиз керак, – дейман секингина.

– Шу тез-тез келиши ёқмайди-да. Бола-бақраси билан келиб ҳаммаёқни остин-устун қибкетишади. Катта қизим ўзимизга ўхшаган топармон-тутармон оилага тушган, кичиги ойликчига келин бўлган. Қайнона-қайнота ҳам битта мактабда дарс беради. Ҳар ҳафта келиб тугун-бўғин қилиб кетмаса қорни оч қолади. Нима эмиш ота-она ҳаётлигида дийдорига тўйиб олиш керак, дермиш анойи. Оғзингдан шамол олсин, дейман. Қарсиллаб юрган бўлсак, нима биров

ўлиб кетяпtimi? Энди, куда, қизингизни келин қилсам, Худо хоҳласа, ойда бир юбораман. Ҳамма нарсa бор, кенг ҳовлининг бекаси бўлиб, еб-ичиб ишини қилиб юраверади-да, тўғрими? Ҳа, айтиб қўяй, кўнглим кенг, қачон борсангиз, эшигим очиқ, доим қозонимда қўйнинг калла-почаси қайнайди...

Совчиларга ҳали қиз узатмаймиз, деб силлиққина жавоб айтдик. Улар кетгач, деразани очдим... Бирдан кўнглим ёришди. Ҳаёт... ҳаётим нақадар гўзал экан.

АКА-А-А-А...

Муҳаммадқодир акам бир куни менга шундай деди:

– Ўнгу терсидан ўқисаям бир хил маъно англатадиган сўзларни айт-чи?

– Нон, қовоқ, кийик, нодон, Азиза, Номон...

– Энг асосийси қобкетди-ку, а-к-а, дегин-чи, яна шоир бўлармиш! Бу сўзни эсдан чиқарма, оғзингни тўлдириб “ака” деганингга нима етсин?

Оғзимни тўлдириб “ака” деганларимнинг ҳаммасининг ўзига яраша фазилати бор. Аммо орамиздаги фарқ камлиги учунми шу акам бошқачароқ кўринарди. Кутилмаганда коримга ярарди, кутмаганимда эшиқдан кириб келарди. Миннати йўқ йўқлагувчим эди. Болалик пайтимиз тортишиб қолсак, кўпинча, мен ғолиб келардим. Шунда онам мени четга чақириб: “Ўзингдан ёши каттани акадек билиб, ҳурматини қил, агар сен билан тенг келамак деса уни бир қўлига ярамайсан, синглим деб, аяйди-да, болам шўрлик”, деб койиб берарди. Ота-онам қистови билан акаларим мактабдан бўш пайтларида ҳунар ўрганишга борарди. Мунтазам спорт билан шуғулланишларига ҳам вақт ажратиларди. Ҳовлимиз четида бокс, кураш майдончалари бўлиб, кўпинча, акаларим ўртасида “жанг” кетаётган пайтда мен Қодир акам томонида ҳакамлик қилардим. Новвойга шогирд тушиб, бир-икки ойда ишини яхшигина уддалаган акам олиб келган иссиқ нонларни ҳузур қилиб ердик. Бир воқеа ҳеч ёдимдан кетмайди. Ярим тунда хамир қориб, ҳориб уйга қайтган акам қўлидаги тўрхалтани менга тутқазиб: “Сенга бир нарсаси бор”, деб секин кўзини қисиб кўйди. Қувониб қоғозга ўралган нарсани очдим. Чиройли кулчанинг юзига қора седана доначаларидан “М” ҳарфи ёзилган экан. Биринчи марта ёпган нонлари орасида менга атаб кулча пишириб келганидан жуда

қувонгандим ўшанда. Қадрли тухфа бирор акамнинг қўлига тушиб “масаласи ҳал” бўлишидан чўчиб, анча пайтгача ёстиғим орасига яшириб юрганман.

Бир куни уйимизга Абдужалил бобом меҳмон бўлиб келди. Ота-онам билан нима ҳақдадир узоқ маслаҳат қилишди. Юрагим ғашланганидан ёнларидан нари кетмай сўзларига қулоқ тутсам, тоғаларим алоҳида рўзғор бўлиб ҳовлига кўчиб ўтганидан кейин бир дастёрга муҳтож бўлганликлари тўғрисида гап кетарди. Энам ва бобомга танлаш имкони берилганида, негадир Қодир акамни танлашди. Буюмларини жамлаётган акамнинг ёнига бориб: “Ака, боргим келмаяпти, деб йиғласангиз бошқа акамни обкетишади. Мен энди ким билан ўйнайман? Ким билан уришаман? Мактабда сизни биров хафа қилса, ким бориб ёнингизни олади. Ака, юринг иккаламиз ёнларига бориб, бирга йиғлаймиз, мен бор овозим билан йиғлайман. Шунда Нодир акамни обкетишади”, дедим. Кўзларига ёш тўлган акам: “Эй, ҳаммасидан ҳам футболим қобкетганига юрагим ачияпти, бормасдиму, бобом велосипед обераман, деганига кўндим-да. Синфдаги ўғил болалар билан уришмай, эсли қиз бўб юргин, велик олсам, қайтиб келаман, иккаламиз мактабга бирга қатнаймиз!” – деди.

Акам бобомнинг уйида бир-икки йил яшади. Уларнинг уйи билан бизнинг қишлоқ ўртасидаги масофа олис бўлганидан бир ойда бир марта кўришардик. Кўришганимизга бир ҳафта ўтмай, акамни тушимда кўра бошлардим. Акам дадамнинг ибораси билан айтганда, “юраги бутун бола” эди. Шундан бўлса керак, у Тошкент давлат жисмоний тарбия институтида таҳсил олди. Аввалига ички ишлар тизимида, кейинроқ вилоят марказидаги спорт коллежида масъул лавозимларда ишлади. Меҳр-оқибатли, юраги тоза инсон эди. Хотирамда

жамланган бисотларим орасида акамга тегишли бўлгани жуда кўп.

Икки болам “қизамиқ” билан оғриб, иссиғи чиқиб ётиб қолди. Қаҳратон қиш эди. Туз тотмай ҳолсизланиб ётган уч ёшли қизим кўзини очиб, “олма ейман”, деди. Дадаси иккимиз суюниб, дарров қўлига қирмизи олма тутқаздик. “Йўқ, кўк олма ейман, бунақасини эмас”, деб хархаша қила бошлади. Қиш-қировли кун, кеч бўлиб қолган, қолаверса, магазин ва бозор қишлоқдан анча олисда. Нима қилишни билмай ҳайрон бўлиб турган пайтимиз кутилмаганда қўлида елим халтада мева ва егуликлар кўтариб акам кириб келди.

– Жиянчалар бетоб экан, деб эшитдим, нима бўлди, тинчликми?..

Халтадаги кўк олмаларга кўзи тушиб севинган қизим: “Тоғажон, кўк олма-а-а, деб йиғлаганими эшиттизми?” деб эркалаб акамнинг юзларини силарди.

Мени негадир “Мино опа” деб эркалаб чақирарди. Нега опа дейсиз, деган саволимга, “Биринчидан, опам йўқлиги учун опа дейишни яхши кўраман, иккинчидан, сени опа эмас, эна десам ҳам бўлади. Доим эналик қилиб насиҳат қилиб олдимга тушиб юрасан-ку!” – дерди кулиб.

Андижонда спорт коллежи қад ростлаб, иш бошлаган кезларда акам ўзида йўқ шодланди. Менга сим қоқиб, “Бунақаси дунёда йўқ, бир келиб кўрсанг, умринг юз йилга узаярди. Кураги ер кўрмаган спортчилар тарбия топади энди. Бир урса, мушти зарбидан отниям қулатадиган Муҳаммадқодирлар кўпаяди энди. Ўқувчиларни яхши едириб, яхши тарбия қилганимиздан бўйлари икки метр бўладигандек ёвқур ўсишяпти”...

Йўлим тушиб коллежга борган пайтим акам фахрланиб менга спорт комплексини томоша

қилдириб юриб, бокс майдончаси устунлари чангини кўлида артиб кетса бўладими!..

– Ака, кап-катта одам, ёш боладай ишларни қиласиз-а! Кўлингиз билан артганингиз нимаси?

Акам менга қараб бир кулиб қўйди-да, чанг артган кафтини кўзига суртди.

– Бу жойларнинг гардини кўзингга суртсанг арзийди, синглим, – деди. Кейин машқ қилаётган икки боксчи ўсмирни кўрсатиб давом этди: – Қара, пешонасидан оққан терларни, улар меҳнат қилиб тер тўкяпти, спортчилар ҳам бошқа соҳа кишиларидек шу юртнинг ор-номуси, ғурури учун заҳмат чекади. Катта ареналарда шоҳсупага кўтарилиб, юртнинг байроғини кўкка бўйлатганида қаролдек меҳнат қилгани ёдидан чиқиб, ўзини қиролдек ҳис этади. Кеча иккита йигитимиз жаҳон чемпионатидан олтин медаль билан қайтди. Хурсандлигимдан юрагим кинидан чиқиб кетаёзди...

Сузиш ҳавзасига яқинлашдик. Акам менга қараб кулиб қўйди-да: “Ўзинг кириб чиқақол, синглим, – деди. – Қизалоқлар мени кўрса, уялади. Андишаси бор бўлсин, ўзбаки қизларнинг. Яқинда синхрон сузишга қатнашадиган қизларимизга миллатимизга хос бўлган миллий сузиш либосларига буюртма бермоқчимиз...”

Муҳаммад Юсуф таваллудининг 60 йиллигига тайёргарлик бошланиб, хотира китобига мақолалар жамланаётган кунлар эди. Муҳаммадқодир акам сим қоқиб, “Тадбирга сен ҳам келсанг, дийдорлашар эканмиз-да”, – деди. Овозидан тушкун кайфиятда эканлиги сезилиб турарди. Ҳол-аҳвол сўрасам, “Бошим бироз оғрияпти, қон босимим кўтарилган бўлса керак”, деди. Юрагим ғаш бўлиб, дам олиш кuni йўлга тушдим. Онам иккимиз акамнинг уйига бордик. Анча гаплашиб ўтирдик. Ранги синиққан, анча дард чеккани билиниб турарди. “Сени кўриб, бош оғриғим

ҳам эсимдан чиқиб кетди”, деди у кетар пайтимиз мамнунлик билан. Мен Тошкентга қайтдим.

Орадан кўп ўтмай Абдуҳалим акам сим қоқиб:

– Қодиржоннинг дарди жиддийга ўхшайди, бугун кўриқдан ўтказдик. Барча ташхис қоғозларини юборяпман, Тошкентда мутахассисларга кўрсатиб, зарур муолажаларни тезда бошлаш керак. Ака-укалар ҳаммамиз келишиб олдик, албатта, даволатамиз, – деди. Марҳаматнинг олди шифокорларидан саналган катта акамнинг гапидан ташвишга тушдим. Буёғи тўй бошлаб қўйганмиз. Қиз боланинг ками битгунча, айниқса, онанинг жони ҳалак бўлар экан. Профессор ҳузурига бордим. Тиббий ташхисларни обдан кўрди. Томография кўрсатмаларини қўлига олар экан, дераза ёруғига тутиб:

– Бемор неча ёшда, синглим? – деди.

– Эликда, илтимос, дўхтир операция йўли билан даволаниши керак бўлсаям, майли. Қатнаб муолажа олса, менинг уйимда туради. Яхшилаб натижаларни ўрганиб ташхис қўйиб беринг, ҳамма тўловларига тайёرمىз. Акам жуда полвон, ўзи спортчи, ҳали бирорта боласини жойлагани йўқ...

– Ҳа, чиндан полвон йигит экан. Дарднинг энг оғир босқичини бошидан ўтказибди-ю, сизларга билдирмаганига қойил қолиш керак. Қандай бардоши етди экан... Шунча йил шифокор бўлиб ишлаб бунақасини кўрмаганман. Ҳозир ёнимда бўлганида бир бағримга босардим. Илтимос, мендан хафа бўлманг, одамзоднинг умри, ризқи Яратган эгамнинг қўлида. Биз ожиз бандамиз. Тажрибамдан, ташхис натижаларидан келиб чиқиб, тўғриси айтсам, энди ҳаракат бефойда. Пойтахтга олиб келишга ҳожат йўқ. Операция йўли билан ҳам умрини узайтириб бўлмайди... Худо берган кунини яшайди, иложимиз йўқ.

Шу топда юрагим ларзага келиб, ер-осмон чирпирак бўлиб кетгандай туюлди, назаримда. Ҳаво етишмай ҳовлига чиқдим. Дарахтлар ҳам менга қўшилиб йиғлаётганга ўхшарди. Йиғлайвердим... йиғлайвердик...

Эртаси куни бир қатор шоир ва ёзувчилар Андижонга йўл олдик. Салон назоратчиси ёнимга келиб, қўлимдаги елим халтани юкхонага солиб қўйишимни айтди. Худди қўлимдан қўйсам, ўша ташхис ёзилган қоғозлар самолёт дарчасидан осмонга учиб кетадигандек, бориб акамнинг қучоғига тушадигандек уни маҳкамроқ бағримга босиб кетардим. Юрагимда ёнаётган бир парча ўт қоғозларга туташиб кетмасмикан, деб хавотирда борардим. Марҳаматдаги тадбир якунлангач, ота ҳовлимизга йўл олдим. Онам акамнинг ёнида гурунглашиб ўтирган экан. Бир ҳафтада ранглари синиқиб, ориқлаб қолган акамнинг елкасига бошимни қўйдим. Акам бошимни силаб:

– Муҳаммад Юсуфнинг туғилган кунида Тошкентдан катта шоирлар, санъаткорлар келади, деб ҳаммамиз кутаётгандик. Боргим келдию, ҳолим етмади-да, Мино опа, – деди акажоним синиққина жилмайиб. – Халқимиз жуда самимий-да, адабиёт ихлосмандларига катта байрам бўлгандир-а? Шундай эл суйган шоир билан бир ариқдан сув ичганмиз, Улуғ тоғнинг лолаларидан бирга терганмиз, деб ғурурланардик, яхши одамларнинг хотираси ҳам яхшиликка хизмат қилар экан-да, қанча олим, фузалолар туманимизга ташриф буюрди. Минг, шукр! Эрта кетгани ёмон бўлган, элликкаям етмай кетган-да. Бошинг ёстиққа тегса, кўзингга дунё янаям чиройли бўлиб кўринаркан. Эрта-индин дардим ариса, бувимниям олиб, бир зиёрат қилиб келамиз.

Хаёлимда бир сўз чарх урарди. “Эй, Худо, наҳотки,

шундай паҳлавон акам... Онам бечора билса нима бўлади? Акамнинг умри охирлаб қолганини болалари билса нима бўлади? Юрагим ёрилиб кетмасайди!.. Чор-атрофга қон сачрамасайди. Жон керак бўлса, менинг жонимни ол, Художон. Ёш бўлсам ҳам келин кўрдим, набирам бор. Акам нима кўрди?..” Кўз ёшимни ичимга ютиб, секин акамдан сўрайман:

– Акажон, яхши кўрган таомингизни пишириб берайми?

– Ҳм, Тошкентда пишириб бергандинг-ку, юмшоққина қуймоқ, шуни пишир! Тўйингга саноқли кунлар қолганида ишбоши бўлиб ёнингда туриш ўрнига пар ёстиққа ястаниб ётиб олганим ғалати бўлди-да! Яхшиям, кўпчиликмиз, ака-укалар бор, поччамга Худо қувват берсин. Сизларга тўёна сақлаб қўйибман...

– Ака, тўйга ўн кун бор, албатта, оёққа туриб борганингизда, тўёнанинг каттасини олиб борасиз. Ака, бир мўъжиза юз берсайди, бор кучингизни тўплаб ҳаёт билан жанг қилиб, ғолиб бўлсангиз эди. Ака-а-а, туринг, сизга бундай ўтириш ярашмайди...

Жуда оғир ҳолат экан. Жондек жигарингни, лочиндек учқур паҳлавон инсоннинг бу оламдан насибаси тугаб бораётганини ҳамма яқинларингдан олдин билишинг энг оғир фожиа экан. На онам, на бошқа қондошларимга дил ёролмай тонг оттирдим. Акам ётган каравотга бошимни тираб ўтириб чиқдим. Назаримда, юрагим ўзимдан ҳам катталашиб кетганга ўхшарди. Катта акам қўлимдаги қоғозларни олиб: “Менинг ақлим етган, айтмасанг ҳам биламан. Фақат армон бўлиб қолмасин, Худонинг айтган яхши кунни рўй бериши мумкин-ку, деб сени овора қилдим”, – деди қайғу билан.

Шифокорнинг: “Энди тунлари бардош бериб бўлмайдиган азобли оғриқлар бўлади, керакли

муолажа билан ёрдам бериб турилади”, деган гапидан чўчиб, тонг отгунча кўзимни юмолмадим. Рафиқаси ҳам шифокор. Тун-кун ёнида бўлди. Терлаб ҳолсизгина шифтга термилиб ётган акамга: “Ака, яхшимисиз, нима ёрдам керак”, десам, ҳаммаси яхши, хавотир олма, ухла, тўй олдидан югур-югурлар билан рангинг кетиб қолибди, деб жавоб берарди. Кетиш олдидан юзларини юзимга босиб: “Ака, дуо қилинг, Тошкентга кетишим керак”, – дедим.

Онамга қўшилиб дуо қилди:

– Сен катта шоир бўлиб кел. Сендан фахрланамиз. Сени яхши кунларингда ўзим йўлларингда гуллар кўтариб кутиб оламан. Қизимга, она қизларимга мендан салом айт. Ношуд тоғанг сени яхши кўрса ҳам тўшакдан туриб хизматга келолмади, деб айт. Сарвиноз жиянининг ўқиши тикланди, Дилафрўзни, насиб қилса, Тошкентда ўқитиб, катта спортчи қиламан. Сен ёнимда борсан-ку, шукр, – деди.

Тўй куни онам ҳам, акаларим ҳам келолмади. Куёв жўралари билан уйимизга келганида карнай, ноғора овозидан юрагим ёрилиб кетай деди. Кўнглимга қил сиғмай зўрға тик оёқда турардим. Катта қизим, ёрдамчим, яқинларимдан олисда, кези келганда, менга опа-сингил, ака-укам ўрнида асқатган қизимни бахт остонасига кузатяпмиз, хаёлимда эса акам. Акам, жондек акам умрининг сўнгги дамларида, сўнгги нафасини олаётган бир паллада мен оҳори тўкилмаган либосларга бурканиб, қизимни кузатиб тўй тантанасига бордим. Акамнинг қулоғига “Ёсин” сураси ўқиладиган пайтида мен “Ёр васли” қўшиғига хиром қилдим. Акамга ҳаво етмай ҳаёт билан олишаётган пайтида, мен боламга янги ҳаёт тилаб дуо қилдим. Акамнинг умиди сўнаётган дамда, мен умидимга қўл чўздим... Тўйга келганлар қиз узатган онанинг кўз ёшлари деб ўйлади. Мен эса “Акажон”, деб

нола қилардим... Тунда йўлга тушдик. Мен аллақачон ўзимни унутган эдим. Ҳовли тўла одам. Мени кўрган акаларим: “Йиғлама, нафас олиб ётибди. Икки кундан бери жони азобда”, дейишди. Бордим, бағримга босдим, юзига юзимни босдим. Жондек жигаринг билан видолашиш қийин экан. Онам айтганидек, кетганлар қайтар экан, кетмонланганлар қайтмас экан. Ҳаёт давом этяпти. Ўғли уйланди, қизларини турмушга узатдик. Ўзи ният қилганидек кенжатоёи Дилафрўз отаси ишлаган катта спорт мактабида иш бошлади.

Марҳаматга бориб, онам билан дийдорлашгач, акамнинг ҳузурига шошаман. Мен ака-а-а-а, деб чақираман, самодан маҳзун овоз келади...

МУСИЧА

Яқинларим билан ток соясига қўйилган сўрида гурунглашиб ўтиргандик. Бир бурда нонни уқалаб ликопчага солаётган онамга қараб раҳмим келди. Ясама тишларга ҳеч кўника олмади-да, деб ўйладим. Ўнгибор бериб ўтирганимни кўриб жилмайди:

– Ҳа, болам, қанча пул сарф қилиб оғзини тўлдириб тиш қўйдирсак ҳам шукр қилмаган қайсар кампир ўзига нон ивитиб емоқчи, деб ўйлаяпсан-а? Ҳозир бунинг эгасини кўрасан!

Ўрнидан туриб гул-райҳонлар ичига қўйилган бир идишга нон ушоқларини тўкиб, ортига қайтди. Узум шохлари орасидан бир мусича учиб тушди. Қушгинанинг оёғи битта эди. Ҳайрон бўлганимни кўрган онам:

– Беш қўл баробар эмас, деган нақл барча ер юзидаги махлуқотларга айтилган экан. Мисилча (мусичани шундай атаймиз) аслида дангаса қуш. Қалдирғочга ўхшаб тумшуғида хасу лой ташиб пухта, пишиқ ин солмайди. Бола очиб учирган бирор қушнинг инига тухум қўйиб, бировнинг уйида бола очаверади. Кузатиб гувоҳи бўлганман. Ношуд онаси бу шўрликни ногиронлигини кўриб етим ташлаганга ўхшайди. Ҳали қаноти чиқмаган, бир оёғи йўқ полапон гуллар ичида потирлаб ётганини кўриб қолдим. Ерда юрса, ўғри мушукларга ем бўлмасин деб, Ҳумоюн жиянинг билан узум шохига хас-хашак қўйиб, бунга ин қурдик. О, болам-а, одамлар Худонинг ёруғ кунига шукр қилмай ер талашиб, бир-бирининг қонини тўкаётганини кўриб, тавба, дейман. Ота ҳовлисини талашиб, бир-бири билан юзқўрмас бўлиб кетган жигарларни ҳам қўрдик. Нимаям дердим. Яратганим ҳар кимга ўзига муносиб тақдир берган. Шу қушгинанинг оёғи битта бўлгани билан қанотини жуфт қилиб яратганига

шукур. Баъзида унга қўйган дон-дунни кўпайишиб ейишади. Боласини инига сиғдирмаган она қуш ҳам келиб насибасига шерик бўлади. Бу шўрлик оқсаб-оқсаб бориб бир четда донлаб юраверади. Аввалига учишга қийналди. Бир куни донлаб турганида унга қараб:

– Онаси қарамади, деб ачиниб дон-дун берганим билан сенга учишни ўргата олмасам, нима қилай? Сен билан тенг кўз очганлар аллақачон осмон кезиб юрибди, ношуд бўлма-да! Сени ожиз билиб инидан улоқтирганлар учун ҳам улардан баландроқ учишинг керак. Оёғинг битта бўлгани билан қанотинг жуфт яралган, ҳаракат қил. Учиб бориб тайёр инингга қўна олмасанг, мен ҳам сендан хафа бўламан”, – дедим. Балодек гапимни тушунди. Мунчоқдек кўзлари билан менга қараб турганидан билдимки, гапимни уқди. Бир-икки уриниб қанот қоқди, йиқилиб сурилди, қаттиқроқ йиқилса, шикаст топмасин, деб жонимни ҳовучлаб кузатдим, охири осмону фалакка кўтарилди...

– Онажооон, – дейман ҳар товушим юрагимдан узилиб.

– Гулчеҳра деган курсдош дугонамиз бўларди. Ногиронлиги боис қийналиб ер босарди. Аммо у ҳам биз қатори пахта теримига чиқарди. У қадар чаққон бўлмаса ҳам пахта тўлатилган этагини амаллаб кўтариб чиқарди. Мен тенгдошларимдан икки-уч ҳисса кўпроқ терганим учун ўзим билан ўзим овора эдим. Талабалигимда уч йил пахтага чиқиб, эгатлар оралаб, гавдасини бир тарафга ташлаб, ҳам хижолат, ҳам оғриқдан бир аҳволда келаётган ўша дугонамининг юкини бирор марта елкамга олмаган эканман.

Мени Худо кечирсин! Қушларнинг ҳам кўнглини ўқийдиган кўнглингиздан бир чимдим беринг, ОНАЖОН...

ИЛТИЖО

Янги йил арафасида Оминахон онамиз меҳмонга келди. Яхши сўзларни гапириб хушвақт ўтиргани билан кўзларида мунг бор эди. Болалар ҳам таътил пайти бўлгани учун бувисининг атрофида парвона бўлар, бири рақс тушиб олқишини олса, бириси эртақ ўқиб бериб кўнглини чоғлашга уринарди. Ўша кунларда ярим тунда ёзиб ўтирганимни кўриб:

– Болам, куни билан ишлаб келиб яна ошхонада куймаланасиз. Аёлнинг қирқта жони бор деган гапга қўшилмайман. Бу бир эртақ, холос. Битта жонингизга раҳмингиз келсин, вақтида дам олинг, – деди бошимни силаб.

Бир куни тунда уйғониб, бувимдан хабар олгани кирдим. Ибодат қилиб ўтирганларини кўриб, жимгина ортга қайтмоқчи эдим, аммо... Нола қилиб Аллоҳдан сўраганларини эшитиб уйқим қочди, вужудимга титроқ кирди. Елкаларидан қучиб:

– Онажон, юзга кирган инсонлар ҳам ўзига умр сўрайди-ку! Сизни ҳаммамиз яхши кўрамиз. Фарзандларингиз ардоғида яшаяпсиз, нимадан камингиз бор, дардингиз бўлса, менга айтинг. Ярим тунда, жойнамоз устида тезроқ омонатингни ол, Эгам, деб кўз ёши қиласизми? Қанча дард, қанча синовлар бошингиздан ўтган. Бир йилда икки опангиз вафот этганида, етмиш ёшга кирмай онангиз дунёни тарк этганида Яратгандан ўзингизга юз йил умр сўраб зорланган сиз эдингиз-ку! Худо хоҳласа юз ёшга кираман, дердингиз-ку! Биз хафа қилдикми? Билмай кўнглингизни қаттиқ оғритдикми, сизга озор бердикми?..

Товушлари юрагимдан узилиб, сўзим-сўзга улардимۇ кўз ёшимни тия олмасдим. Шунда бувим вазминлик билан сўз бошлади:

– Момоқайнонанинг кўлига келин бўлиб тушганимни кўп айтганман. Энам раҳматли ўтирган ўрнидан туролмайдиган бемадор бўлса ҳам тили ширин, дуоғўй эди. Невара келинмас, қиз бўлиб оқ ювиб, оқ тараб тун-кун парвариш қилдим, дуоларини олдим. Ижобати Худойим менга беш ўғил, тўрт қиз берди, беҳисоб шукур. Одобли фарзандлар, меҳрибон келинлар билан сийлади. Аммо бу бошимда кўп кўрғиликлар бор экан. Қисматим аччиқ келди. Биласиз, Шокиржон ўғлим ўтганида 46 ёшда эди. Олис юртдан келган тобутини қучиб додлаганим билан совуқ дийдорига ҳам тўёлмадим. Тупроғини силаб, йиғлаб-йиғлаб қайтишдан бошқа иложим йўқ. Ожиз банда эканмиз, қазосига кўнишдан бошқа чорамиз йўқ.

Катта қизим ёнимда бўлса, коримга ярайди, деб Муножат опангизни кўнмаганига қўймай қўшнига узатдик. Опа-синглим ҳам, дугонам ҳам шу қизим бўлди. Аллоҳнинг тақдири экан ёмон дардга чалиниб тиғ тагидан яримжон бўлиб чиққанига умуч йил бўлди. Қўшни маҳаллада яшайдиган сочлари учун, чиройли жувон, чевар Мавлудахон бор эди-ку, уч кун олдин оламдан ўтди. Бойлиги, танишлари жонига малҳам бўлолмади. Гулдек вужуди тупроққа қўшилди. Улар бир вақтда операция бўлганди. Дарди ҳам ўхшаш...

Чидолмаганим учун сизлар томонга йўл солдим, болам. Узоқроқда бўлсам, эсимдан чиқади, деб ўйлагандим. Дардим, ўйим ўзим билан экан. Бағримни илондек ўйиб, юрагимни чаёндек чақяпти. Опангизни уч кун кўрмаганимга соғиниб юрагим эзилди. Болам шўрликнинг дарди ўпкасига дариганми, тинмай йўталиб юрибди. Бирига чидадим, шукур қилдим, иккинчи боламни ерга берсам, қандай қаддимни кўтариб юраман, нима деб йиғлайман, нима билан ўзимни юпатаман. Ўзимга ўлим сўраганим

чин. Етмишдан ошган онасини сўнгги йўлга ўзи кузатсин, дейман. Онамлаб йиғласа, дарди арийди, деб ўйлаяпман. Ундан олдинроқ бориб турсам, кўнғиздан ҳам кўрқадиган болам қаро ерга киришдан кўрқмасмиди? Менга билдирмай деб, ҳаракат қилгани билан умри тугаб бораётганига ақли етиб турибди. “Курагимнинг таги қаттиқ оғрияпти”, деганмиш қизи Нарғизага. Оғриси ҳам бирга чой ичайлик, она деб, иссиқ нон кўтариб чиқади. Чин дунёга ундан эртароқ кетсам, элликкаям кирмаган болам қазосига қойим бўлармиди, дейман-да! Онам билан жаннатларда бирга бўламиз, деб кўзини маҳкам юмармиди, дейман-да, болам...

Орадан бир ойдан зиёд вақт ўтди. Бир куни тонгда онамиз касалхонага тушиб бирдан аҳволи оғирлашиб қолганини айтишганида йўлга тушдик. Ҳоли абгорим жонлантириш бўлимида зўрға нафас олиб ётарди. Бизни кўриб кўзига ёш олиб астагина пичирлади: “Яхшиям, етиб келдийлар, болам. Оиламнинг катталари ёнимда бўлса, осонроқ бўлади-да... Укаларингиз сизларга, сизлар Аллоҳга омонатсиз. Қизим, Жаннатхонга она меҳрини беринг. Биласиз-ку, кенжам эркароқ... Мино... Миножат орқамда қолгани рост бўлсин...” деди. Қўлимдан сув ичиб, бағримда омонатини топширди. Биз бошида чирқираб фарёд урардик, жаннатим қўли кўксида, хотиржам ётарди...

Орадан тўққиз ой ўтиб, Муножатхон опамни ҳам чин дунёга кузатдик.

Оламдан ўтган барча оналар жаннатий оналар қаторида бўлсинлар, илоҳим!

ОНАЛАР НИГОҲИ

Байрам арафасида бир гуруҳ ижодкорлар Сурхондарёга йўл олдик. Олиму адиблар, санъаткорлардан иборат тарғиботчилар гуруҳларга бўлиниб туманларда ижодий сафарларимизни бошладик. Аввалига Узун тумани, кейин Сариосиё туманида бўлиб ўтган ижодий учрашувларимиз эсда қоларли бўлди. Айниқса, Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид туғилиб ўсган қишлоқ яқинида ташкил қилинган тадбир ҳаммада унутилмас таассурот қолдирди. Етмиш уч ёшни қоралаган Пардахол момонинг ёд ўқиган бахшиёналари, адабиётга кўнгли ошуфта китобхон ёшларнинг кўплиги даврамизга ҳам, кўнглимизга ҳам илиқлиқ бахш этди. Сафар сўнгида устознинг оналарини ҳам зиёрат қилиб ўтмоқчи бўлдик. Кўча дарвозаси олдида турган “Тез ёрдам” машинасини кўриб киришга бироз иккиланиб турдик. Катта тут ва хурмо дарахтлари соясига қўйилган чорпояда ўтириб уйдан чиққанлар билан ҳол-аҳвол сўрашган бўлдик.

Мезбон аёл: “Эрталабдан энамнинг мазаси бўлмади, дўхтир чақирдик. Юраги қувватсизланган, деб томчи дори улаб қўйган”, деди. Барибир, узоқ йўлдан келганимизни билгач, ичкарига таклиф этди. Холбиби момо бизни кўрибоқ ўрниларидан туришга тараддудланди. Кейин ҳамшира қизга: “Ол, мановингни балам, мен яхшиман, меҳмон қизларим билан ўтириб гурунглашсак, яхши бўлиб қоламан”, деб дори-дармонни ҳам бир четга суриб бизни бир-бир бағрига босиб кўришдилар. Мен Сирожиддин оға билан бирга ишлашимни, шу туманга келиб қолганимиз учун зиёратга кирганимизни айтдим. Кўзлари қувониб кетди.

– Ай, энанг ўргилсин, балам. Шунча олис жойдан

йўқлаб келибсиз, қадамингизга Художонимнинг нури тўкилсин. Шоир боламнинг сингилгинаси келса, мен ётиб олармидим. Боламини кўрмаганимга бир ой бўлса, чидолмай қоламан. Соғиндим, десам иши кўзига кўринмай йўлга чиқса, овора бўлади, деб ўзига айтмаганим билан ҳар куни тушимга киради. Осмонга қарасам ҳам, ерга қарасам ҳам кулиб турганга ўхшайди. Олис юрса ҳам Оллоҳнинг назарида, паноҳида бўлсин, деб тилайман. Тавба, боягина ўрнимдан турсам юрагим ҳолсизлигидан бошим айланиб турганди, ҳозир қувват ингандек бўлди. Анжонлик бўлиб сиз ҳам Тошканда юрибсиз экан. Сизнинг онангиз ҳам соғинса керак. Менга ўхшаб соғинганда юраги тўкилиб турса керак. Ўнта бўлса, ўрни бошқа экан-да, оналар шунақа яралар экан. Яқинда келиб кетганди. Тез-тез оиласи билан келиб ҳолимдан хабар олади. Барибир юрак курғур соғинаверади.

Ўрнидан турмоқчи бўлган момонинг қўлидан тутдим, ўтиринг, эна, суҳбатингиздан маза қиялпмиз, дедим.

– Менга чиройли рўмол ўратдингиз, менинг ҳам сизга атаганим бор, балам. Менга, ҳамроҳлик қилиб келган икки аёлга ҳам туҳфалар улашдилар. Кетиш учун рухсат сўрадим.

– Йўқ, қизим. Яқинда қўй сўйиб гўштини тузлатиб қўйганман. Сирожиддин болам неварамни олиб келин билан келар вақти бўлди, еб-ичиб дам олиб кетишади, деб. Ўз қўлим билан шўрва пишираман. Юринг, ҳовлини айланиб гурунг қилиб турсангиз бирпасда пишади. Қизим ҳам келган, келин ҳам пазанда. Аммо ўз қўлим билан пишириб бераман, – дея енг шимариб ишга тушиб кетдилар. Устознинг жигарлари билан гурунгимиз қовушиб, бир таом пишириш вақти ўтганини ҳам сезмабмиз. Косадаги шўрвага нон бурдалаб солаётган момонинг юзига қараб, онамни

кўргандек бўламан...

Хайрлашар эканман, кулоқларига: “Энажон, меҳрингиз бунча иссиқ. Умрингиз зиёда бўлсин, яна келаман, шундай таом, шундай нон ейиш учун, сиз билан суҳбат қуриб роҳат олиш учун, келаман”, дедим.

Самолёт кўкка кўтарилганда тун эди. Она заминнинг у ер-бу еридан таралаётган ажиб нурлар қуюқ тортган булутларни тўзителиб юборгудек кучли кўринарди. Хаёлга толаман. Ярим тунда чироқлари ёниқ уйларда боласининг йўлига кўз тиккан оналар бедор. Бешик ёнида, беланчак ёнида, тўлғоқ азобида... Бу нурлар уларнинг ёниқ кўзлари, ёлқинли нигоҳлари. Ҳатто боласини кўрган кўзлардан ҳам юраги қувват олиб, ўчоққа ўт қалаган Холбиби момодек меҳрли оналарнинг нигоҳлари бу...

СЎНГГИ ДИЙДОРЛАШУВ

Байрам арафасида Ёзувчилар уюшмасидан Дилбар опам (раҳматли) иккимиз Ўзбекистон Қаҳрамони Суйима Ғаниевани йўқлаб бордик. Қизининг уйида экан. Очиқ чеҳра билан кутиб олган аёл бизни уйга таклиф қилди: “Ойим туни билан кўз юммай безовта бўлиб чиқди. Эндигина ухлаб қолгандилар. Кутганингиз билан суҳбатлашиб ўтирадиган аҳволда эмас...” дея узриҳол айтди. Хўп, деб оптимизга қайтишдан бошқа чора қолмаган бўлса ҳам, устоз дам олаётган хона тарафга умид билан қараймиз. Қўнгил сезиб турган экан. Ҳали остонага етмай туриб ичкаридан: “Қизииим, ким келди?” деган қадрдон овоз келди. Ортга қайтдик. Ойим кийиниб, чиройли бўлиб чиқадилар, чой ичиб ўтиринглар, деб дастурхонга таклиф қилган қизи кўмагида хонага кириб келган устоз бизни кўриб тўхтаб қолди:

– Келинлар, қизлар. Дилбархон, мен сиз билан кўришаман, анува ваъдабоз анжонлик шоира қиз билан кўришмайман, – деди қошларини чимириб. Ҳамма ҳайрон, ўзим ҳам нима дейишни билмай каловланиб қолдим.

– Йил бошида менга қўнғироқ қилиб, уюшма беш-олти нафар ёши улуғ адибларни “Шарқ юлдузи” журналига обуна қилди, буларнинг орасида сиз ҳам борсиз, устоз, – деб яхши хабар айтганди. Қувониб раҳмат, ҳар ойда бориб олиб келаман, қайси пайт нашрдан чиқса айтинг, дедим. Бу қиз эса, ҳар сони чиққанда, албатта, ўзим етказаман, деб мени ишонтирди. Ширин гапига лаққа тушиб ўтирибман. Февраль ойи охирида, туғилган кунимда биринчи сонини олиб келганича бошқа журнал юзини кўрмадим. Мана, ёзнинг саратонига ҳам чиқдик, – деди ранжиганнамо овозда. Бу гапларни эшитиб

кўнглим биров ёришди. Қўлимда елим халтага солинган бир ўрам журнални кўрсатиб: – Устоз, уйингизга кўп бордим, эшигингиз доим берк бўлди. Кейин касалхонада эканингизни эшитиб кўргани ўтдик. Бизни ёнингизга қўйишмади. Ҳаммаси мана шу ерда, бугун ҳам сал бўлмаса сизни кўрмай кетардик, – дедим. Дилбар опам ҳам устознинг хафа бўлиб қолишидан чўчиб тинмай сўзимни тасдиқлаб, орага гап қўшиб турарди. Алҳол, арази ёзилиб мен билан кўришди. Олиб борган гулимизга ҳам, пулимизга ҳам қарамай, кўз ойнагини тақиб олиб журнал варақлай бошлади. Анча суҳбатлашиб ўтирдик. Устоздан ҳазрат Навоийнинг онаси ҳақида сўрадим.

– Алишер Навоийнинг ўзи яқинлари борасида, деярли, маълумот қолдирмаган. Тоғалари Мир Саид Кобилий ва Муҳаммад Али Ғарибий, укаси Дарвишали ҳақида “Мажолис”да қисқагина тўхталган, холос. Ҳазрат Навоий асарларини ўрганиш учун умрим етмади, афсус. Қаридим, кўзимга устма-уст кўзойнак тақиб китоб титкилайман. Ҳозир шунга ҳам мадорим етмай қолди. Яратганим минг йил умр берганда, яна бор умримни илм йўлида сарф қилардим. Шоир қизим, алломанинг онаси ҳақида асар яратмоқчи бўлсангиз, унинг исми шарт эмас. Юксак мартабаси бор. У – Навоийнинг онаси. У авлиёнинг онаси, у султоннинг, амирнинг онаси. Унинг биринчи маънавий устози ҳам у. Адабиётда абадият бўлиб у авлоддан авлодга ўтиши учун аждодлардан юқиши керак. Улардан ўтиши керак. Адабиётшунослар мисли уммон тубига чўкиб ётган бебаҳо дурларни сув бетига чиқариб беради, ундан маржон яшаш сиз – ижод аҳлининг иши. Ёзинглар, ёзаверинглар... Устоз биров толиқиб қолгани рангрўйидан билинди, қайтишга изн сўрадик. Кетар чоғимиз:

– “Шарқ юлдузи”нинг декабрь сонини ҳам ўқишни

истайман, яна келинлар, ўзим кутиб оламан. Йигирма кунда ҳовлидаги узумлар пишади, келсангиз соясида ўтириб узумхўрлик қиламиз, дея жилмайиб хайрлашди.

ГАНИРА ХОНИМ

У Ўзбекистонга тез-тез келиб турарди. Ижоди ҳам, ўзи ҳам худди ўзимиздек ўзбаки эди. Сарв қаддига ярашган миллий либослари, чақнаб турган кўзи, соҳир нафаси, меҳру одабийлиги билан бир тупроқ одамидек юрагимиздан жой олганди. Бир гал университетда бўлган халқаро конференцияда иштирокчи эдим. Кўпчилик кузатувчилар, раҳбару фузалолар қуршовида залга кириб келди, кўриша олмадик. Четроқда ўтирганим учун эътибор қилмади, деб ўйладим. У минбарга чиқиб яхши сўзлар айтди. Ватан ҳақида шеър ўқиди. Сўзи адоғида кутилмаганда “Қалдирғоч” номли шеъримдан тўрт қаторини ёддан айтди ва саҳнадан тўғри ёнимга келиб кучоқ очиб кўришди. Ҳаяжонда ҳаприқиб уриб турган юрагим уришини сездими: “Меним юрагим ҳам сизни юртга келганда, сиздай дўстларни кўрганда шундай уради, шоирим”, деди.

Озарбайжон Миллий Мажлисининг депутати, шоира, таржимон Ганира хоним Пашаева ана шундай самимий дўст эди.

Тақдир экан, қардош дўстимиз билан кўп бора йўлларимиз туташди. Бир гал хотин-қизлар кўмитасида бўлиб ўтган ҳамкорлик анжуманида дийдорлашдик. Адрас матосидан тикилган миллий чопони ўзига жуда ярашган эди. Ҳамиша ярашимли либослари билан кўпчиликнинг кўзида қолган шоирага бу гал ҳам ҳаммамиз ҳавас билан қарадик.

Ажойиб бичимда тикилган чопонга анор шакли туширилиб, ёқут тошлар билан безак ҳам берилган. Ўзим тикув-бичув ишларидан хабарим борлиги учун либос бичимини қоғозга тушириб ҳам олдим. Сўз орасида: “Ҳазрат Навоийнинг юртидан Низомийнинг юртига, мавлоно Низомий юртидан Навоий юртига бориб-келиб юрайлик, бу адабий анъаналар давом этмоғи лозим”, – дея лутф этди. Элу юрт бирлиги ҳақида шеър ўқиди. Анжуман сўнгида мезбонлар ва меҳмонлар бир-бирларига тухфалар улашишди. Ўша лаҳзада даврадагиларни номма-ном чақириб совғасаломларни топшираётган Ганира хоним: “Сиёсат майдонида ҳам шоир ва адибларнинг борлиги мени қувонтиради. Бу дегани сиёсат билан нафосат бирлашди дегани, ҳар ишда гўзаллик, нафислик бор дегани. Орангизда қадрдонларим Мунаввара хоним, Гулжамолхонимдек эл таниган шоираларни кўриб кўзим ҳам, дилим ҳам қувонди”, – деди. Гулжамолга ажойиб эсдалик совғасини топширди. Эгнига кийиб олган, ҳамма ҳавас билан қараб турган чопонини ечиб менинг елкамга ташлади. “Меним соғинганларга чопоним ҳам, ифорим ҳам йўлдош бўлсин”, деди самимийлик билан.

Бугун бу беназир дўст, Ганира Пашаева орамизда йўқ. Икки юрт ўртасида жонини нисор айлаб, биродарлик байроғини кўтариб юрган фидойи, матонатли аёл ҳамиша қалбимизда, дуоларимизда яшайди!

ОЛТИН ТОПГАН АДИБ

Ёзувчилар уюшмасида ишлаган пайтларимни ҳаёт китобимнинг энг қизиқарли, эсда қоларли саҳифаси десам, адашмаган бўламан. Тадбир ёки йиғилиш ўтадиган кунлар, катталар таъбири билан айтганда, товонимиздан ўт чақнарди. Ёзувчи, шоирларни ижодий учрашувларга таклиф этишнинг ҳам ҳар хил шаклларини кашф этгандик. Бундай “ихтиро”ларимизнинг ўз сабаблари бор, албатта. Кимдир гўшакни кўтариб: “Янами, яқинда бориб келгандим-ку”, дея норози бўлса, яна кимдир: “Мендан бошқа ижодкорлар ҳам бор-ку, нега ҳадеб мени безовта қиласизлар, ҳозир бандман, янги асар устида ишляпман”, деб сўз қатимини шартта узарди. Гоҳида бирор таниқли адибга ўн марта, ундан ҳам кўпроқ сим қоқардик, таниб турса ҳам жавоб беришга шошилмаган пайтлар кўп бўлган. Аммо Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидовни бу борада ўзидан ибрат қолдирган устозлар аввалида санасак, зарра муболаға бўлмайди. Чекимизга тушган рўйхатдаги ёзувчилар орасида устознинг борлиги ҳаммамизни хурсанд қиларди. Чунки йўқлаб сим қоқсак, ҳар қандай ҳолатда ҳам қўнғироқларимизга самимийлик ила жавоб берар, агар бирор сабабга кўра қўнғироқлар жавобсиз қолган бўлса, биров муддат ўтгач, ўзлари биз билан боғланарди.

Бир куни нуфузли университетларнинг бирида маърифий учрашув белгиланди. Устознинг вақтини билиш учун қўнғироқ қилдим:

– Тадбир белгиланган кунга бир ҳафта бор экан. Шу кунларда биров мазам бўлмаяпти, ўша кунга соғ-омон етсак, худо хоҳласа, борамиз, – деб жавоб бердилар.

Ўша куни вақтига етиб келган устоз адибни кўриб, ҳамма хурсанд бўлди. Бир соатга мўлжалланган

тадбир икки-уч соатга чўзилган бўлса ҳам йиғилганлар устозни қўйиб юборгиси келмасди. Талабаларнинг берган саволларига оғринмай жавоб қилар, уларга қандай асарларни кўпроқ ўқиш керакли ҳақида маслаҳатлар берар, ора-сира иқтисодчилар хотирасини мустаҳкамлаш учун шахмат ўйнаб туришлари фойдали эканлигини ҳам таъкидладилар. Талабалар орасидан бир йигит:

– Устоз, сиз, бахт тушунчасини қандай изоҳлайсиз?

– дея савол берди. Устоз эса:

– Инсон ҳаётда бирор мақсад билан яшаса, шунинг ўзи бахтга ёрлиги. Орзу-мақсадсиз яшаган одамнинг кўксига уриб турган юрагига ачинаман. Одамзод курашмаса, интилмаса, қийналиб, машаққат чекмаса – бу ҳаётнинг қадрига етармиди, бахт ва бахтсизлик нима эканини билармиди? Ўғил-қизларим, укаларим, сингилларим яхши ва гўзал ниятлар қилинг, энг олий мақсадни дилга тугинг ва интилинг. Худо ортиғи билан беради, – деди.

Яна бир талаба:

– Қаламингизга мансуб “Олтин девор” комедияси бир неча йиллар давомида театр саҳналарида қайта-қайта қўйилган. Бу, албатта, ижрочи учун ҳам, муаллиф учун ҳам шарафли. Саволим, сизга ҳам бу асар катта даромад келтирганми?

Олийгоҳ раҳбарларидан бири ўрнидан туриб талабага имо-ишора билан танбеҳ бермоқчи бўлди. Залда ўтирганлар ҳам безовта бўла бошлади. Шунда жилмайиб ўтирган устоз факультет деканига қарата:

– Домла, сиз ташвишга тушманг, бу хижолатли савол эмас, аксинча, иқтисод факультети талабасиман, деб турибди. Танлаган йўналиши ўзига муносиб эканидан суюниб ўтирибман. Менинг сиз қачон туғилгансиз, деган савол жаҳлимни чиқариши мумкин, холос. Бошқа ҳамма саволга жавоб бераман, –

деди самимийлик билан.

Залда енгил кулги кўтарилди.

– Зафарбек дўстимизга жавобим шундай: ҳа, бу асар яхшигина даромад келтирган. Агар топилган хумчадаги олтинларни чин, деб ўйласак, тенг учга бўлинганида ҳам бундай бойлик топмасдим. Ана, иқтисодчи экансиз, бу ёғига ўзингиз ҳисобини қилаверинг, – деди.

Ўша кунги маърифий тадбир жуда қизиқарли ўтди. Қайтар чоғда мезбонлар бир пиёла чойга таклиф этишди. Шунда:

– Ташаккур, чой бўлса қочмас, яна келамиз, бир-биримизга ёқдик, назаримда. Ваъда берганим учун эрталаб ўзимни мажбур қилиб бошимни кўтардим. Ҳозир иссиғим жуда кўтарилганга ўхшайди, лекин кайфиятим ҳам баланд. Дўхтирлар назоратида эдим, борай-чи, ҳар ҳолда:

– Анча яхшисиз, – деган гап эшитарман, деб ўйлаяпман, – деди устоз қўлини кўксига қўйиб.

ОТАМНИНГ МЕҲМОНЛАРИ...

Ҳазрат Навоий таваллуди арафасида ўтказилган халқаро анжуманга озарбайжонлик профессорлар Нушоба Орасли ва Алмаз Улвийлар ҳам ташриф буюришди.

Меҳмонлар Самарқанд шаҳрига бўлган саёҳатдан катта таассурот билан қайтди. Мирзо Улуғбек ҳайкали пойига гуллар қўйиб қайтаётган келин-куёвларни кўрган Нушоба Орасли мамнунлик билан шундай деганди:

– Миллатнинг буюк алломаси Мирзо Улуғбек сиймоси қад ростлаган обида қошига эзгу мақсад билан одимлаб келган ёшларни учратдим. Комил аждодларнинг асл болалари шундай бўлади-да. Кафе-барларга бориб, қўлларига қадаҳ тутиб бири-бирига бахт тилаб, ўйин-кулги қилиш ўрнига оилавий ҳаётининг илк қадамларини мана шундай авлиёлар, алломалар, буюк қалб эгалари руҳлари кезиб юрган қадамжолардан бошлашлари бутун дунёга ибрат бўлгулик. Осмонга қараб юлдузларни томоша қилганимда мен, албатта, Мирзо Улуғбекнинг юртига бораман, деб ният қилардим. “Улуғ мунажжим туғилган заминда туриб оқшомги осмонга боқсам, юлдузлар ҳам, ой ҳам ёрқинроқ кўринса керак”, деб ўйлардим, орзу қилардим. Мана, энди Самарқандда кундузи ҳам кўкка боқсам юлдузларни, ойни кўргандекман. Мабодо руҳлар юлдузларга айланиши рост бўлса, бугун отам Ҳамид Ораслининг руҳи ҳам шод бўлганидан юлдузи пориллаб нур сочаётгандир. Отам раҳматли шу юрт тупроғини, бағрикенг меҳрибон одамларини юракдан суярди. Агар имкон бўлса йилда бир бор Ўзбекистонга келишни ният қилиб соғиниб, интилиб яшарди. Бир гал Тошкентга меҳмон бўлиб келганида қадрдон дўсти Ғафур Ғулом

пахта гулли чойнак-пиёла совға қилибди. Бошига кийиб олган дўпписини отамга кийдириб қўйибди. Юртга қайтганларида эрта тонгда уйғониб қалампир нусхали ўзбек дўпписини кийиб олиб, нонушта пайтида ҳаммамизга пахта гулли пиёлада чой қўйиб берганди. Ўшанда мен ёшгина қизалоқ эдим. Чой ичишга қулай бўлган финжоннинг тутқичидан ушламоқчи бўлиб ўрнимдан турдим. Шунда отам: “Ўтир, қизим, бугундан бошлаб пахта гулли пиёлада чой ичамиз. Ўзбекча лутф билан чой қўйиб узатишни ўрганамиз. Эсингизда бўлсин, Ўзбекистон деган юртга бориб, мен яхши кўрган одамлар билан учрашишни кўнглингизга тугиб олинг. Ҳаётимда улар каби юксак фазилатли инсонларни кам учратганман. Улардан одамийлик, меҳрибонлик ва комилликни ўрганиш мумкин. Шундай феъл-атвори туфайли ўзбекнинг оққўнгил, пок дилли фарзандларини яхши кўриб қолдим”, – деган эди. Минг шукроналар бўлсинки, мен ҳам отам юрган йўллардан юрдим, отам орзу қилган кунларга етдим. Янада чирой очган, бугун бутун дунё тан олган ва танийдиган буюк юртнинг тонгида уйғондим, унинг мусаффо ҳавосидан нафас олдим. Меҳмонни кўрган кексаю ёш қўлини кўксига қўйиб: “Бир пиёла чойимизга марҳамат айланг”, – дея лутф этганида, ўзингнинг туғишган жигарингни кўргандек яқинлик ҳис этасан. Ўзимни шу юртнинг одамидек сеза бошладим, – деди қўлини кўксига қўйиб.

Регистон майдонидан олам-олам таассуротлар билан қайтаётган меҳмонлар миллий буюмлар ва совғалар билан лиқ тўла дўконлар ёнида тўхташди. Буюмларни бирма-бир кўрсатаётган сотувчи аёл менга қараб: “Бу аёллар бизнинг юртимизга меҳмон бўлиб келганми?” – деб сўради. Мен: “Ҳа, яқинларига совға харид қилишмоқчи, нархини қиммат айтманг яна”, – дея ҳазиллашдим. Уларни “Навоийшунос

олималар”, – деб таништирдим.

Бу гапни эшитган аёл эски қадрдонини кўргандек улар билан қайта кўришди:

– Отам раҳматли адабиёт муаллими эди. Кўплаб ғазалу рубойларини ёд биларди. Дутор чертиб айрим байтларини хониш қиларди. Навоийни ўқиган, суйган одам кам бўлмайди, болаларим, деб қўлимизга китоб тутарди. Умрининг сўнгида ёстиғи остидан бир даста китоб топдик. Агар отам раҳматли ҳаёт бўлганида, бу азиз меҳмонлар пойига жонини пойандоз қилиб тўшарди. Бу аёллар отамнинг меҳмонлари экан. Олим бўлмаган бўлсак ҳам, одам бўлиб улғайдик, – дея уларнинг елкасига адрас мато ёпди. Қўлларига совға-саломлар тутқазди.

Меҳмонлар ҳар учраган нурли манзилдан, ҳар сўлим гўшадан ҳайратланарди. Улар билан гурунглашган оддий одамлар қиёфасида мўъжиза кўргандек бўлишарди. Ўзбек хонадонининг келин саломларию бешик тўйларида иштирок этиб, тўкин дастурхонимизга барака, хонадонларимизга фойз тилаб, дуо қилдилар.

ҲИМОЯ

Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлиш насиб этган кун ҳеч қачон ёдимдан чиқмайди. Уюшма фаоллари йиғилишида иштирок этишимни айтишганида ўй-хаёл билан кўзимга уйқу келмади. Бундай катта йиғинда биринчи бор қатнашаётган эдим-да. Зални тўлдириб ўтирган эл таниган шоиру носирларни кўрганда ҳаяжоним юз чандон ортди. Биз асарларини излаб ўқийдиган, дарслик китобларидан шеърларини ёд олиб ҳаёти ва ижоди ҳақида иншолар битганимиз улуг адиблар қошида бошқача кайфият бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Уюшма ходимларидан бири келиб:

– Мажлис охирида ташкилий масала кўрилади, шунда учинчи бўлиб сизга навбат берилади. Савол берилса, тортинмай жавоб бераверинг, омад ёр бўлсин, – деди. Фаоллар орасида Ўзбекистон халқ шоири Ойдин Ҳожиевнинг борлиги кўнглимга бироз таскин берарди. Хуллас, навбат менга келди.

Маълумотлар ўқиб эшиттирилгач, адабиётшунос олим (устозни кейинроқ танидим) мулоҳазаларини гапира бошлади:

– Ижодкор бир йўналишни танлаши зарур, деб ўйлайман. Публицист, шоирлик, ёзувчилик – ҳаммасини баробар олиб кетаман, деган ҳар қандай ижодкор ҳам чалғийди, йўлини йўқотади, ўз ишининг моҳири бўла олмайди. Айниқса, аёл кишига бу борада бироз қийинроқ, деб ўйлайман. Мана шулар қаторида оила, фарзанд тарбияси деган заҳматлар ҳам бор. Қўлимдаги шеърый китобингизни ўқидим, халқона, самимий шеърлар. Бу жамланманинг ичидаги мақолалар ҳам анчагина. Маслаҳатим бир йўналишни ушланг, йўқса, ўрта йўлда ҳамма ижодингиз чала қолади, деб ўйлайман, – деди вазминлик билан.

Кейин яна бир адиб устознинг гапига қўшимча

қилди. Кейин яна савол... Нима деб жавоб беришни ўйлаб каловланиб тургандим Ойдин Ҳожиева “ёрдамга қўл чўзди”:

– Шеър ёзган ижодкор мақола ёза олмайдими? Ҳар йўналишда баробар ижод қилиб юрган истеъдодлар камми? Қизимиз яқинда “Саодат”га ишга келган. Мақола ёзиш борасида анча қалами чархланиб қолди. Шеърлари ҳам қўшиқларга айланиб эл тилига тушган экан. Худо хоҳласа, ҳаммамизнинг ишончимизни оқлайди. Ёш ижодкорларнинг шеърларида бир қатор янги гап ўқисак, тилло топгандек севинамиз. “Саодат”да бўлмаса “Тулчехралар” газетасида чоп этиб, элга суюнчилаймиз. Адабиётшуносларимиз ҳам сўз заргарлари, деб бежиз алқамайди. “Сўрамай” деб номланган шеърига эътибор беринг! Қизи балоғатга етгач, унинг кўнглига қарамай ўзига ёққан оилага келин қилиб узатиб юбораётган ота-оналарга қарата айтилган исён бу:

*... Кўз ёш қилса орға йўйдингиз,
“Ҳамма қизда, бор-да”, дедингиз.
Боғингизда ўсган гулингиз
Қолди ипакларга ўралиб...*

Шоира анча йиллар Марҳамат туманида хотин-қизлар йўналишида фаолият юритган, уларнинг дарди бегона эмас. Боғдаги гулни ипакларга ўралиши бу ўргимчаклар уя солган маконга айланиши дегани, қуришидан далолат бу. Адресу атласларга ўралиб эгилиб салом бергани – бу ҳамма қиз ҳам бахтли бўлади, дегани эмас. Бу билан ҳамма келинчак ҳам яшнамайди, деган бир олам маъно бор бу сатрлар замирида, – деди устоз дадиллик билан.

Устознинг сўзи муҳокамага ишончли нуқта қўйгандек бўлди. Бир овоздан уюшма аъзолигига

қабул қилинганимни эшитиб, қувончдан кўзларимга ёш келди. Кетар чоғда ёнига бориб: “Ойдин опа, раҳмат, яхшиям сиз бор экансиз”, – дедим.

Шунда елкамга оҳиста қўлларини қўйиб:

– Кўрдингизми, адабиётнинг талаби катта, қараши баланд. Бу майдонда муносиб бўлиб яшаб қолиш ҳам осон эмас. Сафимизга қадамингиз қутлуғ келсин. Журналист ёзган мақолани қайтарган бош муҳаррир бу ишидан ўзи ҳузур қилмайди, аксинча, шу такрор ёзишлар замирида катта ҳаётий сабоқ борлигини уқтирмоқчи бўлади, холос, – дедилар.

ЯШАСИН ҲАЁТ!

Устозлар Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов, Ўзбекистон халқ шоири Ҳалима Худойбердиева бошчилигида бир гуруҳ ижодкорлар Навоий вилоятига ижодий сафарга чиқдик. Яхши суҳбатдошинг бўлса, олис йўл ҳам бир қадам бўлар экан. Устозлар суҳбатидан баҳраманд бўлиб манзилга қандай етганимизни ҳам билмай қолдик. Навоий кон металлургия комбинатига қарашли Учқудуқ, Зарафшон, Нуробод конида меҳнат қилаётган заҳматкаш инсонлар билан ижодий учрашувлар уюштирилди. Учқудуқ шаҳридаги маданият саройида бўлиб ўтадиган тадбирга йўлга чиқдик. Манзилимиз анча олис бўлгани учун соя-салқин бир жойда нафас олиш учун тўхтадик. “Шу ерда чашма бор, тушиб салқинлаб олинглар”, деди ҳайдовчи. Қудуқ ёнида улкан туя турарди. Ўркачига илинган ҳайвон терисидан тикилган хуржунга бир одам қудуқдан сув олиб қуярди. Бироз кузатиб турдик, хуржунига челақ-челақ сув қуйилиб, оғзи маҳкамлангач, жонивор лўкиллаб йўлга тушди. Қизиқиб кузатиб турганимизни кўрган киши:

– Бу туянинг эгаси чўпон, элнинг қўй-эчкисини боқади. Чўлнинг бир четидаги кулбасида оиласи билан яшайди. Туяни ҳаммамиз таниймиз. Қаранг, эътибор берсангиз, ранги ҳам оч кулранг тусда. Бошқа туяларга ўхшамайди. Ақлли жонивор. Ким қўлига челақ тутса, индамайгина келиб ёнига чўккалайди. Сув қуйиб маҳкамлагунча бўйнини ҳам қимирлатмай ўтиради. Кейин кетиши олдидан бошини уч-тўрт марта эгиб, раҳмат ҳам айтади, – деди.

Манзили томон югуриб бораётган туянинг орқасидан қараб ҳар ким ўз ҳаёли билан турарди. Машинага чиқиб ўтиргач Ҳалима опа:

– Баъзи бир одамларда шу жониворча меҳр йўқ, саховат йўқ, садоқат йўқ. Гоҳида шундай манзараларга дуч келсам, биз ҳам элу халқнинг корига ярадикми, яраймизми ҳали, деб ўйланиб қоламан. Синглим, мен ҳам ҳаракат қиламан, аммо сиз вақт топинг, ғайрат қилиб Қизилқум саҳросида шошиб эгасига обиҳаёт олиб бораётган кулранг туя ҳақида ёзинг, албатта, ёзинг, – деди.

Сарой шеърят мухлислари билан лиқ тўла, тадбирга келган одамларнинг кўзида қувонч, қўлларида гулу райҳон. Ҳамма жойлашиб олган, аммо залнинг орқа тарафида бир йигит тик турганча бизларни тингларди. Устида қоп-қора коржомма... Хизмат қилиб юрган ходимлар унинг ёнида тўхтаб нимадир дер, у эса тик оёқда турганича шеър тингларди... Тадбир тугагач, устозлар дастхат қўйиш билан андармон бўлган пайт мен ўша йигитчани излашга тушдим. Топдим ҳам. Нега ўтирмаганини кўрганда билдим. Кийими қурумдан қорайиб кетган эди. Иси Зокир экан.

– Опа, мен Наманганданман. Оилада икки опам бор, мен кенжасиман. Конда ишлайман. Ўн саккиз ёшимда ишга келганман, беш йил бўлди. Бадиий китоб ўқишни яхши кўраман, институтда ўқиш истагим бор эди, синфда ҳам фаол эдим. Аммо дадам касаллик билан оламдан ўтгач, қийналиб қолдик. Ўша пайтда опаларим бўй етиб уларга совчилар келса, сарпоси йўқ, деб розилик беролмаган онам бошини кўрпага ўраб йиғларди. “Кўлимдан бир иш келмайдиган ношуд аёлман, оталаринг ўлгунча мен ўлсам бўлмасмиди?!” деб ўкинарди. Икки холамдан бошқа яқинимиз йўқ. Оталик, акалик, ўғиллик вазифаси ҳам менинг бўйнимда эканини англаган куним шу жойга ишга келдим. Топганимни уйга юбораман. Уйлар таъмирланди, иккита опамни ҳам узатдик. Биринчи

олган таътил пулимга онамга сигир олиб берганман. Сут-қатиғи маҳалладан ошмайди. Рўзгор камини тўлдириб туради. Ҳар йили туғилган бузоғини сотиб, опаларимга сеп-сидирға қилди.

– Нега тадбирга бундай кийимда келдингиз, ўтира олмадингиз ҳам, – дедим.

– Катта шоирлар келади деб эшитганимдан бери, бошлиғимга илтимос қиламан. Охири кеч бўлса ҳам рухсат тегди. Кийинишга, ювинишга вақт қолмаганди. Шошганимдан киссамга пул ҳам солмай чиқибман. Анча масофа наридан югуриб келдим.

Суҳбатимизни тинглаб турган устоз Абдулла Орипов йигитга: “Кел, ўғлим, сени бир бағримга босай, шу кийимингдаги қора гардлар менга юқсин, ажабмас, олтиннинг зарралари бўлса, менга ёпишиб қолса”, дея ҳазиллашиб кўнглини кўтарди, уни маҳкам бағрига босди. Китобига дастхат ёзиб берди. Атрофимизни ўраб олган аёллардан бири:

– Ҳалима Худойбердиевани кўриш бахти насиб этди, шукр. Келиним шу комбинат идорасида ишлайди. Ўғлим маданият саройида, ҳозиргина сизнинг шеърингиз билан айтилган қўшиқни куйлаган йигит. “Муқаддас аёл” қўшиғини тўйда ҳам, тадбирларда ҳам ижро этилишини кўп сўрашади. Қиз кўрсам исмини Муқаддас қўямиз деганди. Бугун тонгда келиним қиз туғди. Сизларни кўриб набирачамнинг исмини Ҳалимахон қўяман, деб ният қилдим. У ҳам сизлардек шоира бўлсин.

Устоз сумкачасидан бир қутича олиб ҳалиги онахонга тутди. “Опажон, бундай бўлишини билсам, қизалоққа бошқача совға олиб келардим. Мана бу хориждан келтирилган атир, қутиси очилмаган, келинга мендан тухфа, мана бу пулга қизалоққа кийимчалар олинглар, салом айтинг”, деди.

Йўлда қайтар чоғимиз Ҳалима опам билан ўша

йигитнинг ҳикояси ҳақида суҳбатлашиб кетдик. Шунда: “Қаранг, ўтирган бўйра, юрган дарё, деганлари чин экан. Туянинг саховатидан кўнглимда бир туйғулар нурланиб турганди, бу йигитнинг матонати, диёнатини эшитиб, “Яшасин ҳаёт!” дегим келяпти”, деди, устоз мамнун жилмайиб.

ҚАДР ҚЎРҒОНИ

Ўзбекистон халқ шоири Маҳмуд Тоир кўнгли пок инсон. Нафақат ёзган сатрларида, балки тилида, кўнглида, дилида ҳам оналарга, аёлларга юксак ҳурмати, эҳтироми бор. Унинг халқона шеърияти содда ва самимийлиги билан дилга яқин. Шоирнинг онасини кўрмаганлар, кўрмай туриб уни соғина бошлайди. Билмаганлар, билмай туриб ўз онасидек яхши кўриб қолади. Чунки шоир онаси ҳақида чин сўзни айтади. Ватанга бўлган қайноқ муҳаббати, замондошларимизнинг юртимизга, она тупроғимизга садоқати товушлари гулдурос солиб турган сатрларида намоён бўлади.

Устозни таниганимга кўп йиллар бўлган: Қибрай академик лицейида фаолият юритардим. Ўқувчилар орасида эл таниган шоирнинг жияни борлигини эшитиб, ундан телефон рақамини олдим. Ниятим – тўпланиб қолган шеърларимни жамлаб, китоб қилиш эди. Агармаъқул кўрса, бухалқчил шоирдан шеърларим ҳақида икки оғиз фикр олмоқни истагандим. Умр йўлдошим билан хонасига кириб борганимизда эски қадрдонлар каби кутиб олди. “Синглим, шеърларингизни бир ҳафтада ўқиб, фикрларимни айтаман”, дея машқларимни олиб қолди. Уч-тўрт кун ўтгач, олиб кетинглар, деган хабардан ҳам суюндим, ҳам хижолат тортдим. Ёшим қирққа яқинлашганда илк китобимни чоп этиш илинжида юрибман, ҳали дунё юзини кўрмаган шеърларимнинг ярмисини олиб ташлаган бўлса-я, деган фикр мени безовта қила бошлаганди. Хуллас, эр-хотин икковимизнинг дилимиздан ҳам, тилимиздан ҳам кўп гаплар, саволлар ўтди. Совға-салом масаласида анча ўйландик. Бордик. Устоз:

– Шеърларингиз жуда самимий экан. Сўзбоши ҳам

ёзиб қўйдим. Марҳаматлик экансиз, райҳон, бодом гули ҳақида кўп ёзибсиз. Муҳаммад Юсуф билан бир ариқдан сув ичиб, бир ҳаводан нафас олганингиз билиниб турибди, қутлуғ бўлсин! Яна айтадиганим, ўлим ҳақида ёзманг, синглим, қисматга айланиб кетиши мумкин. Ёрқин шеърлар битинг, қўшиққа айланиб, юртдошларимизнинг кўнглида ҳаётга иштиёқ уйғотсин, дея тилак билдирди. Олишини астойдил истаган бўлсак ҳам олиб борган тухфани қўлимизга қайтиб берди:

– Яхши шеър, бир шоира сингилнинг майдонга кириши биз учун катта совға. Бизга атаганларингизни болаларга, яқинларингизга олиб боринг, – деди.

Орадан кўп ўтмай “Сизга ўхшасин” деб номланган шеърый тўпламим нашр этилди.

Бир куни устознинг аёли Гулчеҳра ая ўғли билан Ҳаж зиёратига бориб келибди, деган хабарни эшитиб сим қоқдим. Қутладим, дуоларини олдим. Мунавварлигим тутиб кетдими, тилимга келиб турган саволни шартта айтдим. “Устоз, нега сиз ҳам зиёратга бирга бормадингиз? Ҳожи ота мақоми ярашадиган улуғ ёшларга кириб қолдингиз-ку”, дедим.

– Яхшилик илинганингиз учун раҳмат. Аслида аёлим икки дунё саодатига эришган аёл. Умр бўйи ҳалол хизматимизни қилди. Дардманд жони билан онамнинг пойида ётиб, парваришига қойим бўлди. Айниқса, волидамиз кексайиб қолган пайтларда оналик ҳурматини ўрнига қўйиб, ўз онасидек меҳр кўрсатди. Эрнинг ҳурматини жойига қўйган, ўтирган ўрнини бўшатган, ўзи учун қуйган чойини шошиляпти, деб менга узатган жаннатим мендан олдинроқ Аллоҳнинг уйини кўриб, тавоф қилсин дедим, – деди устоз самимийлик билан. Устознинг гаплари шунчаки лутф эмас, ўта самимий эди.

Ҳассос шоиримизнинг “Ватан не, деб сўрганларга

бир кафтгина тупроқ бергин”, дея яхшиликка, эзгуликка ундаган ҳар бир сатрлари замирида ҳаёт ҳикмати бор.

КУТИЛМАГАН ТАШРИФ

Эрталаб ишга келсам, котиба аёл мени сўраб келишганини айтди. Устоз адиб Ўткир Ҳошимов йўқлаб келганини эшитиб шошиб юқори қаватга кўтарилдим. Анча суҳбатлашиб ўтирдик. Устозга: “Икки эшик ораси” асарини олиб ўқиш учун бир ой кутубхонага қатнаб китоб излаганимни, мингдан ортиқ ўқувчиси бор мактаб кутубхонасида қўлма-қўл бўлиб ўқиладиган асарлар камлиги, шу боис узоқ вақт кутишимизни айтиб бердим. Устоз: “Қани эди, китобларимиз минг, икки мингта эмас юз минг тиражда чоп этилса, ҳамма ўқувчига етиб борарди. Афсус, бу фақат ширин хаёл”, деди бошини сарак-сарак қилиб. Кейин:

– Энди мақсадга кўчсак, ишим жуда кўп. Сизларнинг ҳам вақтингизни олиб ўтириш ниятим йўқ. Шундай ишхонага ўтиб кетаётиб кирдим, синглим. Кутубхонамнинг ярмиси хатлар билан банд. Кеннойингиз билан ўтириб саралаяпмиз. Яхши ёзилган мактубларни йиғиб бир китоб қилмоқчиман. Шулар орасида марҳаматлик бир қизнинг етмиш тўққизинчи йили ёзиб юборган хати ва шеъри бизга жуда ёққанди. Алоҳида тахлаб қўйибман. Эҳтимол, ҳамқишлоқдирсиз? Исмини ўқиб, сиз бўлсангиз, қанийди, ишимиз осон кечарди, деб суюндим ҳам. Муаллиф ҳақида янги бир гап айтишимиз керак-ку, неча йил олдинги маълумотни ёзиб бўлмайди.

Фамилияси бошқача экан, шу сабабдан сизни йўқлаб келдим, – деди устоз.

– Қандай хат экан устоз, манзили ёзилганми?

– Ҳа, манзили ҳам бор, ёзиб олганман, мана...

Ўқий бошладим. Мунаввархон Тошпўлатова... Бўғзимга қадалган нимадир гапиришга қўймасди. Бор кучимни тўплаб, устоз, бу мен-ку, аввал фамилиям шундай эди, дедим.

Устоз излаган қадрдонини топиб суюнчилаган одамдек, ёнимизда ўтирган ҳамкасбимизга гапирарди:

– Эй-й, Барнохон кўрдингизми, бежиз келмаган эканман. Марҳаматлик бўлса, бир-бирини таниса керак, ажабмас, боғланиб у ҳақда маълумот ололсам, деб умид қилиб келгандим, ниятим холис экан, излаган одамим рўпарамдан чиқиб турибди, – деди.

Шундай улуғ адибнинг хоксорлиги, оддий ва камтарлигига гувоҳ бўлиб ҳайратим ошарди. Ўқувчилик пайтим “Шарқ юлдузи” журналида Ўткир Ҳошимовнинг “Нега... Нега”, деб номланган ҳикоясини ўқигандим. Ҳикояда Афғон урушида қатнашган ўзбек ўғлони қаттиқ жароҳат олади. Тошкентга Госпиталга юборишади. Ота-онасига ёлғиз ўғли касалхонада оғир аҳволда эканининг хабари етгач, улар йўлга отланади. Палатада тўшакка михланиб ётган рангпар ўғлини кўрган ота уни бағрига босмоқчи бўлиб устидаги кўрпани кўтаради. Ўғлининг оёқлари йўқ эди... Асарни ўқиб бир неча кун ўзимга келолмай юрганим эсимда. Ота-онанинг изтироби, уларнинг ҳадсиз нолаю ҳасратлари... Ҳали ҳам ўйласам... Ўша ҳикояни шеърга солгандим. Мактуб битиб устоз номига юборгандим. Жавоб хати келгани, у мактуб мактабимиз кутубхонаси деворига илинган “Мактабимиз фахри” доскасига қадалиб, анча пайтгача менга фараҳли кунлар бахш этгани ёдимда. Устозга раҳмат айтдим. Кетар чоғда:

– Устоз, бугун мен учун эсда қоларли кун бўлди,

раҳмат. Овора бўлиб келибсиз. Сим қоқсангиз, ўзим борардим, – дедим. Шунда зиналарга аста-аста қадам ташлаб тушиб кетаётган адиб:

– Мунаввархон, биласизми, чинор жуда мағрур, минг йилдан зиёд умр кўрадиган дарахт. Аммо қаттиқ шамол ёки бўрон турса, қарсиллаб шохи синади. Бу ўткинчи шамоллар илдизидан қўпориб ташлай олмаса ҳам шохи синади... (шохи синади, деган иборани қайта-қайта таъкидлаб гапирдилар). Тик ўсган қамишни қаранг, энди. Осмонга қараб кеккайгани билан илдизи ботқоқда. Шамол қайси томонга эсса, шу томонга қараб эгилади, букилади аммо синмайди. Сафидан хато бўлмай ўсаверади. Гоҳида чинор бўлдик, гоҳида қамиш. Шундай талатўплар орасида умр ўтиб боряпти. Исмни топиб қўйган отангизга раҳмат. Мунаввар дегани – нур дегани. Қизим, сизлар излаб ўқиган яна бир асаримнинг номини эсланг, “Нур борки, соя бор”. Инсон зоти ўз соясиники қўлида тутишга қодир эмас экан, атрофидаги соялардан, бундай қилиб айтганда, қора кўланкалардан Аллоҳим ўзи асрасин, – дея дуо қилдилар.

Саодатли кунларим

“Саодат” журнали таҳририятига келган илк куним кечагидек ёдимда.

Бош муҳаррир билан юзма-юз бўлиш ниятим борлигини билган котиба:

– Опа ҳозир бир йиғинда эканлар. Бироздан кейин келиб қолар. Вақтингиз бўлса, кутиб туринг, бўлмаса, бошқа куни келарсиз, – деди.

Кўнглимдаги орзуларни бир четга суриб қўйиб яшаш жонимга теккан эканми ёки тиниб қолган қаламим синиб қолгунча сўздан йироқ юришни истамадимми, кутдим. Кутиш илинжи ортида умидим мунғайиб турарди. Бу табаррук даргоҳда ишлаш, устозлар сабоғини олиш орзуйимга айланганди.

Бош муҳаррирнинг хонасига кириб борганимда жуда ҳаяжонда эдим. Ўсмир ёшимда “Гулхан” журналига бир-икки шеъримни юбориб, жавоб олганим, ҳуснихат билан битилган мактуб хотимасида Ойдин Ҳожиева деб битилган имзо, хатни ўқиб севинган отам анча пайтгача: “Ҳалиги хатни олиб чиқинг, қизим”, деб яқинларимизга суюнчилаб юргани бир-бир хотирамдан ўтди.

Опа билан суҳбатимиз самимий кечди. Қаерларда ишлаганим, ижодим, оилам тўғрисида гаплашдик. Шундай эл назаридаги шоира билан юзма-юз суҳбат қуриб ўтирганимга ишонгим келмасди.

– Шунча йил таълим тизимида ишлабсиз, қаламингиз қайралиши учун кўпроқ ёзиб туришингиз керак эди. Назм бўлимига яхши бир ижодкор керак, аммо... Майли, эртага мана бу мавзуда бир мақола қоралаб келинг, – деди очиқ чехра билан. Аввалига берилган вазифа жуда осон кўринди. Ҳаётимизда ҳар куни учрайдиган оддий мавзу эди. Аммо тунни тонгга улаб ёзганларимдан ғижимлаб отганим кўпроқ бўлди.

Кечагиҳаяжонэвидаэкан.Эртасигамингандишабилан ёзганимни ҳавола қилдим. Мақолани ўқиб ўтириб майингина жилмайиб қўйдилар, сўнг: “Анжонча шевада “нинг” қўшимчаси ишлатилмайдими?” – дедилар. Менинг қизариб кетганимни кўриб. – Майли, ўрганиб кетасиз, қани юринг-чи, хонадошларингиз билан таништираман, – деб йўл бошладилар.

Инсон кўнгли охири кўринмас сароб эмас. Унинг бир томони қоронғулик бўлса, бир томони ёп-ёруғ шуълалар ошёни, нурга макон. Ўша куни ҳуркиб турган кўнглимга ажиб бир илиқлик инди, нур қуйилгандек бўлди.

Устозларнинг сабоғини олар эканман, ҳар куним, ҳар оним ҳикматларга йўғрилиб борарди. Таҳририятга келган ёш ижодкорнинг ижодий машқими ёки журналхонлардан келган мактубларми – ҳамма-ҳаммаси опанинг назоратида эди. Бир куни устоз ёш шоиранинг шеърларини менга бериб: “Ўқиб кўринг, яхши шеърларидан бир-иккитасини “Гулчеҳралар”га тайёрланг”, деди. Ўқидим, ўргандим. Опанинг ёнига кириб:

– Бирорта шеърини ҳам танлай олмадим, буларни шеър деб бўлмайди, – дедим дадиллик билан. Ранжиган маънода вараққа қўл чўздилар. Овоз чиқариб шеърларни ўқий бошлади.

“Отам мени қайрағоч, онам хоксор қалдирғоч”, деган ўхшатиш ва бошқа ўзига ёққан сатрларни танлаб олиб вазминлик билан менга:

– Яхшилаб ўқинг, меҳр билан ўқинг. Оддий бир хатнинг ортида ҳам инсон қалби турибди. Умид билан қўлига қалам олиб хат ёзган одам йўл қарайди, кутади. “Ялт” этган битта сўзи бўлса, унинг кўксидан итармасдан, униб-ўсишига, шаклланишига ёрдам бериш касбий бурчимиз. Сўзга баҳо беришда шошилманг, адолатли бўлинг. Худо назар қилмаса,

кўнглига шеър ишқи тушармиди, қўлига қалам тутармиди? – деди.

Бир куни бош муҳаррир қўлимга бир манзилни тутиб, суҳбат қилиб, материал тайёрлашимни айтди. Бордим. Мўъжазгина хонадондаги тўти, қумри, булбул, майна ва яна ўнлаб қушларнинг турларини кўриб ҳайратим ортиб борарди. Наздимда, яхшигина суҳбат бўлди. Оила бошлиғи табиатсевар, камсуқум бўлиш баробарида ўзига яраша феълли одамлиги кўриниб турар, ортиқча савол-жавобга ҳам тоби йўқроқ экан. Айтилган мақола тез фурсатда тайёр бўлганидан қувониб устознинг ҳузурига шошдим (Ўзган материаллар опанинг назаридан ўтиб чиққунга қадар ҳаммамиз ҳам ҳаяжонда бўлардик). Мени чорлаб:

– Мунаввархон, ёзишга бироз шошибсиз, чамамда. Бу мақолангиздан жонли мисол топа олмадим. Қайта ишланг, – деди вазминлик билан.

– Борини ёздим, қаҳрамоним жуда камгап, инжиқ одам экан. Шу гапларни ҳам аранг ёзиб олдим. У ерга қайтиб боришнинг фойдаси йўқ, опа, – дедим.

– Ўзингиз ўйланг, ҳатто хориждан турли қушларни олиб келиб ўзбекча салом-аликни ўргатган, уйда, қафасда булбулни сайратган одамдан нега журналхон учун бирор янгилик бўладиган сўз топа олмайсиз, қайтиб боринг, – деди қатъият билан. Бироз ранжидим, ўша хонадонга қайтиб боргандан кўра ариза ёзиб ишдан кетмоқчи ҳам бўлдим. Иложсиз, бориб яна ўша оила эшигини тақиллатдим. Дарвозасини очган уй бекасига:

– Ўзганимда жон йўқ эмиш. Қушларнинг номини, еган донини ёзибману сўзга жон беролмабман, – дея дардимни айтдим.

Аёли билан эшиқдан кириб келганимни кўриб аввалига ҳайрон бўлди, кейин: “Қаттанам шу суҳбатга рози бўлдим, яна қайтиб келибдим”,

дегандек ижирғаниб аёлига қаради. Кейин ҳолатимни тушундим, секин сўз бошлади:

– Бир жуфт сайроқи булбулни чакалакзордан тутиб келиш учун бир неча кун уриндим. Булбул деганлари анойи эмас. Ақлли қуш, бедана ёки бошқа паррандаларга ўхшаб тоғоранинг тагига дон сепсангиз, ишониб тузоққа тушадиган хилидан эмас. Тўрга илиниши жуда қийин кечади. Уйга олиб келгач, улар сайрамай қўйди. Дон берсам – емасди, сув берсам – ичмасди. Бир сас чиқармай кўзимга мўлтираб туришаверди. Ўзимизга ўргатмоқчи бўлиб, болаларим билан ҳар мақомга йўрғалаб кўрдик, бўлмади. Орадан анча вақт ўтди. Бир куни хотиним ошнинг зирвагини тайёрлаётган пайт ҳалиги қушларнинг иккиси ҳам сайраб юборди. Бири қўйиб, бири шундай сайрардики, еру кўк булбулнинг навосидан рақс тушарди гўё. Кейин уларни тутиб келган соҳил бўйидаги чакалакзорга йўл олдим. Эринмай ўша ердаги сасу садоларни тасмалай бошладим. Уйга келиб эшитиб кўриб, кўзларим ёшга тўлди. Биласизми, тўлқинланиб оқаётган сувга тегиб турга қамиш, буталар япроғидан тирсиллаган овоз чиқаркан. Биқирлаб қайнаётган паловнинг зирваги каби овоз. Булбулларни сайратиб юборган саснинг худди ўзи...

Чакалакзор, тўқайда бўлса ҳам ўша ватанини севган, қўмсаган бу қушларга меҳрим ошди, раҳмим келди. Ўша жойга олиб бориб қафасдан озод қилдим. Асли қушлар ҳам одамга ўхшар экан. Кимдир юртдан бир қадам олис кетса, юраги ўртайди, соғиниб ер бағирлайди. Кимдир туғилган тупроғига тош отади, ўз ватанини осонгина сотади, осонгина унутади...

Мақолам чоп этилган кун кўнглимда байрам бўлди.

Бир неча йил устознинг сабоғидан баҳраманд бўлганим ҳаётда юксалишимга пойдевор бўлганини энди-энди ҳис эта бошладим. Устоз шоира Қутлибека

Раҳимбоева билан бир хонада ўтириб ишлардик. Опамнинг ҳазили билан айтганда: “Куннинг энг ҳузурли дақиқалари – тушлик пайти”да кўнгил ёзардик. Ўшанда қаҳ-қаҳ отиб кулган бўлсак керак, Ойдин опам аста юриб хонага кирдилар.

– Секинроқ кулинглар, қизлар. Бу бинода бир биз эмасмиз. Ён қўшнимиз “Гулистон”да ҳам тўла одам. Улар нима дейди. “Саодат”нинг қизлари ҳаммага ўрнак бўлиши керак. Қувонсангиз, мен ҳам хурсандман, аммо ҳар ишнинг меъёри яхши, – дедилар.

Ўзлари айтганидек, ҳар ишнинг меъёрини биладиган жуда сокин инсон эдилар. Қувончу шодлик қўша келган кезларида ҳам ҳаприқиб ҳайқирмайдиган, қайғуларини, ҳасратини кўрганга тўкиб солмайдиган, кўнглидаги бори сим-сим сатрларга силқийдиган, тонгдан тухфалар олиб, шом шуълаларига тутган устоз шоиранинг яхшию ёмони, бахтию армони – ҳамма-ҳаммаси сизники, уники, бизники ҳамдир.

Тақдир тақозоси билан “Саодат”дан кетдим, ўн йил ундан олисда ишлаганим билан қалбимдаги соғинч, илиқлик, интиқлик мени тарк этмади. Яна қайтдим... Замонлар эврилди, матбуотга талаблар ўзгарди. Аввалги ҳамкасбларимга янгилари қўшилди. Зиммамдаги юк вазминлашди. Журналнинг ҳар сонига материал тайёрлар эканмиз, бу табаррук даргоҳда кечган энг яхши лаҳзаларим хотираси қайта-қайта уйғонаверади.

Баъзи хотиралар устидан чизиқ тортгим келади. Баъзилари эса бугунимга ҳам хизмат қилаётганидан қувонаман.

Қадам билан, қалб билан, қалам билан юриб ўтилган йўлларинг сени тарбиялар, улғайтирар экан. Ҳамиша қалби билан, ёди билан ёнимда бўлган устозларимга раҳмат айтаман.

МЕНИНГ ҚУТЛИБЕКА ОПАМ

Қутлибека Раҳимбоева билан танишувимиз “Саодат” журнали таҳририятида илк иш бошлаган кунимда бўлган. Бош муҳаррир Ойдин Ҳожиева қабулига кириб чиққач, қўлимдаги китобчамни устозга туҳфа қилмоқчи бўлдим.

Берилиб ёзиб ўтиргани учун таширифим унчалик ёқмагандек туюлди. Китобни қўлига олгач: “Мен сизни танимас эканман, албатта, ўқиб чиқаман, ижодингизга барака берсин”, деганида кўнглимга ёруғлик инди. Сабаби, таҳририят раҳбари фаолиятимга оид йўл-йўриқларни бераётганда: “Бизда ҳаммага алоҳида хона бериш имкони йўқ. Қутлибеканинг ёнидаги жойда ўтиришингиз мумкин. Иши кўп, ортиқча кирди-чиқдини, кўп гапирган одамни унчалик хушламайди. Шунга эътибор беринг”, – деб тайинлаганди.

Баҳорнинг илк кунларида устоз Зулфияхонимнинг таваллудайёмларига бағишланган телекўрсатувларда кўриб ҳавас қилган устоз шоирага ҳамхона бўлганимдан қувонардим. Куни билан бир оғиз сўз айтмай ёзиб ўтирган опага қараб нималардир дегим келар, нималарнидир сўраб гурунглашгим келарди. Бош муҳаррирнинг сўzlари ёдимга тушиб, тилимни тишлаб қўлимга қалам олардим. Кошки, ўша пайтда бир мақолани арзитиб ёза олсам экан...

Кўпчилик мени танимаса ҳам, ўз наздимда, шоира эдим. Илк фаолиятим иқтисоддан бошланиб, кейин таълимга уланиб кетган. Таҳририятга ишга келишдан олдин мингдан ортиқ ўқувчиси бор академик лицейда “маънавиятчи” эдим. Ёшларнинг дарду қувончида кеча-кундуз тинимсиз ғайрат билан ишлаётган, кенгликларда бақир-чақир қилиб ҳаммани тартибга чақириб юрган “опой”га бу кичкина хоналар торлик қиларди. Аммо хонадошимнинг камгаплиги, фақат

қоғоз-қаламга дард тўкиши кўнглимдаги ғалаёнга сув пуркагандек бўларди.

Хуллас, тахририятдаги илк куним шундай ўтди. Эртаси кuni тушлик пайти иш столим устига чиройли дастурхон ёздим. Устознинг ёнига келиб: “Опа, келинг бирга чой ичамиз”, дедим. Опадан: “Жуда зарур ёзадиганим бор, мен шу ерда чой ичиб қўя қоламан, сиз бемалол”, деган жавобни эшитиб, ҳафсалам совиди. Бироздан кейин мендаги тушкун ҳолатни кўриб истамаётган бўлса ҳам (аёл-да) секингина ёнимга келиб ўтирди. Ўша кундан бошлаб гурунглариимиз кунлариимизни безай бошлади. Мен опамни, устоз эса синглисини топгандек шод эдик.

Секин-асталик билан қаламим чархлана бошлади. Изландим, интилдим, ёзган сатрларим “издан чиққан” пайтда Қутлибека опам дарров йўлини тўғрилаб қўярди. Бир кuni иккимиз Сирдарёга хизмат сафарига чиқдик (Бундай ижодий сафарлариимиз жуда кўп бўлган. Ёзсам катта китоб бўлади). Одамлар орасида, деҳқонлар даласида юриб, долзарб мавзуда материаллар тайёрладик. Бир саховатли оила эгалари маҳалла болалари шахмат-шашка ўрганиши учун алоҳида уй қурибди. Ёишт қўйиб, синч кўтариб қурилган мўъжазгина хонада ҳамма шароит мавжуд. Маҳалланинг боласига шахмат сирларини ўргатаётган одамнинг умидлари бир олам эди. Яна бир олис вилоят сафарида гувоҳ бўлганимиз – беш нафар фарзанди бор тадбиркор аёл маҳалладаги кам таъминланган оила фарзандлари олийгоҳга кирса, шартнома пулини тўлар экан. Манзилдан қайтаётган пайтиимиз орқа ўриндиқда опанинг кўз ёш қилиб ўтирганига кўзим тушиб: “Нима бўлди, опа, кимдир хафа қилдими?” деб сўрадим.

– Йўқ, шундай юртда, меҳрибон одамлар орасида яшаб юриб хафа бўлармидим? Севиниб йиғладим,

ғурурланиб йиғлаяпман. Пахса девори ўрнига пишган ғишт билан уй кўтарса бўларди, маҳалла боласига ихчамгина бўлса ҳам шахмат мактаби бунёд қилганини қаранг, ҳовлида турган эски “Жигули” машинасини янгисига алиштириб, мол-дунё йиғиш ўрнига камбағалнинг боласини ўқитаётган тадбиркор аёлни яхши кўрмай бўладими? Воҳ, заҳматкаш элимдан-а!.. Шундай одамларни ёзмай бўладими, суймай бўладими?..

Мен ва мен каби кўплаб қадрдонлари Қутлибека опамга бир таъриф айтамиз: “Юраги ўзидан ўн марта катта аёл!..”

Шундай кунларнинг бирида Қашқадарёга сафар қилдик. Кейинги пайтларда тоблари бўлмай юргани учун (ковидга чалиниб анча бетобланган эди) уларга айтишга ийманиб, ёш ҳамкасбимиз билан йўлга отландик. Ёнимга кириб:

– Ўзингиз қийналасиз, шунча саҳифани тайёрлаш оғир кечади, бораман, баҳонада ҳаво алмаштириб келаман, – дедилар. Сафарнинг иккинчи куни ҳолсизланаётган опани кўриб, дарҳол ўша ерга “Тез ёрдам” чақирдик. Қон босимлари баландлигидан юрагида ҳам қаттиқ оғриқ бўлаётган экан. Шифокор зарурий муолажалардан кейин бироз дам олсин деди. Тадбиркор Саломат опа иш жараёнлари билан таништирди. Ярим соатлардан сўнг цехларига қайтдик. Тўпланиб турган ишчиларга кўзим тушиб яқинроқ бордим. Қарасам, устоз темир уюмлари устига ўтириб олиб, ишчилар билан суҳбат қураяпти... Бир неча дақиқа олдин дард чекиб, докадек оқарган юзида табассум, кўзларида қувонч балқирди. Беихтиёр кўзларимга ёш келди...

Мезбон аёл кўзларига ишонмай қараб турганини кўриб, “Ҳайрон бўлманг, бу менинг Қутлибека опам-да”, дедим ғурур билан.

БАРЧАМИЗ БИР КУНИ УЧИБ КЕТАР ҚУШ...

Энахон опам билан қачон, қаерда танишганим эсимда йўқ. Эҳтимол, эсимни таниб, китоб, газета, журналларни ўқий бошлаганимдаёқ таниган бўлсам керак. Хотиралар бисёр, аммо ўйласам, ёруғ кунлардан бошланиб, айрилиқ билан бир нуқтага келган ўйларим оғриқ бера бошлайди. Китобга ёднома ёзишим керак эди, қўлимга қалам олсам, ўша хотиралар кино лентасидай бир-бир кўз олдимдан ўта бошлайди. Қувонган, қадрланган лаҳзаларим яна бир айрилиқ бошига урилади-да, кўз ёшларим тирқираб кетади. Яна... яна ёзмоқчи бўламан.

Нега аввалроқ шу меҳримни, шу кўнглим меҳробида тизилган яхши гапларимни ўзига айтмадим, деб афсус оловида куйрайман. Энахон опам орамиздан кетгани йўқ, Ёзувчилар уюшмасидан ишдан кетганим учун камроқ кўришяпмиз, деб ўзимни алдамоқчи ҳам бўламан. Ҳаёт бўлганида ҳаммаси бошқача бўларди, дея аламларим билан олишиб қоғоз қоралай бошлайман.

Ўзбекистон халқ шоири Энахон Сиддиқова, бир сўз билан айтганда, сокин оқаётган дарёга ўхшарди. Кўнглида тириклик кўнғироқлари, шамоллар пойига бош уриб йиғласа ҳам, гуллар йўлларига бор япроғини сочиб юборса ҳам тўхтамай оқаётган дарёга ўхшарди. Фарғона деганда Энахон опа, Энахон опам деганда Фарғона кўз олдимизга келарди. Юрган йўлларига ярашган аёл эди. Ижодий сафар йўлларим Фарғонага туташса, қувониб йўлга тушардим. Чунки кўзлари тўрт бўлиб кутиб оладиган, “Яна келасизми, кутамиз”, дея кузатиб қоладиган қадрдонимиз, меҳрибонимиз бор эди.

Мустақиллик байрами арафасида бир гуруҳ

ижодкорлар гўзал Фарғонага йўл олди. Уч-тўрт кунлик маърифий учрашувлар чоғида чекка-чекка қишлоқлардаги юртдошларимиз билан дийдорлашдик. Ўша куни Лоғон қишлоғидаги маданият саройида тумонат одам йиғилган экан. Атлас кўйлаклари ярашган ширин қизалоқларнинг кўлларида атиргуллар олиб, йўлакдан ўтиб борардик. Бирдан нуроний онахонни опичиб олган йигитга кўзимиз тушди. Опа иккимиз уларнинг ёнига бордик. Қадрдонлардек кучоқ очиб кўришган онахон бизга шундай деди:

– Тўққиз ўғил-қизни ёлғиз бошим билан боқдим. Отасиз кўнгиллари ўксимасин деб ҳовлимга зираворлар экиб бозорга элтдим, тунда дўппи тикиб рўзғорим камини тўлдирдим. Энди роҳат кўрай деганда уч-тўрт йил бўлди, оёқдан қолдим. Худога шукур ёшим саксонда, аммо ҳаётни яхши кўраман. Яшагим келади. Саройга танилган артистлар, шоирлар келишини эшитиб, уйга сиғмай қолдим. Набирам Мухторжон кўтариб олиб келди-да, – деди онахон мамнун жилмайиб.

Энахон опа ўша табаррук момонинг набираси билан яна нималарнидир гаплашди. Тадбир бошлангани учун шошиб йўлимизда давом этдик. Икки-уч соат давом этса ҳам йиғилганлар кетгиси, хайрлашгиси келмасди. Кетар чоғимизда эса гўзал анжумандан ҳам ажойиб манзарага дуч келдик. Янги аравачада ястаниб ўтирган онахон бизни йиғлаб дуо қиларди. Жонкуяр опамиз эса бу қувончга ўзи сабабчи бўлмагандек, гўё ҳеч гапдан хабари йўқ одамдек бир четда жилмайиб турарди. Ўша пайт элнинг суйган шоираси ёзган сатрлар ёдим саҳифаларида акс садо бера бошлади:

*Аёл кетиб борар... тундай ёйилган,
Бахтсизликдай қаро сочларин ғами.*

*Кўнгил меҳробига ёқиб қўйилган,
Қирқ битта жонининг қирқ битта шами...*

Биргалбайрамарафасида Фарғонада бўлганимизда талабалик йилларимиз, сўлим Шоҳимардон саргузаштлари ҳақида эслашдик.

– Уч-тўрт йилдан бери биз ҳам боролмаяпмиз, йўлларимиз берк. Аҳолиси тўй-тўркинга юз чиғириқдан ўтиб келиб кетади, қани имкон бўлганида, тоғу тошлар ортида элу юрт тинчлиги, деб хизмат қилаётган ўғлонларимизни табриклаб қайтган бўлардик, – деди афсусланиб.

Ўша куннинг ўзида кечаси опа менга сим қоқиб:

– Тонгда Шоҳимардонга йўлга чиқамиз. Ўзимиз билан тарихчи опани ҳам бирга оламиз. Мен совға-саломлар, янги китоблар тайёрлаб қўйдим. Сиз эса “Она, мен келдим, дегин”ни ўқийсиз, – дедилар. Ярим тун эди, ҳамма бир уйқуни олган паллада заҳматкаш опамиз ҳали ҳам ишда эканлар.

– Опа, соат икки бўлибди, қачон уйга борасиз? – дедим.

– Сизлар ҳар куни келиб юрибсизларми, сингилжон, ҳар кунимиз Наврўз бўлсин, илоҳим. Баҳонада табаррук қадамжоларга қадамимиз яна етадиган бўлди, – деди ҳорғинлигини шахдам овози билан енгиб.

Тоғли ҳудудларда жойлашган чегара постларида хизмат қилаётган ўғлонларимиз билан дилдан суҳбатимиз мушоирага айланди. Учрашув давомида бир аскар йигит:

– Бугун онамнинг туғилган куни, эллик беш ёшга кирдилар. Олти ўғилмиз, ҳаммамиз эл корига яраб юрибмиз. Оналарга атаб шеър ўқиб беринг, – дея менга юзланди.

Ўқидим. Тоғ гулларида жамланган анвойи

гулдастани бизга тортиқ қилаётган йигитдан: “Уйга қайтганингизда онангизга нима совға қиласиз?” – деб сўрадим. “Яқинда хизматдан қайтсам, онамга ўзи танлаган совғаларини олиб бераман, онам эса менга ўзим танлаган қизни олиб беради”, – деди. Даврада кулги кўтарилди. Йигитларнинг руҳиятидаги кўтаринкилик, уларга яратилган шароитларни кўриб қувондик. Тоғнинг ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олдик, юртга соя соладиган булутнинг ҳам йўлини тўсишга тайёр турган бургутнигоҳ, лочин ўғлонларга қараб ҳавасимиз келди. Ўша олти ўғлонни ўстирган онанинг манзилини сўрадим, савол назари билан қараб турган шерикларимга: “Ўғли тоғлардан гиёҳ териб ажойиб гулдаста ясабди, шунинг ёнига бир тухфа қўшиб уйига юбораман”, дедим. Энахон опам эса: “Мендан ҳам бир кийимлик адрас...” деди қулоғимга шивирлаб.

Донолар ҳикматидан ўқиганим бор: олийжаноб инсонларнинг тўққиз хислати бўларкан. Равшан кўрмоқлик, аниқ эшитмоқлик, одоб билан муомала қилмоқлик, самимий сўзлашмоқлик, эҳтиёткорлик ила ҳаракатда бўлмоқлик, қаҳру ғазаб оқибатини ёдда тутмоқлик, одилликни унутмаслик ҳамда имконият туғилганида ундан фойдаланмоқлик. Мана шу хислатларни ўн карра мукамалроғи, ўн карра кўпроғи Энахон Сиддиқовада мужассам эди.

Ёдимда, баҳорнинг илк кунларида Фарғонага йўл олдик. Кунлар илиб, баҳор нафаси кезиб юргани учун адрасу атлас либосларда эл орасида сўз айтиб юргандик. Учинчи куни тонгда ҳавонинг авзойи ўзгарди. Совуқ ҳаво оқими келиб, ерлар оппоқ қор билан қопланди. Ҳаво изғирин, аммо ўша куни уч-тўрт жойда тадбирлар ўтиши кўзда тутилган эди. Кечагина кўзни қувонтириб тебраниб турган майсалар устини қоплаган қорга, қовоғини уюб олган осмонга қараб

хайрон ўтирибмиз. Шу пайт ёнида бир-икки шогирди билан опа кириб келди. Қўлларида катта тугун. Соғиниб келгандай бизни бир-бир бағрига босиб кўришди. Кейин ўзига ярашган майин табассум билан сўз бошлади:

– Энди, меҳмонлар, қор босиб қолганига биз айбдор эмас, бу табиатнинг иши. Тонгда аҳволни кўриб, ўзим ҳам ҳайрон бўлдим. Бугун олтин сандиғим ҳам сизлар учун очилди. Мана бу иссиққина қавилган адрас чопонлар яп-янги, булар эса қизларимнинг иссиқ эғни-бошлари. Кўриб турганингиздай, бари замонавий. Ҳар ким лойиғини, кўнгли тортганини олиб кийсин. Этик кияман деганларга ҳам ҳозирлаб келдик. Кейин менинг ёнимга келиб: “Мунаввара, сиз ўзимникисиз, Нигорахоннинг дублёнкасини олдирдим. Сизга лойиқ келади. Янги чопонларни меҳмонлар танласин, сиз буни кийинг”, дедилар.

Энахон опам Фарғонада ўтадиган маърифий байрамларнинг ташкилотчиси, ташаббускори эди. Шундай байрамлардан яна бири Қўқон шаҳрида ўтказилди. Поезддан тушган меҳмон ижодкорларни кутиб олганлар орасида фидойи опамизни кўриб кўнглимиз яшнаб кетди. Миллий ипакли матолардан турли русумда либослар кияр, қадриятнинг андозасини опанинг кийган либослари чизгисидан олардик. Ўша куни ҳам эғнидаги оқ-қора адрасдан тикилган кийими ўзига жуда ярашган эди. Кўришдик. Ранглари синиқиб қолган. Авайлаб қадам ташлаганини кўриб ҳол-аҳвол сўрадим.

– Эй, сўраманг, сингилжон. Уч-тўрт кун бўлди, оёғим сийғаниб кетиб лат еган. Эҳтимол, дарз кетгандир, сингандир, кундан-кун шишиб боряпти. Эл суйган, таниган инсонлар бир вагон бўлиб келса-ю, мен оёқни сементлаб ётиб олсам, қандай бўлади, деб юрибман. Яна уч-тўрт кун чидаб берса, кейин бунинг айтганини

қиламиз, – деб оёғига ишора қилди. Оёқларига қараб ташвишга тушдим. Кўндирмоқчи бўлдим, юринг бирга шифокорга борайлик, опа, дедим, кўнмадилар. Ҳеч ким билмасин, деб лабини тишлади. Кейин маҳзунлик билан сўз бошлади:

– Менинг кўнглимга соя солаётган оёқнинг оғриғи эмас, сингилжон, юракда, дилда бошқа оғриқ бор. Қахрамонимиз, дугонам Лола Муротова бемор, уч кундан бери жонлантириш бўлимида ётибди. Шамол қаттиқроқ эсса далага зиёни етмасин, деб жони озорда қоладиган, жала қуйса, ғўзаси устига бошини пана қиладиган полвон аёл бугун ҳеч ким билан иши йўқ. Эрталаб пешонасини силаб эркаладим, гапирдим кўзини очмоқчи бўлди, қурби етмади...

Уч кун бирга юрдик. Қўқон, Данғара, Марғилон томонларни кездик. Тадбирлар чиройли ўтди. Бирор жойда “иҳ”, деганларини эшитмадим, сездирмадилар. Орадан кўп ўтмай, опамнинг бироз бетоб бўлганини эшитиб касалхонага бордим. Шунда ҳам жилмайиб турарди. Суҳбатлашиб ўтирдик, дардидан сўз очмади. Аҳволи яхши эмаслиги кўриниб турарди. Лекин хасталик жонидан ўтиб турса ҳам билдирмасликка ҳаракат қиларди. Ўшанда нузли юзларини, иссиқ меҳрини охирги марта кўраётган эканман. Тузалиб уйга қайтсам, ўзим чақираман, деган сўзларига ишонгим келганди...

МИНГТЕПАНИНГ МИНГ БИРИНЧИ ТЕПАСИ

Муҳаммад Юсуф эл суйган шоир эди. Айниқса, марҳаматликларнинг фахрига айланганди. Юртдан сал четга чиқсак “Қаердансиз?” деб сўраган одамга, “Марҳаматдан, Муҳаммад Юсуф туғилиб ўсган жойданмиз”, – деймиз тўлқинланиб. “Улуғ тоғнинг ҳавоси бошқача-да, Яратганнинг назари тушган юрт экан”, дея кўпчилик бизларга ҳавас қилади.

Дадам раҳматлининг такрор айтадиган гапи бор эди. “Асл инсон камтар, танти, мард бўлиши керак. Бир дона кулча нонни ўнга бўлиб ейиш мумкин, бир ҳовуч ундан атала пиширса, маҳаллага етади, бир этак буғдойни тупроққа сепиб парвариш қилсанг, хирмон тўлиб, дастурхонингга қут-барака киради. Аммо эксанг тупроқда унмайдиган, сепсанг чиримайдиган, бировга бўлиб бериб ёки бировникини омонатга олиб бўлмайдиган тўрт нарсаси бор. Булар виждон, ғурур, мардлик, ор-номусдир. Бешик ҳам, тобут ҳам бир хил дарахтдан, тойдан ясалади. Бирида кўзмунчоқни ўйнаб, эркалаб она меҳри билан улғайиб, алла тинглаб ҳаётга қадам ташлайсан, бирида нолаю фарёд билан сени сўнгги йўлга солиб элтадилар. Ортингдан бир инсон: “Мард одам эди, ор-номуси, ғурури, виждони бор эди”, деб таъриф бергани, икки дунё саодатини топганинг бўлади”, – дердилар.

Шоир Муҳаммад Юсуф ҳам чин маънодаги виждони ўйғоқ, ғурури баланд, ор-номусли инсон эди. Хотира сандиғимда асраганларим орасида бу танти инсон номи билан боғлиқ бўлган бисотим анчагина.

Ўша пайтларда ҳали китобим нашр этилмаган, тумандаги “Оқ олтин” газетасида ора-сирада шеърларим чоп этиларди. Вилоят театрида ўтказиладиган таниқли санъаткор (раҳматли)

Охунжон Мадалиевнинг концертига таклиф этилганим боис шаҳарга йўл олдим. Театрга кириш йўлагига гавжум одамлар даврасида дастхат қўйиш билан овора бўлиб турган устоз Муҳаммад Юсуфга кўзим тушиб, қувониб кетдим. Шеърларини ёд олиб, китобини жон ичида асраб юрганим билан ўзини биринчи марта кўриб туришим эди. Концерт яхши ўтди. Айниқса, саҳнага Муҳаммад Юсуф чиққанида зал олқишлардан ларзага келди. Ўша куни “Назм ва наво” кечасига айланган дастур ҳамон кўпчиликнинг ёдидан чиқмаса керак. Дастур тугагач, қайтмоқчи бўлиб эшик ёнига келсам, ҳофизнинг созандаларидан бири мени тўхтатди. Охунжон Мадалиев билан Муҳаммад Юсуф мен томонга қараб келаётган эди.

– Шеърингиз зўр қўшиқ бўлибди, – деди устоз самимийлик билан саломлашиб.

– Ҳа, энди, оддийгина шеър эди, яхши мусиқа, чиройли овоз билан сайқал топгани учун яхши қўшиқ бўлган-да, – дедим ийманиб.

– Кўрдизми, ҳофиз, қишлоқнинг шоиралари шундай бўлади. Опага олди қатордан жой бергандик, келмабди, деб хавотир олдингиз. Келиб ўтирганини сездирмабди ҳам. Сизларда қандай билмадиму, бизнинг қишлоқларга қатнайдиган автобусларга чиқиш-тушишнинг ҳам ички қонуни бор. Хотин-қизлар автобуснинг олди эшигидан, эркаклар орқа эшикдан чиқиши керак. Агар шошиб, адашиб аёллар салтанатига қадам ранжида қилиб қўйсангиз... нақ балога қоласиз. Момоларимиз чолларининг яқтакларини бошларига ёпиниб олиб, бегона кўзлардан ўзини пана қилиб юради. Қаранг, исм-шарифини айтсангиз ҳам шоира синглимиз саҳнага чиқмади. Келмаган деб ўйладик. Яхшиям, созанда укамиз таниб қолди. Кейин менга юзланиб:

– Синглим, нега кўзга кўринган газетларда

чиқишлар қилмайсиз? Яхшигина ижодингиз бор экану, сизни ҳеч ким танимайди. Шеърларингиз бўлса, менга беринг, Тошкентга олиб кетаман. Ватан ҳақида ёзганларингизни алоҳида ажратиб қўйинг.

– Ватан ҳақида кўп ёзмаганман!

– Ватанни ёзмайдиган, ёзишни билмайдиган қаламкаш шоирликка даъво қилмаслиги керак, – дея ташқарига қараб йўналди у. Ҳофиз Муҳаммад Юсуфнинг кайфияти ўзгарганини сезиб ўртага тушди:

– Ака, шошманг, энди суҳбатга шира кираётган пайтда қўл силтаб кетманг-да! Сизга ўхшаб туғилиб-ўсган жойидан йироқда юрган бўлмаса... ёзиш қочмас, оила, бола-чақа ишидан ортиб ижод қилганига раҳмат айтиш керак. Ота-онаси, жигарлари бир кўча нарида яшаса, ёнида юриб нима деб ёзсин яна?

– Эл-юрт, Ватанни севиш, соғиниш учун ундан йироқ кетиш шарт эмас. Айниқса, қиз бола бошини эгиб туғилган уйдан бошқа хонадонга остона ҳатлаб чиқиб кетиши, бош эгиб ёт одамлар орасига салом бериб кириб бориши, бошқа оила қозонида қайнашининг ўзи минг сатрга арзирли образ-ку! Келинчаклар тўй куни эгнига кийган оқ кўйлакни кўз олдингизга келтиринг-да, ота-онасига, туғишган жигарларига, қалдирғочлар ин солган, болалиги қувнаб ўтган айвонига қараб, этаклари ҳилпираб, титраб-қақшаб хайр, дегандай кўринади. Ҳар бир қизнинг қисматида мусофирлик тўнини кийиш битилган. Мингтепа тўғрисида ёзинг, синглим, ҳар бири Асқартоғ, ҳар биттаси Мурод тепа-ку! Қанча сир-асрорни қорнида сақлаб ётибди бу боботепалар. Мансаб, бойлик, шодлигу андуҳ – ҳаммаси ўткинчи. Ортингиздан из қолдирай десангиз, бисот қилиб сўз қолдирай десангиз, шеъриятингизга содиқ бўлинг. Андишали бўлганингиз яхши, бироқ ўзингизга панд бериб қўядиган ҳолатда эмас, – деди самимийлик

билан.

Ижодимга камол тилагач, менга “Эрка кийик” китобини тақдим этди. Икки кун ичида шеърларимни, албатта, етказишим кераклигини тайинлаб хайрлашди.

Орадан кўп ўтмай республикада кўзга кўринган ёшлар газетасида ижод намуналарим эълон қилинди. Ўша ширин хотираларни ёд этсам, юрагимда адабиётга, шеърятга бўлган муҳаббатим янада аланга олаверади.

Андижоннинг Шаҳрихон туманида Муҳаммад Юсуф ижоди ва фаолиятига бағишланган катта ижодий анжуман бўлди. Келганлар орасида етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган шеърят ихлосмандлари бор эди. Тадбир давомида бир ёши улуғ отахон сўзга чиқиб, шоирнинг “Дўппи киймай кўйди одамлар” шеърини ёддан ўқиб бўлгач, шундай деди: – Бизнинг маҳалла қўлигул ҳунармандлар маҳалласи. Қизим, келинларим, маҳалладаги кўпчилик хотин-қизлар дўппи, сўзана, чойшаб тикиш билан шуғулланади. Сиз мана шу шеърни телевизорда ўқиб чиққанингиздан кейин бозоримиз қизиб кетди, шоир укам. Шунчалик “заказимиз” кўпки, қозон қайнатиш мен билан кампиримнинг зиммасига тушган. Манави дўппи янги нусха, сизнинг исмингизга аталди, қани, биринчи тикилган дўппини ўзингиз кийиб олинг...

Шеърятга, шоирга бўлган эътибордан ҳаммамиз қувондик. Тадбир якунига етиб, кетар пайтимиз оқ яқтак кийиб олган ўрта ёшлардаги бир одам шоирнинг йўлига чиқди:

– Келган азиз меҳмонларга таом тайёрлаймиз деб шеърларингизни эшитмай қолдик-да. Асабийлашганимдан бармоғимни кесиб олганимни ҳам сезмабман, – деди нимтабассум билан.

Ҳалиги одам жилмайиб гапиргани билан кўзлари

тўла ёш эди. Қўлига ўраб олган рўмолчаси қон...

– Эҳ, акажон, шуям гап бўптими, шуям ишми? Мен ёнингизда турибман-ку! “Вой-дод, тўйдим”, дегунизча шеър ўқийман, чарчаб қолсам ана Марҳаматдан шоира шогирдлар ҳам келган, – деди мен томонга ишора қилиб. Ўша паллада ўндан ортиқ шеърини ёддан ўқиди. Шинаванда ошпазлар ёнига яна тумонат одамлар келиб қўшилди. Кекса толнинг соясидаги суҳбат анчагача давом этди. Охирида ошпаз амаки: “Раҳмат, укажоним, сизга жоним садқа бўлсин, сиздай шоирни туққан онангизга раҳмат, минг қуллуқ”, – деди мамнунлик билан.

Тошкентга келиб яшашлик насиб этди, аммо устоз Муҳаммад Юсуф бу оламни тарк этганди...

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида фаолият юрита бошладим. Қанча улуғ устоз адиблардан мерос бўлган қутлуғ даргоҳда хизмат қилиш тақдиримда борлигига мамнунман. Фаолиятимни бошлаган хона бурчагида унниқиб кетган ёзув столини ташқарига чиқармоқчи бўлдим. Кўзи тушиб қолган Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид: “Синглим, бу “журналний” Муҳаммад аканинг хонасида турарди, шунинг устида ёзиб ўтиришни яхши кўрарди. Уюшманинг барча жиҳозлари янгиланган пайтда биттагина мана шу сақланиб қолган экан-да, сиз ҳам асранг!”– деди. Қайтариб хонага олиб кирдим.

Устоз айтганидек Мингтепа ҳақида шеър ёзолмадим. Аммо Мингтепанинг минг биринчи тепаси ҳақида ёзганимни сиз азизларга илиндим.

* * *

Кун қорайди, айна ёзнинг чилласи...
Чирт узилди Ватаннинг бир парчаси,
Кўзин юмди шоирларнинг эркаси.
У бош қўйган тупроқ энди муаззам –
Мингтепанинг минг биринчи тепаси.

Бу макондан таралар ялпиз иси,
Чечаклар барг тўкмай турар кузгача.
Қумри сайрар, борлиқда булбул саси,
Хазоннинг ҳам туси бунда ўзгача.
Умрин тикди сўздан битта сўзгача.

Булут райҳон экиб кетар сўқмоққа,
Буғдой сепар Улуғ тоғнинг лоласи.
Билмам не деб таъриф айтай тупроққа,
Жони қақшаб, тинмас кўзда жоласи,
Қучоғига келиб ётди боласи.

Мингтепанинг минг биринчи тепаси,
Тегиб кетманг, тўкилмасин ноалар.
Тупроқ – она, Ватан эди отаси,
Шоир бунда янги шеърин қоралар,
Бир қўшиқки, юракларни поралар.

Болангдирман, ташна тоғу сойингга,
Билмам қайда кўним топар ҳалак жон.
Шоирингдек, бош урганда пойингга,
Қучоғингга оласанми, Андижон?

Сен мен билан қоласанми, Андижон?

ЮРАГИ ТОЗА ИНСОН ЭДИ

Ёзувчилар уюшмасида илк иш бошлаган куним. Катта хона тўрида таниқли ижодкорлар Турсунбой Адашбоев ва Турсунали Ёрмонов ўтирарди. Саломимга алик олганча, бир сўз демай ишлаб ўтирган устоз адибнинг рўпарасида қандай ўтириб, нима дейишни билмасдим. Назаримда, устоз қовоғини уйиб олгандек, ишга келишим, бу хонага кириб ўтиришим унга ёқмаётгандек кўринарди. Янги келган одам ўрин топиб, ўша жойнинг об-ҳавосини олгунча анча вақт керак бўлади. Менда ҳам шундай ҳолат бўлди. Кадрлар бўлимидаги опа: “Ҳозирча ҳамма хонада икки-учтадан ходимлар ўтиради. Яқинда янги бинога кўчиб ўтиш ниятимиз бор, ўшанда ҳамма бўлимга алоҳида хоналар ажратилса, ажабмас”, деганди. Аввалига Турсунбой Адашбоевнинг тунд чехрасига қараб хавотир олиб юрдим, кейинроқ эса, камгап, майда гапларга қўшилмайдиган, ўтириб ишлаётган пайтида халал берган одамга ғаш келиб, унга индамай жазо берадиган устознинг табиатини ўрганиб олдим.

Шундай кунларнинг бирида ҳамкасбимиздан: “Устоз ярим ставка ишлайдими?” деб сўрадим. У киши: “Йўқ, маош олмай ишлайди. Шунақа фидойи инсон, ҳар кун туш пайтигача ишга келиб, болалар адабиёти ривожига ҳисса қўшиб унча-мунча ишларни битириб кетади”, – деди.

Кўп ўтмай бироз бетоб бўлиб ётган дадам оламдан ўтди. Беш-ўн кун маросимлари ўтгунга қадар ота уйимизда бўлдим. Тошкентга қайтгач, ишхонага келсам, устоз ишлаб ўтирган экан. Мени кўриб ўрнидан туриб ҳамдардлик билдирди, вазминлик билан сўз бошлади:

– Мунаввархон, сиз Марҳаматдан экансиз-да, билмаган эканман. Мен туғилган тупроққа жуда яқин

жой. Хафа бўлманг, қизим, Худонинг айтгани бўлади, бандасининг қўлидан ҳеч иш келмайди. Отангиз саксон ёшдан ошиб, табаррук ёшга кирган эканлар. Ака-укаларингиз, онангиз бахтингизга соғ бўлсин. Қарсиллаган ёшида болаларимнинг онаси оламни тарк этган. Қизларим куни келганда ҳалиям “онам” лаб йиғлайди. Худо сабр берсин. Ота-она айрилиғи ўчмас ўт, ўйлаганда ўйиб олади, куйганда ич-бағрингиз куяди, чидашдан бошқа иложимиз йўқ...

Ўша дамда юрагим айрилиқдан ёниб турган бўлса ҳам, кўзимдаги ёш қуримай, ўртаниб турган бўлсам ҳам кўнглимнинг бир четида ёруғлик пайдо бўлди. Бу инсон мен ўйлагандек юраги тор эмас, кўнгли пок, яхши инсон экан, деб ўйладим.

Устозни йўқлаб келадиганлар жуда кўп эди. Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджон, устоз адиб Аҳмаджон Мелибоев, адабиётшунос олимлар Зухриддин Исомиддинов, Йўлдош Солижонов, шоиралар Бибисора Отаева, Муаззам Иброҳимова... Уларнинг ҳар суҳбати маърифат чироғидан тушган нур каби борлиқни ёритиб юборарди. Тинглаган пайтим инсон ортида қолгувчи ёруғ изларда, нурли йўлларда тирикликка муносиб яшаш бахтини, ҳар нега ўзини бой бермаслик, ўзини йўқотмаслик илмини ўқдим. Келгуси авлод қалбида алангалар ҳосил қилиш ҳам инсонга юқтирилган беназир неъмат эканлигини англадим. Айниқса, ёш ижодкорлар билан эринмай суҳбат қилар, ёзиб келган машқларини ўзларига ўқитиб, таҳлил қилиб берар, хатоларини тушунтириб қўлларига китоб тутарди.

Чирчиқ шаҳридан илк бор онаси билан етаклашиб уюшмага келган Дилнавоз Нажимова 4 ё 5-синфда ўқийдиган қизалоқ эди. Устоз, қани, янги ёзган шеърингиздан битта ўқинг, дейиши билан Дилнавоз шеър ўқишга тушарди. “Вой, бўй, ўн беш кунда шунча

шеър ёздингизми? Нуқта, вергул билан шошмасдан гапиринг, қизим”, деб қўярдилар. Кетганидан кейин:

– Кўзмунчоқ қизим яна келибди-да. Бўладиган бола бошидан, деганлари шу, қўллашимиз керак шундай ёшларни, – деб қувониб гапирарди.

Турсунбой Адашбоев саховатли инсон эди. Бир куни шогирдлари ёрдамида ўровда анчагина китоб кўтариб келди.

– Яна янги китобингиз чиқдими, устоз, – деб берган саволимга бир жилмайиб қўйиб, жавоб берди:

– Бир-икки кун бўлди, ўғлим келиб кетди. Саёҳат қилиб ҳаво алмашиб келинг, деб бироз маблағ ташлаб кетганди шунга китоб сотиб олдим.

– Кутубхонангизни бойитмоқчи бўлдингизми? – дедим қизиқсиниб.

– Кутубхонам ўзи жуда бой. Янги нашрдан чиққан “Осмондаги дарвоза” китобимдан икки юз дона, аввалгисидан тўрт юз дона сотиб олдим. “Меҳрибонлик уйи”га туҳфа қиламан. Бир-икки кунда яна яхши китоблардан қўшиб олиб кўнгли ярим болаларга совға қилмоқчиман. Мен кўп шаҳарларни кўрдим. Худо умр берса, яна бориб қоларман. Қадам ташлаб кўчага чиқа олмайдиган ногиронлар, умрида ота-бобоси битта хўрозқанд олиб бермаган етим-есирларнинг кўнгли кўтарилсин. Китобларимга дастхат ёзиб топшираман...

Ўшанда қандай бағрикенг инсонлар билан бир замонда яшаб, бир маконда ишлаётганимдан ғурурландим. Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Қаҳратон қиш эди. Эрталаб ишга келсам, йўлакда ўсмир ёшдаги ўғлини етаклаб олган аёл турибди. Мени кўриб Турсунбой Адашбоевни излаб келганини айтди. Уларни хонага олиб кирдим. Устоз ишга келиш-келмаслигини билмаганим боис, уларга аниқ бир гап айтолмасам-да, совқотиб қолганини кўриб бир пиёла

иссиқ чой тутдим. Анча кутиб ўтиришгандан сўнг устозга сим қоқдим. “Бироз шамоллаб қолибман, бугун бориш ниятим йўқ эди. Аммо олис жойдан шу аёзли кунларда йўл босиб келишибди, кутиб туришсин, бораман”, – деди.

Келиб улар билан анча суҳбат қурди:

– Жамшидбекнинг шеърий машқларини ўқидим, дуруст экан. Худо хоҳласа, қўлига қалам олган боладан ёмонлик чиқмайди. Болаларга атаб ёзган шеърларида жон бор. Одамлар бола тилидан ёзиш осон, содда сатрлардан иборат, деб ўйлайди. Аслида, бу жуда мураккаб йўл. Бола бўлиб уларнинг дунёсига кириб яшаш керак. Мана, ҳар бир шеърингизни ўқиб фикр-мулоҳазаларимни қалам билан ёзиб қўйганман.

Таниқли адибнинг эътиборидан мамнун бўлган аёл: “Домла, сизга айтадиган гапим бор эди”, деди хавотир аралаш мен томонга қараб. Шунда устоз:

– Менинг ҳеч кимдан яширадиган сирим йўқ, гапираверинг, синглим, – деди. Шунда тортинибгина турган аёл:

– Ҳалиги... бизнинг вилоятда ёш ижодкорларни қўллайдиган... ўша сизга ўғлимнинг шеърларини олиб келиб берган фалончи айтдики, сизга яна икки юз минг сўм беришимиз керак экан. У катта шоир, шеърларни жуда қимматга кўриб беради, деганди. Мана, юз минг бировдан қарз олдим, яқинда нафақа пулим чиқса қолганини обкеламан...

Катта шоир худди безгак тутган одамдек титраб кетди.

– Болангизнинг қўлёзмасини менга олиб келганда ҳам пул олганмиди?

– Ҳм..

– Қанча?

– Икки юз минг... Ўзим ногиронлик нафақасини оламан. Умидимиз шундан. Ўқисин, одам бўлсин,

дейман. Оёғига кийгани этик обермадим... Шўрлик болам бугун совқотиб қолди. Аёл йиғлаб юборди.

Устоз портфелини кавлаб бир ўрам пул олиб аёлнинг қўлига тутди.

– Синглим, мен ҳеч кимдан пул олганим йўқ. Ўша сиздан пул олган инсофсиз менга қўлёзмани бераётиб: “Бу ижодкор бола ўзи келолмади, камбағал, онаси ногирон, отаси йўқ. Яхшилик қилиб қанотимга олдим, бир кўринг, умид қилса арзигулик ижоди бўлса, дуо қилиб сўзбоши ёзиб беринг”, деди. Ўқисам, болаларга аталган шеърлари бинойидек экан. Мен билан ўша одам орасида битта нон ҳам йўқ. Бу пулни рўзғорингизга ишлатинг. Шоир болам бугундан менинг шогирдим. Мана, телефон рақамим. Узоқ жойдан қийналиб келиб юрмай, телефонда гаплашиб турамиз, – деди вазминлик билан.

Онаизор юзидан кўз ёшини сидириб дуо қилди. Сўнг илтижоли оҳангда:

– Домла, ҳалиги одамга индамай келавергандик. Билиб қолса, дилимизни хуфтон қилармикин?

– Билмайди, майли, сизларнинг хурматингиздан унга ҳеч нима демайман. Аммо жуда аччиғим чиқди. Худо бор, унинг адолатига ишонаман. Яхши боринглар. Эшикма-эшик етаклаб юрган билан боланинг истеъдоди юксалиб қолмайди. Китоб ўқиши керак. Танлаб яхши китоблардан ўқисин, – дея қўлига бир тўп китоб тутқазди. Кузатгач, хонага қайтиб кирмади. Бир-икки кун ўтгач, ишга келган устоз ҳеч кимга гапирмай дарсликлар устида ишлаб ўтирарди. Кетар чоғда шундай деди:

– Қаранг, одамзод ҳам шунчалик пасткаш, нокас бўладими. Ёшим етмишдан ошиб бундай балони кўрмагандим. Ану куни келган она-бола билан бекатгача бирга кетдим. Шу қишнинг чилласида оёғига калиш кийиб келган, устига-устак оқсаб,

қийналиб йўл босаётган аёлнинг ҳолати, қўллари совуқдан ёрилиб кетган шоир бола ҳеч кўз олдимдан кетмаяпти. Ранжиганимдан телефон рақам берибману, улардан манзилини сўраб олмабман. Бирор ҳайдовчидан гуруч, ёғ дегандек рўзғорига егулик юборардим. Ўртага тушган “анови” номарддан сўрасам, уларнинг келганини билиб қолади. Она-болага ваъда қилдим, энди тишни-тишга қўйишга мажбурман. Бошқа бировга бундай инсофсизлик қилишига йўл қўймаслик керак. Гулдек униб, бўй чўзаётган болага кўмаклашиш ўрнига етимнинг ҳаққига кўз тикканига ҳеч ишонгим келмайди...

Устоз адиб болалар адабиётини елкасига опичиб асрдан-асрга олиб ўтган фидойилардан бири эди. Бутун умрини миллий адабиётимиз, айниқса, болалар адабиёти ривожига учун бахшида этган устоздан бебаҳо маънавий мерос қолди.

ЙЎЛДА

Қиш-қировли кунларнинг бирида водийга йўл олдик. Ангрен шаҳри яқинида йўлда икки нуроний турарди. Чолнинг ҳасса тутган қўлида дўппидек тугунча ҳам бор. Кампири чолининг қўлидан тутиб нималардир дер, отахон эса бошини сарак-сарак қилганча йўлида давом этарди. Тўхтадик. Борар манзилини билгач, машинага чиқиб ўтиришларига кўмаклашдик. Кампир худди ёш болага танбеҳ бергандек чолининг қор тушган елкасини қоқиб тинмай гапирарди. “Сизга шу совуқда йўлга чиқиш зарурмиди, қўлларингиз совуқда қотиб қолибди. Оёғингизга иссиқ маҳсингизни киймай калиш кийиб олибсиз, чол. Сийғаниб йиқилсангиз, одамлар нима дейди? Абдусалом оқсоқолнинг қарайдигани йўқ, кампири ҳам ўзи билан ўзи овора, кўчада йиқилиб ётибди, демайдими-а?”

Чол миқ этмасди. Кампирининг гапини эшитмагандек бепарвогина кўча томонга термилиб ўтирарди. Онахонни гапга тутсам, биров ташвиши арийди, деб ўйлаб сўз қотдим:

– Холажон, бобо неча ёшда?

– Саксон олти ёшга кирди. Қайсарлиги худди уч ёшли боладек-да...

– Қаердан келяпсизлар?

– Эй, сўраманг қизим. Чолим қирқ йил комбинатда ишлади. Шовқинли жойда ишлаганининг асоратиданми, қулоғи том битган. Карнай чалсангиз ҳам эшитмайди. Худо бизга ўғил берди-ю, уларга умр бермади. Уч ўғилни туғиб ерга бердим, уч қизни туғиб вояга етказиб эрга бердим, олдию кетди. Инсоф қилгани ўн беш кунда бир кекса ота-онам бор, деб хабар олади. Ўзи билан ўзи овора бўбқолгани икки ойда бир келади, унга ҳам кўнамиз, болам. Бизга

яқин қишлоқда кенжа қизим яшайди. Беш боласи, топганига ичиб олиб бақир-чақир қиладиган эри бор. Қайнона-қайнотаси яхши одамлар эди. Набираларим бувисининг этагида катта бўлди. Улардан кейин бу ароқхўр куёвни эплаб бўлмади. Тош тишлаб яшайди қизим шўрлик. Болалари ўсмир, ҳали ёнига киргани йўқ. Шу қизимга чолимнинг меҳри бошқача. Пенсаси келса, қийиғини белига боғлаб йўлга тушади. Ёз бўлса, майли, йўл четида юриб пиёда бориб келади. Қўл кўтариб машина тўхтатишгайм тоби йўқ. Қор, ёмғирли кунларда сирғаниб йиқилса, нима бўлади? Эрталабдан сал кўзим илинибди, индамай чиқиб кетибди, билмай қолибман. Ортидан югуриб етиб бўлмайди. Нафасим бўғзимга тиқилиб ўлай деб қолдим. Иссиқ уйда ўтиргани учун кўчадаги изғирин хаёлига келмаган-да, уйга қайтаётган жойимиз...

– Кайфияти яхши пайтида яхшилаб тушунтирсангиз, қўни-қўшни, қариндош-уруғда машина бордир. Савоб учун оқсоқолга хизмат қилса керак? – деди умр йўлдошим.

– Кўнмайди, унамайди, болам. Мучали вафодор-да (ит демоқчи), аввалдан қайсарлиги бор. Мана шу кенжа қизимнинг кўнгил қўйгани бор эди, кунора совчи қўйди. Йўқ, шувало ялиндик, бу ота қурғурни йўлга сололмадик. Ўзи билан ишлаган жўрасига келин қилиб берди. Қайнона-қайнотаси ўлди-кетди. Бу дунёнинг ташвишидан қутулди. Ичкиликка муккасидан кетган куёв энди қизимнинг жонига жазо. Ҳаммасига шу чол айбдор. Рўмоли четини тишлаб йиғлай бошлаган онахонга раҳмим келарди.

Шунда чол ғазаб билан кампири томонга қаради, ҳассаси билан туртгандек бўлди. Кутилмаганда баланд овозда:

– Ёмон хотинларга ўхшаб вайсайверма. Йўлда кўринганга мени ёмонлаб йиғлашни бас қил! Ҳозир

ҳасса билан чакагингга тушираман, оғзингни очолмай қоласан. Одамлар нима дерди, йўлда ўлиб-негиб қолсам, отаси қизини кўргани кетаётиб йўлда ўлиб қолибди, дейди-да! Менинг ҳеч кимдан қарзим йўқ. Ҳамма гапингни эшитиб ўтирибман. Эшитмаганга солиб яшаш осонлигини билиб қолганимга анча бўлди. Қулоғи эшитмайди деб ҳар кимга гапириб юрма, сени қилганингга яраша иш қилсам, уйинг куярди. Икки дунёинг куярди, эси йўқ кампир. Ҳаммага чолимни эси кирар-чиқар бўбқолган, пулини олса, қизига сарф қилади, дейсан. Қизинг оч қолиб беш боласи билан келиб ўтирса, сени кунингга куя тушади.

Важоҳат билан гапираётган гапи шу нуқтага келганида етиб қолган жойимизни таниди, шекилли:

– Ўғлим, тўхтат машинани. Мана бу новвотни қизимга ташлаб келишим керак, – деди. Қариялар тушиб қолишди, биз анчагача жим кетдик.

НУРКЎПРИК МОМО

– Бир асрдан ортиқ умр кўришингизнинг боиси нимада? – деб савол бераман Маҳбуба аяга.

– Тўқсонни қоралаганимда юрт мустақил бўлди, тонгдан тунгача тинч замонда яшаётганимга шукроналар айтаман. Тақдирнинг ҳар синовига кўниб, неки ёзмишига елкамизни тутиб, сабрдан девор кўтариб, тоқатдан том ёпганимиз учун берган мукофоти бўлса керак, деб қувониб яшайпман-да, болам!

Тошкент вилояти Зангиота туманидаги “Чувалачи” маҳалласида истиқомат қиладиган 110 баҳорни қарши олган (раҳматли) Маҳбуба ая Ҳамидова билан суҳбатимиз ана шундай бошланган эди. Онахоннинг ҳаётга, яшашга бўлган завқи бошқача, шукронаси чексиз. Икки гапнинг бирида “Илоҳим, ёмонлик кўрманглар, болаларим, мендан ҳам зиёд умр кўринглар”, – дея дуо қилиб алқайдилар.

– Онажон, бошингиздан ҳаётнинг кўп синовлари ўтган экан, қандай куч топдингиз? – дея яна суҳбатга жон тортаман.

– Бошидан ўтмаганнинг қошидан ўтма, деган гап бор, болам. Ранж-кулфат тортмаган, бошидан қийинчиликларни ўтказмаган одам бугунгидай тўқчилик, тинчлик замоннинг қадрига етиши қийин бўларди. У замонларда ҳамма инсон хоксор эди, ўзбек ердек эди, болам! Бир буюмча қадримиз йўқ эди. Оч қолганда тупроқни ялаган, ўт илдизини шимиб, кетмон чопган кунлар ҳам бўлган. Ой ёруғида чопонимизга ямоқ солиб ўтирган пайтларимиз, яқинимиз оламда ўтса, ўраб-чирмаб кўмгани бир парча эски мато тополмаган кунларимиз ҳам бўлган. Алпомишдек ёрларимиз ёвнинг тупроғида қолиб юрагимиз қон-зардобга тўлган кезларда шундай

фаровон замонларни кўриш тушимизгаям кирмаган. Кийимни танлаб кийиб, нонни танлаб еб, етти қават юмшоқ кўрпача устида эъзозу эътиборда табаррук бўлиб, умр кечиришим хаёлимдаям йўқ эди, болам.

Улар оилада етти қиз бир ўғил эди. Ҳомиджон ота деҳқон, Ҳамробиби момо қўлигул чевар, пазанда, ширинсўз аёл эди. Маҳбуба ая болалигини шундай хотирлаганди:

– Дадам бояқиш ўнқир-чўнқир ерларни чопиб, хўкиз ҳайдаб дон-дун экарди. Еганимиз зоғора нон эди. Серсут сигиримиз бўларди. Муҳтож бўлиб, коса кўтариб келган киши ҳовлимиздан қуруқ қайтмасди. Қаҳатчилик одамларнинг жони-жонидан ўтиб кетган, ҳали у-ҳали бу ҳовлидан йиғи овози эшитиларди. Бир ҳовуч кепак тополмай, кўкат қовуриб еб кун кўриб юрганлар кўчаларда очликдан йиқилиб қоларди. Бир воқеа ҳеч ёдимдан кетмайди. Ўшанда мен, чамаси, олти-етти ёшдаги қизалоқ эдим. Айвон ўртасидаги танча атрофида ўтирардик. Кўчадан шошиб келган отам бизларга қараб: “Болаларим, ҳозир уйимизга келадиганлар ҳукуматнинг одамлари, уйдан нимани олиб кетишсаям, чурқ этманглар”, – деди.

Бироздан сўнг ўша одамлар оғилхонадан сигир-бузоқни, дадамнинг отини етаклаб чиқиб кетишди. Дадам уларга ҳеч нима демагани билан ранги бўзариб, ғазабдан титраб турарди. Шунда мен онамга ёпишиб: “Ойижон, энди биз нима қиламиз, касал боласига сут сўраб келганларга нима деймиз?” – деб йиғлай бошладим.

Шунда ойим шўрлик отамга паст овозда:

– Болаларнинг оғзи оққа тегиб турганди. Безгак, чечак деймизу, аслида болалар очликдан ўляпти-ку! Отингизга ачинмасангиз ҳам гўдакларнинг ризқи учун сигирни олиб қолинг, – деб ёлворди.

– “Ер ислоҳоти” бошланганмиш. Ортиқча мол-

мулк тортиб оlinяпти. Уларга қарши боргандан кўра ажал билан олишган осон. Қиз боқяпсан, хотин, бир этак қиз. Ёмоннинг юзини тескари қилсин. Бошим омон бўлса, ҳаммасини жойига қўяман. Атрофга қараманглар, танчага бошингизни тикиб олинглар, – деди дадам овозини салгина кўтариб. Кейин ҳаммамиз бошимизни танчага ёпилган кўрпага буркаб олдик, аммо пиққиллаб йиғлаб ётардик...

Ота-онасиз қолиб бировларнинг эшигида хизмат қилиб юрадиган, яқин маҳаллада яшовчи Нурмонжон деган йигитга унинг тақдири бойланди. Катталар кўмаги билан уларнинг ҳовлисига яқин жойдан томорқа олиб уй-жой тикладилар. Ҳовлига кўчиб ўтиб, гул-райҳон экиб, ниҳоллари бўйига қараб қувониб юрган кунлар маъшум уруш бошлангани тўғрисидаги хабар ҳамманинг юрагини ларзага солди. Кўпчилик қаторида Нурмонжон ҳам урушга отланди. Ўша кунларда уйда тишга босгулик ҳеч вақо йўқ эди. Ҳатто атала қайнатиб ичолмаётган халқнинг бор-буди фронт ва фронтдагилар учун олиб кетиларди. Онаизорнинг бир ўғлим иккита бўлди, бегоналарга кунимиз қолмайди энди, деб қувонгани қўш бўлмади. Сандиғида қизларимнинг сарпосига деб яхши ниятлар билан асраб қўйган духобани бозорга олиб бориб уч қадоқ жўхориға айирбошлаб келди. Зоғора кулча пишириб куёви Нурмонжон кўлига тутди. Маҳбубахон рўзғоридаги биттагина кўрпачани, ўраб-чирмаб эрининг сафар халтасига жойлар экан, иккиланиб турган эрига қараб:

– Биз похол тўшаб ётиб, чакмон ёпинсак ҳам тинчгина ўз уйимизда ётамиз-ку, – деб кўнглини кўтарди. Эри остона ҳатлаб чиқиб кетаётган пайтида: “Мен уч норасида билан нима қиламан, отаси, боламиз туғилса, отини нима қўямиз?” – деган ҳомиладор аёлининг сўроғига:

– Худо хоҳласа, бола туғилгунча мен қайтаман. Сизлар Худога омонатсизлар, мени кутинглар, – деди.

Орадан йигирма беш кун ўтиб, ўн етти ёшга кирган укаси – ёлғизгина ўғил Собиржон ҳам фронтга сафарбар этилди. Аммо Нурмонжоннинг айтгани бўлмади, у урушдан қайтмади. Лой тепиб девор тиклаб, тер тўкиб заҳмат билан бошига ватан қурган эди. Тўрига ўтолмади. Орадан кўп ўтмай...

– Ўшанда куз эди. Пахта тераётгандик. Бир отлик одам келиб, ҳаммамизни жамлаб, фронтдан келган қорахатларни қўлимизга тутқазди.

Ҳамма уйга кетаверсин, бугун иш тугади. Кимки додлаб овоз чиқарса, аза очса, биздан яхшилик кутмасин, – деб дўқ урди.

– Воҳ, уйинг куйгур, қандай замон бўлган экан-ей-й-й! Сизлар ундай қаро кунларни кўрманглар, илоҳим. Умр йўлдошим билан ёлғиз укамдан бир кунда жудо бўлдик. Жигар доғи ич-бағримни куйдирса, бош эгамдан айрилганим юрагимни қонатди. Очлик, йўқчилик, ноҳақлик, зорлигу зўрлик, майли, болам, кўксимизга муштлаб, тўкилиб-тўкилиб йиғлашга ҳам ҳаққимиз йўқ эди. Бўзлаб бориб, бўз тупроққа бош урай десанг, тупроғи йўқ...

Ўша куни уйга бориб нима қилишимни билмайман. Болаларимни бир-бир бағримга босдим. Кўз ёшимни кўрсатмадиму, юрагим йиғлади, зардобга тўлган дилим тўлиб-тўлиб тўкилди. Ер тепиб, ер бағирлаб, кўкка қараб кўксимга муштлаб-муштлаб йиғлагим келди. Қайси она кўз ёшини боласининг ёқасига артарди, қайси она боланинг кўксига бошини қўйиб ўз қайғусини аритарди... Адоғи йўқ дард, тугамас ҳасратларга қолганимни кимга айтардим. Ёлғиз Худога нола қилдим. Аламдан ҳовлига экилган кечки жўхорини қайира бошладим. “Ойи, нега йиғлаяпсиз?” – деган болаларимга: “Кўзимга бир нима кирди, болам,

йиғлаганим йўқ”, дейман. Болаларим атрофимда ини бузилган қушчаларга ўхшаб чирқиллашарди. Онамнинг-ку, дарди дунёча эди. Ҳолини сўраб бордим. Мени бағрига босиб, “Йиғлама, қизим, Нурмонжондан тўрт нишон қолди, бири қош, бири кўз, тўрт ниҳол қолди, улғайиб, гуркираб бир куни катта боғ бўлади, тўрт девор қолди, аторофингда тоғ бўлади, болам, уканг ғўр кетди-ей-ей... Она сути оғзидан кетмаган эди. Урушни ўйин билиб кетди. Онамга айтинглар, мен тўйга кетдим, деб, мени авайлаб хайрлашмай кетди. Битта нонни тишлаб берсаям, насибаси узилмасмиди”, деб бўзларди онам.

Битта кўзим болалигимдаёқ касалланиб кўрмай қолган. Бир кўз билан бола боқдим. Дала-тузда гўдакларимга қарайдиган одам, иссиқ-совуқдан бир пана жой йўқлигидан отасидан кейин туғилган қизим Дилбарни қўлтиқлаб кетмон чопдим. Очликдан кесакка қоқилиб, йиқилиб-суриниб юрган кунларимнинг бирида, она, деб талпиниб қувонч берадиган попукдек қизчамни ерга бердим. Алам устига алам, доғ устига яна доғ бўлди.

Бир куни отам буғдой янчиб турган пайти бир нотаниш киши келиб сизларга посилка бор, дебди. Эшитиб, юрагим орзиқди. “Эрим ё укам ҳаёт экан-да. Тириклигидан дарак бериш учун бизга нимадир юборган”, деб ўйладим... Дадам олиб келган қутини очиш қийин бўлмади. Ҳаммамиз йиғилиб, термилиб ўтирибмиз. Қути ичида Нурмон акага бериб юборган кўрпача ва у кишининг кийган этиги бор экан. Эримнинг синглиси Ёдгора опам увуллаб йиғлаб юборди. “Пайтаваси қон экан, қон экан”, деган сўзлар қулоғим остида жарангларди. Кўз олдим қоронғи бўлди. Ўша пайтдаям ўзимни юпатишга куч топдим.

Маҳбубахон ая фарзандлари учун ҳам иродали бўлиши, ҳали кўп заҳмат чекиши керак эди. Уларнинг

қорнини тўйдириш учун ерни мола қилаётган хўкиз ортидан юриб, кесак майдалади. Шоли, буғдой экди. Элга қўшилиб канал қазиб, сув келтирди. Ота-онаси неварасига тўй қилиб, эл олдига дастурхон солайлик деса, аёл бояқиш, отаси келади, кейин тўй қиламиз, деб кўнмади. Тилаб олган ўғли Ниғматжон 9 ёшга кирганида ноилож тўй қилди. Тоғорани тўнтариб дўмбира қилиб чалаётганлар олдига бориб, “Қаттиқроқ чалинглар, тоғора тешилсаям, майли. Отаси йўлда аста-секин келаётган бўлса, тўй овозини эшитиб жонланади”, деди.

Шунча заҳмат чексангиз ҳам, юзингизда ажиб нур бор, десам, онахон кулиб: “Унда Нуркўприк эканман-да”, – дейди.

Нуркўприк момо юз ёш билан юзлашган кунларда ҳукуматимиз томонидан “Шухрат” медали билан тақдирланди. Кетар чоғимда бағрига босиб хайрлашар экан, шундай деган эди:

– Ўтган умрим, чеккан заҳматларим учун мингдан-минг розиман. Энди армоним йўқ. Аммо ҳаётимни қайтиб беришга шошилмайман, ҳали бундан ҳам чиройли кунларни кўргим келяпти. Ҳамма айтганларимни ёзинг, қизим. Ўқиганлар бугунги дориламон кунларнинг қадрига етсин. Нону ош сероблигига, тунда тинч ухлаб, тонгда омон кўз очаётганимиз бахт эканини билишсин, дейман...

ТОМЧИЛАР ИЗИ...

Янги уйга кўчиб ўтдик. Катталари таътил пайтигача мактабларига қатнаб ўқийдиган бўлди, кенжа қизимни эса уйимиз яқинидаги боғчага жойладик.

Тарбиячи Мунтазир опа меҳрибон, ширинсўз аёл экан. Ўз боласидек бағрига босиб эркаласа ҳам, ҳар куни янги боғчага бормийман, деб хархаша қиларди.

Бир куни негадир йиғламай қўлимдан тутди. Йўлда кетаётиб: “Аяжон, мен ётган хонага кирсангиз бир нарса кўрсатаман”, деди. Боғча опаларнинг рухсати билан ичкарига кирдик. Қизим ётган жойнинг деворига “Шолғом” эртаги расми туширилган экан, қизалоғим ўша расмни кўрсатиб, менга катталардек термилиб турарди. Уни қувонтириш учун:

– Бунча чиройли расм солинган экан-а, қара, бу эртаки биз ҳам ўқиганмиз, сизлар ҳам биласизлар. Жуда қизиқ эртак-да...

Шунда қизим шолғомнинг баргига бармоғини қўйиб: “Бу кўз ёшларим, аяжон”, деди. Аввалига тушунмадим, кейин яқинроқ бориб разм солсам, яшил буёқларда томчилар изи бор...

Ёнига бориб ўтирдим.

– Қизим, нима деяпсан? Нега сенинг кўз ёшларинг бўлади. Бу боғчага келганингга энди бир ҳафта бўлди. Бу йил мактабга чиқасан, йиғламай сабр қилсанг бўлади-ку! – дедим оҳиста эркалаб, қўлчаларини кафтим орасига олиб.

У эса мени саволларга кўмиб ташлади.

– Аяжон, қачон мактабга бораман?

– Яқинда боғча билан хайрлашасан, кейин мактабга борасан, қизим.

– Мен ҳаммаси бўлиб нечта боғчага бордим?

– ...

– Ҳаммасида ўртоқларим қолди. Ширинни, Зиёдани соғиняпман. Улар билан куни бўйи ўйнардик. Бу ерда боғча опа яхши бўлгани билан ҳамманинг ўз ўртоғи бор, ҳеч ким мен билан ўйнамайди. Ухлагани ётганимизда эски боғчамдаги ўртоқларимни соғиниб, ўйлаб йиғлавораман. Кўз ёшимни бармоғимга олиб шолғомнинг устига сочаман. Қаранг, қарасангиз, қанча йиғлаганим кўринади...

Ишхонага қандай етиб борганимни билмадим. Қизалоғим айтганидек, кўз ёшимни кафтим билан сидириб алам билан олов пуркаётган юрагим устига сепгим келарди.

Эртасига, ундан кейинги кунлар ҳам қизимни дугоналари ёнига олиб бордим. Масофа анча олис бўлгани учун ишга бормаи унинг кўнглига қараб юрганимни билиб:

– Аяжон, мени янги боғчага олиб боринг. Энди йиғламасдан ухлайман, – деди.

– Рост айтяпсанми, Дилсорахон?

– Ҳа, рост билан айтдим. Сўрадим, мен кетганда Ширин ҳам, Зиёда ҳам мени соғиниб йиғламаган экан. Энди мен ҳам йиғламай ўйнайвераман.

Бир уйдан бошқасига, бошқасидан уч хоналик уйга, кейин ундан каттароғига кўчдик. Ватан қилдик, жойлашдик, уйли бўлдик, деб севиниб тонгда кетиб, оқшомда қайтиб, юксаляпмиз деб юравериbmизу, болаларнинг юраги озорланиб, кўнгли чўкаётганини сезмай қолиbmиз...

ТИЛАК

Нурота туманида хизмат сафарида эдик. Бир хонадонда табаррук ёшдаги нуронийлар борлигини эшитиб зиёратга кирдик. Бизни кўрган мезбон аёл офтобрўяга қўйилган супага кўрпача тўшади.

– Онахон, ёшингиз неччида, – савол бердим.

– Чолим 93 ёшга етди, мен саксон тўққиздаман.

– Болалардан нечта?

– Ўнта. Олти ўғил, тўрт қиз. Бир кўрғон неварара бор, хисобидан адашдим, чой ичинглар, ширинликдан еб оғзингизни ширин қилинг, Ҳизр бува келгандек суюндик, бизни ёшимиздан ўтиб юринглар, илойим, – дейди жилмайиб онахон.

– Момо, рости билан Ҳизр бува келиб битта тилагингизни айтинг, Худойимдан сўраб бераман, деса, нима сўрайсиз, – дейди бизга ҳамроҳлик қилган аёл. Узоққа термилиб бироз ўйланиб ўтирган онахоннинг кўзлари ёшланди. Тарам-тарам бўлиб ёрилиб кетган кафтлари билан кўз ёшларини сидирди, титраб турган қўлини кўксига қўйди.

– Аллоҳим ҳар сўраганимни берди, шукур. Ўғил берди, қиз берди. Ҳаммаси уйли-жойли, ҳурматимизни, хизматимизни қилади. Армоним йўқ. Бир тилагим тўртинчи ўғлимнинг ичида бир дард пайдо бўлди. Ошқозонида яра бормиш. Ранглари сариқ, ўзи ориқ. Тандирда ёпилган нонниям еёлмайди болам шўрлик. Шу боламга соғлик, умр сўрардим.

БУРСАДА

Умр йўлдошим билан Туркиядаги сафар чоғида саёҳат орзусида хушманзара Бурсага йўл олдик. Сайёҳлар орасида турли миллат вакиллари бор. Тил билмасак-да, дил дилга йўл топиб, улар билан дўстлашиб олдик. Қоядек виқорли тоғларга бўйлашиб, чирмашиб ўсаётган дарахтлар, биз номини билмаган, аммо ифори дилтортар доривор гиёҳлар, минг йилки қаддини кериб, асрлардан эртак айтиб турган улкан чинор... Ҳамма-ҳаммаси кўнглимизга хузур бағишларди. Ҳаётда борлигимиз учун, шундай ҳаёт умр китобимизга нақшлангани учун шукрона айтардик. Теварак-атрофни яна ҳам яқиндан кўриш учун пиёда кезиб юрган пайтимиз умр йўлдошим: “Сезяпсизми, қаердандир қатламанинг иси келяпти, шу яқин ўртада кимдир қатлама пиширяпти-да, егим келди”, деб қолди. Маҳалла оралаб юра бошладик.

Анжир, ёнғоқ дарахтлари кўплигидан пастак деворлардан ҳовлилар ичи кўринмасди.

Ўша таниш ва ёқимли таом иси бизни адаштирмай, хонадонга етаклаб борди. Икки қанотли, бироз эскириб тоб ташлаган ёғоч дарвоза қия очиқ турарди. Ботиниб-ботинмай ичкарига мўраладим. Омонатгина ўтириб, товада нимадир пишириб куймаланаётган онахонга кўзим тушиб салом бердим. Мени кўриб негадир ҳайратланмади, келишимни билиб, кутиб тургандек меҳр билан ёнига чорлади. Биз кириб ўтирдик. Олис юртдан саёҳатга келганимизни айтдим, таом исидан бу ерга келиб қолганимизни айтишга андиша қилдим. Кекса аёл қувониб елкамни силади. Иссиқ қатламани ушатиб саватчага соларкан: “Ол, болам, егин буни, ризқни Аллоҳ беради. Сизлар Худонинг меҳмонисиз”, деди. Тўйиб қатлама едик, чой ичиб гурунглашдик. Шерикларимиз кутиб қолмасин, деб онахондан дуо

сўрадик. Чўнтагидан биров пул чиқариб дастурхон четига қўйган хўжайинимга норизо оҳангда шундай деди: “Болам, сен турк, мен-да туркман. Отамиз, момомиз бир. Бу ҳам она, мен ҳам она. Ўзи келган меҳмон атойти Худо, дейди бизларда. Сен мени дуо қилиб севинтириш ўрнига савобимни осмонга сочиб кетасанми? Дилимни оғритиб кетасанми?” – деди.

Биз она-боладек кўзда ёш билан хайрлашдик. Ортимиздан кўчага чиқиб қўл силтаб турган момонинг сиймоси онамга ўхшаб кетди. Ортимга қайтдим (Доим онам билан хайрлашганда икки-уч бор ортга қайтиб бағримга босаман). Бағримга маҳкам босиб, сертомир, серажин хамир юқи қўлларида ўпдим. Юзимни юзига босиб, “Онажон, биз яна келамиз, мен сизга андижонча жиззали патир ёпиб олиб келаман”, дедим. “Кўришгунча, шакарим”, деди меҳрибон момо.

Ўша кун ҳам, кейинги кунлар ҳам ўзимни одатдагидан кучли ҳис қилдим. Гўё ўша кекса, юзи нурли онахоннинг: “Сен-да турк, мен-да туркман”, деган бир оғиз каломидан кўнглимда бир қудрат уйғонгандек эди.

ЮРТ БАЙРОҒИ

Хориждан юртга қайтаётган эдик. Илонизи қилиб тортилган ҳимоя ленталари орасидан ўтиб, қайд қилиш дарчаси олдига етиб олишнинг ҳам ўзига яраша қийинчилиги бор. Менга яқин йўлакда қора либос кийган аёл борарди. Ёнида икки қизалоқ, қўлида гўдаги билан каттагина сафар сумкасини судраб олган, кўмаклашгим келиб, у аёл томонга илдамладим. Кутилмаганда қизалоқларнинг бири йиқилиб, оёқ-қўллари ерга уриб типирчилай бошлади. Ёрдамга югурдим. Қизалоқнинг бошини силаб жони ҳалак бўлаётган онанинг қўлидан гўдагини олдим. Йўловчилар орасидан бир одам (шифокор бўлса керак) келиб, бемор қизчага ёрдам кўрсата бошлади. Қўрқувдан йиғлаётган гўдакни маҳкам бағримга босиб, аёлнинг сумкасини судраб бир четга ўтдим. Ўз тилимда: “Йиғлама, болажоним, онанг ҳозир келади, опачанг опоқ бўлиб қолди, қара”, деб эркалаганимни тушунгандек бирпасда юпаниб қолди. Ҳужжатларни тезроқ қайд этмасам, йўлдан кеч қолишим мумкинлиги, олис юртда мусофир йўловчи эканлигим ёдимдан кўтарилгандек, ўша онда мен бутун вужудим билан ОНА эдим, холос...

Кейин, кейин ўша кўзлари йиғидан қизарган она ҳолсизгина қизалоғини бағрига босиб ёнимга келди. У ўғилчасини қўлимдан оларкан, елкамни силаб миннатдорлик билдирди. Мен эса унинг кўз ёшини артдим. Кейин мен тушунадиган тилда дудуқланиб қаердан келганимни сўради. “Ўзбекистонликман, Бухорони, Самарқандни биласизми?” – дедим. У бошини сарак-сарак қилиб, “билмайман” дегандек ишора қилди. Қадрдонлардек хайрлашдик. “Чиғирик”дан ўтгач, яна йўлда бир-биримизга рўпара бўлдик. Улар турган жойда кўп давлатларнинг

байроғи җилпираб турарди. Байроқлар орасида кўзимга чўғдек кўринган байроғимизни кўрсатиб: “Бу меники, менинг юртимнинг байроғи”, – дедим. У эса секин бориб байроқ илинган дастага пешонасини қўйди. Аёл менга қараб жилмайиб турарди, мен эса: “Ҳа, бу менинг байроғим, уни ҳамма таниши керак, ҳамма билиши керак. Бармоқларини чопиб ташласа ҳам боболаримиз ёғийлар қўлига бермаган туғ каби табаррук бу, олтин мерос бу”, – дея ғурурландим.

ТАБИБИМ

Дадам раҳматли синиқчи-табиб, онам эса ёнида ҳамширадек кўмакчи эди. Кунора йиқилиб, сурилиб қўл оёғи дарз кетган беморлар келиб турарди. Дарвоза ёнига солинган уйча дадамнинг "қабулхона"си бўлиб, бирортаси келиб қолса, деб, доим онам боғлам учун мато, бир-иккита тухум сақлаб қўярди.

Бир куни ярим тунда чирқираб йиғлаётган гўдакни олиб келишди. Ҳамма безовта, қишнинг совуқ кунида онам югуриб тухумли иссиқ малҳам тайёрлади. Муолажадан сўнг бола ухлаб қолди. Хонтахта устига қўйилган "қўл ҳаққи"ни онам аёлнинг чўнтагига солиб қўйди. Елкасини силаб, "Қизим, бола ётган беланчак тагига болиш қўйинг, йиқилса, шикаст топмайди. Биз розимиз, бу пулга новвот олиб ичинг", деди. Аёл кетгач, онамга: "Ҳатто боласининг қўлига боғлагани бир парча мато обкемабди, ҳамма нарсани ўзимиздан бериб, 3-4 сўм пулини олмаймиз-а, она?" деб ранжидим.

Шунда онам; "Кенг бўл, болам. Аёлнинг рангида қон йўқ. Кийиб келган калиши титилиб кетган шўрликнинг. Шундай одамдан пул олиб бўладими, ўша пул кимга барака қилади, ўйлаб гапир, қизим!" дедилар.

САБОҚ

Кўпдан бери Хожа Аҳмад Яссавий зиёратгоҳига боришни ният қилиб юардим. Байрам арафаси дам олиш кунлари ўғлим иккимиз зиёратга отландик. Чегарадан ўтишимиз билан қардошларимиз борар манзил-маконимизни сўраб турибди. Ўша куни қўшни республиканинг шаҳару қишлоқларида Наврўз байрами тантаналари ўтказилаётгани боис машиналар тураргоҳида бизга ўхшаган йўловчилар жуда кўп. Кимдир Туркистонга, кимдир Сайрам томонга, яна кимлардир Чимкентга қараб йўл олган.

Миллий кийимдаги сарв бўйли қиз бўғирсоғу сопол пиёлачалардаги сумалак билан тўлатилган патнисни кўтариб келиб, бизга лутф этди. Байрам шукуҳи тарк этмаган кўнглимизга яна шодлик инди.

Ўғлим кетиш тадоригини кўраётган пайтда дарахт соясига ўтдим. Шунда темир аравачага жойланган халтага елим идишлар (баклажка)ни териб солаётган кекса аёлга кўзим тушиб, “Ҳорманг!”, дедим. У менга қараб қаддини тиклади, қўлқопини ечиб, астагина елкамни силаб:

– Сен ўзбекнинг шайирими? Сени кўп кўрганман телевизорда. Уйимиз чегарага яқин бўлгани учун Ўзбекистонни кўриб турамиз. Сизларда кеча Наврўз байрами ўтди, кўрдик. Бизларда бугун байрам. Адрас чопонинг чиройли экан, қизим. Байрамга чорлашдими? Шеър ўқийсанми? – деди менга меҳр билан қараб.

Онахонга зиёратга бораётганимизни айтдим. “Нега байрам кунида дам олмадингиз, она?” деган саволимга у ҳайрон бўлмади:

– Биламан, мени кўриб бу кампирнинг ҳеч кими йўқ, нон топиш учун кўча кезиб юрибди, деб ўйладинг-а? Елкангни силасам, сесканиб кетдинг.

Шунча хунукманми ё қўлининг кирини тўнимга артяпти, деб ўйладингми? Мен ҳам олий маълумотли, давлат ишида қирқ йил ишлаб, пенсияга чиққан аёлман. Ёшим етмиш учда. Ўн битта ўғил-қизим, бир ҳовли невараларим бор. Уй-жойим, ҳамма нарсам етарли. Уч-тўрт йил олдин оёқларим оғриб юролмай қолдим. Дўхтирлар тинимсиз юриб турмасангиз, оёқдан қоласиз, деб кўрқитишди. Қишин-ёзин қошимдан ўсма узилмайди. Қара, ҳозир ҳам қошим тутаб ётибди. Болаликдан ўсмани, гулу райҳонни яхши кўраман. Ўзимга оро бериб, неvara етаклаб маҳаллада сайр қилиб юришни ўзимга эп кўрмадим. Бош эгам бўлмагандан кейин, кексайганда кимдир олақараш қилмасин, дейман-да! (кулади)

Ўйлаб-ўйлаб мана шу ишни топиб олдим. Болаларим, айниқса, ўғилларим андиша қилиб, кўп қаршилиқ қилишади. Улар менга: “Оч қолдингизми, она, кексайганда ибодат қилиб, сайру саёҳатда юриш ўрнига шундай иш қилиб, бошимизни эгасизми?” деб хафа бўлишади. Айтганимдан қолмадим. Кўча юзига, ариқлар ичига ташланган елим идишларни териб, обориб топшираман. Топган чой чақамни набираларга, кўпроғини бева-бечораларнинг болаларига бераман.

Пойабзали йиртилиб қолган ўқувчи болаларга кўзим тушса, дарров чўнтак ковлайман. Ерга боқиб юрганингдан кейин ҳар кимнинг оёқ кийимига кўзинг тушар экан-да. Енгил ишдан оғир савоб топяпман, болам. Бу ишимда уч хайр бор. Биринчиси, кўча юзи тозаланади, иккинчиси, шу баҳона оёқларим юришдан тўхтамайди, энг савоблигини сенга айтсам, хайр-эхсон қилиб чин дунёга ўзим учун дастурхон юбориб турибман. Яна келишингда шу чопондан битта олакел, менгаям ярашади, қизим. Пулини берамаан...

Онахонга эгнимдаги чопонимни чин дилдан ҳадя қилмоқчи бўлдим, аммо кўнмади. “Борар жойинг

кенглик, ҳали қишнинг нафаси кетмаган у ерларда совқотиб қоласан”, деди. Хайрлашар эканмиз: “Сабоғингиз учун раҳмат, онажон”, дедим.

Яхшиликнинг, эзгу ишнинг миллати, манзили бўлмас экан. Ҳар миллатнинг онаси – она, ҳар юртнинг кайвониси эзгулик йўлидаги нурчироқлар экан. Неча йилги эзгу ниятим амалга ошди. Хонақоҳни зиёрат этар пайтим ҳам, қайтаётган паллада йўлда ҳам онанинг сўзлари хаёлимдан кетмади. Боиси, бу олис йўлда ҳаётнинг яна бир ҳикматини топган эдим...

ПОЛАПОН

Сентябрь ойининг охирлари эди. Набираларни соғиниб йўлга чиқдик. Болаларим вақтинча яшаб турган хизмат уйининг кафтдеккина томорқасига турли дарахт кўчатлари ва гуллар экилган. Тонг саҳарда сув қуйиш баҳонасида боғни айландим. Шу пайт гуллар тагида типирчилаб ётган қушнинг боласига кўзим тушди. Энди қанотлари чиққан полапон учиш пайтида ерга қулаган бўлса керак, зарбдан титилиб кетган қанотчаларини яна парвозга шайламоқчи бўлар, боши билан ерга урилаверганидан сап-сариқ тушмуғи четидан қон сизиб турарди. Раҳмим келди.

Қанотларини силаб, полапонга қандай ёрдам қилишни ўйлаб ўтирсам, бирдан олақанот пайдо бўлди. Унинг чуғурлаши кўкни тутарди. Қўлимда тутиб турган боласини мендан ҳимоя қилмоқчи бўлдими, зарб билан қанотларини елкамга урди. Қўрқиб кетдим. Юз-кўзимни чўқийдиган алфозда бошимда айлана бошлади. Қушчани кўринадиган жойга қўйиб, бир четда уларни кузата бошладим. Она қуш (шундай деб ўйладим) ерга қўниб боласини тумшуғи билан кўтармоқчи бўлиб бир неча марта уринди, қурби етмадими секин жойига қўйди. Авайлаб панжалари орасига олиб ердан кўтарилмоқчи бўлди, яна аста жойига қўйди. Учирмажон бўлган пайтида ерга қулаб қанотлари синган полапони бошида тинмай чарх урарди. Кейин... кейин осмонда бир гала қушлар пайдо бўлди. Ҳаммаси ерга қўниб чуғурлай бошлади. Қуш тилида келишиб олишди, шекилли, бир жуфт олақанот қушчанинг икки қанотидан тишлаб, аста осмонга кўтарилди. Қанотли қавми орасида ёлибона учиб кетаётган она қушга қараб оқ йўл тиладим. Бу бетиним қарға-да, бу безори майна-да,

деган писандаларимдан уялдим. Қушларнинг бири-бирига бўлган оқибати, қадрига тасаннолар айтдим. Уларнинг ўз манзили томон учиб кетганини кўрсам ҳам, боласи омон қолган она қушни алқасам ҳам негадир кўнглимдаги ғашлик тарқамасди...

Икки набирамизни етаклаб ота ҳовлимизга йўл олдик. Шом пайти дастурхон атрофида ўтирсак, ўғлим сим қоқди... Товоқдаги ҳоври чиқиб турган ош, жигарларнинг иссиқ дийдори қолиб, отаси иккимиз изимизга қайтдик.

Нима қилишни, боламнинг кўнглини қандай кўтаришни билмай турган паллада яқинларим қаторлашиб кириб келди. Хуфтон бўлган кўнгиллар бироз нурланди. Эрталаб кетиш тадориғида набирамнинг майсалар устига сочилган ўйинчоқларини йиғаётиб кўзим гуллар орасидаги қушнинг патларига тушди. Керакли буюмларни машинага жойлаётган яқинларимга қараб, осмонни тўлдириб чуғурлаб келиб, юзтубан йиқилган қушчани кўтариб парвоз қилган қушлар галаси хаёлимдан ўтди.

Кетар чоғда боламини маҳкам бағримга босиб:

– Ўғлим, арслоним ўзимнинг. Яхшиям, қанотларинг синмаган... Йиқилмадинг, қоқилиб кетдинг, холос. Парвозинг янада баланд бўлади. Ҳар қандай мушкулнинг ечими бор. Сени шу юксакликка кўтарган Роббим юзтубан йиқилишингга қараб турармиди? Ҳикмати бўлмаса, сенга очган эшигини ўзи ёпармиди? Бир эшик ёпилса, бошқа бир эшик очилади. Ёруғ ва шонли кунларинг томонга кетдик, юр, лочиним, – дедим ғурур билан.

СЎНГСЎЗ

Шеър ёки ҳикояни ёзиб тугатган лаҳзанинг ҳам қувончи бўлади, албатта. Б-и-и-р енгил тортасан, ўзингни кўп яхшиликларга қодирдай сезасан. Аммо китобни якунлаган лаҳзаларнинг шодлиги яна ҳам сурурлироқ, завқлироқ бўлади. Мен кўпдан буён қоралаб юрганим ўзимга қадрдон “Бир куни”ларимни тўплаб, бир изга солиб, китоб қилдим ва яна бир карра варақлаб кўрдим. Болалик, ўсмирлик, талабалик, ундан кейинги умрим йўллари ва йиллари орасидан қанча азиз чехралар сувратланиб келди. Овозлари қулоқларим остида акс садо берди, ёнгинамда нафасларини ҳис қилдим. Ажиб бир соғинчдан юрагим орзиқди. Баъзи воқеалар ичига қайтиб кириб кетгим келди. Анча пайтгача бу туйғулардан узоқлашгим келмади.

“Бир куни”ларимни ора-сира ижтимоий тармоққа қўйганимда ўқиган инсонлар ҳам мен ҳозир қалбимдан кечираётган ҳиссиётларга ўхшаган кечинмалар ҳақида ёзишди:

- Болалик хотираларим қайтди...
- Ота-онамни соғиндим..
- Ака-укаларим даврасини қўмсадим...
- Яхшилик дунёни қутқаради, деган хулосага ишондим...

Ҳа, азизлар, барча-барчаси ўз умримнинг жонли парчалари бўлган бу воқеларни сизга тақдим этишимдан ҳам мақсадим шу: кўнгилларни соғинч оламларида сайр қилдириш, уйғониш шиддатларида қанотлантириш, меҳр карвонлари сафига бошлаш,

оқибат чашмаларидан сув тутиш...

Биз айнан шундай эл эканимизга ишонтириш...
Агар китоб ниҳоясида сизда ҳам шундай умидбахш
хулосалар пайдо бўлган бўлса, мен иккинчи китоб
учун ҳам ўзимда куч топаман. Чунки яшаган, яшаётган,
яшамоқчи бўлган умримиз “Бир куни” лардан иборат...

МУНДАРИЖА

Сўзбоши ўрнида

Қутлибека Раҳимбоева

Фикратим кенгликларидаги ёруғ юлдузим.....	4
Ота.....	10
Нон иси.....	12
Кафтимдаги гавҳарим.....	15
Тез ёрдам.....	23
Жаннатиларим.....	25
Афсус.....	30
Ёлғизлик.....	33
Яхшилик.....	35
Менинг дардкашим.....	37
Вурур.....	40
Рамазон айтиб.....	41
Қайтар дунё.....	43
Ихтиро.....	44
Кечиримли хато.....	46
Она сигир.....	48
Текширув.....	50
Яна ўша... ..	53
Эътиқод.....	54
Умид.....	56
Ўтмаган кунлар.....	58
Ҳайитлик.....	61
Ойдинда.....	63
Укам.....	66
Мукофот.....	69
Сирлимактублар.....	73
Дўхтир бўламан, деди.....	75
Вўза чопиғи.....	78
Сингил.....	80
Уйилони.....	87
Чин дўст.....	85
Чағиртош.....	87

Ипак қурти.....	89
Дарёдилим.....	92
Тоғдек тоғаларимдан бир сўз.....	93
Тикувчи аёл.....	97
Ёзмасам бўлмас.....	101
Меҳр.....	109
Бургут юраги.....	111
Қалб кўзи билан.....	118
Дилором.....	122
Олтин давр.....	124
Фарғонадан қайтмаган акам.....	127
Райҳон иси.....	133
Ҳазрати аёл.....	135
Одамлар.....	138
Оқибат.....	140
Сиз менинг опамсиз.....	143
Бир дона атиргул.....	147
Тилла зиракча.....	150
Кўшнининг ҳаққи.....	153
Чиннигуллар.....	155
Мевали боғ	157
Гулиҳаё.....	159
Жазо.....	162
Матонатданунганниҳоллар.....	166
Ўзимизнинг ўғри.....	174
Қисмат битиги.....	183
Тераклар йиғлаган кеча.....	186
Оила омонлиги учун.....	191
Бозорда.....	195
Ҳаёт ҳикмати.....	198
Андиша.....	202
Ёлғон дунё.....	204
Бодом шохи қайрилганда.....	207
Болам қолди.....	211
Ҳовлимиз сотилган кун.....	214

Яхшиликка яралган.....	221
Бир кун қолган эди.....	225
Қизим.....	228
Изтироб.....	230
Маломат.....	232
Қадр.....	234
Олма.....	237
Совчи.....	239
Ака-а-а-а.....	243
Мусича.....	252
Илтижо.....	254
Оналарнигоҳи.....	257
Сўнггидийдорлашув.....	260
Ганира хоним.....	262
Олтин топган адиб.....	264
Отамнинг меҳмонлари.. ..	267
Ҳимоя.....	270
Яшасин ҳаёт!.....	273
Қадр қўрғони.....	277
Кутилмаган ташриф.....	279
Саодатли кунларим.....	282
Менинг Қутлибека опам.....	287
Барчамиз бир куни учиб кетар қуш.....	290
Мингтепанинг минг биринчи тепаси.....	296
Юраги тоза инсон эди.....	302
Йўлда.....	308
Нуркўприк момо.....	311
Томчилар изи.. ..	317
Тилак.....	319
Бурсада.....	320
Юрт байроғи.....	322
Табибим.....	324
Сабоқ.....	325
Полапон.....	328
Сўнгсўз.....	330

Адабий-бадиий нашр

Мунаввара УСМОНОВА

БИР КУНИ...

Муҳаррир *Муҳайё Нурметова*
Бадиий муҳаррир *Асила Умарова*
Мусахҳиҳ *Иқбола Исамуҳамедова*
Саҳифаловчи *Азамат Қаямов*

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
“ADABIYOT NASHRIYOTI”

Нашриёт лицензияси:
№ АА 0043. 27.01.2020

100129, Тошкент, Марказ 15. 1-90.
(+98) 127-30-04.

Босишга 2024 йил 20 октябрда рухсат этилди.
Бичими 84x108 ¹/₃₂. Офсет босма. “Cambria” гарнитураси.
Шартли босма табағи 12,5. Нашриёт босма табағи 9,2.
Адади 1000 нусха.

«Mashhur-Press nashriyoti» МЧЖ
босмахонасида чоп этилди.